

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ AÇIK VE UZAKTAN
EĞİTİM FAKÜLTESİ

ORTAK DERS

**ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILAP
TARİHİ I**

EDİTÖR

PROF. DR. CEZMİ ERASLAN

YAZARLAR (Bölüm sırasına göre)

Ali Fuat Örenç (İstanbul Üniversitesi – 1. 2.Bölümler)

Cezmi Eraslan (İstanbul Üniversitesi – 3. 6. 10. Bölümler)

Fatih M. Sancaktar(İstanbul Üniversitesi – 4. 13. 14. Bölümler)

Abdurrahman Bozkurt (İstanbul Üniversitesi – 5. 8. Bölümler)

Ramazan Erhan Güllü(İstanbul Üniversitesi - 7. Bölüm)

Mustafa Budak (İstanbul Üniversitesi – 9.Bölüm)

Nilüfer Erdem (İstanbul Üniversitesi – 11. Bölüm)

Arzu Tozduman Terzi (İstanbul Üniversitesi – 12. Bölüm)

İÇİNDEKİLER

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEME DÖNEMİ VE YENİLEŞME ÇABALARI.....	1
1.1. Osmanlı'nın Buhran Yılları: Duraklama Dönemi.....	7
1.2. Osmanlı'da Gerileme Dönemi ve Islahat Girişimleri	9
1.3. Osmanlı Modernleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Reformları	12
1.4. Sultan II. Mahmut Dönemi Reformları	15
2. TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E OSMANLI DEVLETİ (1839-1876)	28
2.1. 1839 Tanzimat Fermanı'nın İلانı ve Önemi	35
2.2. Tanzimat Dönemi Sosyal ve Ekonomik Reformları	36
2.3. Tanzimat Dönemi Siyasi Olayları	39
2.3.1. Avrupa'da 1848 İhtilalleri ve Mülteciler Meselesi	39
2.3.2. Büyük Avrupa Savaşı: Kırım Harbi ve Sonuçları (1853-1856).....	40
2.3.3. Savaşa Son Veren 1856 Paris Antlaşması.....	41
2.4. Osmanlı Müslüman-Gayrimüslim İlişkilerinde Yeni Dönem: 1856 Islahat Fermanı'nın İلانı ve Önemi	41
2.5. Islahat Fermanı'na Tepkiler	42
2.5.1. Cidde Suriye ve Lübnan Olayları.....	42
2.5.2. Sultan Abdülmecit'e Darbe Girişim: 1859 Kuleli Vakası	42
2.6. Tanzimat'ın Son Evresi: Sultan Abdülaziz Dönemi ve Reformları (1861-1876)	43
2.6.1. Sultan Abdülaziz'in Seyahatleri:.....	43
2.6.2. Süveyş Kanalı'nın Açılması (1869)	44
2.7. Sultan Abdülaziz Dönemi Reformları.....	44
2.8. Sultan Abdülaziz'in Darbe ile Tahtan İndirilmesi ve V. Murat'ın Kısa Saltanatı	47
3. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GELİŞMELERİ	58
3.1. I. Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Yazılı Anayasa.....	64
3.2. Balkanlarda Ayaklanmalar – 93 (1877-1878) Harbi	65
3.3. Savaş Esnasında Müslüman Türk Nüfusun Kayıpları Ve Yaşanan Acılar	67
3.4. Stratejik toprakların Kaybı (Kıbrıs, Mısır Ve Tunus)	67
3.5. Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi İlhakı.....	68
3.6. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Bağımsızlığını Kaybediği (Duyun-ı Umumiye).....	68
3.7. I. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları	69

3.7.1. Osmanlıcılık	69
3.7.2. İslamcılık	69
3.7.3. Türkçülük	71
3.8. I. Meşrutiyet Döneminde Eğitim ve Kültür Politikaları.....	71
3.9. I. Meşrutiyet Döneminde Jön Türk Muhalefeti.....	73
4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ.....	81
4.1. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Tepkiler.....	88
4.2. II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Yaşam	89
4.2.1. 1908 Seçimleri ve Seçim Kanunu	89
4.2.2. 1908 Seçim Sonuçları ve 1908-1912 Meclis-i Mebusanı	90
4.2.3. 1912 Seçimleri ve 1912 Meclis-i Mebusanı.....	92
4.2.4. 1914 Seçimleri ve 1914-1918 Meclis-i Mebusanı	93
4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler.....	94
4.3.1. Trablusgarp'ta Türk-İtalyan Savaşı ve Kuzey Afrika'dan Ayrılış (Eylül 1911-Ekim 1912).....	95
4.3.2. Balkan Savaşları ve Osmanlı Vatandaşlığı İdealinin Zedelenmesi.....	97
4.4. II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal, Siyasal ve Ekonomi Alanında Atılan Adımlar.....	101
5. AVRUPA'DAKİ GELİŞMELER VE OSMANLI DEVLETİ	107
5.1. Sanayi İnkılabı ile Birlikte Yaşanan Teknolojik Gelişmeler	113
5.2. 19. Yüzyıl Sonlarında Yaşanan Askeri Gelişmeler.....	113
5.3. Milliyetçilik Fikrinin Yeniden Yorumlanması.....	114
5.4. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupalı Devletlerin Sömürgecilik Faaliyetleri.....	115
5.4.1. Uzak Doğu'da Sömürgecilik Faaliyetleri.....	115
5.4.2. Afrika'da Sömürgecilik Faaliyetleri.....	115
5.5. Rusya ile Almanya'nın Yükselişi ve Bloklaşmalar.....	116
5.6. Osmanlı Devleti'nin Yalnızlıktan Kurtulma Arayışları	118
6. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE.....	125
6.1. Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu ve İttifak Arayışları.....	131
6.2. Şartların Zorladığı İttifak: Türkiye- Almanya.....	132
6.2.1. Alman İttifakından Sonra İttifak Arayışları:	132
6.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı.....	133
6.4. Savaşta Cepheler	134

6.4.1. Kafkasya Cephesi	134
6.4.2. Kanal Cephesi	135
6.4.3. Irak Cephesi.....	135
6.4.4. Çanakkale Cephesi	136
6.5. Cephelerin Genişlemesi.....	137
6.6. Savaş Sırasında Osmanlı Devleti’ni Paylaşma Projeleri.....	138
7. OSMANLI’DAN CUMHURİYET’E ERMENİ MESELESİ.....	150
7.1. Osmanlı Ermenilerinin Sosyal ve Hukuki Durumları	156
7.2. Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı	157
7.3. Ermeni Komitelerinin Kurulması.....	158
7.4. İlk Ayaklanmalar ve Silahlı İsyana Hareketleri	160
7.5. II. Meşrutiyet Döneminde Ermeniler	162
7.6. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu	164
7.7. Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeniler ve Ermeni Sorunu	167
8. TÜRK MİLLETİNİN ULUSLARARASI CAMİA İLE İMTİHANI: MONDROS MÜTAREKESİ VE UYGULAMASI.....	181
8.1. Osmanlı Devleti’ni Mütareke İstemeye İten Şartlar	187
8.2. Wilson Prensipleri	189
8.3. Mondros Mütarekesi’ne Gidecek Heyetin Oluşturulması ve Görüşmeler	189
8.4. Mondros Mütarekesi	190
8.5. Osmanlı Hanedan ve Üst Düzey Devlet Ricalinin Galiplere Bakışları.....	191
8.6. İstanbul'un Fiilen İşgali	193
8.7. İşgal Yönetiminde İstanbul'da Hayat, Sığınmacılar	194
8.8. Mütareke Hükümlerinin Türkiye Genelinde Uygulanması, Tepkiler	196
9. MİLLÎ TEŞKİLATLANMA VE KONGRELER	205
9.1. Mondros Mütarekesi ve Uygulanması	212
9.2. Millî Teşkilatlanma Çabaları: Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin Kurulması	213
9.3. Millî Mücadele'nin Başlaması: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı	214
9.3.1. Havza Genelgesi.....	216
9.3.2. Amasya Genelgesi.....	216
9.4. Kongreler.....	217

9.4.1. Erzurum Kongresi (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919).....	218
9.4.2. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919).....	220
9.5. Amasya Protokolleri.....	222
9.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî	223
10. İHSAN-I ŞAHANE'DEN SAVAŞ YÖNETEN MECLİSE: I. TBMM'NİN YAPISI VE ÇALIŞMALARI.....	233
10.1. I. Meşrutiyet Döneminde Meclisin Pozisyonu.....	240
10.1.1. İlkinci Meşrutiyet Dönemi Düzenlemelerinde Meclisin Pozisyonu	241
10.2. Atatürk Düşüncesinde Millî Egemenlik ve Meclis	242
10.2.1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî	243
10.3. Çölden Çıkarılan Bir Hayat; Türkiye Büyük Millet Meclisi.....	244
10.3.1. I. TBMM'nin Açıılışı, Amaç ve İşlevi	245
10.3.2. I. TBMM'nin Sosyal ve Kültürel Yapısı.....	247
10.3.3. I. TBMM'de Gruplar	248
10.4. TBMM'nin Karşılaştığı İç Zorluklar: İsyancılar.....	249
10.5. I. TBMM'nin İşlevi	250
11. MİLLÎ MÜCADELE'DE SAVAŞLAR VE ANLAŞMALAR.....	256
11.1. İzmir'in İşgali ve Doğurduğu Tepkiler	262
11.2. Kuvâ-yı Millîye'nin Doğu'yu ve İşgalci Güçlerle Mücadelesi	263
11.2.1. Doğu Cephesi	264
11.2.2. Güney ve Güneydoğu Cephesi	264
11.2.3. Trakya Cephesi	265
11.2.4. Batı Cephesi	265
11.3. Sevr Antlaşması.....	266
11.4. Düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'nde Yaptığı Savaşlar ve Sonuçları	267
11.4.1. I. İnönü Savaşı ve Sonuçları.....	268
11.4.2. II. İnönü Savaşı ve Sonuçları	271
11.4.3. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları	272
11.4.4. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı	275
11.4.5. Mudanya Ateşkes Antlaşması	277
12. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE EKONOMİ: MALİ SIKINTILAR VE ÇÖZÜM AMAÇLI İKTİSADI UYGULAMALAR	284

12.1. Osmanlı Ekonomisinde Sonun Başlangıcı	290
12.2. Tanzimat Dönemi	290
12.2.1. Tanzimat Döneminde Mali Alanda Yaşanan Gelişmeler	291
12.2.2. Tanzimat Döneminde İç ve Dış Borçlanmalar	293
12.3. İkinci Abdülhamit Döneminde Maliye'de Yapılan Düzenlemeler	294
12.4. II. Meşrutiyet Döneminde Ekonomi.....	295
12.5. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ekonomisi.....	296
12.6. Millî Mücadele Döneminde Mali Durum.....	298
13. LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE'NİN SINIRLARI	309
13.1. Lozan Konferansı	316
13.1.1. Mützakerelerin Başlaması	316
13.2. Uluslararası Antlaşmalar Çerçevesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Sınırları ve Oluşum Süreçleri.....	317
13.2.1. Türkiye'nin Doğu Sınırları.....	318
13.2.2. Türkiye'nin Güney Sınırları.....	320
13.2.3. Türkiye'nin Batı Sınırları (Trakya Sınırı)	324
14. II. TBMM'NİN OLUŞUMU VE CUMHURİYETİN İLANI.....	335
14.1. Nisan 1923 Seçimleri	341
14.1.1. Seçim Kararının Alınması	341
14.1.2. 1923 Seçimlerine Giren Siyasi Oluşumlar	342
14.1.3. 1923 Seçim Sonuçları ve II. TBMM	345
14.2. İstanbul'un Kurtuluşu.....	345
14.3. Ankara'nın Başkent Olması	346
14.4. Hükümet Bunalımı ve Cumhuriyetin İlanı.....	347

1. OSMANLI DEVLETİ'NİN GERİLEME DÖNEMİ VE YENİLEŞME ÇABALARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1.1.** Osmanlı'nın Buhran Yılları: Duraklama Dönemi
- 1.2.** Osmanlı'da Gerileme Dönemi ve Islahat Girişimleri
- 1.3.** Osmanlı Modernleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Reformları
- 1.4.** Sultan II. Mahmut Dönemi Reformları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Osmanlı Devleti'nin Avrupa karşısında gerilemeye başlamasının sosyal ve ekonomik sebepleri nelerdir?
- 2)** Osmanlı'da reform ihtiyacı hangi yüzyılda ortaya çıkmıştır ve ıslahatlar hangi alanlarda yoğunlaşmıştır?
- 3)** III. Selim dönemi Nizam-ı Cedit reform programı neden başarısız olmuştur?
- 4)** Sultan II. Mahmut'un kendisinden sonraki dönemlere de etki eden yönetim anlayışı nasıldır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı'nın Buhran Yılları: Duraklama Dönemi	Osmanlı Devleti'nin 15. yüzyıl sonlarından itibaren nasıl duraklama dönemine girdiğini ve Avrupa güçleri karşısında zayıflamaya başladığını kavrayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Osmanlı'da Gerileme Dönemi ve Islahat Girişimleri	Osmanlı Devleti'nin 1699 Karlofça Antlaşması ile girdiği gerileme döneminde yaşanan sosyal ve ekonomik sorunlar ile yapılan reform çabalarını anlayabilmek	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma
Osmanlı Modernleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Reformları	Osmanlı yenileşme tarihinin en önemli aşamalarından olan III. Selim dönemi reformlarının niteliğini ve başarısız olmasının nedenlerini kavrayabilmek	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma
Sultan II. Mahmut Dönemi Reformları	Türk modernleşmesinde önemli yere sahip olan Sultan II. Mahmut devri yenileşme çabalarını ve bunların sonraki dönemlere etkilerini değerlendirebilmek	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma

Anahtar Kavramlar

- Osmanlı'da duraklama dönemi
- Osmanlı'da gerileme dönemi
- Osmanlıda reform ve yenileşme çabaları
- Avrupa ile ilişkiler

Giriş

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren üç asır içerisinde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarında hâkimiyet kuran büyük bir dünya gücü hâline geldi. Kuşkusuz Osmanlı'nın beylikten büyük bir imparatorluğa geçisi, başarılı devlet ve toplum yönetimi ile mümkün oldu. Osmanlı yönetim anlayışı, Orta Çağ Avrupası'nın çok ötesinde özelliklere sahipti. Sistemin sağlıklı işleyişi ve askerî başarılar toprak kazanımlarını sürekli hâle getirdi. Bu durum tarıma dayalı Osmanlı ekonomisinde dinamizmi ve istikrarı uzun süre canlı tuttu. Güçlenen imparatorluk, önce doğuda sonra da batıda cazibe merkezi hâline geldi. 15. yüzyıl ortalarına gelindiğinde Osmanlı artık Doğu / İslam medeniyetinin yegâne temsilcisi durumundaydı. Bu hâliyle dünyada Yeni Çağ'a geçişin lokomotifi de Osmanlı oldu.

Osmanlı Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) sultanatında sosyal ve ekonomik olarak zirveye ulaştı. Ancak bu devir sonrasında devlet gücünü kaybetmeye başladı. Özellikle coğrafi keşiflerin etkisiyle dünya ekonomik sistemindeki köklü değişimler ve Avrupa'da sanayi devrimi gibi asırlar sonrasında tesir eden teknolojik gelişmeler, güçler dengesini altüst etti. Osmanlı'nın klasik devirdeki Avusturya, İspanya ve Portekiz gibi rakiplerinin yerini İngiltere, Fransa ve Rusya gibi modern ordulara sahip, güçlü ve yayılmacı emeller taşıyan ülkeler aldı.

17 ve 18. yüzyıllarda Osmanlı devlet adamları ve aydınları ortaya çıkan sorunların ve Avrupa karşısındaki gerilemenin sebeplerini biliyorlardı. 19. yüzyıla adım atıldığında klasik dönemdeki görkemli günlere geri dönüşün mümkün olmadığı anlaşıldı. Artık uygulanan reform programlarında büyük oranda Batı örnek alınmaktadır. Fakat Avrupa sanayi ve teknolojisi ile rekabet edebilecek imkân bulunamadı; reformları uygulayacak nitelikli bir insan potansiyeli oluşturulmadı. Bu durumda sosyal sorunlar daha da büydü. Osmanlı, rekabet edemediği Avrupa tarafından adım adım parçalandı.

Bilhassa 19. yüzyıldaki ıslahat girişimleri ile zaman içerisinde bunlara karşı oluşan muhalif tavırlar, nihayetinde Türkiye Cumhuriyeti dönemi reformlarına etki etmesi bakımından da ayrıca önem taşımaktadır.

1.1. Osmanlı'nın Buhran Yılları: Duraklama Dönemi

Osmanlı Devleti 1299'daki kuruluşundan itibaren sürekli olarak değişen ve gelişen bir dinamizm içinde oldu. Bu dinamizm, 15. yüzyılda kendine has ve özgün bir **Türk-İslam** medeniyeti sentezini ortaya çıkardı. Özellikle 1453'te İstanbul'un fethinden sonra Osmanlı'nın Avrupa siyasetinin belirleyici aktörlerinden biri olduğunda kuşku yoktur. Balkan ve Orta Doğu coğrafyasındaki fetihler iki asır içinde Osmanlı'yı güç ve teşkilat bakımından tarihin kaydettiği ender imparatorluklardan biri hâline getirdi. Üç kıtada sağlam temeller üzerinde yükselen bir imparatorluğun çöküşü ise hiç kolay olmadı. Osmanlı'nın tarih sahnesinden çekilmesi pek çok iç-dış etkenin bir araya gelmesi ve sancılı bir sürecin sonunda gerçekleşti.

Genel olarak kabul edildiği üzere Osmanlı Devleti 17. yüzyıl başlarında **Duraklama Devri**'ne girmiş bulunuyordu. Bazı tarihçiler duraklamanın Sadrazam **Sokullu Mehmet Paşa**'nın 1579'da ölümünden sonra başladığını ileri sürmektedirler. Yorumlar farklı olsa da 16. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı devlet sisteminde ve sosyal yapısında ciddi aksaklıların yaşadığı görülmektedir. Bu husus, dönemin devlet adamları ve âlimleri tarafından da çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir. Fakat genel kanaatin aksine iç ve dış sorunlara rağmen bu süreçte toprak kazanımları sürmüştür. Bu nedenle 17. yüzyılın sonlarına kadar yaklaşık bir asır devam eden bu dönemi **buhran** veya **bunalım** devri olarak değerlendirmek de mümkündür.

Kanuni Sultan Süleyman sultanlığı ardından **II. Selim** (1566-1574) döneminde Osmanlı Devleti, **Haçlı** güçleri karşısında **İnebahti Deniz Savaşı**'nı kaybetti (1571). Bu mağlubiyet **Sokullu Mehmet Paşa**'nın gayretleri ile Akdeniz'in stratejik adası **Kıbrıs**'ın fethi tamamlanarak unutturulmuştur. Devletin toprak kazanımları 1574'te **Tunus'un**, 1578'de Fas'ta kazanılan **el-Kasrü'l-Kebir** zaferiyle sürülmüş ve Osmanlı egemenliği **Kuzey Afrika**'nın en batı ucuna ulaşmıştır. Bu arada 1578'de başlayan Osmanlı-Safevi (İran) savaşı 12 yıl sürülmüş ve Osmanlı'nın doğu sınırı **Hazar Denizi**'ne kadar ulaşmıştır. Görüldüğü gibi 16. yüzyılın sonlarında Osmanlı büyümeyi sürdürmektedir.

16. yüzyıl sonlarında Osmanlı geleneksel doğu-batı siyaseti yanında Kuzeyden gelen ciddi bir tehditle de uğraşmak zorunda kalmıştır. 1594'ten itibaren başlayan **Kazak (Kossak)** saldıruları bir süre sonra bunları destekleyen **Ruslar** ile çekişmeye dönüşmüştür. Rusya ile Karadeniz'de başlayan ve Balkanlar ile Kafkasya'da süren şiddetli mücadeleler son üç asır boyunca Osmanlı'yı yıpratan en önemli etken olacaktır.

Osmanlı, Avrupa'daki en önemli rakiplerinden olan Avusturya ile 1593 yılından itibaren sürdürdüğü savaşı 1606'da imzaladığı **Zitvatorok Antlaşması** ile sona erdirdi. Bu arada Avrupa'da yeni dengeler oluşmaktadır. 1618'de Protestan ve Katolik pek çok devlet arasında başlayan **Otuz Yıl Savaşları**, 1648'de imzalanan **Vestfalya (Westphalia) Antlaşması** ile sona erdi. Böylece Avrupa'da ileriki yıllarda Osmanlı'yı olumsuz etkileyebilecek yeni dengeler ortaya çıktı.

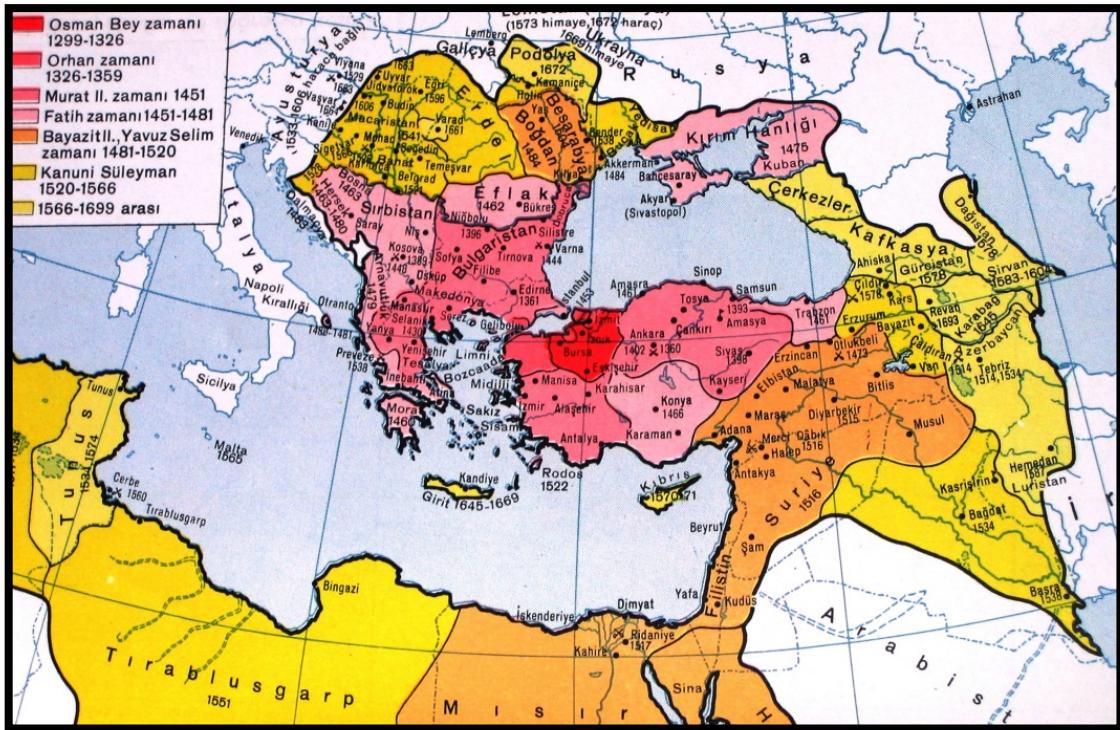
Osmancı, Batı'da Avusturya, Kuzeyde Rusya, Doğu'da İran'la, Akdeniz'de Venedik ve Cenevizlerle mücadele edip yıpranırken bu durumun içerisindeki yansımaları **Celali İsyanları** ile oldu. Bu isyanlar esasta devlet gücünün ve otoritesinin zayıflamasının bir sonucuydu. İsyanların bütün Anadolu'ya yayılması üzerine **Kuyucu Murat Paşa** 1606-1609 yılları arasında isyanları bastırdı. Fakat paşanın 1611 yılında ölmesiyle huzursuzluklar devam etti. Ardından **Yeniçerilerin** itaatsizlikleri başladı. Hatta 1622 yılındaki bir Yeniçeri isyanında Sultan **II. Osman** (1618-1622) tahttan indirilerek katledildi. Devletin içine düşüğü kargaşa ortamında Sultan **IV. Murat** (1623-1639) otoriteyi sağlamak için şiddetli tedbirler aldı. Fakat onun ölümünün ardından özellikle **Kapıkulu Ocakları**'ndaki disiplinsizlik önlenemez hâle geldi. Klasik dönemin en önemli dinamizm kaynağı olan Osmanlı toprak sistemi bozulunca sosyal sorunlar daha da büydü. Bu ortamda dinî taassup ekseninde ortaya çıkan **Kadızadeliler hareketi**, devleti tehdit eder duruma geldi. Bu olaylar karşısında yeni padişah **IV. Mehmet** (1648-1688), 1656'da **Köprülü Mehmet Paşa**'yı Sadrazam yapmış o da ilk iş olarak bu hareketi ortadan kaldırmıştır.

Osmancı Devleti Avrupa'da Otuz Yıl Savaşları'yla oluşan karmaşadan yararlanarak Kıbrıs'tan sonra Doğu Akdeniz'in stratejik adası **Girit**'e sefer başlatmıştır (1645). Çetin mücadelelerden sonra ada ancak 1669'da ele geçirilebilmiştir. Bu süreçte Osmanlı ordusu 1662'de **Erdel** (Romanya)'e girmiştir; 1663'te **Uyvar** (Slovakya)'nın fethiyle de Avrupa'daki en geniş sınırlara ulaşmıştır. Fakat özellikle uzun süren Girit Seferi esnasında Osmanlı ordu ve donanmasının Avrupa teknolojisinin gerisinde kaldığı anlaşılmıştır.

17. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa'daki bazı gelişmeler Osmancıların dikkatini tekrar buraya yöneltmiştir. 1672'de Sadrazam olan **Kara Mustafa Paşa**, Viyana'yı ele geçirerek büyük bir hayali gerçekleştirmek; prestij kazanmak ve Batı'yı da bir tehdit olmaktan çıkartmak istiyordu. Bu amaçlar doğrultusunda Osmanlı ordusu 1683 baharında Avusturya seferine çıktı. Ancak Osmanlı ordusu **II. Viyana Kuşatması**'nda başarısız oldu ve çok ağır bir mağlubiyet aldı.

Viyana hezimetin Avrupa devletlerine moral oldu ve Osmanlı için 16 yıl sürecek bir yenilgiler dizisi başladı. Nitekim Avusturya, Lehistan ve Venedik aralarında **Kutsal İttifak**'ı kurdu. Savaş 1699'a kadar sürdü. Zaten bir süredir ciddi sosyal ve ekonomik sorunlarla karşı karşıya olan Osmancı, bu savaşlarda da istenilen başarıyı gösteremedi. 1697'deki **Zenta** bozgunundan sonra 1699'da imzalanan **Karlofça (Karlowitz) Antlaşması** Osmancı için bir dönüm noktası oldu. Antlaşmayla Balkanlar'da ve Ukrayna'da ciddi toprak kayıpları yaşandı; Macaristan elden çıktı. Ayrıca galip devletlere ciddi ticari tavizler verildi. Bu içeriği ile Karlofça, klasik Osmancı muhteşem çağının sona erdiğini simgeler.

Osmancı Devleti'nin buhran yıllarda idareci ve aydınlar için sorunların çözümünde eski muhteşem günlere dönüş önemli bir motivasyon unsuruuydu. Ancak Avrupa karşısında özellikle askerî alandaki başarısızlıklar bu kanaatin yavaş yavaş değişmesine sebep oldu. Artık reformların yürütülmesinde Batı'dan yardım alınması görüşü hâkim olmaya başladı.

Harita 1: Duraklama Döneminde Osmanlı Devleti (*Unat* (1989), s. 32)

1.2. Osmanlı'da Gerileme Dönemi ve Islahat Girişimleri

Osmanlı'da **Gerileme Devri** 1699 Karlofça Antlaşması'yla başlatılır; **Sultan III. Selim**'in tahta çıktığı ve Avrupa'da **Fransız İhtilali**'nın başladığı 1789'a kadar sürdürülür. Aslında 18. yüzyıla girildiğinde Osmanlı'da sorunlar netleşmiş ve Avrupa'nın üstünlüğü de kabul edilmiş olduğundan reform fikri ağırlık kazanmıştır. Ancak reformlar için zamana ve mutlak bir barış dönemine ihtiyaç duyulmaktadır.

18. yüzyıl başlarında devletin iç yapısında bazı düzenlemelerin gündeme gelmesiyle **Lale Devri** (1718- 1730) olarak adlandırılan döneme girilmiştir. Devrin padişahı Sultan **III. Ahmet** (1703- 1730)'in desteği ile devlet görevlileri 1718 tarihli **Pasarofça Antlaşması** ile barışı sağladılar ve sonrasında Batı'nın üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması gereği üzerinde durdular. Bu amaçla Sadrazam **Damat İbrahim Paşa**, Avrupa'ya gönderilen elçilerin sayısını artırmıştır. Bu elçiler, diplomatik ilişkileri sürdürmenin yanı sıra Avrupa'nın kültür, sanat, sanayi, tarım ve askerî yapısı hakkında incelemeler yaparak raporlar sunmaya başladılar. 1720-1721 yılları arasında Paris'te elçi olarak bulunan **Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi**'nin raporu bunlar içinde en dikkat çekenidir.

Lale Devri'nin önemli atılımlarından biri kuşkusuz ilk Türk matbaasının kurulmuş olmasıdır (1727). Aslında Osmanlı'da ilk matbaa İstanbul'da **İspanya**'dan göç eden **Museviler** tarafından 1493 yılında açılmıştı. Yine **Ermeniler** 1567, **Rumlar** ise 1627 yıllarında kendi matbaalarını kurmuşlardır. Bu dönemde Doğu dillerinden çeviriler yapılmış, sivil mimari gelişme göstermiş, sosyal hayat renklenmiştir. Fakat yapılan yenilikler yaşanan büyük sorunlar karşısında etkili olamamıştır. Reform hareketi sağlam bir zeminde

ilerleyemeyince sosyal ve ekonomik nedenlerle 1730'da patlak veren **Patrona Halil Ayaklanması** bu restorasyon dönemini sona erdirmiştir.

Lale Devri'nde ortaya çıkan sosyal tepkiler ve yeni oluşan dinamikler sonraki dönem ıslahatlarını etkilemiş ve ıslahatların askerî alanda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Nitekim yeni padişah **Sultan I. Mahmut** (1730-1754) kaos dönemi ardından ordunun modernizasyonuna ağırlık vererek Avrupa'dan uzmanlar getirtmiştir. Bu uzmanlardan en bilineni Fransız soylularından olan ve daha sonra Müslüman olarak Ahmet ismini alan **Humbaracı Ahmet Paşa** (Claude- Aleksandre Comte de Bonneval)'dır. 1731'de İstanbul'a çağırılan Ahmet Paşa, **Humbaracı Ocağı'nın** ıslahıyla görevlendirilmiştir. **Humbaracı Ahmet Paşa**, döneminin çok önemli bir yeniliğine daha öncülük ederek 1736'da topçu askerlerinin eğitimi için teknik bir kurum olan **Hendesehane**'nin açılmasını sağlamıştır.

Kuşkusuz Osmanlı reformlarının sürdürübilirliği ekonomik gelişmelerde de bağlantılıydı. Ekonomi üzerinde en yıkıcı etkiyi **ticari kapitülasyonlar** (**ahidname**) yapmaktadır. Devletin güçlü olduğu devirlerde ticari hayatı canlılık kazandırmak, özellikle diploması alanında siyasi kazançlar sağlamak amacıyla Avrupa devletlerine tanınan bu imtiyazlar, zaman içinde Osmanlı'nın yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükler hâline dönüştü; sonra da iç işlerine müdahalede bir araç hâlini aldı. Başlangıçta padişahların saltanat süreleriyle kısıtlı olan kapitülasyonlar 1740 yılından itibaren daimî hâle getirildi.

Batılı tarzda ıslahatlara önem veren padişahlar içerisinde öncü isimlerden biri **Sultan III. Mustafa** (1757-1774)'dır. Bu dönemde Sadrazam **Mehmet Ragip Paşa** ile birlikte yürütülen dengeli ve tutarlı politikalar hazine gelirlerini artırmış; ticaret gelişmiş; vakıflara, tımar ve iltizamlara sıkı denetim getirilmiş; saray masrafları kısılmış ve askerî alanda oldukça etkili yenilikler yapılmıştır. Ancak Ragip Paşa'nın 1763'te ölümünden sonra barış ortamı 1768 Osmanlı-Rus savaşıyla sona ermiştir. Rusya'nın Lehistan'ı işgal etmesi üzerine başlayan savaş **1774 Küçük Kaynarca Antlaşması**'yla son bulmuştur.

Sultan III. Mustafa'nın ıslahat anlayışı, onun yerine tahta oturan **Sultan I. Abdülhamit** (1774-1789) döneminde de sürdürmüştür. I. Abdülhamit, Rusya ile savaşta başarısız olunduğundan **Küçük Kaynarca Antlaşması**'nı imzalamak durumunda kalmıştı. Osmanlı'nın Karlofça'dan sonra imzaladığı en ağır şartları taşıyan ve olumsuz etkileri uzun yıllar devam edecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre **Aksu (Bug) Nehri** iki devletin yeni sınırı oluyordu. Asırlardır Osmanlı toprakları olan **Kırım**, **Kuban** ve **Bucak** için siyasi bakımdan imparatorluk bünyesinden ayrılma süreci başlamış oluyordu. Bu yerlerin Osmanlı ile irtibati yalnızca dinî konularda **hilafet** makamına bağlılıkla sınırlanmıştır.

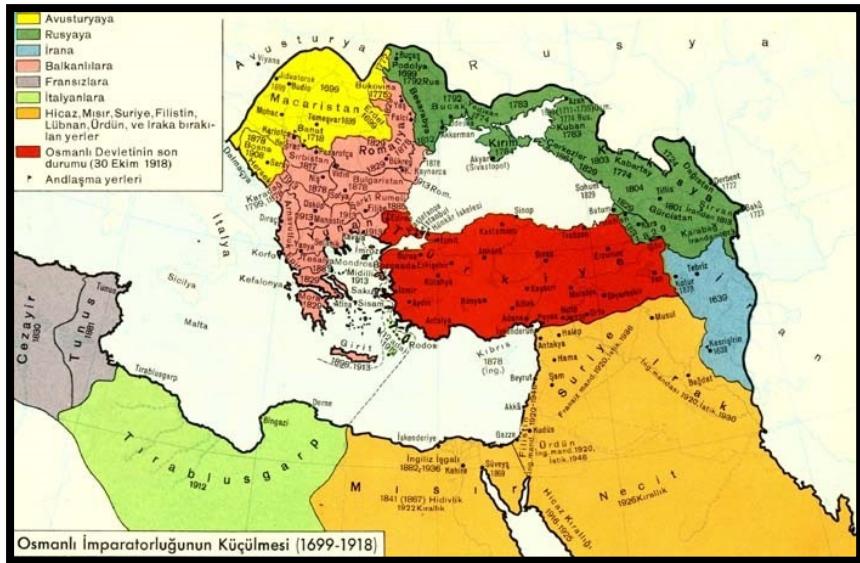
Küçük Kaynarca Antlaşması'nda bir başka önemli husus Ruslara verilen ticari ayrıcalıkların yanlış yorumlanmasıdır. Rusya, Osmanlı topraklarında konsolosluk açma hakkı veren bazı maddeleri, **Ortodoks** vatandaşların koruyuculuğunun kendisine tanındığı şeklinde yorumlamıştır. Rusya, sonraki yıllarda bu maddelere dayanarak Osmanlı iç işlerine müdahale hakkını kendisinde görmüştür. Antlaşma ile **İstanbul** ve **Çanakkale** boğazlarından Rus ticaret gemilerinin serbestçe geçişine de izin veriliyordu. Böylece **Boğazların statüsü** tartışmaya açılmış ve Karadeniz'deki mutlak Osmanlı egemenliği ağır bir yara almıştır.

Nitekim Ruslar kazandıkları bu zaferle Karadeniz'e yerleşmiş ve kısa süre sonra Osmanlı toprağı Kırım'ı tamamen eline geçirmiştir (1783). Kırım'dan Müslümanların birçoğu vatanlarını terk ederek Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Böylece imparatorluk, acı örneklerini ilerideki tarihlerde sıklıkla yaşayacağı, ilk büyük göç dalgasını yaşamıştır.

Sorunlara rağmen Sultan I. Abdülhamit, reformların takipçisi olmuştur. Ordunun ıslahı için Avrupalı uzmanların istihdamına devam edilmiştir. Bu devrin öne çıkan siması ise aslen Macar olan Fransa doğumlu **Baron François de Tott**'dur. Tott, 1771-1776 yılları arasında orduyu ve savunma bölgelerini güçlendiren tedbirler aldırmıştır. Teknik eğitim için daha sonra **Mühendishane-i Bahri-i Hümeyun** (deniz mühendishanesi) adını alan Hendesehanе, kapsamlı bir askerî okula dönüştürülmüştür.

Osmanlı kamuoyu, ahalisi tamamen Müslümanlardan oluşan ve bir oldu-bitti ile Rusların eline geçen Kırım'ın kaybını sineye çekememiştir. Kırım'ın geri alınması için fırsat aranmış ve nihayet 1787'de Rusya'ya savaş ilan edilmiştir. Ardından Avusturya da Rusya'nın yanında savaşa katılmıştır. Bu savaşta beklenen başarı sağlanamadığı gibi çok önemli toprak kayıpları önlenmemiştir. Ocak 1789'da Rusların **Özi Kalesi**'ni ele geçirip buradaki 25 bine yakın savunmasız Müslümanı kılıçtan geçirdiği haberi İstanbul'a ulaşınca I. Abdülhamit bu sarsıcı gelişmenin ardından hastalanmış ve fazla yaşayamayarak 7 Mayıs 1789'da vefat etmiştir.

Göründüğü gibi 17 ve 18. yüzyıl Osmanlı idarecileri ve aydınları şanlı mazileri ile kendilerinden üstün Avrupa gerçeği arasında sıkışmış durumdaydı. Bir yandan, mükemmel olarak kabul ettikleri altın çağ Fatih-Yavuz-Kanuni dönemleri sisteminden kopamıyor ve ıslahatlarla özlemi duydukları maziyi canlandırmak istiyor, öbür yandan üstünlüğünü ispat etmiş Avrupa olgusunu kabullenmek durumunda kalıyorlardı. Bu ikilem, devleti kalıcı reformlar yapmaktan alıkoyan önemli etkenlerden biriydi. Ancak dünyada çok büyük değişimlerin yaşanacağı 19. yüzyıla girme aşamasında hem Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali gibi sarsıcı gelişmeler hem de Osmanlı'nın içinden çıkmaz hâle gelmeye başlayan sorunları, bu ikilemden çıkış yolundaki adımları zorunlu hâle getirecektir.

Harita 2: Gerileme Döneminde Osmanlı Devleti (*Unat* (1989), s. 36)

1.3. Osmanlı Modernleşmesinde Dönüm Noktası: Sultan III. Selim ve Nizam-ı Cedit Reformları

18. yüzyılın sonlarında Avrupa 1789 Fransız İhtilali fikirleriyle sarsılırken, Osmanlı'da tarihin en kapsamlı reform programlarından biri olan **Nizam-ı Cedit**'in hazırlıkları yapılmaktaydı.

Yaşanan toprak kayıplarına rağmen 18. yüzyılın sonunda Osmanlı'nın sınırları **Asya**'da Yemen-Arabistan Yarımadası, Hint Okyanusu, Basra Körfezi, İran'dan geçip Kafkasya'da Anapa'ya kadar; **Avrupa**'da Dinyester Nehri'nin batı kıyılarından Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Sırbistan ve Arnavutluk'u içine alacak şekilde devam ederek Avusturya'ya dayanıyordu. **Afrika**'da hemen hemen bütün Kuzey Afrika denetim altında tutuluyordu. Üç kıtada toprakları bulunan Osmanlı'nın bu sınırları 4 milyon kilometrekareyi aşmaktadır ve üzerinde yaklaşık 25 milyon insan yaşıyordu.

Resim 1: Sultan III. Selim (ÖRENÇ, (2012), s. 46)

Kendisine büyük umutlar bağlanan reform döneminin Padişahı **Sultan III. Selim** (1789-1807), devlet idaresini teslim aldığında Avusturya ve Rusya ile savaş devam ediyordu. Rusya, Eflak-Boğdan'ı işgal etmiş, Avusturya ordusu **Belgrad'**ı ele geçirmiştir (8 Ekim 1789). Hiçbir tarafın istediği gibi gitmeyen savaş Avusturya ile 1791'de yapılan **Zıştovi** ve ertesi yıl da Rusya ile imzalan **Yaş Antlaşması** ile son bulmuştur.

Sultan Selim yapacağı reformlarında Fransa'yı örnek almaktaydı. Tahta geçtiğinde **1789 Fransız İhtilali** Avrupa'da yeni bir dönemi başlatmıştı. Osmanlı, ihtilalden doğrudan etkilenmedi fakat uzun vadede ihtilal fikirleri Osmanlı topraklarında milliyetçilik hareketlerinin hızlanması neden olacaktır.

III. Selim, Zıştovi Antlaşması'nın imzalanmasından hemen sonra yenileşme hareketine hız vermiştir. 1791 sonbaharında asker ve bürokrat çeşitli kesimlerden seçilen 22 kişiye reformlara dair layihalar (raporlar) hazırlama emri verilmiştir. Hazırlanan bu raporlarda ortak nokta, askerî alanda reformlara öncelik verilmesi olmuştur. Sultan, bu görüşler çerçevesinde **Nizam-ı Cedit** (Yeni Düzen) adı verilen islahat programını yürürlüğe koymuştur.

Nizam-ı Cedit hareketiyle öncelikle Yeniçeri Ocağı'nın ıslahı, ulemanın nüfuzunun kırılması, Avrupa'nın ilim, sanat, askerlik, ziraat ve ticaret hayatında yaptıkları yeniliklerin Osmanlı'da da uygulanması amaçlanmıştır. Bu dönemde merkezî otoritenin güçlendirilmesi, devletin sarsılan iktidarının sağlamlaştırılması ve devlet sisteminin sağlıklı işleyişini temin etmek için kanunnameler hazırlanmış; yeni bir düzen kurulmaya çalışılmıştır.

Resim 2: Nizam-ı Cedit Askeri (Örenç 2012, s. 50)

Avrupa tarzındaki yeni Osmanlı askerî birlikleri 24 Şubat 1793'te kurulmuştur. Bu ordunun modern usullerde talim yapması sağlanmıştır. Ordu ve donanma için Avrupa'dan uzmanlar getirilmiştir. 1773'te temelleri atılan **Mühendishane-i Bahri-i Hümayun** geliştirilmiştir. Bu okulda hem denizcilik hem de gemi yapımı eğitimi verilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1795'te kara mühendishanesi olarak **Mühendishane-i Berri-i Hümayun** açılmıştır. Bu okullar için gerekli kitapların tercüme ve basımı için kara mühendishanesi bünyesinde bir matbaa ve kütüphane oluşturulmuştur.

Ordu ve donanmada başlatılan yenilikler ile diğer reformların uygulanması için büyük mali kaynaklara ihtiyaç duyuluyordu. Reformun ekonomik ayağını güçlendirmek için **İrad-ı Cedit Hazinesi** adıyla yeni ve bağımsız bir fon oluşturuldu. Bu hazineye yeni vergiler dâhil bazı kaynaklar gelir olarak ayrılmıştır.

Dar bir kadro eliyle yürütülen III. Selim'in reform programı kapsamında Anadolu ve Rumeli'de eyaletler yeniden düzenlendi; buralara güvenilir ve tecrübeli yöneticiler atandı. Adaleti temsil eden **kadıların** görevlerini tam olarak yerine getirmeleri, halktan fazla para talep etmemeleri ve haksızlıklarını önlemeleri sağlandı. Uzun süredir bozulmuş olan timar ve zeamet sistemi yeni kanunlarla düzenlenerek tekrar ekonomiye kazandırıldı. Giyim kuşamda pahalı kumaşlar yerine yerli kumaşlar özendirildi ve ticaret teşvik edildi.

III. Selim dönemine kadar Avrupa devletleri ile ilişkiler, bu devletlerin İstanbul'daki elçileri aracılığıyla sürdürülmekteydi. Bu uygulamaya son verildi. Devletin yabancı devletlerin merkezlerinde temsil edilmesi, Avrupa ülkeleriyle olan ilişkiler hakkında doğrudan ve daha güvenilir bilgi sahibi olması için bu ülkelerde daimî elçiliklerin açılması kararlaştırıldı. Bu amaçla **Londra** (1793), **Paris** (1797), **Viyana** (1797) ve **Berlin**'e (1797)

birer daimî elçi gönderildi. Bu elçilikler zaman içinde Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan penceresi oldular.

Ottoman'ıda reformlar sürerken Fransa, İngiltere ile rekabetin sonucu olarak Osmanlı toprağı **Mısır'ı** 1798'de işgal etti. Bu durumda Fransa ile ilişkiler uzun süre koptu ve reformlar aksadı. Osmanlı, Mısır'ın kurtarılması için İngiltere ve Rusya ile ittifaklar kurdu. Osmanlı-Rus ittifakı, bu zamana kadar yalnızca savaş meydanlarında karşılaştan iki devletin tarihinde bir ilk olma özelliği taşımaktadır. Bu ittifak sayesinde Rus savaş filosu ilk defa olarak **Boğazlardan** geçerek Akdeniz'e açılmıştır. Osmanlı ve müttefikleri kısa sürede başarılı olmuşlar ve 1801'de Fransa'yı mağlup ederek Mısır'dan çıkarmışlardır.

Bu arada Nizam-ı Cedit reform hareketi, bütün iyi niyetli gayretlere rağmen istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bu başarısızlıkta reformları yürüten kadroların yetersizliği çok önemli bir etken olmuştur. Süreç içinde Anadolu'da olduğu gibi Rumeli'de de güçlü ve başına buyruk **ayan** ve **mütegallibe** denilen yeni bir zümrenin türemesi önlenmemiştir. Bütün bu olumsuzluklara Arabistan'da patlak verip bir anda bölgeyi kan gölüne çevirerek Kâbe'yi tehdit eder hâle ulaşan **Vehhabi İsyanları** da eklenmiştir. Yeni sistemin karşıtları **Kabakçı Mustafa** önderliğinde Mayıs 1807'de isyan ederek önce reform programını, sonra da III. Selim'i ortadan kaldırdılar.

Nizam-ı Cedit süreci kuşkusuz Türk modernleşme tarihinin önemli sahalarından biridir. Başarısızlığa rağmen III. Selim'in başlattığı reform iradesi kendisinden sonra devam edecektir. Nizam-ı Cedit programının başarısını sınırlayan etkenlerin başında fonksiyonlarını yitirmiş eski kurumların ortadan kaldırmasına cesaret edilememesi gelir. Böylelikle aynı alanda faaliyet gösteren eski ve yeni kurumlar kaçınılmaz bir rekabet içine girmiştir. Başarıyı sınırlayan ikinci husus,改革ları üstlenecek nitelikli kadroların yetiştirememesi ve halk desteğinin olmamasıdır. Endüstrinin gelişmediği, ticaretin büyük ölçüde yabancıların elinde olduğu Osmanlı'da ihtilal dönemindeki Fransa'da ya da herhangi bir Avrupa ülkesinde olduğu gibi yenilikleri tetikleyecek sosyal ve ekonomik unsurlar, mesela burjuva sınıfı gelişmemiştir.

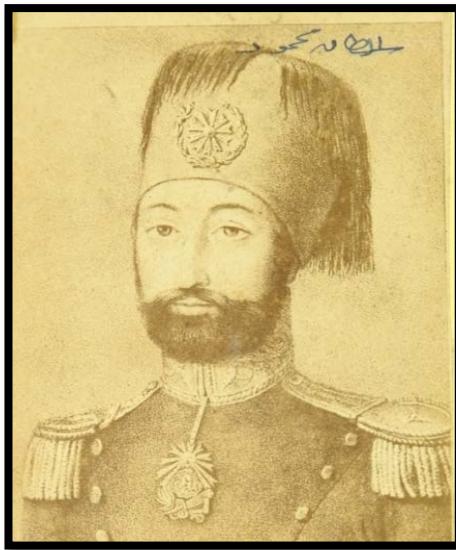
Bütün bunlara rağmen III. Selim'in değişim politikaları ve bilhassa diploması alanındaki reformları, birçok yeni anlayışın imparatorluğa girişine zemin oluşturmuştur. Bu anlayış kendisinden sonra atılan önemli reform adımlarına öncülük etmiştir.

1.4. Sultan II. Mahmut Dönemi Reformları

Ottoman'ıda ilk önemli Batılılaşma programı olan Nizam-ı Cedit'in büyük bir yıkıma son bulması devlet idaresinde bir ara döneme yol açtı. Devlet otoritesinin tamamen kaybolduğu bu dönemin aktörleri ise yenilik karşıtlarıydı. Osmanlı başkentindeki büyük kaos reform taraftarlarının **Sultan II. Mahmut** (1808-1839)'u tahta geçirmeleriyle son buldu.

Sultan Mahmut ilk olarak merkezî otoritenin sağlanmasına çalıştı. Sadrazamlığa getirdiği Nizam-ı Cedit destekçisi ayanlardan Rusçuklu **Alemdar Mustafa Paşa**'nın girişimi ile merkezî iktidarları zayıflatın ayanları kontrol altına alınmaya çalıştı. Bu maksatla ayanlar

İstanbul'a davet edildi. Varılan mutabakat neticesinde 7 Ekim 1808'de ayanlar ile Saray arasında **Sened-i İttifak** belgesi oluşturuldu. Bu senetle ayanlar padişaha sadakatlerini ilan ederken devlet de bunları koruma sözü vermektedir.

Resim- 3: Sultan II. Mahmut (ÖRENÇ, (2012), s. 70)

Sultan Mahmut bir taraftan da askerî yenilikleri sürdürmek istiyordu. Bu amaçla 14 Ekim 1808'de **Sekban-ı Cedit Ocağı**'nı kurarak modern talim zorunluluğu getirdi. Ancak Yeniçeriler tekrar ayaklanıp Sadrazamı öldürdüler, Sekbân-ı Cedit askerini dağıttılar, subayların bir kısmını katlettiler ve modern askerî eğitim yapılan **Levent** ve **Selimiye** kışlaları ile **Üsküdar Matbaası**'nı yaktılar.

Devlet idarecileri Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan köklü reformların yapılamayacağını anlamıştı. 15 Haziran 1826'daki son Yeniçeri isyanı bu fırsatı verdi. Sultan Mahmut, halkın da desteği ile iki gün içerisinde Yeniçerileri tamamen dağıttı. Ocağın 17 Haziran 1826'da kaldırılması Osmanlı tarihinde **Vaka-i Hayriye** (hayırlı olay) olarak adlandırılmıştır. Yeniçeriler tarih sahnesinden çekilince kısa sürede Avrupa usullerine göre **Asakir-i Mansure-i Muhammediye** adı verilen düzenli bir ordu kurulmuştur.

Sultan Mahmut tahta geçtiğinde devam eden Rusya ile savaş hâli 28 Mayıs 1812 tarihli **Bükreş Antlaşması**'yla son buldu. İki ülke arasında **Prut Nehri-Tuna Nehri** ağızı çizgisi sınır kabul edildi. Böylece Osmanlı Balkanlar'da Rusya karşısında biraz daha geriledi.

Osmancı iç sorunlarıyla meşgulken Avrupa'da önemli değişimler yaşanıyordu. 1789 Fransız İhtilali'ne karşı müttefik olan İngiltere, Avusturya, Rusya ve Prusya Fransa'dan alınacak topraklar ve yeni Avrupa düzeni için Viyana'da bir kongre toplama kararı almışlardı. Osmanlı Devleti, Avrupa'nın İngiltere eksenli yeniden dizayn edildiği **1815 Viyana Kongresi**'ne davet edildiği hâlde katılmadı. Babıalı, özellikle Rusya etkisinden çekinmekte ve 1804 yılından itibaren isyanların sürdüğü Sırp meselesinde olduğu gibi toprak bütünlüğü endişesi taşımaktaydı. Kongre sonunda İngiltere'nin görüşlerine uygun siyasi kararlar alındı. Avrupa güç dengesi, İngiltere'nin bekłentilerine göre oluşturuldu.

Sultan II. Mahmut sultanatının en kritik dönemi **1821 Yunan İsyanı** ve sonrasında yaşadı. Osmanlı vatandaşı Rum isyancılar kısa süre sonra bütün Avrupa'dan hatta Amerika'dan destek görmeye başladılar. Osmanlı ordusu Mora ve Ege Adaları'na yayılan isyanı bastırmakta başarısız oldu. Mısır Valisi **Mehmet Ali Paşa**'dan askerî yardım istendi. Eğitimli Mısır'ın **Cihadiye** askeri 1824'te Mora'ya nakledilince isyan bastırılma aşamasına geldi. Bu arada İngiltere, Fransa ve Rusya Yunan isyancıları himaye hususunda rekabete başladılar ve Osmanlı iç işlerine müdahale ettiler. Nitekim üç devlet Osmanlı Donanması'nı **Navarin Limanı**'nda yaktı (20 Kasım 1827). Bu felaketten kısa süre önce Osmanlı 1826'da Yeniçeri Ocağı'ni kaldırmıştı. Navarin'de donanma yok olunca imparatorluk bir anda ordusuz ve donanmasız kalmış oldu.

Osmanlı'nın bu durumundan yararlanan Fransa, müttefikler adına Mora'ya asker çıkardı. Ardından **1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı** başladı. Rus orduları Edirne'ye kadar gelince barış yapıldı. 14 Eylül 1829 tarihli **Edirne Antlaşması**'yla Osmanlı, özerk Yunanistan'ın kurulmasını kabul etti. Avrupalıların baskılısı sürünce çok geçmeden 1830'da Yunanistan'ın tam bağımsızlığı kabul edilmek zorunda kalındı.

Bu arada Fransa bir bahane ile 1830'da **Cezayir**'i işgal etti. Yunanistan ve Cezayir kayıplarının sarsıntısını daha atlatamayan Osmanlı asıl büyük darbeyi Mısır Valisi **Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın** isyanı ile gördü (1831). Mısır isyanı yaklaşık on yıl sürdü. Devlet bu süreçte çok ağır kayıplar yaşadığı gibi bu gaileden kurtulmak için Avrupalılarla yapılan ittifaklar nedeniyle yıllar sonrası etkileyebilecek siyasi ve ekonomik tavizler verilmek zorunda kalındı.

Osmanlı ordusu **Konya**'da bizzat sadrazamın kumandasında iken Mısır birliklerine yenilince Mısır Valisi'ne İstanbul yolu açılmış oldu. Mısır askeri, Bursa'ya kadar ilerledi (Şubat 1833). Böylece İstanbul ve Osmanlı hanedanı büyük bir tehditle karşı karşıya kaldı. Bu durumda II. Mahmut, kadim düşman Rusya'nın yardım teklifini kabul etmek zorunda kaldı. Varılan mutabakat gereği bir Rus filosu Boğaza girerek **Beykoz**'a asker çıkarttı (5 Nisan 1833). Ardından Rusya ile 8 Temmuz'da **Hünkâr İskelesi Antlaşması** yapıldı. Bu antlaşma ile Boğazların statüsü de yeniden ele alındı ve Rusya lehine tavizler verildi. Antlaşmanın ardından Mısır meselesi bir anda genel bir Avrupa sorunu hâline geldi. Bu arada Mehmet Ali Paşa ile **Kütahya**'da geçici bir uzlaşmaya varıldı ise de sorunlar devam etti. II. Mahmut, Mısır meselesini kesin olarak bitirebilmek için İngiltere'nin desteğine yöneldi. Bu süreçte Osmanlı dış politikası Hariciye Nazırı **Mustafa Reşit Paşa** tarafından yönlendiriliyordu. Paşanın telkinleriyle İngiltere'ye kapitülasyonların üstünde ticari ayrıcalıklar sağlayan **Balta Limanı Antlaşması** imzalandı (16 Eylül 1838).

1839 yılı Haziran ayında Mısır Valisi ve II. Mahmut arasında devam eden mütareke hâli silahlı bir çatışmaya ve son bir hesaplaşmaya dönüştü. Ancak Osmanlı ordusu, **Nizip**'te mağlup oldu ve Mısır kuvvetlerinin önünde yine hiçbir engel kalmadı (24 Haziran 1839). II. Mahmut bu son yenilginin haberini almadan vefat etti.

Göründüğü gibi Sultan II. Mahmut, sultanatının önemli kısmında içeride ve dışarıda çok ciddi sorunlarla boğuşmuştur. Buna rağmen reformlar sürdürülmüştür. Bu dönem

reformlarının önceki dönemlerden en önemli farkı geleneksel kurumlardan kopma ve yenilerinin oluşturulması iradesinin gösterilmesidir. Ancak özellikle Avrupa ölçüsünde düzenlenmiş eğitimli bir ordu kurulması, her şeyden önce büyük bir ekonomik yük demekti. Bu nedenle o ana kadar vilayetlerin ihtiyaçları için geniş ölçüde mahallinde kullanılan vergi gelirleri, reformların ağır giderlerini karşılamak üzere merkeze aktarıldı. Bunu vergi gelirlerinin arttırılması için alınan tedbirler takip etti. Bunlardan en önemlisi 1826'da **Evkaf Nezareti**'nin kurulmasıdır. Kısa zaman içinde vakıflardan elde edilen gelirler bu nezaret kanalıyla genel reformlara, özellikle askerî harcamalara yönlendirildi. Fakat bu durum Osmanlı sosyal yapısının en önemli unsurlarından olan vakıf kurumunun eski etkinliğini yitirmesine neden oldu.

Sultan Mahmut döneminde merkezî idare ve hükümet teşkilatında oldukça önemli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Avrupa'da olduğu gibi daha verimli işleyen bir hükümet sistemi ile kendine has bürokrasisinin oluşumuna önem verilmiştir. **Divan-ı Hümayun**'un yerini alan **Babîali**, nezaretlerin (bakanlıkların) kurulmasıyla daha da güç kazanmıştır. İlk defa Sadrazam yerine **Başvekil** sıfatı kullanılmıştır.

II. Mahmut askerî ihtiyaçlar doğrultusunda eğitim alanında da pek çok yenilik yapmıştır. İstanbul ile sınırlı olmak kaydıyla bu dönemde ilköğretim zorunlu hâle getirilmiş; 1826'da ilk kez Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir. 1827 yılında açılan **Tıp Mektebi** ile ordu için hekim ve cerrah yetiştirilmesi sağlanmıştır. İlk ve orta seviyede devlet memuru yetiştirmek amacıyla **Mekteb-i Maarif-i Adli** ve **Mekteb-i Ulum-ı Edebi** açılmıştır. 1831'de **Muzika-i Hümayun** ve 1834'te **Mekteb-i Ulum-ı Harbiye** adıyla Fransız modelinde iki yeni okul eğitime başlamıştır.

II. Mahmut'un yenilikleri sosyal ve kültürel alanda da kendisini göstermiştir. İlk Türkçe Osmanlı gazetesi olan **Takvim-i Vekayı** 1 Kasım 1831'de haftalık olarak yayın hayatına başlamıştır. İlk nüfus sayımı, ilk karantina teşkilatı, askerî itfaiye ve posta sisteminin kurulması gibi yenilikler de bu dönemde gerçekleşmiştir. 1815'te idari merkez **Topkapı**'dan **Dolmabahçe**'ye taşınınca eski saray protokollerinin çoğu değiştirilmiştir. 1828'te asker için getirilen **fes** giyme kuralı, 3 Mart 1829'da çıkarılan kıyafet nizamnamesiyle ile ulema dışındaki bütün memurlar için zorunlu hâle getirilmiştir. Bu nedenle 1830'da Tunus'tan getirilen ustalara Eyüp'te **Feshane** kurdurulmuştur. İlk buharlı gemiler bu dönemde envantere katılmıştır.

Sultan II. Mahmut'un ölümüyle ile Nizam-ı Cedit süreci kesin olarak bitmiştir. Bundan sonraki süreç, bir taraftan **1839 Tanzimat** ve **1856 İslahat** fermanlarıyla Batılı tarzda yenileşme hareketlerinin sürdüğü, diğer taraftan da buna muhalif çevrelerin güçlendiği, Avrupa'nın Osmanlı'nın iç işlerine müdahalesinin ise âdet kurumsallaştığı ve nihayetinde devletin zayıflamasının büyük toprak kayıplarıyla hızlandığı bir dönem olarak öne çıkacaktır.

Uygulamalar

Yusuf AKÇURA'nın *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK Yay., Ankara 1988 ve Niyazi BERKES, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yay. Haz. A. Kuyaş), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010 adlı eserleri okuyunuz.

Kazanım:

1. Osmanlı Devleti'nin gerileme ve duraklama dönemine girişinin sebepleri,
2. Osmanlı'nın gerileme sürecinde Avrupa'nın durumu,
3. Osmanlı'da reform ihtiyacının ortaya çıkışı kavranacak.

Uygulama Soruları

- 1)** Nizam-ı Cedit reformlarının başarısızlık sebeplerini değerlendiriniz.
- 2)** Küçük Kaynarca Antlaşması'nın önemini değerlendiriniz.
- 3)** 1815 Viyana Kongresi'nin Avrupa için önemini belirtiniz.
- 4)** II. Mahmut dönemindeki askerî改革ları değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti?

Bu bölümde kuruluşundan itibaren üç asır içerisinde üç kıtada hâkimiyet kuran ve büyük bir imparatorluğa dönüsen Osmanlı Devleti'nin buhran dönemine girişinin sebepleri üzerinde durulmuştur. 18. yüzyılın sonuna kadar devam eden süreçteki siyasi ve sosyal olaylar ana hatlarıyla ele alınmıştır. Osmanlı'nın Avrupa karşısında gerilemesine etki eden unsurlara ayrıca degenilmiştir. Buhran dönemindeki ıslahat teşebbüsleri ve başarısız olunmasının sebepleri irdelenmiştir. Osmanlı'nın dağılma döneminin başladığı 19. yüzyıl gelişmeleri daha ziyade Avrupa tarzı reform çabaları ekseninde ele alınmıştır. Avrupa'da 1789 Fransız İhtilali ile toplumsal ve siyasi yapılar değişime uğrarken aynı dönemde Osmanlı'da Nizam-ı Cedit reform programı yürürlük kazanmıştır. Dönemin padişahı III. Selim ile dar bir kadro tarafından yürütülen yenileşme projesi, köklü ve kalıcı reformlara cesaret edilemediği için hüsranla son bulmuştur. Nizam-ı Cedit döneminde ortaya çıkan değişim iradesi kısa süre sonra II. Mahmut'un sultanatında tekrar gündeme gelmiştir. Bu dönemde reformların önündeki en büyük engel olarak görülen Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılması ardından devlet sisteminde çok önemli değişimlere gidilmiştir. Gerek III. Selim dönemi yenilikleri ve gerekse II. Mahmut devri改革ları sonraki dönemleri etkilemeleri bakımından değerlendirilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdaki tanımlamalardan hangisi Osmanlı Devleti'nin duraklama devrini ifade etmekte kullanılabilir?
- a) Atılım dönemi
  - b) Islahat dönemi
  - c) Buhran dönemi
  - d) İstikrar dönemi
  - e) Aydınlanma dönemi
- 2) Avrupa Otuz Yıl Savaşlarını sona erdiren tarihi antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?
- a) 1807 Tilsit Antlaşması
  - b) 1699 Karlofça Antlaşması
  - c) 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması
  - d) 1648 Vestfalya Antlaşması
  - e) 1718 Pasarofça Antlaşması
- 3) 1699 Karlofça Antlaşması'nın Osmanlı tarihi açısından önemi aşağıdakilerden hangisidir?
- a) Duraklama döneminin başlaması
  - b) Ekonomik kalkınma döneminin başlaması
  - c) Askeri zaferlerin artması
  - d) Daimi diploması döneminin başlaması
  - e) Gerileme döneminin başlaması

4) Osmanlı kapitülasyonları (ahidnameler) aşağıdaki tarihlerden hangisinde daimi hâle getirilmiştir?

- a)** 1740
- b)** 1914
- c)** 1839
- d)** 1453
- e)** 1924

5) Küçük Kaynarca Antlaşması aşağıdaki hangi ülke ile ve hangi tarihte imzalanmıştır?

- a)** Avusturya/ 1718
- b)** Venedik/ 1540
- c)** Bizans/ 1453
- d)** Rusya/ 1774
- e)** İspanya/ 1492

6) Osmanlı'da ilk matbaa aşağıda gösterilen hangi dönemde faaliyete başlamıştır?

- a)** Lale Devri
- b)** Nizam-ı Cedit devri
- c)** Tanzimat devri
- d)** Kuruluş devri
- e)** Yükseliş devri

7) Mühendishane-i Berri-i Hümayun aşağıda gösterilen hangi amaçla açılmıştır?

- a)** Deniz mühendisliği
- b)** Kara mühendisliği
- c)** Maden mühendisliği
- d)** Teknoloji mühendisliği
- e)** Gemi mühendisliği

8) Aşağıdaki Avrupa şehirlerinden hangisine III. Selim döneminde daimi elçilik açılmamıştır?

- a)** Londra
- b)** Paris
- c)** Viyana
- d)** Berlin
- e)** Atina

9) 1798'de Fransa'nın Mısır'ı işgali sonrası Osmanlı aşağıdaki hangi devletlerle ittifak yapmıştır?

- a)** Rusya-Avusturya
- b)** İngiltere-Avusturya
- c)** Rusya-Prusya
- d)** Rusya-İngiltere
- e)** İngiltere-Prusya

10) Sened-i İttifak, aşağıda gösterilen hangi tarihte ve kimlere yönelik hazırlanmıştır?

- a)** 1838/İngilizler
- b)** 1808/Ayanlar
- c)** 1833/Mısır Valisi
- d)** 1856/Gayrimüslimler
- e)** 1740/Tüccarlar

11) Osmanlı tarihinde Vaka-i Hayriye aşağıdaki hangi olay için kullanılır?

- a)** İlk resmî gazetenin çıkışı
- b)** İlk matbaanın kuruluşu
- c)** Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılışı
- d)** İlk Fes giyilmesi
- e)** Padişahın tahta çıkışı

12) Asakir-i Mansure-i Muhammediye aşağıdaki padişahlardan hangisinin döneminde kurulmuştur?

- a)** II. Mahmut
- b)** Yavuz Sultan Selim
- c)** Kanuni Sultan Süleyman
- d)** II. Abdülhamit
- e)** Abdülaziz

13) 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması aşağıdaki ülkelerden hangisi ile yapılmıştır?

- a)** Portekiz
- b)** Venedik
- c)** Ceneviz
- d)** Avusturya
- e)** İngiltere

14) Osmanlı'da ilk resmî gazetenin adı aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Ceride-i Havadis
- b)** Takvim-i Buldan
- c)** İlkdam
- d)** Takvim-i Vekayi
- e)** Tanin

15) Topkapı Sarayı 1815'te aşağıdaki mekânlardan hangisine taşınmıştır?

- a)** Yıldız
- b)** Dolmabahçe
- c)** Beşiktaş
- d)** Beylerbeyi
- e)** Çırağan

Cevaplar

1) c, 2) d, 3) e, 4) a, 5) d, 6) a, 7) b, 8) e, 9) d, 10) b, 11) c, 12) a, 13) e, 14) d, 15) b

Bölüm Kaynakçası

AKÇURA, Yusuf; *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri (XVIII. ve XIX. Asırlarda)*, TTK Yay., Ankara 2010.

AKYILDIZ, Ali; *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

BERKES, Niyazi; *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (Yay. Haz. A. Kuyaş), yapı kredi Yay., İstanbul 2010.

BEYOĞLU, Süleyman, vd; *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi-I*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayımları, No: 2729, Eskişehir 2013.

GENCER, Ali İhsan-ÖZEL, Sabahattin; *Türk İnkılâp Tarihi*, Der Yay., İstanbul 2010.

İNALCIK, Halil; *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, (Çev. Ruşen Sezer), Yapı Kredi Yay., İstanbul 2003.

ÖRENÇ, Ali Fuat; *Yakınçağ Tarihi (1789-1918)-Giriş*, Akademi Titiz Yay., İstanbul 2012.

UNAT, Faik Reşit; *Tarih Atlası*, Kanaat Yay., İstanbul 1989.

2. TANZİMAT'TAN MEŞRUTİYET'E OSMANLI DEVLETİ (1839-1876)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 2.1.** 1839 Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Önemi
- 2.2.** Tanzimat Dönemi Sosyal ve Ekonomik Reformları
- 2.3.** Tanzimat Dönemi Siyasi Olayları
  - 2.3.1.** Avrupa'da 1848 İhtilalleri ve Mülteciler Meselesi
  - 2.3.2.** Büyük Avrupa Harbi: Kırım Savaşı ve Sonuçları (1853-1856)
  - 2.3.3.** Savaşa Son Veren 1856 Paris Antlaşması
- 2.4.** Osmanlı Muslim - Gayrimuslim İlişkilerinde Yeni Dönem: 1856 Islahat Fermanı'nın İlanı ve Önemi
- 2.5.** Islahat Fermanı'na Tepkiler
  - 2.5.1.** Cidde Suriye ve Lübnan Olayları
  - 2.5.2.** Sultan Abdülmecit'e Darbe Girişimi: 1859 Kuleli Vakası
- 2.6.** Tanzimat'ın Son Evresi: Sultan Abdülaziz Dönemi ve Reformları (1861-1876)
  - 2.6.1.** Sultan Abdülaziz'in Seyahatleri
    - 2.6.1.1.** Sultanın Mısır Seyahati (1863)
    - 2.6.1.2.** Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati
  - 2.6.2.** Süveyş Kanalı'nın Açılması (1869)
- 2.7.** Sultan Abdülaziz Dönemi Reformları
- 2.8.** Sultan Abdülaziz'in Darbe ile Tahtan İndirilmesi ve V. Murat'ın Kısa Saltanatı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı Osmanlı yönetim anlayışında hangi değişimlere sebep olmuştur?
- 2)** 1853-1856 Kırım Savaşı Osmanlı - Avrupa ilişkilerini nasıl etkilemiştir?
- 3)** 1856 Islahat Fermanı Osmanlı'da müslim - gayrimüslim ilişkilerini nasıl etkilemiştir?
- 4)** Tanzimat ve Islahat fermanı dönemlerinde dış politika anlayışı nasıl gelişmiştir?
- 5)** Sultan Abdülaziz dönemi reformları hangi alanlarda yoğunlaşmıştır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1839 Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Önemi	Türk modernleşme tarihinin en önemli aşamalarından biri olan Tanzimat Fermanı'nın hazırlanış sürecini ve fermanın içeriğini kavramak.	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.
Tanzimat Dönemi Sosyal ve Ekonomik Reformları	Tanzimat süreci reformları ve uygulamalarını değerlendirmek. Toplumsal değişimleri kavramak.	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.
Tanzimat Dönemi Siyasi Olayları	Tanzimat devri siyasi olayları kapsamında; Mısır Meselesinin Çözümünü ve 1841 Londra Antlaşmasını, Avrupa'da 1848 İhtilalleri ve Mülteciler Meselesi'ni, 1853-56 Kırım Savaşı ve Sonuçlarını ve 1856 Paris Antlaşması'nın Osmanlıya etkilerini değerlendirmek suretiyle günümüz ile bağlantılarını tartışabilmek.	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.
Osmanlı Müslüman-Gayrimüslim İlişkilerinde Yeni Dönem: 1856 İslahat Fermanı'nın İlanı ve Önemi	Osmanlı siyasi ve sosyal hayatını derinden etkileyen 1856 İslahat Fermanı içeriğini kavrayabilmek, Osmanlı toplumundaki etkilerini değerlendirebilmek.	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.
İslahat Fermanı'na Tepkiler	Fermanın ilanından sonra 1858 Cidde hadiseleri, Sultan Abdülmecit'e Darbe Girişimi: 1859 Kuleli Vakası ile Suriye ve Lübnan'da meydana gelen olayları kavrayabilmek	Ders notu ve literatür.
Tanzimat'ın Son Evresi: Sultan	Tanzimat döneminin son	Ders notu, özgün ilave

Abdüleziz Dönemi ve Reformları (1861-1876)	padişahı Sultan Abdüleziz devri gelişmeleri kapsamında; Sultan Abdüleziz'in Tahta Çıkışı ve Devletin Genel Durumu, Sultanın Mısır Seyahati (1863), Sultan Abdüleziz'in Avrupa Seyahati, Süveyş Kanalı'nın Açılmasını (1869) değerlendirebilmek, günümüz ile mukayese yapabilmek.	kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.
Sultan Abdüleziz Dönemi Reformları	Sultan Abdüleziz'in yönetim anlayışı ile dönemin sosyo-ekonomik reformlarını kavrayabilmek.	Ders notu ile verilen literatür.
Sultan Abdüleziz'in Darbe ile Tahtan İndirilmesi ve V. Murat'ın Kısa Saltanatı	Sultan Abdüleziz'in askerî bir darbe ile tahttan indirilişi, şaibeli ölümü ve yerine geçen V. Murat'ın 93 günlük saltanatı dönemi hadiselerini değerlendirebilmek. Günümüz ile irtibatlı yorum yapabilmek.	Ders notu, özgün ilave kaynaklar, günümüz uluslararası gelişmeleriyle karşılaştırma.

Anahtar Kavramlar

- Tanzimat Fermanı
- Kırım Savaşı
- Islahat Fermanı
- Reform çabaları
- Sultan Abdülaziz ve askerî darbe

Giriş

Sultan II. Mahmut'un ölümü ile **Nizam-ı Cedit** dönemi kapanmış oldu. Tahta oğlu **I. Abdülmecit** (1839-1861) geçti. Bundan sonraki süreç, bir taraftan 1839'da ilan edilen **Tanzimat Fermanı** ve 1856'da çıkarılan **Islahat Fermanı** süreçlerinde Avrupa destekli reform gayretlerinin sürdüğü, diğer taraftan da buna muhalif çevrelerin güçlendiği, Avrupa'nın Osmanlı iç işlerine müdahalesinin âdet kurumsallaştığı, nihayetinde devletin her alanda zayıflamasıyla toprak kayıplarının hızlandığı bir dönem olarak belirginleşecektir.

Sözlük anlamı, düzenlemek, sıraya koymak, ıslah etmek kelimelerini karşılayan **tanzim** kelimesinin çوغulu olan **Tanzimat**, bilimsel literatürde mülki idareyi yeniden organize etme şeklinde kullanılmaktadır. Bu noktadan bakıldığından Osmanlı modernleşme tarihinin önemli aşamalarından birini **Tanzimat** süreci oluşturur. Diğer taraftan fermanı kısıtlı içeriği ve ilan edildiği yılın bir mahsülü gibi değerlendirmek yanlış olacaktır. Süreci muhakkak öncesi ve sonrasıyla ele almak gereklidir. Nitekim Tanzimat, 1876'da **Kanun-ı Esasî**'nın ilanı ile başlayan **I. Meşrutiyet**'e kadar sosyal ve ekonomik bütün gelişmelere doğrudan etki eden bir değişim vasıtası sayılmıştır.

2.1. 1839 Tanzimat Fermanı'nın İlanı ve Önemi

II. Mahmut'un 17 yaşındaki oğlu Abdülmecit, 1 Temmuz 1839'da tahta çıktı. Mısır Meselesi'nin gündemi alt üst ettiği bu süreçte Türk yenileşme tarihinin en önemli metinlerinden biri olan Tanzimat Fermanı hazırlandı. Avrupa siyasetine meyilli Mustafa Reşit Paşa ve ekibinin reform çalışmaları ortaya çıkan ferman 3 Kasım 1839'da **Gülhane** meydanında bizzat Mustafa Reşit Paşa tarafından okundu

Resim 4: Sultan Abdülmecit (*ÖRENÇ*, 2012, 105)

Tanzimat Fermanı'nda son 150 yıllık dönemde çeşitli sorunlar yüzünden devletin ve halkın eski ihtişamlı ve zengin hâlini kaybettiği, güçsüzlük ve fakirliğe düştüğü tespiti yapılmıştır. Bu durumun sorumluları olarak şeriata ve kanunlara uymayan yöneticiler gösterilmektedir. Devletin kaynaklarının yeterli olduğu savunularak, bu kaynakların akılçılık biçimde kullanılması hâlinde 5-10 yıl içerisinde arzu edilen gelişme seviyesine ulaşılacağı umidi vurgulanmaktadır. Bunun için hazırlanması gereken yeni kanunların, can güvenliği, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı, müsaderenin (mala el koyma) yasaklanması, ekonomide iltizam usulünün kaldırılması, adil vergilendirme ve süresi belli bir askerlik hizmeti gibi esaslara dayanması gereği belirtilmiştir. Ayrıca, yargılanmadan hiç kimseye ölüm cezası verilmemesi, herkesin malını ve mülkünü istediği gibi tasarruf edebilmesi, söz edilen haklardan Müslüman veya Gayrimüslim ayrimı olmadan her vatandaşın aynı şekilde yararlanması gereği kabul edilmektedir. Bu konuları görüşmek üzere görevlendirilen **Meclis-i Vâlâ**'nın üye sayısının artırılması, Askeri düzenlemelerin **Dâr-ı Şurâ-yı Askerî**'de müzakere edilip belirlenmesi, ülkenin harap olmasına yol açan rüşveti önlemek amacıyla etkili bir kanun hazırlanmasıyla fermanın bütün iç ve dış kamuoyuna duyurulması da kararlaştırılmıştı. Tanzimat Fermanı, çıkarılacak kanun ve nizamnamelere Padişahın aykırı

davranmayacağı, ulema ve vekillerin da buna uygun hareket etmelerinin sağlanacağı vaadiyle sona ermektedir.

Tanzimat ile Osmanlı'nda yeni bir devrin açıldığına şüphe olmamakla beraber, bu fermanda yer alan can, mal, ırz, namus dokunulmazlığı, müsaderenin yasaklanması, adil vergilendirme ve süreli askerlik gibi bazı prensiplerin genelde II. Mahmut devrinde ya dile getirildiği veya uygulama sahasına konulduğu bilinmektedir. Aslında böyle bir fermanın ilanıyla esas beklenentinin, gündemin aciliyeti yani Avrupa'nın liberal devletlerinin Mısır isyanı ve Boğazlar sorununda siyasi desteğinin sağlanması olduğu muhakkaktır.

Fermanın ilan edildiği yıllarda nüfus verilerine bakıldığında, mesela 1844 yılı itibarıyle imparatorlukta 21 milyon Müslüman; 13 milyon Rum-Orthodoks; 900 bin Katolik; 50 bin Musevi ve 300 bin diğer unsurun yer aldığı dikkati çeker. Böyle bir nüfus yapısı dış müdahaleleri kolaylaştırmaktaydı. Dolayısıyla Tanzimat uygulamalarının önemli bir ayağını Avrupa ile ilişkiler oluşturacaktır.

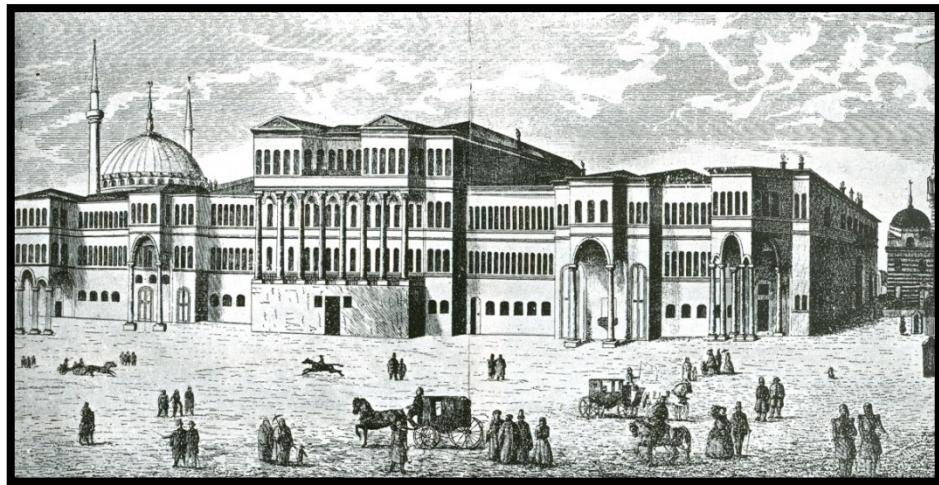
Osmancı Müslüman ve Gayrimüslim vatandaşları arasında şahsi haklar ve vatandaşlık hukuku açısından eşitlikten söz eden ferman, bu hâliyle aslında asırlar boyunca imparatorlukta tatbik edilmiş olan İslami anlayışla çelişen yönler içeriyyordu. Bu çelişkiler zaman içinde Osmanlı toplumunda derin sarsıntılaraya neden olacaktır. Tanzimat'ın bu eşitlik iddiasını iyice kökleştirmek üzere ilan edilen ve aşağıda ele alacağımız 1856 İlahat Fermanı uygulamalarında karşılaşılan zorluklar da hep bu noktada düğümlenmekteydi.

Tanzimat Fermanı'nın uygulamaya konulması, aynı zamanda devlet işleyişini Batılı anlayışa dayalı olarak değiştirmek isteyenler ile bu yönelime karşı çıkan zümreler arasında uzun vadeli bir mücadelenin doğmasına da zemin hazırlamıştır. Bu mücadele **Cumhuriyet** döneminde de sürmüştür.

2.2. Tanzimat Dönemi Sosyal ve Ekonomik Reformları

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı sultanat geleneğinde bazı değişiklikler ortaya çıktı. Sultan Abdülmecit, eski dönemlerdeki gibi tebdili kıyafetle teftişler yerine, babası II. Mahmut gibi memleketin çeşitli noktalarını ziyaretleri tercih etti. Mesela 1845 yılında **Silistre** yöresine, aynı yıl **Girit Adası**'na gitti. Hemen her sene başında Babıâli'yi ziyaret ederek hükümetin genel politikasına dair görüşlerini açıkladı. Zaman zaman Meclis-i Vükela toplantılarına katıldı. Kışla ve tersane gibi askerî kurumlarda incelemelerde bulundu.

Tanzimat döneminde devlet idaresinde en öne çıkan kurum kuşkusuz **Babıâli** oldu. Nitekim Tanzimat devri, **Babıâli bürokrasının diktatörlüğü** olarak da adlandırılmıştır. Burada diktatörlük sözü sadece Babıâli bürokratlarının idareye hâkim olmaları ve sultanat makamının sadece onay makamı durumuna gelmesine işaret etmektedir.

Resim 5: 1867'de Babıâli (*ÖRENÇ*, (2013), 109)

Osmanlı Devleti'nde öteden beri meclis ve meşveret geleneği mevcuttu. Bu yüzden Tanzimat döneminde devlet işleyişi ile ilgili konularda müzakereler yapıp kararlar alan yeni meclisler oluşturuldu. Bunlardan biri 24 Mart 1837 açılan **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**'dir. Bu meclisin görevi devletin ihtiyaç duyduğu kanun ve nizamnameleri hazırlamak, devlet ile kişiler arasındaki davaları karara bağlamaktı. Meclis-i Vâlâ'nın kanun hazırlama yetkisi 1854'te ayrı bir meclis olarak teşkil edilen **Meclis-i Âli-i Tanzimat**'a devredildiyse de 1861'de iki meclis tekrar birleştirildi.

Tanzimat hareketinin ön gördüğü merkeziyetçilik eğilimi, şüphesiz bu prensiplere dayanan çağdaş bir vilayet yönetimini gerektiriyordu. Buna göre 1846 yılında toplam 36 vilayete bölünен imparatorlukta 162 sancak ve 1267 kaza oluştu. Vilayetlerin 15'i Rumeli, 19'u Arabistan, Suriye, Irak ve Anadolu'da, 3'ü de Afrika'da idi.

Tanzimat'ın uygulandığı yerlerde **Vilayet İdare Meclisi** oluşturuldu. Bu meclislerde validen başka kadı, müftü, mektupçu, defterdar gibi devlet görevlilerinin yanında ahali tarafından seçilen ikisi Muslim, ikisi de gayrimuslim dört üye bulunuyordu. Öte yandan Vilayet Umumi Meclisleri adı altında sadece yerel temsilcilerden oluşan ve o memleket halkının istek ve meselelerini yöneticilere bildiren bir organ daha oluşturuldu.

Yenilikler yapılmırken köy ve mahallelerin idaresinde de bazı değişikliklere gidilmesi kaçınılmaz oldu. Buralarda **muhtarlıkların** kurulmasına II. Mahmut döneminde başlanmıştı. Muhtarlık teşkilâtı gittikçe mahallenin mutlak sorumluluğunu üstlenen bir organ hâline geldi.

Tanzimat ile birlikte Osmanlı'da ilk çağdaş belediye teşkilâtı olan **Şehremaneti** İstanbul'da oluşturuldu. 16 Ağustos 1854 tarihinde **İhtisap Nezareti** lağvedilerek yerine İstanbul ve bağlı semtlerdeki beledî hizmetler için Şehremaneti teşkilâtı kurulmuş oldu.

Tanzimat devrinde hukuk alanında çok köklü değişiklikler yapılmıştır. Klasik Osmanlı hukuk sistemini dönüştürmek maksadıyla atılan ilk adım 1840 yılında Fransız kanunlarından faydalananlarak bir **Ceza Kanunu**'nun hazırlanmasıyla atıldı. Aynı yıl bir de **Ticaret Kanunu**

hazırlanmış, ardından **Ticaret Mahkemeleri** kurulmuştur. 1847 yılında Osmanlı vatandaşları ile yabancıların her türlü ceza davalarına bakmak üzere karma mahkemeler faaliyete geçmiştir. Mahkemeler, ölüm cezası hariç, her türlü cezayı vermeye ve tatbike yetkili kılındı. Sadece ölüm cezalarında padişahın onayı gerekmektedir.

Tanzimat devri kanunlaşma faaliyetlerinde Fransız etkisi görülmekle birlikte bazı kanunlarda **millî** vasif gözetilmiştir. Bunlardan biri 1858 yılında çıkarılan **Arazi Kanunu**'dur. Bu kanun **Ahmet Cevdet Paşa** başkanlığındaki bir komisyon tarafından hazırlanan ve o zamana kadar uygulanan hükümleri toplu hâle getiren millî bir kanundur.

Osmanlı'da medeni kanun tartışmaları 1856'dan sonra başlamıştır. Fransız Medenî Kanunu'nun bazı küçük değişikliklerle benimsenmesine yönelik telkinlere rağmen Ahmet Cevdet Paşa ve taraftarları buna şiddetle karşı çıktı. Cevdet Paşa, medenî hukuk alanında Müslümanlar için Hristiyanların kanunlarının örnek olamayacağını belirtiyordu. Sonuça Cevdet Paşa'nın da içinde bulunduğu ve bir aralık başkanlığını yaptığı **Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti** kuruldu. Cemiyet 1868-1876 yılları arasındaki çalışmaları sonucunda 16 kitap ve 1851 maddeden oluşan **Mecelle**'yi hazırladı. Mecelle, günümüzde dahi hukuki mevzularda referans gösterilen, çağını aşmış bir eser olarak değerini korumaktadır.

Tanzimat Fermanı'nın en iddialı maddelerinden biri vergi adaletinin sağlanacağı hususuydu. Yeni vergi sisteminin uygulanması için **Rumeli, Anadolu, Arap** vilayetlerinin bir kısmında emlak ve gelir sayımı yapıldı.

Osmanlı tarihinde kâğıt paranın mal değişiminde kullanılmasına yönelik ilk uygulamalar da Tanzimat'la gündeme geldi. Nitekim ilk kâğıt para olarak nitelendirilebilecek olan **kaimeler** 1850 yılında 20 ve 10 kuruşluk küçük kupürler hâlindeydi.

Osmanlı Devleti'nin bir Merkez Bankası olmadığından, para basma, dışarıdan kredi bulma işleri, İngiliz ve Fransız sermayesine sahip olan **Bank-ı Osmanî-i Şahane** (Osmanlı Bankası) aracılığıyla yapılmıyordu. Bu banka doğal olarak yabancı sermayenin çıkarlarını savunuyordu.

Sistem sorunları nedeniyle mali sıkıntılardan devam edince devlet dışarıdan borçlanmayı gündemine aldı. İlk borç alımı **1854** yılında gerçekleşti. Savaştan sonra dış borç alımları sürüp gitti.

Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra askerlik hizmeti kavramı yeni bir anlayışla ele alındı ve bu görevin vatanî bir vazife olduğu temel ilke hâline getirildi. Her bölgeden alınacak asker sayısının mahallin nüfusuna göre belirlenmesi uygun görülerek her aileden bir kişinin askere alınması, tek çocuklu ailelerden ise asker alınmaması uygun bulundu. Askerlik yaşı 20, ordunun yıllık asker sayısı 25.000 olarak belirlendi. Ayrıca Avrupa'da olduğu gibi her yıl ordunun beşte birinin yenilenmesi kararlaştırıldı. Bu işlemde **kura** usulüne başvurulmaktadır. Yalnız olağanüstü hâllerde fetva ve ferman ile daha fazla asker toplama yetkisi hükümete verildi. 6 Eylül 1843'te çıkartılan kanunla muvazzaf askerlik süresi 5 yıl olarak tespit edildi.

Bu fiili askerlik hizmetini bitirenlerin yedi yıl da ihtiyatlık süreleri vardı. Bunlar bulundukları kazalarda her yıl eğitime tabi tutularak yeni silah ve harp tekniklerini öğreneceklerdi.

Bu dönemde yapılan düzenlemeye ile kara ordusu **Hassa**, **Dersaadet**, **Rumeli**, **Anadolu** ve **Arabistan** orduları olmak üzere beş büyük birime ayrıldı. 1848'de bunlara **Irak** ve **Hicaz** orduları da eklendi. Sonraki yıllarda ihtiyaca göre ordu sayısı daha da arttırdı. Askerlerin eğitim esaslarını belirlemek üzere hazırlanan talimatnamelerden piyade ve süvariler için olanı Fransa'dan, topçular için olanı da Prusya'dan alındı.

Osmanlı Gayrimüslim vatandaşların askerlik yapmaları hususu 1847'de karara bağlandı. Bunların **albaylığı** kadar terfi edebilmelerine imkân sağlandı. Buna bağlı olarak **cizye** vergisi kaldırıldı. Ancak o zamana kadar askerlik yapmayan Gayrimüslimlere bu kanun ağır geldi ve bundan dolayı bazı huzursuzluklar ortaya çıktı.

Kırım Savaşı sürerken ilk defa Osmanlı ülkesinde **telgraf** kullanıldı. Sultan Abdülmecit'in savaştan önce geliştirilen telgraf teknolojisine yakın ilgi duyduğu ve hatta **Samuel Morse**'a maddi destek verdiği bilinmektedir. Daha da ilginci 1847 tarihinde bu sistemin **Beylerbeyi Sarayı**'nda denenmesidir.

Osmanlıda Batı tarzında ilk yükseköğretim çalışmaları da Tanzimat döneminde başladı. 1846 **Darülfünun**'un kuruluşu Türk yükseköğretim tarihinde önemli bir aşama olmuştur. Darülfünun'un amacı devlet bürokrasisinde istihdam edilmek üzere **bilgili bir nesil** yetiştirmekti. Tanzimatçılar, yüksek eğitimi desteklemek ve planlamak üzere Fransız Akademisi'ni örnek alan **Encümen-i Dâniş** adlı bir de akademi teşkil ettiler.

Tanzimat döneminde edebiyat, eğitim ve basın alanında ortaya çıkan yenilikler günümüze kadar etkisi görülen değişimlere zemin hazırladı. Yeni süreçte bir Tanzimat aydını ve doğal olarak bunların güçlü bir edebiyat geleneği oluştu. **Namık Kemal**, **Şinasi**, **Âgah Efendi** ve **Ziya Paşa** gibi birçok önemli yazar ve şairler bu dönemde yetişti. Önceki dönemin Takvim-i Vekayi gazetesinden başka yarı resmî **Ceride-i Havadis**, **Tercüman-ı Ahvâl** ve **Tasvir-i Efkâr** gibi kamuoyu oluşturabilen gazeteler yayına başladı.

2.3. Tanzimat Dönemi Siyasi Olayları

2.3.1. Avrupa'da 1848 İhtilalleri ve Mülteciler Meselesi

1815 Viyana Kongresinden sonra Avrupa'da oluşan yeni statüye tepkiler kısa sürede karışıklıklara dönüştü. İlk karışıklıklar 1830'da Fransa'da yaşandı. Ardından kırta Avrupasını sardı. Avrupa'da 1830 ihtilallerinin rüzgârı dinmeden bu sefer 1848'de **Polonya** ve **Macar** milliyetçilerinin direnişleri ve onlara Rusya'nın şiddetli müdahalesi yaşandı. 1848 ihtilalleri de Fransa'da başladı. Kral **Louis Philippe**'e karşı başlayan ihtilal, **İkinci Cumhuriyet**'in ilanıyla sonuçlandı.

1848 ihtilalleri esnasında Rus kuvvetleri tarafından ezilen Macar ve Polonyalılar İstanbul'a başvurarak yardım istediler. Osmanlı Devleti, Avusturya ve Rusya ile savaşacak durumda değildi. Buna rağmen iltica talepleri kabul edildi. Macar ve Polonyalılar 1849

yılının Ağustos ayında Osmanlı topraklarına sığındılar.

2.3.2. Büyük Avrupa Savaşı: Kırım Harbi ve Sonuçları (1853-1856)

1848 Mülteciler Meselesi Avrupa'nın desteği ile savaşsız çözüldü ise de Rusya Ortodoksların hamisi sıfatını ön plana çıkartıp **Kudüs**'te Katoliklerin, dolayısıyla Fransız haklarını tartışmaya açtı.

Osmanlı Hükümeti Kudüs nedeniyle ortaya çıkan anlaşmazlıklara bir çare bulmak amacıyla bütün mezheplerin temsil edildiği bir komisyon kurulmasını teklif etti. Ancak, hem Katolikler hem de Ortodokslar bunu kabul etmediler.

Bu arada Çar I. Nikola, **Prens Mençikof**'u olağanüstü elçi sıfatıyla 1853'te İstanbul'a gönderdi. Mençikof, bütün diplomatik teamüllere aykırı bir şekilde Kutsal Yerler konusunda Ortodoksların taleplerinin kabul edilmesini, Ortodoks Fener Rum Patrikhanesi'ne yeni ayrıcalıklar verilmesini istedi. Baskılardan sonuç alamayınca da **General Gorkaçof** komutasındaki Rus ordusu 3 Temmuz 1853'te Bükreş'i işgal etti. Ardından Osmanlı da Rusya'ya savaş ilan etti. 12 Mart 1854'te İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti ile bir ittifak yaparak, Eflak-Boğdan'ı boşaltılmasını talep ettiler. Rusların bu teklifi reddetmesi üzerine Osmanlı'nın yanında savaşa katıldılar.

Osmanlı-Rus savaşı Balkanlar ve Kafkasya'da iki büyük cephede cereyan etti. Buna rağmen İngiltere ve Fransa'nın katılımı ile savaşa son veren cephe Kırım'da açıldığı için muharebe bu adla anıldı. Osmanlı ile müttefikleri 14 Eylül 1854'te Kırım'a çıkışma yaptılar.

Resim 6: Kırım Harbi (*Anonim*)

Sonuçta esasları 22 Temmuz 1854'te müttefikler tarafından saptanan bir ultimatom Avusturya tarafından Rusya'ya verildi (16 Aralık 1855). Çar II. Aleksandr, müttefiklerin bu isteklerini kabul etti. Bunun üzerine, kesin barış görüşmelerinin yapılması için, Paris'te bir kongrenin toplanmasına karar verildi.

2.3.3. Savaşa Son Veren 1856 Paris Antlaşması

Paris Kongresi’nde aslında Doğu Sorunu ele alındı. Uzun görüşmeler ardından belli konularda mutabakat sağlandı ve 34 maddeden oluşan **Paris Antlaşması** imzalandı (30 Mart 1856). Aynı tarihte Boğazlar mukavelesi hakkında ve Rusya ile Karadeniz’de bulundurulacağı kuvvetlere dair protokol imzalandı. 15 Nisan 1856’da Fransa, İngiltere ve Avusturya arasında Osmanlı İmparatorluğu’nun **toprak bütünlüğünü garanti** antlaşması yapıldı.

Paris Antlaşması ile Karadeniz’in tarafsızlığı ve silahtan arındırılması kabul ediliyordu. Eflak-Boğdan Osmanlı Devleti’ne bağlı kalacak, fakat bunların sahip olduğu imtiyazlar genişletilecekti.

Antlaşmayı imzalayan devletler, Babıâli’nin bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün garantisini genel çıkarlarının ayrılmaz bir parçası olarak gördüklerini ilan ettiler. Böylece Paris Antlaşması sonucunda Osmanlı kâğıt üzerinde **Avrupa Konseyi** (Concert European) denilen devletler sisteminin eşit bir üyesi olarak kabul edildi.

2.4. Osmanlı Muslim-Gayrimüslim İlişkilerinde Yeni Dönem: 1856 Islahat Fermanı'nın İlanı ve Önemi

Kırım Savaşı’nın son merhalesinde Osmanlı devlet adamları ve yabancı diplomatlardan oluşan heyet çalışmasıyla hazırlanan Islahat Fermanı, 18 Şubat 1856 Pazartesi günü önde gelen devlet adamları, ulema, cemaat liderleri ve yabancı ülke temsilcilerinin hazır olduğu **bir törenle** okundu.

Fermanda genel olarak şu hususlara yer verilmişti:

- Tebaanın can, mal, ırz ve namus dokunulmazlığı,
- Gayrimüslimlere eskiden verilen ayrıcalıkların sürdürüleceği ve kimsenin dinine karışılmayacağı,
- Bütün dinî törenlerin serbestçe yapılabileceği,
- Vergiler ve diğer alanlarda eşitlik,
- İltizam usulünün kaldırılması ve verginin doğrudan alınması,
- Din farklılıklarına bakılmaksızın her Osmanlı vatandaşının sivil ve askerî memuriyetlere atanabileceği,
- Rüşvet ve iltimasla mücadele edileceği,
- Müsadere usulünün ve işkencenin kaldırılması
- Karma ticaret ve ceza mahkemeleri kurulması

- Resmi yazışmalarda Gayrimüslimleri küçük düşürecek tabirlerin kullanılmaması.

Hedeflenenin aksine ferman hiçbir kesimi memnun etmedi. Özellikle Gayrimüslim ruhanî liderler, aidat ve bahşış alma imkânları ortadan kaldırıldığı için rahatsızdılar. Yine diğer cemaatlerden protokol olarak üstün olan Rumlar, bu imtiyazları elliinden alındığı için hoşnut değildiler. Rumların bazıları “*devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz İslam’ın üstünliğine razı idik*” diyerek tepkilerini dile getirdiler.

Bu sürecin önemli bir kazancı olarak Osmanlı'nın toprak bütünlüğünün Avrupa tarafından garanti edilmesi gösterilmektedir. Ancak bu bekleninin aksine Avrupalıların Osmanlı'nın iç işlerine müdahaleleri artmıştır. Hatta bu müdahaleler yeni isyanlara ve imparatorluktan kopuşlara zemin hazırlamıştır. Müslüman halkın olanlara tepkisi ise sorunları daha da büyütmüştür.

2.5. Islahat Fermanı'na Tepkiler

2.5.1. Cidde Suriye ve Lübnan Olayları

Islahat Fermanı'nın ilan edilmesine karşı Müslümanlar tarafından gösterilen ilk büyük tepki 1858'de **Cidde**'de meydana geldi, ardından Suriye ve Lübnan'a sıçradı. Oldukça kozmopolit bir etnik ve dinî yapıya sahip olan bu coğrafyada Araplar, Türkmenler ve Kürtlerden meydana gelen Müslümanlar ile birlikte Nusayriler (Arap Alevileri); Lübnan ve Suriye'ye dağılmış olup karışık inançlarıyla dikkat çeken **Dürziler** ve özellikle Lübnan Dağları'ndaki Katolik Hristiyan **Maruniler** yaşamaktaydı. Osmanlı hükümeti ayaklanmayı bastırmak, Avrupa müdahalesini önlemek için Hariciye Nazırı **Keçecizade Fuat Paşa**'yı geniş yetkilerle önce Beyrut'a sonra Şam'a gönderdi. Krizin kesin olarak bitmesi için İstanbul'da da görüşmeler yapıldı. Nihayet 9 Haziran 1861 tarihli 17 maddeden oluşan ve özerkliği düzenleyen bir **Lübnan Nizamnamesi** üzerinde anlaşıldı. Bu nizamname ile Lübnan ayrı bir sancak (mutasarrıflık) olacaktı ve yönetimine Osmanlı tarafından, bölge dışından olmak üzere, bir Hristiyan vali atanacaktı.

2.5.2. Sultan Abdülmecit'e Darbe Girişim: 1859 Kuleli Vakası

Paris Antlaşması ve ilan edilen Islahat Fermanı, Osmanlı'nın iç işlerine Avrupa müdahalelerini artırılmıştı. Bu durum Osmanlı toplumunda tepkiye neden olmaktadır. Bu tepkiler Sultan Abdülmecit'e suikast düzenleyip bir taht değişimi girişiminde bulunacak bir cemiyetin oluşumuna kadar gitmiştir. Kendilerine **Fedai Cemiyeti** diyen bu grup birtakım müderris, şeyh, askerî ve sivil bürokratların yanı sıra çeşitli meslek sahibi kimselerden oluşuyordu. Başlarında **Süleymaniyesi Şeyh Ahmet Efendi** ve Rumeli ordusu feriklerinden **Hüseyin Daim Paşa** bulunuyordu. Suikast girişimi 14 Eylül 1859 tarihli bir ihbarla ortaya çıktı. Cemiyet üyeleri **Kuleli Askeri Kışlası**'nda sorgulandı. 8 Ekim 1859'da olay açıklığa kavuşturuldu. Yargılama sonucu cemiyetin elebaşları idama ve diğer üyeler ise muhtelif cezalara çarptırıldı. Sultan Abdülmecit idam cezasına razı olmayarak suçluların müebbet hapse mahkûm edilmelerini emretti.

2.6. Tanzimat’ın Son Evresi: Sultan Abdülaziz Dönemi ve Reformları (1861-1876)

2.6.1. Sultan Abdülaziz’in Seyahatleri:

2.6.1.1. Mısır Seyahati (1863)

Sultan Abdülaziz’ın İstanbul dışına ilk seyahati Mısır'a oldu. Abdülaziz, 3 Nisan 1863'te Mısır seyahatine çıktı. Bu seyahate geleceğin padişahları **Veliaht Murat**, şezzadelerden **Abdülhâmit** ve **Reşat** efendiler de katıldı.

Resim 7: Sultan Abdülaziz (*ÖRENÇ*, 2013, 129)

Mısır'da gördüğü ilgi karşısında büyük memnuniyet duyan Abdülaziz dönüş yolunda ugradığı İzmir'de ve nihayet ulaştığı İstanbul'da büyük şenliklerle karşılandı. Bu ilgi ve coşkuya karşılıksız bırakmayan Padişah, İstanbul halkının askerlik yükümlülüğünü kaldırdı.

2.6.1.2. Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati

En büyük hayallerinden biri güçlü bir ordu ve donanma meydana getirerek Rusya'yı dizginlemek olan Sultan Abdülaziz, Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmekteydi. 1867 yılına gelindiğinde Fransa İmparatoru III. Napolyon, **Uluslararası Paris Sanayi Sergisi**'nin açılışı münasebetiyle Sultan Abdülaziz'i Fransa'ya; İngiliz Kraliçesi **Viktorya** da Londra'ya davet etti. Birtakım diplomatik kazanımlar umit eden Sultan, her iki daveti de kabul ederek 21 Haziran 1867 tarihinde yola çıktı. Böylece Osmanlı tarihinde yabancı ülkelere seyahate çıkan ilk ve tek Padişah; Hristiyan dünyasını dost sıfatıyla ziyaret eden ilk **Halife** Sultan **Abdülezîz** oldu.

Sultan Abdülaziz bu seyahatte yanına Veliaht Murat ve Şehzade Abdülhamit efendileri de almıştı. **Sultaniye** vapuruyla başlanan bu ziyaret esnasında **Napoli**, **Toulon**, **Paris**, **Londra**, **Brüksel**, **Viyana** ve **Budapeşte** şehirlerini ziyaret eden Padişah, **Rusçuk-Varna** üzerinden 7 Ağustos 1867'de İstanbul'a döndü.

2.6.2. Süveyş Kanalı'nın Açılması (1869)

Mehmet Ali Paşa'nın 1849'da ölümü ardından torunları **I. Abbas** ve **Sait Paşa** zamanlarında Mısır'da kalkınma devam etti. Bu dönemde Mısır'daki en önemli gelişme İngiltere'nin etkisinin artmasıydı. Avrupalı devletler Mısır'a borç veriyor, burayı bir pazar ve hammadde kaynağı olarak görüyorlardı. Yapılan reformlar dışa borçlanmayı ve bağımlılığı daha da artırmaya başladı.

Harita 3: Süveyş Kanalı (Anonim)

Mısır için olduğu kadar Türkiye ve dünya tarihi açısından da önemli olan **Süveyş Kanalı**, Fransız-Mısır sermayesiyle bitirilerek 19 Kasım 1869'da hizmete açıldı. Süveyş kanalının açılması İngiltere'nin Hindistan yolunun güvenliğini sağlamakaya yönelik dış politikasında Osmanlı devletinin önemini azaltmıştır.

2.7. Sultan Abdülaziz Dönemi Reformları

Abdülaziz tahta geçtikten sonra önceliği Rus tehdidine karşı ordu ve donanmanın yenilenmesine verdi. Silahlanmaya hem kendi tahsisatından hem de borçlanmalarla düzenlenen devlet bütçesinden milyonlarca lira harcadı. Satın alınan büyük çaplı toplarla Boğazlar ve sınır kaleleri tahrkim edildi. **Tophane** yenilendiği gibi **Feshane** genişletildi. Prusya'dan uzman subaylar getirilerek 1866'da **Harbiye Mektebi** yeniden düzenlendi. **Askerî Rüşdiyeler** açıldı. **Taşkısla**, **Gümüşsuyu Kışlası**, **Taksim Kışlası** gibi yeni askerî binalar inşa edildi. Bugün Beyazıt'ta **İstanbul Üniversitesi** merkez kampüsü olarak kullanılan kompleks **Seraskerlik** olarak hizmete açıldı. Denizciliğin gelişmesi için **Bahriye**

Nezareti kuruldu (1867). Donanmanın güçlenmesine çalışıldı. Avrupa'dan zırhlı gemiler alındı. Denizcilik eğitimine önem verildi.

Resim 8: Mithat Paşa (*ÖRENÇ*, 2013, 144)

Abdüleziz sultanatında ulaşım ve haberleşme alanında da önemli ilerlemeler kaydedildi. Boğaziçi ulaşımı için şirketler teşvik edildi. Toplam 452 kilometre olan demiryolu şebekesi 1344 kilometreye çıkarıldı. 99 kilometrelük **Haydarpaşa-İzmit** hattı 1873'te açıldı. **İzmir-Kasaba** demiryolu 1865'te tamamlandı. Balkanlar'da **Niş**, **Bosna** ve **Vidin**'de; Anadolu'da **Amasya**, **Canik (Samsun)** ve **Kastamonu**'da yeni karayolları yolları yapıldı. Abdülmecit zamanında başlamış olan telgraf yatırımları geliştirildi.

Abdüleziz döneminde vilayet idaresinin sistematikleşmesi bakımından önemli gelişmeler yaşandı. 1864 tarihli **Vilayet Nizamnamesi** ile livaların (sancak) temel birim olduğu vilayet teşkilâti oluşturuldu. Nizamnâme önce Mithat Paşa'nın valilik yaptığı **Tuna**'da, **Halep**, **Edirne**, **Trablusgarp** ve **Bosna**'da uygulanarak cesaret verici sonuçlar alındı. Ardından 1867'de vilayetler yeniden düzenlenendi. Böylece Osmanlı Avrupası'nda 10 vilayet ve 44 sancak, Asya'da 16 vilayet ve 74 sancak, Afrika'da 1 vilayet ve 5 sancak oluşturuldu. Vilayette vali, livada mutasarrif, kazada kaymakam en yetkili mülki âmir olarak belirlendi.

Abdüleziz döneminde yüksek idari ve hukukî alanında da önemli adımlar atılmıştır. Nitekim 1868'de **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye** ikiye ayrılmıştır. Böylece Tanzimat döneminin kanun tasarılarını hazırlamış olun bu kurul, bugün **Danıştay** olarak devam eden **Şura-yı Devlet** ile **Yargıtay**'ı ilk kuruluşu olan **Divân-ı Ahkâm-ı Adliye**'ye dönüştürülmüştür.

Abdüleziz'in idaresi süresince eğitim alanında da önemli gelişmeler oldu. 1862'de devlet dairelerine kâtip yetiştirmek üzere rüştîye yani orta derecedeki okulları bitirenlerin gidebileceği **Mekteb-i Mahrec-i Aklâm** kuruldu. 1864'te bir lisan okulu açıldı. Fransa'nın 1867'de verdiği bir nota ve sürekli ısrarları sonucu 1868'de tamamen Fransız eğitim sistemine göre öğretim yapan **Mekteb-i Sultanî** (Galatasaray Lisesi) açıldı. Bu okulda

Müslüman ve gayrimüslim çocuklar karışık okuyacaklar, eğitim Fransızca, yönetim de Fransızların elinde olacaktı.

Bu dönemin önemli eğitim hamlelerinden biri 1869'da yayınlanan **Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi** oldu. Nizamname ile eğitim hizmetlerinin bir devlet görevi olduğu kabul edildi. 1870'te bu nizamnamenin bütün vilayetlerde uygulanması için yönetmelik hazırlandı.

1870'te **Darülmuallimât** adıyla ilk kız öğretmen okulu açıldı. Yüksek eğitimde Darülfünun yeniden açılması için çalışmalar yapıldı. Bu teşebbüsler sonuç verdi ve İstanbul Üniversitesi'nin temellerinde biri olan **Darülfünun-ı Osmani**, Çemberlitaş'ta yeni inşa ettirilen binada (bugünkü Basın Müzesi) 8 Şubat 1870'te resmen açıldı.

Yerli ürünlerin Avrupa mallarıyla rekabet edebilmesi için yeterli bilgiye sahip eleman yetiştirmek amacıyla Sultanahmet'te **Sanayi Mektebi** açıldı. Burada çeşitli meslekler öğretildi. 1866'da **Mekteb-i Tıbbiyye-i Şahane** adı ile ilk sivil tıp okulu açıldı. Bu kurum Askerî Tıbbiye binasında ayrı bir dershanede öğretime başladı. 1867'de de **Eczacılık Mektebi** açıldı. 1870'te Heybeliada'daki **Mekteb-i Bahriye** içinde sivil bir **Kaptan Mektebi** eğitime başladı.

Bu dönemde **Damat Ahmet Fethi Paşa**'nın gayretleriyle 1847'de kurulmuş olan ilk müze yeniden düzenleni ve 1869'da **Müze-i Hümayun** adıyla geliştirildi. Osmanlı ülkesinde eski eser araştırmaları Maarif Nezareti'nin iznine bağlandı. Yapılacak arkeolojik kazılardan çıkacak eserlerin üçte biri memlekete ait olacaktı.

Bu dönemde bankacılık alanında tarihi önemde kuruluşlar açıldı. Mithat Paşa'nın zirai kredileri teşkilatlandırmak ve çiftçiyi desteklemek amacıyla 1863'te Niş'te başlattığı çalışmalar sonucu 1867'de **Memleket Sandıkları** oluşturuldu. Yine onun gayretleriyle 1868'de **Emniyet Sandığı**'nın faaliyete geçmesi sağlandı. Ayrıca, Fransız ve İngiliz ortaklı olarak **Bank-ı Osmanî-i Şâhâne** (Osmanlı Bankası) adıyla bir banka kurulmasına izin verildi (1863). Bir ticaret bankası olarak kurulan bu bankaya daha sonra banknot çıkarma yetkisi de verildi (1930 yılına kadar Türkiye'de **Merkez Bankası**'nın görevini bu banka yaptı).

Abdüllâzîz İstanbul'u Avrupalı şehirlere benzetebilmek ve uluslararası ilişkilerde çağdaş protokol kaidelerini uygulayabilmek için saray ve köşkler yaptırdı. Bunların başında **Çırağan Sarayı** gelmektedir. Avrupa'daki emsallerinden üstün olan bu saray 4 milyon Osmanlı altınına mal olmuştu. **Beylerbeyi Sarayı** da yine bu devirde inşa edilmiştir. Ayrıca **Kâğıthane Kasrı** tamir edildiği gibi, **Çekmece** ve **İzmit** av köşkleri açılmıştır.

Bütün bu işlerin finansmanı için dış borç miktarı arttı. Nitekim Abdüllâzîz zamanında borçlar 200 milyon altına ulaştı. Bir yılda borç ve faiz olarak ödenen miktar 14 milyon altına çıktı. O sıralarda Osmanlı Devleti'nin takip ettiği mali politika, borcu borçla ödeme ve bütçe açığını yeni borçlarla kapatma şeklindeydi. Dışarıdan borç alma imkânı olmadığı durumlarda da **Galata sarraf** ve **bankerlerinden** yüksek faizlerle borçlanma yoluna gidiliyordu. Bu politika devleti kısa sürede iflasa sürükledi.

2.8. Sultan Abdülaziz'in Darbe ile Tahtan İndirilmesi ve V. Murat'ın Kısa Saltanatı

Sultan Abdülaziz'in son yılları Balkan krizinin ağır baskıları altında geçmişti. Hersek ve Bulgaristan ayaklanmalarında binlerce Müslümanın katledilmesi, Avrupalıların Osmanlı işlerine müdahaleleri, Selanik olayı veagramsan ekonomik krizin etkisi gibi gelişmeler, siyasi ve toplumsal tepkilerin artmasına neden oldu.

6 Ekim 1875 tarihinde çıkarılan **Ramazan Kararnamesi**'yle devletin borç taksiti ve faiz olarak ödediği yıllık 14 milyon liranın yarısının beş yıl için kesileceği, buna karşılık %5 faizli devlet kâğıdı (esham) verileceği ilan edildi. Bu eshamla gümruk, tuz, tütün gelirleriyle Mısır vergisi karşılık gösterilmişti. Hükümet, bahsi geçen 7 milyonun 5 milyonu ile bütçe açığını kapatacak, 2 milyonu ile de Rumeli'deki askerî harekâtın masrafları karşılaşacaktı. Ramazan Kararnamesi ile aslında devletin ekonomik olarak iflası ilan ediliyordu.

Sultan Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da onderliğini Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Adliye Nazırı Mithat Paşa ve Şeyhüllislam Hasan Hayrullah Efendi'nin yaptığı dörtlü **cunta** tarafından tahttan indirildi. Abdülaziz Topkapı Sarayı'na götürüldü. 4 Haziran 1876'da bilekleri kesilmiş bir hâlde ölü olarak bulundu.

Abdülaziz'in ölümünün intihar mı cinayet mi olduğu günümüzde de tartışılmaktadır. Sultan II. Abdülhamit'in saltanatında bu olay çok konuşulmuş ve 1881'de oluşturulan **Yıldız Mahkemesi**'nde başta Mithat ve Mahmut Celalettin paşalar olmak üzere suçlu görülenler yargılanmıştır.

Sultan Abdülaziz ardından tahta V. Murat geçti. Sultan doğal olarak Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın kontrolüne girdi. 5 Haziran'da **Çerkes Hasan**'ın intikam amacıyla taht değişikliğinde başrolü oynayan Serasker Hüseyin Avni Paşa ve yanındaki dört kişiyi öldürmesi V. Murat'ın ruh sağlığını iyice bozdu. Tuhafta davranışlar göstermeye başlayan V. Murat, 31 Ağustos 1876'da akıl hastalığı teşhisini ve şeyhüllislamlık fetvasıyla azledildi. Yerine anaya ve meşrutiyeti ilan edeceği taahhüdünde bulunan kardeşi **II. Abdülhamit** tahta geçirildi. V. Murat tahttan indirildikten sonra kalan ömrünün 29 yılını Çırağan Sarayı'nda geçirdi.

Resim 9: Sultan V. Murat
(ÖRENÇ, 2013, 151)

Uygulamalar

Kemal, BEYDİLLİ'nin, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Kadar İslahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sa: 8, İstanbul 1999, s. 25-64 adlı makalesini, Ali AKYILDIZ'ın, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yay., İstanbul 1993 adlı kitabını, Musa ÇADIRCI'nın, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991 adlı kitabını okuyunuz:

Kazanım:

1. Tanzimat dönemi kurumsallaşması ve bürokrasideki değişim anlaşılacak.
2. Tanzimat kurumlarının yapısı ve işleyışı kavranacak.
3. İslahat Fermanı'nın Osmanlı'da uygulanışı ve ortaya çıkan tepkiler tartışılacak.
4. Sultan Abdülaziz dönemi silah sanayi ve teknolojisi alanındaki gelişmeler kavranacak.

Uygulama Soruları

- 1)** Sultan Abdülmecit sultanat yetkilerini hangi kurumla, neden paylaşmıştır? Yorumlayınız.
- 2)** Tanzimat dönemi sosyal ve ekonomik reformlarının, önceki dönemlerden farkı ne olmuştur? Tartışınız.
- 3)** 1856 Islahat Fermanı'na tepkiler hangi noktalarda yoğunlaşmıştır? Tartışınız.
- 4)** Kırımlı Savaşı sonucu imzalanan 1856 Paris Antlaşması'na göre Osmanlı'nın Avrupa hukukundan yararlanması maddesi uzun vadede ne gibi sonuçlar doğurmuştur? Değerlendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde ilk olarak Türk yenileşme tarihinin çok önemli dönemeçlerinden biri olan Tanzimat Fermanı sürecini, döneme etki eden faktörleri ve sürecin işleyişini ele aldık. Tanzimat döneminde yapılan reformlar, eski devrin devlet ve toplum anlayışındaki çok önemli değişimleri göstermektedir. Klasik dönemlerde Osmanlı Devleti genel olarak sadece güvenlik ve adaleti esas alan, bunun için vergi toplayan bir düzeni benimsemiştir. Tanzimat devrinde yönetimi ele alan kadrolar, bütün sorumlara rağmen devlet ve toplum anlayışını Batı'ya göre şekillendirmeye çalıştilar. Hiç kuşkusuz devletin bütün vatandaşlarını aynı hak ve özgürlüklerden yararlandırma çabası dikkati çekmektedir. Bu bölümde ayrıca 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birlikte Osmanlı iç işlerinde Avrupa müdahalesinin artması, bu müdahalelerin sonucunda ortaya çıkan Girit, Lübnan ve Karadağ isyanlarının etkilerini irdeledik. Yine Osmanlı - Avrupa ilişkilerinde önemli bir aşama olan 1848 İhtilallerinin gelişimi, Rusya ile yaşanan Mülteciler Meselesi'nin çözümünü ele aldık.

Bu bölümün önemli başlıklarından biri 1853-1856 yıllarında cereyan eden Kırım Savaşı oldu. Savaşın sebeplerini ve sonuçlarını Savaşın bitiminde toplanan Paris Kongresi ve bu kongrenin bitimiyle imzalanan 1856 Paris Antlaşması'nın Osmanlı ve Avrupa açısından değerlendirmesini yaptık. Paris Antlaşması sürecinde hazırlanan ve antlaşmanın bir maddesi olarak ilan edilen İslahat Fermanı'nın içeriğini ve fermana oluşan tepkileri ele aldık.

Bölümün son kısmında, Sultan Abdülaziz'in tahta çıktıktan sonra karşılaştığı iç ve dış sorunlar hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olduk. Dünya tarihinde önemli gelişmelerden olan Süveyş Kanalı'nın açılışını ele aldık. İlk defa olarak Osmanlı padişahının barışçıl amaçlarla Avrupa başkentlerini ziyaretini değerlendirdik. Nihayet sultanın bir askerî darbe ile tahttan indirilişini ve ölümünü irdeledik.

Göründüğü gibi 1839 yılında Tanzimat'ın ilanı ile yeni bir kulvara giren Osmanlı Devleti, 1876 yılına kadar pek çok sosyal ve ekonomik değişim yaşamıştır. Bu süreçte birçok yeni kurum hayatı geçirilmiş ve mahallî idareler güçlendirilmeye çalışılmıştır. Avrupa'yı tanıyan ve etkilenen yeni bir aydın profili yeni fikirler üretmeye başlamıştır. Bu fikirler toplumsal tabana dayanmasa da devletin üst kademelerinde yer bulmuştur.

Bölüm Soruları

- 1) 1839 Tanzimat Fermanı'nı hazırlayan ve Gülhane'de okuyan devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?
- a) Mehmet Emin Ali Paşa
  - b) Mustafa Reşit Paşa
  - c) Hüsrev Paşa
  - d) Keçecizade Fuat Paşa
  - e) Mahmut Nedim Paşa
- 2) Türk Boğazlarının statüsü ile ilgili 1841'de hangi antlaşma yapılmıştır?
- a) Paris Antlaşması
  - b) Balta Limanı Antlaşası
  - c) Hünkâr İskelesi Antlaşması
  - d) Londra Antlaşması
  - e) Berlin Antlaşması
- 3) Avrupa'da meydana gelen 1848 İhtilalleri sonrasında Osmanlı hangi milletten sığınmacılara kapısını açtı ve Rusya ile mülteciler sorunu yaşadı?
- a) Polonya-Macar
  - b) Eflak-Boğdan
  - c) Romanya-Erdel
  - d) Lehistan-Polonya
  - e) İngiltere-Fransa

4) Tanzimat reformları kapsamında 1854 yılında ilk Şehremaneti/Belediye idaresi hangi vilayette kuruldu?

a) Selanik

b) Bursa

c) Cidde

d) Edirne

e) İstanbul

5) Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında bir komisyon tarafından 1858'de hazırlanan Arazi Kanunu'nun en önemli özelliği nedir?

a) Fransa'dan etkilenilmesi

b) Millî olması

c) Padişahın onaylamaması

d) Vergi mevzuatı içermesi

e) Harameyn ile ilgili olması

6) Osmanlı'da Avrupa usulü ilk yükseköğretim kurumu aşağıdakilerden hangisidir?

a) Encümen-i Dâniş

b) Meclis-i Maarif

c) Darüşşafaka

d) Darülfünun

e) Rüştîye

7) 1859 Kuleli Vakası hangi padişaha karşı bir darbe girişimi idi?

a) II. Mahmut

b) I. Abdülaziz

c) V. Murat

d) III. Selim

e) I. Abdülmecit

8) Kudüs'teki "Kutsal Yerler Sorunu" hangi ülke ile savaşın sebeplerinden biri olmuştur?

- a)** Avusturya
- b)** Portekiz
- c)** Rusya
- d)** Yunanistan
- e)** İsrail

9) Rus donanması, Kırım Harbi'nde Karadeniz'in hangi limanında Osmanlı donanmasını batırmıştır?

- a)** Canik
- b)** Batum
- c)** Trabzon
- d)** Sinop
- e)** Sivastopol

10) Osmanlı Devleti, ilk defa hangi yıl yabancı bir ülkeden dış borç almak durumunda kalmıştır?

- a)** 1854
- b)** 1839
- c)** 1856
- d)** 1881
- e)** 1878

11) Aşağıdaki maddelerden hangisi 1856 İslahat Fermanı'nda yer almamıştır?

- a)** Can, mal ve namus emniyeti
- b)** Din ve mezhep güvencesi
- c)** Vergi eşitliği
- d)** Yeni bir anayasa
- e)** Askerî yükümlülükler

12) Sultan Abdülaziz'e yapılan darbenin öncülerinden olup Seraskerlik makamında bulunan asker hangisidir?

- a)** Mithat Paşa
- b)** Hasan Hayrullah Efendi
- c)** Hüseyin Avni Paşa
- d)** Mahmut Nedim Paşa
- e)** Mütercim Rüştü Paşa

13) Akdeniz ile Kızıldeniz'i birbirine bağlayan Süveyş Kanalı hangi tarihte açılmıştır?

- a)** 1839
- b)** 1869
- c)** 1856
- d)** 1821
- e)** 1815

14) Sultan Abdülaziz, 1867 Avrupa seyahatinde aşağıdaki hangi şehre uğramamıştır?

- a)** Brüksel
- b)** Viyana
- c)** Paris
- d)** Londra
- e)** Atina

15) Aşağıdakilerden hangileri, Sultan Abdülaziz dönemi gelişmeleri arasında yer almaktadır?

I. Mekteb-i Sultani'nin kurulması

II. Birinci Meşrutiyet'in ilanı

III. İkinci Meşrutiyet'in ilanı

a) Yalnızca I

b) Yalnızca II

c) I ve III

d) II ve III

e) I, II ve III

Cevaplar

1) b, **2)** d, **3)** a, **4)** e, **5)** b, **6)** d, **7)** e, **8)** c, **9)** d, **10)** a, **11)** d, **12)** c, **13)** b, **14)** e, **15)** a

Bölüm Kaynakçası

ADIYEKE, Ayşe Nükhet, *Osmanlı İmparatorluğu ve Girit Bunalımı (1896-1908)*, TTK Yay., Ankara 2000.

AKARLI, Engin, *Belgelerle Tanzimat: Osmanlı Sadrazamlarından Ali ve Fuat Paşaların Siyasi Vasiyetnameleri*, İstanbul 1978.

AKSÜT, Ali Kemali, *Sultan Aziz'in Misir ve Avrupa Seyahati*, İstanbul 1944.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yay., İstanbul 1993.

ARMAOĞLU, Fahır, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Ankara 2003.

BERKES, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yay. Haz. A. Kuyas), İstanbul 2002.

BEYDİLLİ, Kemal, "Küçük Kaynarca'dan Tanzimat'a Kadar Islahat Düşünceleri", *İlmi Araştırmalar Dergisi*, sa: 8, İstanbul 1999, s. 25-64.

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları*, TTK Yay., Ankara 1991.

FİNDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye, Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, (Çev: G. Ç. Güven), İstanbul 1996.

GENCER, Ali İhsan, *Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867)*, TTK Yay., Ankara 2002.

GÜLSOY, Ufuk, "Islahat Fermanı", *DIA*, c. 19, İstanbul 1999, s. 185-189

İĞDEMİR, Uluğ, *Kuleli Vakası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara 2009.

İPŞİRLİ, Mehmet - BEYDİLLİ, Kemal, "Islahat", *DIA*, c. 19, Ankara 1999, s. 170-185.

KURMUŞ, Orhan, *Emperyalizm'in Türkiye'ye Girişi*, İstanbul 1974.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdü'laziz", *DIA*, c. I, İstanbul 1988, s. 179-185.

KÜÇÜK, Cevdet, "Abdülmecid", *DIA*, c. I, İstanbul 1988, s. 259-262.

KÜÇÜK, Cevdet, "Murad V", *DIA*, c. 31, İstanbul 2006, s. 183-185.

NAZIR, Bayram, *Macar ve Polonyalı Mülteciler. Osmanlı'ya Siğınanlar*, İstanbul 2007.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakınçağ Tarihi, 1789-1918-Giriş-*, Atı Yay., İstanbul 2013.

- TUKİN, Cemal, *Osmانlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*, İstanbul 1999.
- TUNAYA, T. Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, İstanbul 1989.
- UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-2014)*, Der Yay., İstanbul 2014.

3. I. MEŞRUTİYET DÖNEMİ GELİŞMELERİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 3.1. I. Meşrutiyet'in İlânı**
- 3.2. 1876 Kanun-i Esasi ve Temel Özellikleri**
- 3.3. Balkanlarda İsyanlar ve 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı**
- 3.4. Savaş Esnasında Müslüman Türk Nüfusun Kayıpları ve Yaşanan Acılar**
- 3.5. Kıbrıs, Mısır ve Tunus'un Kaybı**
- 3.6. Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi İlhakı**
- 3.7. Duyun-ı Umumiye ile Kaybedilen Ekonomik Bağımsızlık**
- 3.8. II. Abdülhamid Döneminde Etkili Olan Fikir Akımları**
  - 3.8.1. Osmanlıcılık**
  - 3.8.2. İslamcılık**
  - 3.8.3. Türkçülük**
- 3.9. II. Abdülhamid'in Eğitim ve Kültür Politikalarındaki Öncelikleri**
- 3.10. Jön Türk Muhalefetinin Ortaya Çıkışı ve Eleştiri Konuları**

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** I. Meşrutiyet'in ilanı sürecinde yaşanan gelişmeler ile Türk tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi hakkındaki düşüncelerinizi açıklayınız.
- 2)** Osmanlı Devleti'ni Ruslarla savaşa iten nedenlerle bu savaşın sonuçlarını tartışınız.
- 3)** Günümüze olan etkilerini de göz önünde bulundururarak II. Abdülhamid dönemi fikir hareketleri hakkındaki düşüncelerinizi açıklayınız.

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
I. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasındaki gelişmeler	I. Meşrutiyet'in ilanı ve sonrasındaki siyasi gelişmeleri bilir.	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sebepleri- sonuçları	Balkanlarda isyanlar ve 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı hakkında detaylı bilgi sahibi olur.	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
19. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti'nin Toprak Kayıpları	1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı esnasında ve sonrasında yaşanan toprak kayıpları ve siyasi gelişmeleri öğrenir.	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
II. Abdülhamid döneminde fikir akımları ile siyasi ve kültürel gelişmeler	II. Abdülhamid döneminde etkili olan fikir akımları; eğitim, kültür, iç ve dış politikadaki önceliklerle muhalif akımlar hakkında bilgi edinir.	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma

Anahtar Kavramlar

- **Meşrutiyet:** Anayasal monarşi, hükümdarın yetkilerinin anayasa ve halkoyuyla seçilen meclis tarafından kısıtlandığı yönetim biçimi.
- **Kanun-i Esasi:** 23 Aralık 1876'da ilan edilen Osmanlı Devleti'nin ilk Anayasası
- **1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı:** Osmanlı Padişahı II. Abdülhamid ve Rus Çarı II. Alexander döneminde hem Balkanlar hem de Kafkasya'da gerçekleşen bir Osmanlı - Rus Savaşıdır. Rumi takvime göre 1293 yılına denk geldiğinden Osmanlı tarihinde 93 Harbi olarak da bilinir.

Giriş

Tanzimat ve İslahat Fermanları sürecinde ortaya konulan değişme iradesi ve yapılan düzenlemelere karşın istenilen neticenin alınamaması devletin ancak daha kapsamlı bir değişimle sorunlarından kurtulacağı fikrine sahip kesimleri ön plana çıkartmıştır. Devletin ve toplumun yaşadığı problemlerin temel kaynağını devleti yönetenlerin keyfiliğinde gören bu kesimin bulduğu çıkar yol ise yönetim tarzının keyfiliği önleyecek belli esaslara bağlanmasıydı. Yönetimin ilkeleri kişilere göre değişimeyeceği bir esas kanuna göre düzenlenmesini isteyen bu aydın hareketinin temsilcileri “Yeni Osmanlılar” olarak adlandırılmışlardır. Doğrudan padişahi değil de hükümeti hedef alarak eleştiren Yeni Osmanlılar devlet ve toplumun modernleşmesinde İslam tarih ve kültüründeki birikimden yararlanılmasını savunuyorlardı. Dürüst bir Padişah ve “Meclis-i Şura-yı Ümmet” sayesinde devletin buhrandan kurtulacağına inanan hareketin öncüleri 1865’té ‘İttifak-ı Hamiyet’ cemiyeti etrafında birleştiler. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi bilinen isimlerin yanı sıra Askeri Okullar komutanı Süleyman Paşa, Mithat Paşa gibi üst düzey asker ve sivil bürokratların da yer aldığı kadro meşrutiyet idaresini getirmek için çalışacaktı.

Cemiyet yurt içi ve Avrupa'da çıkardıkları gazeteler yoluyla topluma ulaşmaya ve fikirlerini yaymaya çalışıyordu. 1870 yılına kadar Avrupa'da, padişah ve hükümetine karşı çalışmalarını sürdürdü. 1868 yılında Şura-yı Devlet'in açılması ve hükümet diktasının sebebi olarak görülen Sadrazam Mehmed Emin Âli Paşa'nın 1871 yılında ölümü üzerine, Namık Kemal'in de içinde bulunduğu cemiyet üyelerinin bir kısmı ülkeye döndü.

Ekonomik sıkıntıların artmasına paralel olarak bilhassa Rusya'nın balkanlardaki Slav kökenli unsurlara dönük tahriklerinin artması Osmanlı Devleti'ni Balkan isyanıyla karşı karşıya getirdi. Önce Bosna-Hersek ve ardından Bulgar isyanları devleti Rusya ile karşı karşıya getirdi. 1875 yılından itibaren artan bunalım ve karamsarlık Sultan Abdülaziz ve hükümete karşı muhalefeti güçlendirdi. Şûrâ-yı Devlet Reisi Mithat Paşa, Sadrazam Rüştü Paşa, Askeri Okullar Nazırı Süleyman Paşa gibi isimlerin iştirakiyle gerçekleştirilen bir darbe ile Abdülaziz 30 Mayıs 1876'da tahttan indirildi ve yerine Meşrutiyet düşüncesine yakın olduğu düşünülen V. Murad geçirildi.

V. Murad'ın üç aylık sultanlığı sırasında yaşanan iç ve dış karışıklıkların yanı sıra Abdülaziz'in gözaltında tutulduğu Feriye Sarayı'nda hayatını kaybetmesi, daha veliahtlığı sırasında özellikle keyfi yönetim aleyhindeki düşünceleriyle sempati toplamış bulunan V. Murad'ın tahta çıkışının yarattığı olumlu havayı ortadan kaldırdı. Son gelişmelerden etkilenen Padişah V. Murad'ın sağlığı bozuldu. V. Murad tahttan indirilerek Meşrutiyet yönetimini ilan etmeyi kabul eden Veliaht Abdülhamid 31 Ağustos 1876'da padişah ilan edildi. Böylece, II. Abdülhamid (1876-1909) dönemi başlamış oldu.

3.1. I. Meşrutiyet'in İlânı ve İlk Yazılı Anayasa

Anayasalı yönetime; parlamento idaresi altında bütün unsurların benimseyeceği müsterek bir vatan kavramı oluşturarak ülkeyi yıkılmaktan kurtarmak için geçilmişti. II. Abdülhamid, önceden verdiği söze uyarak 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi'yi (anayasa) ilan etti. Anayasanın bir an evvel ilanında Mithat Paşa ve arkadaşlarının büyük etkisi oldu. Anayasayı hazırlamak için bir komisyon kuruldu. Avrupa'da kullanılmakta olan Anayasalardan Fransa ve Belçika anayasaları incelendi. Ancak padişahın tahttan indirilmesinde anlaşanlar, yeni kurulacak rejimde hak ve yetkiler konusunda anlaşamadılar. Sadrazam Mehmet Rüştü Paşa, padişahın yetkilerinin sınırlanmasına ve hükümetin kuruluşuna getirilen yeniliklere karşı çıktı. Sadrazamın ısrarı ile Anayasa taslağında bazı değişiklikler yapıldı. II. Abdülhamid de tasarıda hükümdarın yetkilerini sınırlayan bazı maddeleri değiştirdikten sonra, gerek görülen kimselerin ülke dışına gönderilmesi yetkisini devlet başkanına veren bir hükmün tasarının 113'üncü maddesine eklenmesini istedi. Büyük tedirginlik yaratan bu madde padişahın onayının alınabilmesi için anayasaya kondu.

Kanun-ı Esasi içeriği incelemiş olduğumda de görüleceği üzere mevcut durumda köklü değişiklikler getirmeden. Padişahın yetkilerini yazılı kanun güvencesi altına almış oldu. Önceki dönemin fikir tartışmalarında önemli yer tutan Meclis-i Şura-yı Ümmet, kanun teklif etme yetkisi olmayan bir danışma organı hâlinde ortaya çıktı. Bütün bunların yanında padişah ve hükümetin yetkilerinin yazılı esaslara dayanmasını kabul etmeleri de önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

12 bölüm, 119 maddeden oluşan Kanun-u Esasî daha çok Osmanlı deneyim ve uygulamasına dayanan içeriğiyle dikkat çekmektedir. Yasama işleri, Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nden kurulu bir "Meclis-i Umumi (Genel Meclis)" tarafından yürütülecekti. Güçler ayrılığı ilkesi gerçek olmaktan çok biçimlendi, kurumsal değişiklikler geçmiş uygulamadan köklü bir ayrılış yerine bir evrimi yansımaktaydı. Komisyonun en liberal üyeleri bile bir cumhuriyet kurulmasını ya da padişahın hükümlerinin temelde kısıtlanması önermemişlerdi. Osmanlı hükümdarlığı halifeliği de koruyarak Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine geçiyordu (3. ve 4. maddeler). Padişahın kişiliği kutsaldı ve yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildi (5. madde). Böylece tüm Anayasa padişahın iyi niyetine bağımlı hâle gelmişti. Padişah bakanları atama ve azletme hakkına sahip olduğu için bakanlar, parlamento yerine ona karşı sorumlu oluyorlardı. Para bastırılması, hutbelerde adının söylemenesi, yabancı devletlerle anlaşmalar imzalamak, savaş ve barış ilanı, şeriat hükümlerinin uygulanmasının gözetimi yasalar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi, parlamentoyu zamanından önce toplamak veya dağıtmak yetkileri arasındaydı. Padişah, parlamento kararlarını yasa hâline dönüştürmek için resmen ilan edebilir ve parlamentonun onayına başvurmadan yeni yasalar çıkarabilirdi. Gerekli gördüğünde olağanüstü durum ilan ederek anayasa güvencelerini geçici olarak kaldırabilir, kendisine ve devlete tehlikeli gördüğü kişileri sürgüne yollayabilirdi (113. Madde). Anayasa'da dikkat çeken maddelerden biri de devletin resmî dilinin Türkçe olduğunu ifade eden ve memur olmak için Türkçe bilmeyi şart koşan 18. maddeydi. Aslında bu madde hem gerçeğin bir ifadesi hem de millî devlete giden yolda önemli bir adımdı.

Anayasa, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki Bulgar ayaklanması'nın yarattığı Rusya ile savaş tehlikesinin giderilmesi için toplanan İstanbul (Tersane) Konferansı'nın ilk oturumunun yapıldığı sırada, 23 Aralık 1876 günü ilan edildi. Sevinçle karşılanan Anayasa'nın ilanı, ülkede büyük bekentiler yarattı. Ancak Meşrutiyete karşı olanlar da aleyhte tepki gösterip çalışmaya başladılar. Bunlara padişah da katıldı. Sonuçta, II. Abdülhamid, halk tarafından "Meşrutiyet ve Hürriyet kahramanı" olarak kabul edilen Mithat Paşa'yı 5 Şubat 1877 günü sadrazamlık görevinden alıp tutukladı ve hemen bir gemiye bindirerek İtalya'ya sürdü. Bu suretle Anayasa'nın 113'üncü maddesi, ilk defa, bu Anayasa'yı yapan Mithat Paşa'ya uygulanmış oldu.

28 Ekim 1876'da çıkarılan "Geçici Yönetmelik" esaslarına göre yapılan seçim sonucunda Mebusan Meclisi'ne 69'u Müslüman ve 46'sı diğer dinlerden olmak üzere 115 üye, Ayan Meclisi'ne de 21'i Müslüman, 5'i gayrimüslim 26 üye seçildi. Meclisin 19 Mart 1877 günü Dolmabahçe Sarayı'nda açılmasıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşrutiyet yönetimi hukuken ve fiilen başlamış oldu. Meclis-i Mebusan'ın 13 Aralık 1877 - 14 Şubat 1878 tarihleri arasında geçen ikinci döneminde ise 106 mebus görev yapmıştır. Bunların 59'u Müslüman, 47'si gayrimüslim idi. Müslümanlarla gayrimüslim mebusların oranına baktığımızda %56'ya %44 oranı ortaya çıkmaktadır. Bu oran, Müslüman ve gayrimüslim mebusların neredeyse eşit oranda temsil edildiklerini göstermektedir. O dönemde gayrimüslim halkın toplam nüfus içindeki oranlarının 1/4 olduğu düşünüldüğünde, mebus sayısı ile nüfusların arasında bir denge olmadığı ortaya çıkmaktadır.

Tersane Konferansı'na katılan ülke temsilcilerine artık görüşmeye gerek kalmadığı, zira Osmanlı Devleti'nin de modern, meşruti bir devlet olduğu ifade edilmişti. Ancak nihai amaçları devleti paylaşmak olan devletler bu teşebbüsü ciddiye almadılar ve Osmanlı Meclisi'nin açılmasından otuz altı gün sonra Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.

Meclis-i Umumi toplantıları, Rusya ile savaşın gölgesinde yapıliyordu. Rusların Balkanlar ve Doğu Anadolu'daki hızlı ilerlemesi mebusların kanun yapma işini geri plana bırakarak hükümet faaliyetlerini ve harbin yönetimini tartışmalarına yol açtı. Mebuslar dolaylı olarak Padişah Abdülhamid'i savaşın gidişinden sorumlu tutuyorlardı. Hristiyan mebuslar ise Avrupa'nın da etkisiyle kendi topluluklarının çıkarlarını gözetiyorlardı. Gelişmeleri görüşmek üzere topladığı Saltanat Şurası'nda mebusların eleştirilerine hedef olan II. Abdülhamid 14 Şubat 1878 günü meclisi feshetti. Her derde deva olarak görülen Meşrutiyet, meclisin tatil edilmesiyle sadece 1 yıl 1 ay 21 gün devam edebilmiş, meclisin toplantı süresi de toplam 10 ay 25 gün sürmüştür.

3.2. Balkanlarda Ayaklanmalar – 93 (1877-1878) Harbi

Büyük emperyalist güçlerin oyun alanı hâline gelen Osmanlı topraklarında yapılan bütün girişimlere karşın istenilen neticelerin alınamaması Balkanlardaki güç dengelerini Rusya lehine değiştirmiştir. İngiltere ve Fransa'nın 1853-1856 Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yanında yer almaları Rusya'yı dengelemeye yönelikti. Nitekim Paris Antlaşması (1856) ile Rusların Balkanlara inme ve Boğazları ele geçirme emelleri bir süreliğine

engellenmişti. Ancak Rusya, 13 Mart 1871'de Londra Antlaşması ile Karadeniz'de donanma bulundurma hakkını büyük devletlere onaylatmıştı.

Rusya, Balkan coğrafyasındaki Panslavizm faaliyetlerini aktif biçimde desteklemiştir. 1875'te Bosna ve Hersek'te çıkan isyan sunî bir şekilde büyütülerek uluslararası bir sorun hâline getirilmiş, Rusların teşvikiyle Karadağ ve Sırbistan isyancılara yardım etmiş ve Osmanlı Devleti'ne savaş açmışlardı. Bosna ve Hersek isyanının ardından 2 Mayıs 1876'da Bulgaristan'da büyük bir ayaklanma çıkmış, Osmanlı Devleti Mayıs ayının sonlarına doğru büyük ölçüde kontrolü ele almıştı. Ayaklanma bastırılırken Bulgarlara büyük zulüm ve katliamlar yapıldığı propagandaları Avrupa kamuoyunda etkili olmuş, bu sebeple özellikle İngiliz dış politikasında Osmanlı Devleti aleyhine gelişmeler görülmüştü.

Rusya, İngiltere, Fransa Avusturya - Macaristan, Almanya ve İtalya'nın katılımıyla 23 Aralık 1876'da İstanbul'da toplanan Tersane Konferansı'nda Osmanlı Devleti'nden Balkanlardaki egemenlik haklarını ihlal eden ağır şartları kabul etmesi istenmiştir. 18 Ocak 1877'de Osmanlı Devleti büyük devletlerin bu isteklerini reddetmiştir. Konferansa katılan devletler 31 Mart 1877'de Londra'da yeniden toplanarak Londra Protokolü'nü imzalamışlar ve İstanbul Konferansı'ndaki isteklerinde ısrar etmişlerdir. Bunun üzerine Osmanlı Devleti 10 Nisan 1877'de Londra Protokolü'nü de reddetti. Bunun üzerine Rusya, Osmanlı topraklarındaki Hristiyanları korumak iddiasıyla 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. İngiltere kendi menfaatlerinin muhafazası şartıyla, diğer Avrupa devletleri ise herhangi bir şart öne sürmeden tarafsız olacaklarını ilan ettiler.

1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nda Ruslar, Osmanlı kuvvetlerini mağlup ederek Batı'da İstanbul yakınlarına, Yeşilköy'e kadar gelmişler, doğuda ise Ermenilerin de yoğun olarak yaşadığı bölgelerin bir kısmını ele geçirmiştir. 3 Mart 1878 günü imzalanan Ayastefanos Antlaşması, özellikle Bulgar milliyetçilerinin hayallerinin büyük bir bölümünü karşılıyordu. Rusya'nın büyük Bulgaristan devleti yoluyla sıcak denizlere açılma imkânı bulması, İngiltere ve bilhassa birliğini yeni teşkil etmiş olan Almanya'yı endişelendirmiştir. Derhâl harekete geçen bu iki devlet Berlin'de yeni bir konferans toplanmasını sağlamıştır. Burada İngiltere, üzerinde planlar yaptığı Kıbrıs'ı almış, Almanya da Bulgaristan'ın küçültülmesini sağlayarak Rusya'nın etkisini sınırlandırmaya muvaffak olmuştur.

Berlin Antlaşması'yla Ayastefanos Antlaşması neticesinde kurulan büyük Bulgaristan, İngiltere ve Avusturya Macaristan İmparatorluğu'nun kaygıları giderilecek şekilde parçalara bölünmüştür. Bir prenslik şeklinde yapılandırılan Bulgaristan Tuna Nehri ve Balkan Dağları arasında kalan küçük bir alanla sınırlanmıştır. Berlin Antlaşması ile Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya Macaristan'a bırakılmış, Sırbistan, Karadağ ve Romanya'da resmen bağımsız olmuşlardır. Teselya Yunanistan'a verilmiş, Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılmış, Doğu Beyazıt ise Osmanlı Devleti'nde kalmıştır. Doğu Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı vilayetlerde ıslahat yapılması kabul edilmiştir. Bunların dışında Osmanlı Devleti Rusya'ya ağır bir savaş tazminatı ödemeyi de kabul etmiştir.

3.3. Savaş Esnasında Müslüman Türk Nüfusun Kayıpları Ve Yaşanan Açılar

Tarihlerde 93 Harbi olarak geçen büyük yıkımın en büyük etkisi altı asırdır buralara medeniyet getiren Müslüman nüfus üzerine olmuştur. Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfus ile Ortodoks Hristiyan nüfus dengesi 93 Harbi sırasında Bulgaristan'daki Müslüman Türk halkına yapılan büyük bir katliam ve bunun sonucunda meydana gelen göçler ile Bulgarlar lehine değişmiştir. Ruslar ilk ele geçirdikleri Ziştovi'den başlayarak Bulgaristan'da ayak bastıkları her yerde özellikle Kossak süvarileri ve Bulgar çeteleri vasıtıyla pek çok Türk köyünü yakıp yıkmışlar, kadın ve çocuk ayırt etmeden Müslüman Türk nüfusa karşı katliamlara başlamışlardır.

Karşı karşıya kaldıkları bu insanlık dışı muameleden dehşet ve paniğe kapılan Müslüman Türk halkı, canlarını ve ırzlarını muhafaza edebilmek için her şeylerini terk edip göç etmek zorunda kalmışlardı. Ancak Türkler göç yollarında da Bulgar çetelerinin ve Kossak süvarilerinin saldırılmasına maruz kaldı. Rusya'nın desteği ile Bulgaristan'daki Müslüman Türk nüfusun önemli bir bölümünün göç ve katliamlar yoluyla yok edilerek Bulgarlar nüfusun çoğulkuluk hâline getirilmesi Ermeni milliyetçilerine cesaret vermiş ve örnek olmuştur.

Tuna ve Edirne Vilayetlerinde yaşayan Türklerin 500.000'i 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sırasında katliam, açlık ve hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir. Bu katliam ve hastalıktan kurtulmayı başarabilen bir milyonu aşkın Müslüman Türk ahali, canlarını kurtarmak için göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçmenlerin önemli bir bölümü de İstanbul'a gelmiştir. Rumeli'den İstanbul'a Eylül 1879'a kadar 387.804 muhacir gelmiştir. 1877-1891 yılları arasında resmî istatistiklere göre 767.339 Bulgaristan muhaciri daimî olarak iskân edilmek üzere Anadolu ve Trakya'ya sevk edilmiştir.

3.4. Stratejik toprakların Kaybı (Kıbrıs, Mısır Ve Tunus)

Ayastefanos Antlaşması'yla geri planda kaldığını düşünen İngiltere, Berlin'de Avusturya ve Almanya'nın da desteği ile Rusya ile gizlice anlaştı. Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü koruma ve konferansta yardım vaadi ile Kıbrıs'ın yönetiminin geçici olarak İngiltere'ye bırakıldığı antlaşma 4 Haziran 1878'de imzalandı. Devrik padişah V. Murad'ı yeniden tahta çıkarma tehdidi gölgesinde gerçekleşen oldubittiyyi II. Abdülhamid Kıbrıs'ta hükümlilik haklarına asla zarar verilmemesi şartıyla onayladı.

İngiltere özellikle 1880'lardan itibaren, Osmanlı Devleti'ni parçalama ve onun toprakları üzerinde kendisine bağlı millî devletler kurma politikasını hayatı geçirmiştir. İngiltere stratejik çıkarları doğrultusunda 20 Ağustos 1882'de Mısır'da Port-Said'e asker çıkarmış ve 15 Eylül 1882'de Kahire'ye girerek Mısır'a fiilen yerleşmiş ve böylece Mısır da Osmanlı Devleti'nin elinden çıkmıştır. Osmanlı Devleti bu durumu 1885 yılında kabul etmiştir.

Fransa da yeni düzenlemeden payına düşeni aldı. İngiltere ve Almanya, Fransa'nın Tunus'u almasına göz yumacaklarını belirtince Fransa 1881'de göçbe kabilelerin Cezayir

sınırını ihlal etmesi gibi basit bir bahaneyi öne sürerek ülkeye asker gönderdi. Ardından zorla imzalatılan bir antlaşmayla askerî işgal resmîleştirildi. Aynı antlaşma uyarınca Tunus Beyi'nin dış ilişkiler ve maliye alanındaki yetkileri Fransa'ya devredildi ve ortak sorunlarda ilişkileri yürütmek üzere ülkeye bir yüksek temsilci atandı. Güneyde işgale karşı başlayan direnişin bastırılmasından sonra, 1883 yılında, Fransız Vali Paul Cambon, Tunus Beyi Ali Bin Hüseyin'e, imzalattırdığı Mersa Sözleşmesi ile Fransız hükümetinin gerekli göreceği idari, adlî ve mali reformların yapılmasını sağladı. Böylece Fransa, Tunus'a tamamen hâkim oldu.

3.5. Bulgaristan'ın Doğu Rumeli'yi İlhakı

Bulgarlar Berlin Anlaşması'yla sınırlarının daraltılmasından bir hayli rahatsız olmuşlar ve Ayastefanos Anlaşması'yla vaat edilen büyük Bulgaristan'ı kurmayı kendilerine millî hedef olarak belirlemişlerdi. Bulgaristan Berlin Anlaşması'ndan sonra Makedonya ve Doğu Rumeli'yi kendisine bağlamak hedefine yönelerek Osmanlı Devleti'ne karşı yayılmacı bir politika takip etmiştir. Eylül 1885'te Bulgar komitecileri Filibe'de gerçekleştirdikleri bir oldubitti ile Vali Gavril Paşa'yı tutuklamış ve vilayetin Bulgaristan ile birleştiğini ilan etmişlerdi. Ertesi gün Bulgar Prensi Alexander ordusu ile Doğu Rumeli'ye girerek kendisini vilayetin Prensi ilan etmiştir.

Balkanlarda dengeleri sarsan bu gelişmeden rahatsız olan Sırbistan en büyük tepkiyi göstermiş ve Bulgaristan'a savaş ilan etmiştir. Ordularını Osmanlı sınırlarına yığan Bulgarlar hazırlıksız yakalanmış, ancak kısa sürede toparlanarak Sofya yakınlarında Slivnitsa'da iki gün süren savaşı kazanmışlardır. Bu netice, Bulgarlara Belgrad yolunu açmışsa da Avusturya Macaristan'ın diplomatik müdahalesi ile savaş sona ermiştir.

Sonuçta Osmanlı Devleti, bu ilhakı örtülü bir biçimde kabul etmek zorunda kalmıştır. 1 Ocak 1886'da yapılan anlaşma ile Bulgar Prensi'nin aynı zamanda Doğu Rumeli Valisi olmasına karar verildi. Her 5 yılda bir Prens Sultan'ın ve büyük güçlerin yeniden onayıyla valiliğe devam edecekti.

Bu durum, Berlin Anlaşması'nın Osmanlı Devleti aleyhine ihlal edilebileceğini göstermiş, Sırbistan ve Yunanistan'da tazminat ve toprak taleplerinde bulunmuşlardır.

3.6. Osmanlı Devleti'nin Ekonomik Bağımsızlığını Kaybedisi (Duyuni Umumiye)

Kırım Savaşı'nın getirdiği büyük masraflar için ilk defa 1854 yılında yabancı bir ülkeye borçlanan Osmanlı Devleti yirmi yıllık süreçte borç faizlerini dahi ödeymeyecek duruma düşmüştü. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'ndaki yenilgi sebebiyle Rusya'ya ödenecek savaş tazminatı zaten ekonomik sıkıntı içinde olan Osmanlı maliyesini iyice bozdu. Artık Osmanlı maliyesi iflas etmek üzereydi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti dış müdahaleye meydan vermemek için alacaklıların vekillerini görüşmeye çağırdı. İstanbul'da yapılan görüşmeler sonucunda alacaklılar ile bir anlaşmaya varıldı. Bu anlaşma 20 Aralık 1881 tarihli (28 Muharrem 1299) bir kararname ile ilan edildi. Tarihe "Muharrem Kararnamesi" adıyla

geçen bu anlaşmayla İstanbul'da "Duyun-ı Umumiye idaresi" kuruldu. Yedi (7) üyeden oluşan komisyonda alacaklıları temsilen birer İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, İtalyan ve Galata bankerlerinin temsilcisi ve Osmanlı temsilcisi yer alıyordu. Duyun-ı Umumiye İdaresi'nin gelir kaynakları, tuz, tütün, ispirto, balık, ipek, pul ve damga, Bulgaristan vergisi, Kıbrıs vergisi, Doğu Rumeli vergisi gibi geliri çok olan vergilerdi. Bu şekilde devletin mali gücünü elinden alan Duyun-ı Umumiye, "devlet içinde devlet" durumuna gelmiştir. Devlet vergi toplama yetkisinin bir kısmını, hem de önemli gelir kaynaklarını alacaklarına karşılık bu komisyonun insafına terk etmiştir. Faiz oranlarını belirleyen Duyun-ı Umumiye idaresi, kendi memurlarını atama hakkına da sahipti. 1912 yılında Osmanlı maliye memurlarının sayısı 6.000 civarında iken bu kurumun memur sayısı 10.000'e yaklaşmaktadır. Duyun-ı Umumiye memurları köylere kadar giderek alacaklıların borçlarına karşın vergileri toplamaktaydı.

3.7. I. Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

Osmanlı yönetiminin hayata geçirdiği reformlar ve yeniliklerin ülkenin kötü gidişine ve askeri yeniliklere çare olamaması üzerine aydınlar ön plana çıkararak toplumun katılacağı fikir arayışlarını dile getirdiler. I. Meşrutiyet dönemi özellikle Osmanlıcılık ve İslamlıcılık tartışmalarıyla geçmiş, II. Meşrutiyet döneminde ise Türkçülük akımı ön planda olmuştur.

3.7.1. Osmanlıcılık

Fransız İhtilali sonrası sınırlardaki gayrimüslim unsurların arasında yayılan milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti'nin bütünlüğüne verebileceği zararları önlemek amacını taşıyan yaklaşım ilk defa II. Mahmut döneminde şekillendi. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan herkesi ırk, din, dil ve renk ayırt etmeksizin Osmanlı vatandaşı olarak kabul eden bu anlayışın hedefi Osmanlı halklarının kaynaşmasıyla yeni bir "Osmanlı ulusu" ortaya çıkarmaktı. Anayasa ve Meclis güvencesi ile her dinden ve milliyetten Osmanlı fertleri sosyal, siyasi ve hukuki olarak eşit olacaktı. Devlet imkânlar ölçüünde bu şartları sağlamasına rağmen gayrimüslimler ayrılkçı faaliyetlerine devam etmiştir.

I. Meşrutiyetin ilanı ve anayasanın getirdiği statü ile Osmanlıcılık fikri zirvesine ulaşmış sayılabilirdi. Ancak 1878 Berlin Anlaşması'nda yaşanan toprak kayıpları sebebiyle Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde gayrimüslimlerin oranı yüzde yirmiye inmesi bu akımın uygulanabilirliğini büyük ölçüde zayıflatmıştır. Balkanlar dışında, Batı Anadolu'da 3 milyon kadar Rum, çoğunluğu Doğu Anadolu'da dâhil olmak üzere bütün ülke genelinde 1 buçuk milyon kadar Ermeni vardır; bir de az sayıda Arap Hristiyanları bulunmaktadır. Balkan Savaşları sırasında Hristiyanların Müslümanlara yaptıkları ve yaşananlar bu fikir akımının iyice zayıflamasına yol açmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı esnasında da tartışılmaya devam etmiştir.

3.7.2. İslamlıcılık

19. yüzyılın ikinci yarısı Hristiyan Batı dünyasının yükselişinin zirvesine, İslam dünyasının ise âdetâ dibe vurmasına şahitlik etmiştir. Osmanlı Devleti, İran, Fas ve Afganistan dışında nispeten bağımsız bir İslam yönetimi, devleti kalmamıştır. Neredeyse

tamamı sömürge durumuna düşmüş olan Müslüman ülkelerde umut arayan gözler doğal olarak hilafet merkezi İstanbul'a çevrilmiştir. İslam birliği fikri âdeten bir ihtiyaç hâline gelmiştir. II. Abdülhamid'in 1882 yılından itibaren devletin ağırlıklı politikası olarak ülke dâhilinde ve dünya Müslümanlarına yönelik hayatı geçirdiği İslamcılık anlayışı içte toplumsal desteği artırırken, dışta sömürge sahibi ülkelere karşı bir dayanışmanın sağladığı gücün kullanılmasına imkân vermiştir.

İslamiyet, dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşayan Müslümanlar için o dönemde kimlik ifadesi bakımından en temel ve ayırt edici unsurdu. Osmanlı padişahının halife unvanına da sahip olması bütün Müslümanların arasında oluşturulacak bir duygusal birliğini mümkün kılacak potansiyele sahipti.

Özellikle II. Abdülhamid bu akımın en önemli temsilcisi ve uygulayıcısı oldu. Sultan, hilafet makamını siyasi bir vasıta olarak kullanmaya çalıştı. Hicaz demiryolunun inşasını gerçekleştirdi. Hükümetin desteğinde olan birçok gazete ve dergi de İslamcı politikaları destekledi. Söz konusu basın-yayın organlarında bu süreçte yer alan yazıların amacı öncelikle Araplar, Arnavutlar ve sair Türk olmayan Müslümanların sadakatini kazanmaktı. İkinci olarak başta Hindistan olmak üzere, Müslümanların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerden siyasi ve maddi destek temin ederek gelecekte de Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmelerini sağlamak şeklinde izah edilebilir. Ancak bu politikalar, en büyük Müslüman nüfusa sahip sömürge imparatorluğu durumundaki İngilizleri rahatsız etti. İngiltere ile rekabet eden Almanya ise İslamcılık politikalarını İngiltere'ye karşı kullanabilecegi düşüncesiyle destekledi. Bu dönemde Osmanlı ile Alman ilişkileri üst düzeye çıktı.

II. Abdülhamid açısından bu politikaya bakıldığından ise devletin diğer unsurlarını da yok saymadan siyasi, sosyal ve ekonomik şartlara uygun olarak İslami duyguların ön plana çıkarıldığı ve de İslami müesseselerin kuvvetlenmesine ve yaygınlaşmasına özel bir gayret gösterilerek dış siyasette İslam'a belirleyici bir rol vermenin amaçlanmış olduğu görülecektir. Bu sırada Osmanlıcılık ve Türkçülük zeminli uygulamalar da tamamen terk edilmiş değildir. Tabii ki bütün bu çabaların temelinde yatan düşünce, her şeyden önce "devletin nasıl kurtarılacağıdır".

II. Abdülhamid devri İslamcılık politikasını bu bilgiler ışığında üç ana hedef etrafında özetlemek mümkündür:

1. Osmanlı Müslüman tebaasını "İslam" bayrağı altında toplamak
2. Dış ülke Müslümanlarının Halifelik makamı etrafında toplanmasını temin ederek mevcut problemlerin çözümünde karşılıklı destek ve yardım temin etmek
3. Sünnilik ile Şiiilik arasında bir yakınlaşma ve birlik meydana getirerek yine Orta Doğu'daki İngiliz planlarını sonuksuz bırakmak ve bu hususta Hindistan Şiielerinin de siyasi desteğini temin etmek

Son derece gerçekçi bir politikacı olan II. Abdülhamid'in İslam birliği politikaları, amaçları itibarıyla ne Panslavizm'e ne de Pangermanizm'e benzemektedir.

3.7.3. Türkçülük

Osmanlı devletinin bir bütün hâlinde muhafazası amacıyla Balkan Savaşları'yla gündeme getirilen Türkçülük önce Avrupa'daki Türkoloji çalışmalarıyla duyulmuş, 1860/1870'li yıllarda Doğu Türkistan'dan Yakup Han'ın Osmanlı Devleti'ne tabi olmak üzere siyasi alanda da Türkler arasında dayanışma ve iş birliği konuşulur olmuştu. Ahmet Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Şemseddin Sami gibi isimlerin çalışmalarıyla aydın kesimin tarih, edebiyat ve kültür çalışmalarında yer bulan Türkçülüğün siyasi bir görünüm kazanması, aydınlarımızın gündemine siyasi bir program olarak gelmesi ancak Balkan Savaşları'ndan sonra, İmparatorluk nüfusunun büyük ölçüde homojenleşmesi üzerine olmuştur.

Osmanlı unsurları içinde milliyetçilik fikri en geç Türklerde ortaya çıkmıştır. İmparatorluğun gayrimüslim ve bazı Müslüman unsurlarının devlet birliğinden kopmaları üzerine devletin asli unsuru olan Türkler de milliyetçilik düşüncesini öne çıkarmışlardır. İkinci Meşrutiyet dönemi ve Cumhuriyetin kuruluş sürecinde son derece etkili olan fikirleriyle Ziya Gökalp, süreci "Türkleşmek, İslamlamak, Muasırlaşmak (Çağdaşlaşmak)" formülüyle telif etmeye çalışmıştır.

Türkçülük akımının gelişmesindeki etkenlerden biri de Rus esareti altında yaşayan Türk topluluklarının kimliklerini ve kültürlerini korumak için başlattıkları mücadele olmuştur. Kırım'da Gaspıralı İsmail Bey; Azerbaycan ve Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelevelsdeki hizmetleriyle Hüseyinzâde Ali Bey(Turan) gibi aydınların çabaları önemli katkı sunmuştur. Türk milliyetçiliği II. Meşrutiyet döneminde teşkilatlanma imkânı bularak yayınlar yoluyla kamuoyunda etkinliğini artırmaya ve giderek devlet siyasetine de yön vermeye başlamıştır. Türk Ocaklarının kurulması ve Türk Yurdu dergisi ile kitlelere ulaşması, Halka doğru akımı ile gençliğin ülkenin ihmali edilmiş yiğinlarına ulaşmaya çalışmaları millî devlete gidiş sürecinin köşe taşıları arasında yer alacak önemdedir.

3.8. I. Meşrutiyet Döneminde Eğitim ve Kültür Politikaları

I. Meşrutiyet döneminde padişahın istediği bütün reformlar yapılamamakla birlikte oldukça önemli adımlar atılmış, eğitim, bayındırlık ve tarım alanında olumlu gelişmeler sağlanmıştır. Özellikle eğitim alanındaki gelişmeler devrim niteliğindedir. Çağın gereklerine cevap veremediği gibi kendi gelirleriyle ayakta duramayan medreseler olduğu gibi muhafaza edilirken yeni usullerle eğitim veren okulların ülke sathına yayılması desteklendi. Kaliteli uzman - memur yetiştirmek üzere yüksekokullar açıldı. Siyasal Bilgiler, Hukuk, Güzel Sanatlar, Yüksek Öğretmen Okulu, Maliye, Ticaret, Ziraat, Deniz Ticareti, Ormancılık ve Maliye Okulları açıldı.

Lisan Mektebi; Dilsiz ve Görme Özürlüler Mektepleri; Öğretmen Okulları; Kız Sanayi Mektepleri; İlahiyat, Fen ve Edebiyat Fakültelerinden oluşan Darülfünun Abdülhamid döneminde açılmıştır. Bu yüksekokullara öğrenci yetiştirmek üzere ilk ve orta öğretime de önem verilmiştir. Bilhassa Batı tarzındaki ilk ve orta tahsilin kurulması bu dönemdedir. Abdülhamid, İptidai denilen ilk mektepleri köylere kadar götürdü ve bütün vilayetlerle

sancakların çoğunda Rüştiyeler(ortaokul) kurdurdu. Rüştiyelerden itibaren yabancı dil öğretimi mecburi tutuldu.

Eğitim kurumlarının artması ülkede kültür seviyesinin yükselmesine katkı sağlamıştır. Abdülhamid, Müze-i Hümâyün (Eski Eserler Müzesi), Askerî Müze, Bayezid Kütüphâne-i Umûmîsi, Yıldız Arşivi ve Kütüphanesi gibi kültür müesseselerini de kurmuştur. İmparatorluk içindeki vakıf kütüphanelerinin kitap mevcudunu tespit eden ilk kataloglar da bu dönemde yapılmıştır. Muhalif yayınlara sansür uygulandığı hâlde, Padişah yayın çalışmalarını bizzat desteklediği için kitap, dergi ve gazete sayısında büyük artışlar oldu. Abdülhamid padişahlığı döneminde başkentten ayrılmasa da Ülkenin her tarafında gerçekleşen imar, eğitim ve sağlık başta olmak üzere her alandaki gelişme ve değişimi tespit etmek amacıyla bunların fotoğraflarını aldırdı. İstanbul başta olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinin önemli fotoğraflarını ihtiva eden çok değerli bir albümler koleksiyonu hazırlattı. Bu albümler bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.

Sağlık alanında da önemli adımlar atıldı. Tıbbiye'de öğretim dili Fransızcadan Türkçe'ye çevrildi. Haydarpaşa Tıbbiyesi ve kendi parasıyla yaptırdığı Şişli Etfal Hastanesi ile bir kısım masraflarını şahsi bütçesinden karşıladığı Darülaceze II. Abdülhamid'in sağlık ve sosyal yardım alanlarında attığı önemli adımlardır. Devletin aciz ve kimsesiz vatandaşları arasında din, inanç ve etnik fark gözetmediğinin en saygın örneği olan Darülaceze'de cami, kilise ve havra bir arada yer almaktaydı.

Bu dönemin diğer en başarılı gelişmeleri ulaşım ve haberleşme alanında yürütülen çalışmalardır. Almanya'dan sağlanan mali destekle 1888'de Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattını Ankara'ya uzatmak için harekete geçildi. 1902 yılında Ankara'yı Bağdat'a bağlayacak demiryolunun inşası Almanlara verildi. Bu dönemde Anadolu ve Rumeli demiryollarının büyük bölümü tamamlandı. Günümüzde de kullanılan Şam'dan Mekke'ye uzanan Hicaz demiryolu tamamlandı. Demiryolları dışında Anadolu'da kara ulaşımını kolaylaştıracak şose yollar şebekesi kuruldu. Şehir içi ulaşımında atlı ve elektrikli tramvaylar kullanılmaya başlandı. Rıhtımlar ve limanlar düzenlendi. Ülkenin pek çok bölgesine, Hicaz ve Basra'ya kadar telgraf hatları çekildi.

Dış Politikada İslamcılık: II. Abdülhamid dış politikada 1890'lara kadar büyük güçler arasındaki rekabetten faydalananarak dengeli ve tarafsız bir politika takip etmeye çalıştı. Ancak özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü konusundaki tutumunu değiştirmesi Almanya ile iktisadi ve askerî alanda yakınlaşmanın başlamasına sebep oldu. Almanya'nın tercih edilmesinde, Almanların henüz hiçbir İslam ülkesini işgal etmemiş olmaları ve Ermeni meselesinde Osmanlı Devleti'nin görüşlerini desteklemeleri etkili oldu.

İngiltere'nin ajanları vasıtasiyla Arap dünyasında halifeliğin Arapların hakkı olduğu yönünde propagandalara başlaması, hatta kendi sömürgesi olan Mısır Hidivi'ni halife yapmaya çalışması üzerine İslam Birliği politikasıyla karşı atağa geçildi. Müslümanlar arasında birliği sağlamak amacıyla her alanda propagandalara ve çalışmalara başlandı. Tarikat şeyhleri ve nüfuzlu kabile reisleriyle ilişkiler güçlendirildi. Anadolu ve Suriye başta olmak üzere Müslümanların çoğunlukta olduğu vilayetlere en tecrübeli ve bilgili memurlar

atanmasına özen gösterildi. Haliflik sıfatı bu dönemde siyasi olarak etkili bir şekilde kullanıldı. Bu sıfatla Güney Afrika, Japonya ve Çin gibi uzak ülkelere din âlimleri gönderildi. Bu çabalar sonucu Pekin'de Abdülhamid adına kapısında Türk bayrağı dalgalandan bir İslam Üniversitesi açıldı.

3.9. I. Meşrutiyet Döneminde Jön Türk Muhalefeti

I. Meşrutiyet dönemindeki iç ve dış gelişmeler II. Abdülhamid'in karakterinde zaten var olan şüpheciliği daha da arttırmıştı. Gazi Osman Paşa, Cevdet Paşa gibi muhafazakâr ve dürüst bazı devlet adamlarının da destek ve teşvikiyle, devlet idaresini yavaş yavaş tekeline alarak Yıldız Sarayı'nda topladı. Mason localarının V. Murad'ı tekrar tahta çıkarma faaliyetleri, özellikle aynı amaçla Ali Suavi'nin 20 Mayıs 1878'de giriştiği I. Çır夲an Baskını ile Cleanti Scalieri Aziz Bey Komitesi'nin Temmuz 1878'deki II. Çır夲an vakaları bu şüphelerini daha da artırdı. Bu yüzden devlette olup biten her şeyden haberdar olabilmek için kuvvetli bir hafiye teşkilatı kurdu. Dış politikada karşılaştığı güçlükler, bilhassa yabancı devletlerin içerisinde birtakım olaylar çıkartmaları, padişahı sıkı bir rejim uygulamaya yöneltti.

II. Abdülhamid'in 30 yıl sürecek mutlakiyet rejimine karşı özellikle yurt içinde büyük bir muhalefet oluşmaya başladı. 1889'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruldu. Cemiyet ilk olarak "İttihad-ı Osmanî" adıyla İstanbul'da, Askerî Tıbbiye Mektebi'ndeki gençler tarafından 3 Haziran 1889'da kuruldu. Kendi düşüncelerine göre Osmanlı çöküşünü ve istibdadını durdurmak isteyen bu kişiler Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzâde Ali idi. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey'le ilişki kuruldu ve cemiyet "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" adını aldı.

Bu cemiyet kısa sürede gizli olarak örgütlenerek aydınlar ve ordu mensupları arasında önemli bir taraftar kitlesine sahip olmuştu. Cemiyetin 1902'de Paris'te düzenlediği ilk kongrede, bazı fikir ayrılıkları ortaya çıkmış ve neticede cemiyet ikiye bölünmüştür. Mevcut rejimi devirmek için yabancı müdahaleye sıcak bakanlar Prens Sabahattin Bey'in başkanlığında "Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet" adı altında, yabancı müdahaleye karşı çıkanlar ise Ahmet Rıza Bey'in başkanlığında "Terakki ve İttihat" adı altında birlleşmişlerdi. Terakki ve İttihat Cemiyeti yurt içi ve dışındaki çeşitli örgütlerle ilişkili kurarak Osmanlı coğrafyasında gittikçe güçlenmiş ve özellikle Balkanlarda çok önemli bir güç hâline gelmiştir.

Uygulamalar

Uygulama Soruları

- 1)** Genç Osmanlılar Cemiyeti ve amaçları hakkında bilgi veriniz.
- 2)** 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Balkanlardaki Türk ve Müslüman nüfusu nasıl etkilemiştir? Açıklayınız.
- 3)** II. Abdülhamid'in eğitim ve kültür alanında gerçekleştirdiği çalışmalar hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

31 Ağustos 1876 tarihinde tahta çıkan II. Abdülhamid'in başlattığı I. Meşrutiyet dönemi idari, siyasi ve kültürel pek çok gelişmeye sahne olurken II. Abdülhamid de icraatları ve şahsiyeti ile ilgili olarak en çok övgü ve yergiye maruz kalan hükümdarlardan olmuştur. 1876'da I. Meşrutiyet'in ilanı, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı, 1881'de Tunus'un Fransa, 1882'de Mısır'ın İngiltere, 1885'te ise Şarkî Rumeli Vilayetinin Bulgaristan tarafından işgalii, 1897 Türk - Yunan Savaşı ve 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı sultanatının en önemli olaylarındanındır.

Bütün hak ve yetkilerin padişahın elinde bulunmaya devam etmesine rağmen, Türk - İslam tarihinin ilk anayasası hazırlanarak yürürlüğe konulmuş, böylece ilk kez anaya hukukunun temelleri atılarak anayasalı devlet deneyimi yaşanmıştır.

Osmanlı Devleti'nin yenilgisile sonuçlanan 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı'yla dengeler tamamen değişmiş, İngiltere Osmanlı Devleti'ne karşı tutumunu değiştirmiştir. Toprak kayıpları ve savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılar dışında büyük devletler ve Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını yeni kazanan Balkan ülkeleri Osmanlı topraklarından yeni parçalar koparabilmek için harekete geçmişlerdir. Bu sürecin sonunda Mısır ve Kıbrıs İngiltere'nin, Tunus Fransa'nın hâkimiyetine girmiş Bulgar Prensliği de Doğu Rumeli Vilayetini ilhak etmiştir.

Zaten zor durumda olan ekonomi 93 Harbi'nde yaşanan yenilgiyle birlikte daha da kötüleşmiş, alacaklıların Duyun-ı Umumiye idaresini kurmalarıyla devletin en önemli gelir kaynakları bu kurumun kontrolüne geçmiştir.

Yaşanan bütün bu olumsuzluklara rağmen Tanzimat döneminde başlayan yenileşme hamlelerini bilhassa eğitim ve kültür alanında çok daha ileriye taşıyan adımlar atılmıştır. İlk ve orta dereceli okulların ülke genelinde yaygınlaşması, bu okullarda ders verecek öğretmenleri yetiştiren eğitim kurumlarının açılması, basın ve yayın faaliyetlerinin artması, kütüphanelerin açılması bu duruma en güzel örneklerdendir.

93 Harbi sonrası oluşan yeni şartlar dolayısıyla dış politikada denge politikası takip edilmeye çalışılmış, Avrupa'da yeni bir güç olarak ortaya çıkan Almanya ile herhangi bir sürtüşme konusu bulunmadığından bu ülkeyle ilişkiler her alanda güçlendirilmiştir. II. Abdülhamid döneminde İslam Birliği politikaları hem Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan, hem de uzak coğrafyalardaki Müslümanlara özellikle eğitim ve kültür sahalarında başarıyla uygulanmıştır. Bu amaçla Müslümanların yaşadığı pek çok ülkeyle diplomatik ilişkiler kurulmuştur. İçeride ve dışında yaşanan siyasi gelişmeler ve olaylar II. Abdülhamid'i her konuda temkinli davranışa sevk etmiş. Bu sebeple kurulan hafİYE teşkilatı ve kontrolcü politikalar ülkede yeni bir muhalefetin ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Daha sonra II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayacak olan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti 1889'da kurulmuştur.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi Kanun-i Esasi'nin özelliklerinden biri değildir?
  - a) Devletin resmî dili Türkçedir
  - b) Padişah kendisine ve devlete tehlikeli gördüğü kişileri sürgüne yollayabilir
  - c) Bakanlar padişaha karşı sorumludur.
  - d) Padişah yaptıklarından dolayı meclise karşı sorumludur.
  - e) Meclisi açma ve kapatma yetkisi padişaha aittir.
- 2) Doğu Rumeli Vilayeti hangi tarihte Bulgaristan Emareti tarafından ilhak edilmiştir?
  - a) 1879
  - b) 1885
  - c) 1903
  - d) 1897
  - e) 1826
- 3) Osmanlı Devleti'ni içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmak amacıyla 19. yüzyılda ortaya çıkan fikir akımlarından hangisi II. Abdülhamid döneminde öncelikli olarak uygulanmıştır?
  - a) Batıcılık
  - b) Osmanlıcılık
  - c) Türkçülük
  - d) Turancılık
  - e) İslamcılık

- 4)** Osmanlı Devleti'nin alacaklılarından oluşan bir komisyon tarafından idare edilen ve Muharrem Kararnamesi ile meydana getirilen kurumun adı aşağıdakilerden hangisidir?
- a)** Duyun-ı Umumiye
  - b)** Şura-yı Devlet
  - c)** Meclis-i Ayan
  - d)** Meclis-i Ahkâm-ı Adliye
  - e)** Meclis-i Vükelâ
- 5)** II. Abdülhamid döneminde Berlin Kongresi sonrası farklı uluslararası dengelerin oluşması sebebiyle hangi ülkeyle ilişkiler güçlenmiş ve gelişmiştir?
- a)** Fransa
  - b)** İtalya
  - c)** Almanya
  - d)** Rusya
  - e)** İngiltere
- 6)** Aşağıdakilerden hangisi İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almaz?
- a)** İbrahim Temo
  - b)** Mehmet Reşit
  - c)** Hüseyinzade Ali
  - d)** Namık Kemal
  - e)** İshak Sükuti

7) Bulgaristan'da nüfusun yaklaşık yarısını oluşturan Müslüman Türklerin oranı katliamlar ve göçler nedeniyle hangi savaştan sonra çok büyük ölçüde azalmıştır?

- a)** 1828-1829 Osmanlı - Rus Savaşı
- b)** Kırım Savaşı
- c)** 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı
- d)** Teselya Savaşı
- e)** I. Balkan Savaşı

8) 1877-1878 Osmanlı - Rus Savaşı sonrası Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması şartlarını kendi çıkarlarına uygun bulmayan Avrupa devletleri yeni bir antlaşma yapılmasını talep etmişlerdir. Bu antlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Paris Antlaşması
  - b)** Yeniköy Antlaşması
  - c)** Berlin Antlaşması
  - d)** Londra Antlaşması
  - e)** Lozan Antlaşması
- 9)** Aşağıdakilerden hangisi Berlin Antlaşması'nda alınan kararlardan biri değildir?
- a)** Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya Macaristan'a bırakılacak.
  - b)** Sırbistan ve Romanya resmen bağımsız olacak.
  - c)** Rusya'ya savaş tazminatı ödenecek.
  - d)** Ermenilere ıslahat yapılacak.
  - e)** Girit Yunanistan'a terk edilecek.

10) I. Meşrutiyetin ilanında ve Kanun-ı Esası'nın hazırlanmasında etkili olup daha sonra padişah tarafından sürgüne gönderilen devlet adamı aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Mithat Paşa
- b)** Mehmet Rüştü Paşa
- c)** Mustafa Fazıl Paşa
- d)** Cevdet Paşa
- e)** Ahmet Rıza Bey

Cevaplar

1) d, **2)** b, **3)** e, **4)** a, **5)** c, **6)** d, **7)** c, **8)** c, **9)** e, **10)** a

4. II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz

4.1. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Tepkiler

4.2. II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Yaşam

4.2.1. 1908 Seçimleri ve Seçim Kanunu

4.2.2. 1908 Seçim Sonuçları ve 1908-1912 Meclis-i Mebusanı

4.2.3. 1912 Seçimleri ve 1912 Meclis-i Mebusanı

4.2.4. 1914 Seçimleri ve 1914-1918 Meclis-i Mebusanı

4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

4.3.1. Trablusgarp'ta Türk-İtalyan Savaşı ve Kuzey Afrika'dan Ayrılış (Eylül 1911-Ekim 1912)

4.3.2. Balkan Savaşları ve Osmanlı Vatandaşlığı İdealinin Darbe Alması

4.4. II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal, Siyasal ve Ekonomi Alanında Atılan Adımlar

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) II. Meşrutiyet'in İlanı ve Tepkiler**
- 2) II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Yaşam, Partiler, Seçimler ve Meclisler**
- 3) II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler, Trablusgarp ve Balkan Savaşları**
- 4) II. Meşrutiyet Dönemi Sosyal, Siyasal ve Ekonomi Alanında Atılan Adımlar**

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** II. Meşrutiyet İhtilali toplum tarafından nasıl karşılanmıştır?
- 2)** II. Meşrutiyet dönemi çok partili siyasi hayattan bahsetmek mümkün müdür?
- 3)** II. Meşrutiyet döneminde dış politik gelişmeler Jön-Türklerin bekłentileri çerçevesinde olmuş mudur?
- 4)** II. Meşrutiyet döneminde askerî darbe girişimleri görülmüş müdür?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
II. Meşrutiyet İhtilali	II. Meşrutiyet ihtilalinin halk ve aydınlar tarafından nasıl karşılandığını ortaya koyabilmek	Okuyarak, tartışmalara katılmak
II. Meşrutiyet Dönemi Seçimler	II. Meşrutiyet dönemi seçim sistemini kavramak	Okuyarak, tartışmalara katılmak
II. Meşrutiyet Dönemi Parlamentter Hayat	II. Meşrutiyet Dönemi meclis faaliyetlerinin Türk demokrasisi açısından kazanımlarını ortaya koyabilmek	Okuyarak, tartışmalara katılmak
II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politika	Osmanlı Devleti'nin toprak kayıplarının neden olduğu sonuçları kavramak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
II. Meşrutiyet Dönemi Sosyal, Siyasal ve Ekonomik Reformlar	II. Meşrutiyet ile Cumhuriyet Dönemi arasında irtibatı kavramak	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak

Anahtar Kavramlar

- II. Meşrutiyet
- Seçim sistemi
- İttihat ve Terakki Cemiyeti
- Hürriyet ve İtilaf Fırkası
- Trablusgarp Savaşı
- Balkan Savaşları
- Askerî Müdahale
- Reform

Giriş

1876 Kanun-ı Esasisi'nin ilanı ve 1877'de Osmanlı Meclis-i Umumisi'nin açılmasıyla başlayan anayasalı ve parlamentolu hayat, yani I. Meşrutiyet II. Abdülhamit'in yine mevcut anayasaya dayanarak kısa bir süre sonra siyasal sistemi askıya almasıyla akamete uğramıştır. Bu askıya alış bir süre sonra Osmanlı toprakları dâhilinde siyasi tepki hareketlerini ortaya çıkarmıştır. Anayasalı ve meclisli idari yapıya tekrar dönülmesi yönünde talepte bulunan bu tepki hareketleri, Osmanlı aydınlarının içinde bulunduğu homojen olmayan bir muhalefet hareketi idi. Daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan bu siyasal muhalif yapı, uzun süren örgütlenme ve mücadelelerin ardından II. Meşrutiyet'in ilanını (23 Temmuz 1908) gerçekleştirmiştir. Ancak meşrutiyetin ilanında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) Ahmet Rıza Bey Grubu ile Selanik, Manastır, Üsküp, Edirne gibi vilayetlerde örgütlenen ve daha çok asker kökenlilerin bulunduğu Osmanlı Hürriyet Cemiyeti etkin olmuştur. Nitekim Makedonya'da meşrutiyetin ilanı için emri altındaki askerle beraber dağa çıkanlar, milis kuvvetler oluşturanlar ve II. Abdülhamit'in emirlerine ve komutanlarına karşı gelenler Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ne bağlı idiler.

4.1. II. Meşrutiyet'in İlanı ve Tepkiler

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin (İTC) idari ve askerî yapılar içinde yasa dışı örgütlenmeye girişmesine ve II. Abdülhamit'i Kanun-ı Esası (KE) yeniden ilan etmeye zorlamasına ve meşrutiyeti getirme çabasına yönrendiren birçok etken olmuştur. Bunlar arasında özellikle şu hususlar sayılabilir:

1. Osmanlı toprak bütünlüğü üzerindeki tehditlerin II. Abdülhamit devrinde de devam etmesi ve hatta giderek artması,

2. II. Abdülhamit'in serbest bir siyasal hayatı ve düşünçeye fırsat tanımaması ön sıralardadır. Nitekim Japonya, İran ve Rusya gibi ülkelerde meşrutiyetin ilanı ve uygulamaları Osmanlı aydınlarının kendi ülkelerinde de meşrutiyet, dolayısıyla farklı düşüncelerin mücadele edebileceği dair arzuları artırmıştır.

3. Rusya ve İngiltere arasında yapılan Reval Görüşmeleri, kimi Osmanlı aydınları arasında Osmanlı toprak bütünlüğü için tehdit olarak algılanmış ve rejim değişikliği için zemin olarak gösterilmiştir. Bu aydınlarla göre Reval Görüşmeleri'nde, Osmanlı toprağı olan ve uzun bir dönemdir uluslararası kamuoyunu meşgul eden Makedonya'nın Osmanlı Devleti'nin çıkarlarının aksine çözümleme kararı alınmıştır.

Meşrutiyetin ilanı Osmanlı toplum katmanlarında ise farklı tepkilerle karşılanmıştır. Genel itibarıyla halkın, yeni ve farklı bir döneme girildiğini hissetse de meşruti sistemi tam anlamıyla idrak ettiği söylenemez. Nitekim belli bir kesim halkın tepkisiz kalırken gösterenler büyük kalabalıklar oluşturmakla beraber meşrutiyeti vergi vermemek, istedığını yapabilmek, mevcut kanunları tanıtmak gibi algılamıştı. Bu algı bir süre Osmanlı idari yapısında ve sokaklarda asayişsizliğe, ülkenin yönetilememesine ve otoritesizliğe neden olacaktır. Öyle ki bu durumdan meşrutiyet ihtilalini gerçekleştiren İTC de rahatsızlık duymuştur.

Diger taraftan kimi aydın çevreleri ve halkta meşrutiyetin ilanı memnuniyet ve sevinç meydana getirmiştir. Reval Görüşmeleri'ndeki paylaşımından Osmanlı Devleti'nin kurtuluğu, padişahların kaybettikleri yerlerin geri alınacağı havası hâkim olmuştu. Kahraman olarak görülen İTC mensupları merakla beklenmiş, bütün kesimlerin, din adamlarının, Osmanlı ordusuna karşı savaşan çeteçilerle Türk subaylarının yakınlaşması meşrutiyet havasına yansımışıtı. İlanın ilk döneminde Osmanlı toplumunun bütün kesimleri arasında göreceli bir yakınlık ve kaynaşma doğmuştur. Zihinlerde meşrutiyet rejimi, âdetâ geçmiş idarenin kötüüklerini ortadan kaldıracak bir tilsim, sihir olarak görülmüş; açılacak olan meclisin yüzyılların biriktirdiği kötüüklerin, fenalıkların, sorunların önüne geleceği düşünülmüştür.

Meşrutiyetin ilanı dış ilişkileri de etkilemiştir. İlk anda Avrupa'da Osmanlı Devleti'ne karşı oldukça büyük bir同情 doğmuş, İngiliz, Fransız, Alman kamuoyu meşrutiyetin ilanını olumlu karşılamış ve desteklerini ilan etmişlerdir. Rusya'nın tavrı genel anlamda olumlu görünse de Osmanlı Devleti'nin ıslahat yapması gerektigine dair çağrılarından vazgeçmemişlerdir. Ancak meşrutiyet rejimine karşı duyulan bu memnuniyet ifadelerine,

yaklaşımlarına rağmen ilerleyen zaman içinde II. Meşrutiyet döneminde Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde derinden, sarsıcı ve olumsuz gelişmeler meydana gelmiştir.

4.2. II. Meşrutiyet Döneminde Siyasi Yaşam

4.2.1. 1908 Seçimleri ve Seçim Kanunu

II. Meşrutiyet dönemi Türk siyasi yaşamı için önemli yeniliklerin ve gelişmelerin başlangıcıdır. Bu dönemde anayasalı ve çok partili siyasal yaşam tecrübelerinin adımları atılmıştır. Bu dönemde önemli siyasi çatışmalar, kavgalar ortaya çıkmış, günümüze kadar süren siyasi akımlar, tavırlar ortaya çıkmıştır.

23 Temmuz 1908'de Meşrutiyetin ilanıyla 1876 KE'si (Anayasası) yeniden yürürlüğe girmiştir. Ardından Meclis-i Mebusan'ın (MM) oluşturulması için seçim hazırlıklarına başlanmıştır. Bu seçimlerde KE'nin yanı sıra 1876 KE'ye kısmen aykırı hükümler içeren ve bir seçim yasası olmaktan daha çok geçici yönetmelik biçiminde hazırlanmış olan *İntihabat-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkati* dikkate alınmış ve iki turlu seçim esası benimsenmiştir. Bu seçim kanunu 1877-1878 Meclis-i Mebusan tarafından hazırlanmıştı, 2 Ağustos 1908'de Padişah II. Abdülhamit'in onayıyla ancak yürürlüğe girebilmiştir. Bu seçim kanunuyla kimlerin seçmen ve mebus adayı olabileceği, seçimlerin nasıl yapılacağı kayıt altına alınmıştır. Bu seçim kanunu ırk ve din esasını değil, KE'de ifadesini bulan Osmanlı vatandaşlığı ilkesini benimsemiştir. Böylece ortak vatan idealinin gerçekleşmesi için siyasi yapı ve oluşumların ırk, mezhep ve din esasına göre oluşması önlenmeye çalışılmıştır. Ancak bu seçim kanununun seçim bölgesi olarak Osmanlı idari yapılanmasındaki sancakları temel alması, gayrimüslimlerce büyük eleştiriye sebep olmuştur. Bu eleştiri, gayrimüslimlerin seçim programlarının ve propagandalarının önemli bir yönü olarak ortaya çıkmıştır. Zira gayrimüslimler sancakların çoğunda nüfusları yetersiz ve milletvekili sayısı açısından zayıf kalacaklarını iddia etmişlerdi. Gayrimüslimlerin mebus sayısının, hatta kabinedeki nazırların her bir unsurun nüfusuna göre belirlenmesine dair talepleri de yukarıda izah edilen tartışmalar çerçevesinde değerlendirilmelidir. Aslında bu eleştiri Osmanlı vatandaşlarının idarede temsilinin yeterliliği sorununu ortaya çıkarmaktaydı. Ancak diğer yandan gayrimüslimlerin talepleri ırk, mezhep ve din esasının ilke olarak benimsenmesi gibi, Osmanlı vatandaşlığını zedeleyecek durumlara meydan verebilecekti.

1908 seçimlerinde mücadele İttihat ve Terakki Cemiyeti, Ahrar Fırkası, Rum, Bulgar ve Ermeniler arasında geçmiştir. Bu seçimlerde gayrimüslimler kendi toplumları üzerinden kısa sürede etkin olmayı başarmışlardır. Bu noktada, Fener Patrikhanesi ve Ermeni Kilisesi ileri gelenleri kendi topluluklarının çıkarlarının gözetecek adayları seçtirebilmek için her türlü çabayı sarf etmişlerdi. Bu çabayı Bulgar, Arnavut ve Araplar arasında da görmek mümkündür. Seçim öncesi siyasi oluşumlar mecliste takip edecekleri siyasi programları yayınlamışlardır. Örneğin Bulgar Kongresi, siyasi programında Osmanlı idari yapısında değişikliği gidilmesi, devlet dairelerine Bulgar dilinde dilekçe verilmesi, seçimlerin doğrudan doğruya ve 20 yaşındaki herkesin katılması gibi hususları öne çıkarmıştır. Rumlar seçim programlarını, seçim kanunun her toplumun nüfusları oranında mebus çıkaracak şekilde değiştirilmesi, Patrikhanе ve Rumlara tanınan imtiyazların devamı üzerine kurmuşlardır.

Ermeniler de Ermeni Patriği'nin desteğinde seçimlere hazırlanmışlardır. Ancak, Ermeniler özellikle Anadolu'da dağınik olmaları yüzünden istedikleri kadar mebus çıkaramama endişesi içerisinde idiler. Bu yüzden, Rum Patrikhanesi ile görüşerek birlikte seçimlere girip ortak bir cephe oluşturmaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, seçimler esnasında, özellikle Ermeni Taşnak Cemiyeti, İTC ile beraber hareket etmiştir.

Seçimlerin diğer güçlü yapısı Ahrar Fırkası idi. Bu siyasi yapı ademimerkeziyetçilerin ve Prens Sabahattin'in firkası olarak görülmüştür. Aslında Prens Sabahattin ve arkadaşları II. Meşrutiyet öncesinde Jön-Türk hareketlerin diğer bir güçlü kolunu oluşturuyordu ve yaşanan bazı siyasi, fikri farklılıklar ve şahsi tartışmalar sonucunda İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden kopmuşlardı. Ahrar Fırkası ileri gelenleri İstanbul'da İTC'ye karşı Rumlarla ittifak yapma kararı alarak Rum Patriği ile görüşmüştür. Bu siyasi tavır, İTC'yi oldukça endişelendirmiştir, II. Meşrutiyet'in hemen başında İTC ile Ahrar Fırkası ve Prens Sabahattin arasında ademimerkeziyet ve Fener Patrikhanesi imtiyazları çerçevesinde ateşli bir tartışmaların çıkmasına neden olmuştur. Ancak Ahrar Fırkasının İTC kadar Osmanlı coğrafyasında örgütlendiği söylenemez. Nitekim seçim sonuçları bu durumu teyit etmiştir.

İTC ise 1908 seçimlerine giren en güçlü siyasi oluşumdur. İTC, 1908 kongresinde seçimlerle ilgili kendi siyasi programını dair kararlar almış ve 6 Ekim 1908'de Şura-yı Ümmet gazetesinde ilan etmiştir. Bu siyasi programa göre seçmen yaşıının düşürülmesi ve seçmen olabilme kriterlerinin Osmanlı vatandaşları lehine değiştirilmesi hususu bulunmaktaydı. Ancak bu siyasi programın en önemli özellikleri millî egemenlik ilkesinin Osmanlı siyasi kurumlarında gerçekleştirilmesiydi. Bu minvalde Meclis-i Mebusan meşruti sistemin merkezine oturtulmaya çalışılacaktı. Şöyled ki Meclis-i Mebusan hem padişah hem de hükümet karşısında anayasal açıdan kuvvetlendirilecekti. Ayrıca padişahın atamasıyla oluşan Meclis-i Ayan'ın temsili özelliğinin halk lehine değiştirilmesi hedeflenmişti. Buna göre Ayan Meclisi üyelerinin önemli bir bölümü millî egemenlik esası çerçevesinde seçilecekti. İTC'nin bu siyasi programı, Ahrar Fırkasının daha önce ilan etmiş olduğu programla paralellik arz etmektedir.

4.2.2. 1908 Seçim Sonuçları ve 1908-1912 Meclis-i Mebusanı

Seçimlere meşrutiyeti ilan eden siyasi güç olmanın avantajıyla giren, halk nezdinde sempati kazanan ve mukaddes cemiyet olarak anılan İTC, hızlı bir şekilde taşrada da örgütlenmiştir. Ayrıca taşrada bölgenin ileri gelenleriyle anlaşmış ve askerî gücün elinde bulundurmanın avantajını kullanmışlardır. Böylece İTC, 1908 seçimlerinden mebusların biri hariç çoğunluğu alarak galip çıkmıştır. Ahrar Fırkası, sadece Ankara'dan bir mebus çıkarabilmiştir. Gayri Müslümanlar ise İTC'nin de destekleriyle adaylarını Meclis-i Mebusan'a gönderebilmişlerdir. Ancak bu seçim sonuçları üzerinde durulması gereken önemli bir husus vardır. Bu husus İTC saflarından Meclis-i Mebusan'a giren mebusların tamamının İttihat ve Terakkiye bağlı olmamalarıdır. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilk parlamenter dönemi olan 1908-1912 yılları içinde İTC'nin sürekli mebus sayısında azalma görülecektir. Hatta Meclis-i Mebusan'da çoğunluğu kaybedecek noktaya geleceklerdir.

1908-1912 dönemi meclisi büyük törenler ve uluslararası diplomatik, siyasi ve basının katılımıyla 17 Aralık 1908'de açılmıştır. Başlangıçta siyasilerin ve halkın önemli görevler beklediği bu meclis, kısa bir süre sonra iç ve dış siyasi çekişme ve müdahalelerin etkisi altında kalmıştır. Önceleri İTC, hükümet işlerini II. Abdülhamit'in paşalarına bırakmıştır. II. Meşrutiyet'in başında kurulan hükümetlerde İTC üyesi ve yandaşı nazırların sayısı çok az olmuştur. Bu durum İTC'yi bir yandan güçsüz gösterirken diğer taraftan ihtilal ile kazanmış olduğu iktidarı kaybetme noktasına getirmiştir. Örneğin önce destek verdiği Sadrazam Kamil Paşa hükümetini, İTC kendisinin sunduğu güven olmamasıyla devirmiştir. Zira Kamil Paşa, İTC'nin dışarıdan hükümete müdahaleyi engellemeye çalışmıştır. Hatta İttihatçıların meşrutiyet ihtilalinin güvencesi olarak gördüğü askerî birlikleri, avcı taburlarını İstanbul dışına çıkarmak istemiştir. Bu tavırlar daima karşı ihtilal korkusuyla ve iktidarı kaybetme endişesiyle yaşayan İttihatçıların hükümet işlerine müdahale etmesinin bir nedeni olmuştur.

Nitekim İttihatçıların 1908-1912 parlamenter dönem içinde karşılaşmış olduğu önemli bir tehdit 31 Mart Vakası (İsyani) idi (13 Nisan 1909). İTC'yi iktidardan uzaklaşturma ve siyasi hayat dışına atma girişimi olan bu isyan, İttihatçı karşı cephenin içinde olduğu veya desteklediği bir girişimdir. Parlamentonun içinden olmayan ve aynı zaman meşru siyasi güçlerin dışından gelen bu isyan girişimine İstanbul'daki bazı askerî birlikler ve basın, bir kısım medrese öğrencileri ve sokaklarda kalabalıklara iştirak eden halk tabakası katılmıştır. Hüseyin Hilmi Paşa hükümeti yikan ve Meclisi basan isyancılar, ancak İTC'nin Makedonya'dan getirttiği askerî birlikler sayesinde durdurulabilmişlerdir. Her ne kadar İTC'ye karşı yapılmış ise de isyanın başarıya ulaşamaması İttihatçıların işine yaramıştır. Zira İttihat ve Terakki muhalifleri, özellikle Ahrar Fırkasını suskunluğa sürüklennmiş, II. Abdülhamit yerine Sultan Mehmet Reşat'ı tahta çıkarmıştır. Daha da kuvvetlenen İTC Meclis-i Mebusan'ın açılmasından itibaren gerçekleştirilemeyen yasal düzenlemeleri yapmıştır. Bunların arasında Meclis-i Mebusan'ı meşruti sistemin merkezi gücü hâline getiren 21 Ağustos 1909 Kanun-ı Esasi değişikliği önemlidir. Bu anayasa değişikliği ile İTC, seçimler esnasında ortaya koyduğu amaçlarının önemli bir kısmını gerçekleştirmiştir.

31 Mart Vakası sonrası İTC karşıtı muhalif siyasi oluşumlar, Meclis-i Mebusan içinde Ahalî Fırkası, Mutedil Hürriyet-perveran Fırkası, Rum, Ermeni, Bulgar ve Arnavutların ayrı ayrı oluşturdukları mebus grupları altında faaliyet göstermişlerdir. Ancak beklenen etkiyi bu oluşumlar gösterememişlerdir. Bunun farkına varan ve yeni arayışlar içine giren İTC karşıtları, meclisteki muhalifleri büyük oranda aynı çatı altında toplamayı başarmışlardır. Bu yeni çatı 21 Kasım 1911'de resmen kurularak Hürriyet ve İtilaf Fırkası (HİF) adını almış ve çok kısa bir süre sonra İstanbul ara seçimlerine girmiştir. 11 Aralık 1911'de yapılan İstanbul ara seçimlerini Rum ve Ermeni ikinci seçmenlerin desteğini alarak bir oy farkla kazanan HİF, İttihatçıları korkutmuştur. HİF, seçim sonucunu İTC'ye karşı bir zafer olarak değerlendirilmiş ve muhalif cephenin kuvvet bulması adına propaganda için kullanmıştır.

Gerçekten de HİF'in kısa bir sürede seçim kazanması İttihatçıları endişelendirmiştir. Zira muhalifler birleşerek önemli bir siyasi oluşum ortaya çıkardıkları gibi, Meclis-i Mebusan'da İTC'yi azınlık durumuna düşürebileceklerdi. Nitekim meclisteki bazı oylamalarda İTC hükümetinin düşürülmesine neden olacak kadar sayıya ulaşmışlardır. Bu

tehlikenen farkına varan İTC ileri gelenleri, mecliste tekrar çoğunuğu elde etmek için erken seçime gidilmesini uygun bulmuşlardır. Muhaliflerin hazırlıksız yakalanacakları bir erken seçimle meclisin yenilenmesini amaçlayan İTC, hükümet imkânlarını kullanarak yeni meclisin kendi üyelerinden oluşmasını, 1908 seçimlerindeki hatalarından kurtulmayı düşünmüştür.

İttihatçıların desteğini alan Sadrazam Sait Paşa, 1909 anayasa değişikliğinden geri adım atarak Meclis-i Mebusan'ı feshetme yolu takip etmiştir. Muhalifetin bütün çabalarına rağmen Padişah Mehmet Reşat ve Meclis-i Ayan'ın desteğini alan Sadrazam Sait Paşa meclisin feshini ve erken seçimlere gidilmesini sağlamıştır (18 Ocak 1912). Bu gelişme muhalifet için büyük başarısızlık olmuştur.

4.2.3. 1912 Seçimleri ve 1912 Meclis-i Mebusanı

Ocak-Mart 1912'de yapılan seçimlere firka olarak İTF ve HİF katılmıştır. Bu seçimlere İTC, desteklemiş olduğu Sait Paşa hükümeti ve bu hükümetteki üyeleri olan Posta Nazırı Talat Paşa, Nafia Nazırı Cavit Bey ve Dahiliye Nazırı Adil Bey ile avantajlı girmiştir. İdari ve askerî bürokrasisinin imkânlarını kullanan İTC, seçimden kesin bir zaferle çıkmıştır. Öyle ki İTC, seçim öncesinde valilik, mutasarrıflık gibi seçim faaliyetlerini etkileyerek devlet kademelerinde değişikliklere gitmiştir. Yine muhalifetin, HİF mebus adaylarının faaliyetlerini, seçim çalışmalarını engellemiştir. Muhalif mebus adayları şiddet, darp ve tutuklanma dâhil birçok baskiya maruz kalmışlardır. Bu yüzden 1912 seçimleri Türk demokrasisinde *Sopalı Seçim* şeklinde adlandırılmıştır. Ayrıca İttihatçılar, HİF'in rejim karşıtlarının yuvası hâline geldiği ve HİF'in iktidara gelmesiyle anarşî başlayacağı, Osmanlı Devleti bölüneceği propagandasını yapmışlardır. Seçimlerde HİF ise, propagandalarını özellikle İTC'nin hükümet imkânlarıyla muhalifete baskı uyguladığı, İttihatçıların din aleyleti olduğu üzerine kurmuşlardır.

Yapılan seçimler sonucu Meclis-i Mebusan'a halk tarafından gönderilen 284 mebusun 15'i hariç diğerleri İTC/F'ye mensuptu. Bu mebusların çoğunuğu 1908 seçimleri sonucu İttihatçı listelerinden meclise girenlere göre daha hemcins/homojen idi. Böylece İTC kendisi için daha mütecanis bir meclis meydana getirmiştir, 1908-1912 meclisinde yaşamış olduğu azınlıkta kalma endişesinden kurtulmuştur. Zaten elde edilen bu sonuç erken seçime gidişin temel nedeni idi.

18 Nisan 1912'de açılan meclisin ilk dönemleri Trablusgarp Savaşı'nın devam ettiği günlere denk gelmiştir. Bu yüzden Sadrazam Said Paşa, siyasi programında dış politikaya öncelik vermiştir. Programda Trablusgarp sorununun ülke menfaatlerine en uygun bir şekilde çözülmesi ve özellikle komşularla dostluğun artırılması, Balkan devletleriyle var olan yakınlığın karşılıklı güvene ve ortak çıkarlar ilişkisine dayandırılarak devamı hedeflenmiştir.

Ancak İttihatçı destekli Sait Paşa hükümetinin iktidarı uzun sürmemiştir. Önce Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa'nın İttihatçılarla askerin siyasete karışmasına dair yaşadığı tartışmanın ve gerilimin ardından istifa etmesi, hükümetin sarsılmasına ve İTC destekli kabinetin iktidardan düşmesine neden olmuştur. Bu kabinetin düşmesinde bir askerî

ihtilal hareketi olarak ortaya çıkan ve İTC destekli iktidarın el değiştirmesi için çabalayan *Halaskar Zabitan* hareketinin etkisi çok daha önemlidir. Üstelik bu hareket, Said Paşa'nın iktidardan düşmesinden sonra kurulan Gazi Ahmet Muhtar Paşa kabinesinin Meclis-i Mebusanı kapatmasını sağlayarak Balkan Savaşları'na meclis olmadan girilmesine neden olacaktır. Böylece Halaskar Zabitan rüzgârının ve İttihatçı muhalefetin etkisiyle iktidara gelen Gazi Ahmet Muhtar Paşa, kabinesini bu siyasal ortamda oluşturabilmişti. Bu kabinede İttihatçılara karşı sert düşmanlık besleyen Kamil Paşa Şura-yı Devlet Reisi, Cemalettin Efendi Şeyhülislam ve Halaskar Zabitan olayında İttihatçılara destek çekmeyen Nazım Paşa Harbiye Nazırı olarak görev almışlardır. İTC düşmanlarının veya sevmeyenlerinin bir araya geldiği bu hükümet, tam anlamıyla HİF kabinesi şeklinde tanımlanamasa da kesinlikle İTC karşıtı idi.

Mayıs-Haziran 1912'de İstanbul'da kurulduğu iddia edilen Halaskar Zabitan hareketi, yukarıda ifade edildiği üzere Said Paşa hükümetini iktidardan düşürmüştü. İlk önemli başarısını gerçekleştiren Halaskar Zabitan daha sonra İttihatçıları tehditle ve korkutarak İTC ağırlıklı meclisi dağıtma yolunu takip etmiştir. Bu minvalde Meclis-i Mebusan Başkanı Halil Bey ve Saray Başkâtibi Halit Ziya Bey'e tehdit mektupları göndermişlerdir. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa Halaskar Zabitanla paralel bir şekilde hareket ederek, hükümetinin programını Meclis-i Mebusan'a getirerek meclisi kapatma çaresi aramıştır. Sadrazam meclise sunduğu programıyla hükümet ile İttihatçılar arasında bir kavga ortamı oluşturmak istenmiştir. Böylece daha önce İttihatçıların yaptığı şekilde meclisin kapatılmasına neden olacak yol açılacak, yani meclis-hükmet anlaşmazlığı üzerinden Meclis-i Mebusan'ın feshi gerçekleştirilecekti. Nitekim Sadrazam Meclis-i Ayanın desteğiyle Meclisi feshetmeyi başarmıştır (6 Ağustos 1912).

Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın, Halaskar Zabitan ve HİF'in görüşlerini benimsemesi ve İTC'ye yakın memur ve askerlerin devlet kadrolarından uzaklaştmaya çalışması bir devr-i sabık oluşturmanın, İttihatçıları iktidardan ve daha sonra siyasi sahneden silmek isteyen bir programın başlangıcı idi. Nitekim bu hükümet döneminde İttihatçı kişi ve yapılar baskı ve şiddete maruz kalmış, Şura-yı Devlet Reisi Kamil Paşa'nın etkisiyle İTC'nin atadığı vali, mutasarrif ve memurlar azledilmiştir. Bu baskilar karşısında İTC, merkezini tekrar Selanik'e taşımak zorunda kalmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, meclisin olmadığı bir ortamda meydana gelmiştir. Meclis-i Mebusan ancak Ocak-Nisan 1914 seçimleri sonucu oluşmuş ve 14 Mayıs 1914'te açılmıştır. Diğer taraftan Balkan Savaşları'nın çıkışıyla birlikte iktidarda tutunamayan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, Kamil Paşa'ya sadareti devretmek zorunda kalmıştır. Kamil Paşa'nın sadarete geliş HİF'e iktidar imkânı sunarken, İTC için kötü günlerin başlangıcı olmuştur.

4.2.4. 1914 Seçimleri ve 1914-1918 Meclis-i Mebusanı

1912 Meclis-i Mebusan'ı, Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın hükümeti döneminde 4 Ağustos 1912'de feshedilmiş ve seçimlere gidilme kararı alınmıştır. Ancak uzun bir süre seçimler yapılamadığından meclis toplanamamıştır. Bunun en önemli sebebi Balkan Savaşları ve İTC ile HİF arasında yaşanan siyasal gelişmeler olmuştur. İTC'nin Said Halim Paşa hükümeti ile birlikte kesin olarak siyasi sahnede hâkim olmasının ardından seçimlere gidilmiştir. Sadece İTC'nin katıldığı bu seçimler, 1914'ün Ocak-Nisan ayları arasında

yapılmıştır. Doğal olarak meclise giren bütün mebuslar İTC'nin gösterdiği adaylar arasından seçilmiştir. Bununla birlikte 1914-1918 yılları arasında faaliyet gösterecek olan bu mecliste, kendinden önceki meclisler gibi Osmanlı toplumunun dinî ve etnik bütün kesimleri temsil edilmiştir. Bu minvalde bu mecliste Türk, Arap, Rum, Emeni, Yahudi ve diğer kesimleri görmek mümkündür.

14 Mayıs 1914 ile 21 Aralık 1918 tarihleri arasında parlamente çalışmalarını sürdürden bu mecliste muhalefetten söz etmek mümkün değildir. Bunun bir sebebi İTC'nin muhalefeti siyasi sahneden uzaklaşması iken diğer önemli bir nedeni ise Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı şartları içinde olmasıdır. Savaş şartları sert muhalefet yapmayı engellediği gibi siyasilerin kenetlenmesini sağlamıştır. Bu meclisteki mebuslar Birinci Dünya Savaşı'na dair gelişmeleri, asker alımı, iaşe benzeri askerî hususları yakından takip etmiştir. Mecliste yeri geldiği zaman savaşın gidişatı tartışılmış, cephelere heyetler gönderilmiştir. Ayrıca kendi çalışma tüzüğü hakkında geniş düzenlemeler yapmıştır.

4.3. II. Meşrutiyet Dönemi Dış Politikada Yaşanan Gelişmeler

Meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı Devleti toprak bütünlüğünü tehlikeye sokan dış müdahalelerle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar Bosna-Hersek'in Avusturya - Macaristan tarafından ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı ve Girit'in Yunanistan'a ilhak girişimidir. Hâlbuki meşrutiyet yönetimiyle birlikte Osmanlı toprak bütünlüğünün korunacağı düşünülmüştü. Ancak meşrutiyetin ilk aylarındaki yaşananlar bekentilerin aksini göstermiştir. Zira bu üç dış müdahale ve gelişme II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte bir yandan siyasi boşluktan yararlanma diğer yandan Osmanlı toplumunun tüm kesimlerinin tek bir meclis çatısı altında toplanmasından kaygı duyan yabancı devletlerin bir an önce hareket etme arzusundan doğmuştur.

1878 Berlin Anlaşması'na göre Bosna-Herkes bölgesi hukuken Osmanlı Devleti'nin toprağı olarak kabul edilmişti. Ancak Osmanlı Devleti'nin güvenliği sağlayamayacağı iddiasıyla bu eyaletin yönetimi fiilen Avusturya - Macaristan Devleti'ne bırakılmıştı. Bu anlaşmanın 25. maddesine istinaden Avusturya - Macaristan Devleti Bosna-Hersek'i işgal etmişti. Ayrıca Berlin Anlaşması Bulgaristan'ı, Doğu Rumeli ve Makedonya dışında tutulmak kaydıyla Osmanlı Devleti'ne bağlı özerk bir prenslik olarak belirlemiştir. Hem Avusturya - Macaristan Devleti hem de Bulgar Prensliği Berlin Anlaşması'ndan sonra fiilen hükümlenmiş oldukları topraklardaki hâkimiyetlerini pekiştirmiştir. Bu bölgelerde Osmanlı hâkimiyeti uluslararası hukuk dışında fiilen silinmüştür. Zaten her iki ülke hâkimiyetlerinin hukuken de gerçekleşmesi için büyük devletlerle, özellikle de Rusya ile iş birliğine gitme çabasında olmuşlardır. Ancak bu hâkimiyetlerinin bütün toplumsal kesimlerin ve bölgelerin temsil kabiliyeti kazanacağı Osmanlı meşrutiyet idaresi ile kaybetmek istememişlerdir.

Nitekim Bulgar Prensliği, bütün yabancı elçilerin Sadrazam Kamil Paşa tarafından davet edildiği resmî yemeğe kendi temsilcisinin çağrılmamasını fırsat bilerek 5 Ekim 1908'de Tırnova'da tek taraflı bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişme, Türk tarihinde Bulgar temsilcisinin adından mülhem *Geşof Olayı* şeklinde anılmıştır. Ardından yirmi dört saat geçmeden Avusturya - Macaristan Devleti 6 Ekim 1908'de Bosna-Hersek'i kesinlikle kendi

topraklarına kattığını yani ilhak ettiğini duyurmuştur. Bu gelişmeyi aynı gün 6 Ekim 1908'de Girit'teki özerk yönetimin Yunanistan'a katılma kararı izlemiştir. Osmanlı Devleti, bir oldubitti şeklinde gelişen Girit hariç Bosna-Hersek'in ilhakı ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı kararlarını fiilen kabul etmek zorunda kalmıştır. Aslında bu üç gelişme üzerine Osmanlı Devleti fiilen toprak kaybettiği söylenemez. Zira her üç bölgede Osmanlı Devleti fiilik yönetimini terk etmiş ve sadece hukuken hakları bulunmaktaydı. Ancak bu toprak kayıpları yeni meşruti devlet için önemli bir itibar kaybı anlamı taşıyordu. Nitekim iç ve dış politikada güven ve güç kaybına neden olmuştur. Bununla birlikte Osmanlı Devleti bir savaşı da göze alamamıştır. Zira Avrupa'nın büyük devletlerinden ciddi manada destek görememiştir. Bu yüzden hem hukuki haklarını korumak hem de iç kamuoyunda oluşan tepkiye karşılık verebilmek için Avusturya - Macaristan, Bulgaristan ve Yunanistan aleyhine gösteriler, mitingler tertip edilmiştir. Bu gösterilerin ardından her üç ülkeye, Osmanlı toplumunun çeşitli kesimlerinin, özellikle liman çalışanlarının iştirak ettiği boykotlar düzenlenmiştir. Osmanlılar için boykot, harb-i iktisadi (iktisadi savaş) anlamı taşımıştır. Boykotlar dönemi şeklinde adlandırılacak bu süreç, üç devleti, hatta taraf olmayan ülkeleri de etkilemiştir. Öyle ki boykot, Osmanlı coğrafyasında ticaret yapan yabancı ülkelerin maddi açıdan kaybına neden olmuştur.

Sonuçta Osmanlı Devleti, Avusturya - Macaristan Devleti ile 26 Şubat 1909'da anlaşmaya vararak Bosna-Hersek sorununu çözme yolunu takip etmiştir. Bu anlaşmaya göre Yenipazar Sancağı (Sancak) Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktır. Ayrıca Osmanlı Devleti'ne, Bosna-Hersek eyaleti için Avusturya - Macaristan Devleti tazminat vermemiştir. Ancak bu anlaşmayı kabul eden Osmanlı Devleti, kültürel, dini ve stratejik açıdan önemli bir toprak parçasını kaybetmiş oluyordu. Diğer taraftan Bulgaristan ve Girit ile ilgili sorunlar ise nihai olarak Balkan Savaşları sonrasında halledilebilmiştir.

4.3.1. Trablusgarp'ta Türk-İtalyan Savaşı ve Kuzey Afrika'dan Ayrılış (Eylül 1911-Ekim 1912)

Osmanlı Devleti'nde yeni rejimi yerleştirme çabalarının yaşandığı II. Meşrutiyet'in ilk yıllarda birçok sıkıntılarda karşılaşılmıştır. Bunlar; bir yandan yeni rejimin kurumlarının meşrutiyet ideali çerçevesinde yapılanması, yukarıda ifade edilen ilhakların önlenmesi, Arnavutların ve Yemenlilerin isyanlarının bastırılması gibi sorunlardır. Diğer bir problem Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bu sorunları fırsat bilen ve siyasi birliğini kurmasından itibaren kendi merkezî coğrafyasına en yakın sömürü bölgesi olarak gördüğü Trablusgarp'a yerleşmek isteyen İtalya'nın saldırgan tutumudur. Bu durumun farkında olan Osmanlı idarecileri, II. Abdülhamit 19. yüzyılın sonundan itibaren Trablusgarp'ta hem askerî hem de iktisadi teşebbüslerde bulunmuşlardır. Örneğin yeni silahlarla donatılan askerî birliklere modern eğitimler düzenli olarak verilmiş, haberleşmenin hızlı sağlanabilmesi için Fizan'a kadar telgraf hattı uzatılmıştır. Trablusgarp'in ahalisi ile Osmanlı yöneticilerin yakın ilişkilerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle bölgede önemli bir nüfusa sahip olan *Senusiler* her anlamda desteklenmiştir. Senusiler, Kuzey Afrika'daki Müslüman toplum üzerinde etkili bir tasavvuf hareketi idi. Bu hareket Trablusgarp'ta daima Osmanlı taraftarı bir siyaset takip

etmiştir. Bu arada İtalyan Devleti'nin Osmanlı coğrafyasında sadece Trablusgarp ile değil aynı zamanda Osmanlı Balkanları, özellikle Arnavutluk üzerinde de planları vardı.

II. Meşrutiyet'in başına kadar uluslararası güçler, özellikle İngiltere, Fransa Trablusgarp'ın statükosunun korunması yönünde tavır sergilemiştir. Ancak dünya siyasetine güclü bir şekilde giren Almanya'ya karşı, İtalya Trablusgarp'ta serbest bırakılmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet'in başında Tunus'u elinde bulunduran Fransa ve Mısır'ı kontrol eden İngiltere statükonun İtalya lehine değiştirilmesini kabul etmiştir. Üstelik Ruslar ve Almanlar da İtalya'yı Trablusgarp'ta desteklemiştir.

Trablusgarp üzerindeki iddialarını büyük güçlere kabul ettiren İtalya, 28 Eylül 1911'de Osmanlı Devleti'ne Trablusgarp ve Bingazi'nin teslimi yönünde ilk notasını vermiştir. Bu notada Trablusgarp'ın geri kaldığı ve bölgede İtalyanlara kötü davranışları iddiaları vardı. Bu arada İtalya'nın Trablusgarp'ın işgaline dair endişelerin bilinmesine rağmen bir dönem Roma sefiri olarak bulunan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa, gerekli tedbirleri önceden almaması ve İtalyan işgalini öngörememesi üzerine istifa etmek zorunda kalmıştır. Yerine 30 Eylül 1911'de Sait Paşa sadarete gelmiştir.

İtalyanlar verdikleri notanın ardından savaşma yeteneğine sahip hava araçları dâhil iyi donanmış askerî güçleri ile önce Trablusgarp'ı ablukaya almışlardır. Daha sonra Trablusgarp'ın sahil şeridine, özellikle bölgenin önemli şehirleri olan Trablus, Tobruk, Derne ve Hums'a Ekim 1911 tarihinde boyunca asker çıkarmışlardır. Ancak Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Trablusgarp ile bir kara bağlantısı bulunmuyordu. Üstelik İtalyan deniz kuvvetleri denizden yardım yapılmasını engelliyordu. Sadrazam Sait Paşa hükümeti bir yandan uluslararası diplomatik ilişkilerle Trablusgarp'ı korumak isterken diğer taraftan bölgeye gönderdiği gönüllü genç subaylarla mücadele yolunu tutmuştur. Trablusgarp'ın savunması için içlerinde hem meşrutiyet hem de cumhuriyet döneminin tanınmış simaları olan Mustafa Kemal, Enver, Halil, Fethi, Nuri, Fuat, Neşet, Ali, Kuşçubaşı Eşref Beyler gibi birçok genç subay vardı. Bu Osmanlı subayları yerli halkla, özellikle Senusilerle birlikte İtalyan kuvvetlerini Trablusgarp sahil şeridinden içeriye girmesini engelleyerek, büyük bir savunma mücadelesi vermişlerdir.

İtalyanlar istedikleri kesin sonucu alamayınca, Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp'ı terk etmesi için farklı yollara yönelmişlerdir. Şubat-Mayıs 1912 tarihleri içinde Çanakkale Boğazını ablukaya aldıkları, Beyrut ve Çanakkale şehirlerini bombardımana tuttukları gibi Rodos dâhil On İki adayı işgal etmişlerdir. Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'ni İtalyanlarla bir anlaşmaya sürükleyen gelişme Balkanlar'da Osmanlılar aleyhine oluşturulan ittifak ve savaş ilanı olmuştur. Bu gelişme üzerine Osmanlı Devleti Trablusgarp'ı devreden bir anlaşmayı 15 Ekim 1912 tarihinde İtalya ile İsviçre'nin Uşı şehrinde imzalamıştır. Bu anlaşmaya göre:

- Osmanlı güçleri Trablusgarp'tan çekilecekti,
- Müslümanların hakları Osmanlı halifesi tarafından korunacaktı,

- On İki ada Osmanlı Devleti'ne terk edilecekti.

Düger taraftan anlaşmadan sonra da Osmanlı subayları direniş içinde bulunan Trablusgarp halkı ile birlikte mücadeleye devam etmişlerdir. Örneğin Enver Bey (Paşa) Aralık 1912 sonuna kadar Trablusgarp'ta mücadele etmiştir.

4.3.2. Balkan Savaşları ve Osmanlı Vatandaşlığı İdealinin Zedelenmesi

II. Meşrutiyet'in ilanından itibaren toprak kayıplarına uğrayan Osmanlı Devleti'ne karşı Balkanlarda oluşan ilk ittifaklar Trablusgarp Savaşı'nın şiddetlendiği aylarda başlamıştı. Önce aralarındaki önemli toprak, çıkar kavgalarını kenara bırakın Bulgarlarla Sırplar 13 Mart 1912'de, yine Bulgarlarla Yunanlılar 29 Mayıs 1912'de ittifak anlaşmaları imzalamıştı. Ardından Ağustos 1912'de Karadağ-Bulgaristan ve 6 Ekim 1912'de Karadağ - Sırbistan ittifakı gerçekleşmiştir. Bu ittifak girişimleri semeresini Karadağ'ın 8 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmesiyle vermiştir. Ardından Bulgarlar, Sırplar ve Yunanlılar savaşa katılmıştır. Başlangıçta Fransa ve İngiltere Balkanlarda mevcut statükonun, sınırların değişmeyeceğini bütün dünyaya duyurmuştur. Bu duyurunun altında Osmanlı ordusunun mücadeleden galip geleceğine dair hâkim kanaat yatkıntaydı.

Ancak savaş ilan edildiği günlerde Osmanlı iç politikası memnuniyet verici bir hâlde değildi. Sadrazam Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve hükümeti İttihatçıları siyasi sahneden silmeye çalışıyordu. Savaşın başlamasıyla birlikte hükümet bir telaş içine düşmüştür. Hâlbuki Hariciye Nazırı Gabriel Noradungiyani Efendi, Rus meslektaşının güvencesine dayanarak bir savaşa ihtimal vermezken, Harbiye Nazırı Nazım Paşa bir savaş hâlinde Osmanlıların 1-2 gün içinde zafere varacağı düşüncesindeydi. Savaşın başlamasıyla endişeye düşen kabine üyeleri, dönemin hatırlarına yansındığı üzere, savaşın sorumluluğunu İTC'ye yüklemişlerdir. Sebep olarak askerin siyasete bulaştırılması, meşrutiyet ihtilali ile devletin zaafa uğratılarak Balkan devletlerinin iştahının kabartılması, İttihatçıların önceden Sırp-Bulgar ittifakını önleyememesi, farkına varamaması, Kiliseler Kanunu ve Girit sorunu hal yoluna sokulmayarak bir Osmanlı-Yunan ittifakına engel olunmasını göstermişlerdir.

Savaşın başlaması ile birlikte İttihatçılar ise âdet savaşı çırıltınlığı yapmışlar, Osmanlı Devleti ve hükümetinin savaşa girmesi için çabalamışlardır. Balkan devletlerinin taleplerinin kabul edilmemesi ve savaşa girilmesi için Darülfünun öğrencileri, İTC'ye mensup eski mebuslar, yöneticiler ve gazeteciler miting yapmışlar ve arkasından Bab-ı Ali'ye yürümüşlerdir.

Balkan Savaşları esnasında Gazi Ahmet Muhtar Paşa hükümeti yaklaşık üç haftalık ömrü olmuştur. Bu dönemde Balkan ittifakını oluşturan ülkeler, çok kısa bir süre içinde Osmanlı Balkanlarında hızla ilerlemişlerdir. 22 Ekim 1912'de Priştine, Yenipazar, 27 Ekim 1912'de Üsküp, Adalar Denizi'ndeki birçok ada işgal edilmiştir. Bunun üzerine G. Ahmet Muhtar Paşa istifa etmiş ve ardından 29 Ekim 1912'de Kamil Paşa sadarete atanmıştır. Kamil Paşa hükümetinin ilk icraatı mülki amirleri değiştirmek ve yerlerine İTC'ye muhalif memurları atamak olmuştur. Birçok İttihatçı tutuklanmış veya Anadolu'ya sürülmüştür.

Fırsatını bulabilen bazı İttihatçılar Bâb-ı Âli Baskını'na kadar İstanbul'a dönememek üzere Avrupa'ya kaçmışlardır. Ordu içindeki bu tür girişimler ise sonuçsuz kalmıştır.

İç politikada bu gelişmeler olurken dış politikada, Balkan Savaşı esnasında büyük bir sorumluluk altına giren Kamil Paşa hükümeti, İngilizlere dayanarak savaşı sonlandırmak istemiştir. Zira Bulgar kuvvetleri, Ekim-Kasım 1912'de Lüleburgaz'da galip gelerek ilerlemelerini sürdürmüştür, 9 Kasım 1912'de Selanik Yunan güçlerine teslim olmuş, Yanya ve İşkodra şehirleri Yunan ve Karadağ kuvvetleri tarafından muhasara altına alınmıştır. Ancak İngilizler beklendiği gibi Kamil Paşa hükümetine yanaşmamış, istenilen desteği vermemiştir. Kasım 1912 ortalarında Bulgarların İstanbul'a çok yakın bir konumda olan Midye - Enez hattına, Çatalca önlerine gelmesi üzerine tekrar İngilizlerin desteği aranmıştır. Bu politikalar bir sonuç vermeyince, İttihatçıların itirazlarına rağmen Kamil Paşa hükümeti İngilizlerin arabuluculuğunda barış görüşmelerine 3 Aralık 1912 tarihinde başlamıştır. Aralık 1912 - Ocak 1913 tarihleri arasında Londra'da yapılan görüşmelerde Osmanlı karşıtı cephenin teklifine göre:

- Osmanlı Devleti'nin sınırları karada Midye-Enez hattına çekilecek,
- Midye-Enez hattının gerisinde kalan Rumeli toprakları Balkan devletlerine bırakılacak,
- Girit'in Yunanistan'a terk edilecek,
- İtalyanların Trablusgarp Savaşı sırasında işgal ettiği adalar ile Arnavutluk'a dair hususlar büyük devletlerin inisiyatifine bırakılacaktı.

Buna karşılık Kamil Paşa hükümetinin teklifine göre:

- Osmanlı Devleti Edirne'nin batısında kalan tüm topraklarını boşaltacak,
- Arnavutlarla ilgili kararı büyük devletler verecekti,
- Edirne vilayeti Osmanlı Devleti'nde kalacaktır,
- İşgal edilen adalar Osmanlı Devleti'ne bırakılacak,
- Girit adasının statüsünün yine büyük devletlerin inisiyatifine bırakılacaktır.

Kamil Paşa hükümetinin görüşmelerdeki bu teklifi kabul görmediği gibi, 17 Ocak 1913'te Edirne'nin Bulgaristan'a teslim edilmesi ve aksi hâlde savaşın tekrar başlayacağına dair İngiltere'nin notası ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine Cemalettin Efendi'nin teklifiyle Sultanat Şurası'nın toplanması kararı alınmıştır. Böylece Balkan Savaşı ve barış görüşmeleri ile ilgili uygulanacak politika konusunda sorumluluk hükümet dâhil geniş bir kesime devredilmek istenmiştir. Sultanat Şurası'nda konuşulan parasızlık, ordunun durumu ve savaşın gelmiş olduğu kötü hâl Osmanlı politikacılarının çaresizliğini bir kez daha gözler önüne sermiştir. Sultanat Şurası, kararı hükümete bırakmıştır. Ancak Sadarette İngiliz

notasına karşı Osmanlı hükümetinin teklif metni hazırlanırken 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali Baskını gerçekleşmiş ve hükümet bir silahlı ihtilalle devrilmiştir. Kamil Paşa'nın İngiliz notasına sunmak istediği teklifte Edirne, Karaağaç sınır kabul edilerek kendi kendini yönetecek bir İslam devleti olarak tasarılanmıştı. İsviçre gibi bağımsız, tarafsız bir İslam devleti şeklinde düşünülen Edirne'nin yönetimi Müslüman bir yöneticiye bırakılacaktı ve bir kadısı olacaktı. Yeri geldiğinde Osmanlı Devleti tarafından desteklenecekti. Bu teklifin Londra'daki konferansta kabul edileceği düşüncesi hükümette hâkimdi.

Bab-ı Ali Baskını, bir başka ifade ile Mahmut Şevket Paşa hükümeti, İttihatçıların iktidara tekrar ve kesin olarak geldiği zamanın başlangıcıdır. Bu tarihten itibaren İttihatçılar, Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve Kamil Paşa döneminde iç politikada kaybettikleri mevzileri, gücü tekrar kazanmak için çaba sarf etmişlerdir. Yine bu dönemde Balkan Savaşı devam ederken bir devr-i sabık oluşturma hareketi görülmüştür. Ancak bu hükümetin ilk günlerinde bir yandan genel bir af çıkararak iç siyasette kızışan ortam yumuşatılmak istenirken, diğer taraftan İttihatçılar geçmiş dönemin sorumlusu olarak gördüklerini siyasi sahneneden silmeye çalışmışlardır. Rıza Nur, Ali Kemal gibi muhalifler ve Kamil Paşa kabinesinde yer alan Reşid Bey, Cemalettin Efendi, Abdurrahman Bey gibi nazırların bazıları hapsedilmiş veya yurt dışına kaçmak zorunda kalmışlardır. İttihatçılar kabinedeki ağırlıklarını gitgide attırmışlar ve muhaliflere karşı sert tutum göstermişlerdir.

Diğer taraftan Bâb-ı Âli Baskını ve yeni hükümetin savaşın devamı yönündeki politikası Londra'daki barış görüşmelerinin kesilmesine neden olmuştu. Ancak kendi sadareti esnasında savaşın daha da kötüleşmesi üzerine Mahmut Şevket Paşa, barış görüşmelerinin tekrar başlatılmasını istemek zorunda kalmış ve bir teklife bulunmuştur. Osmanlı hükümeti bu teklifie:

- Edirne'nin sağ tarafının tamamen terkini,
- Adaların statüsünün büyük devletlerle görüşülmesini,
- Çanakkale'nin korunması için Bozcaada ve Gökçeada'nın ve Anadolu'nun doğal uzantısı olan bazı adaların Osmanlı Devleti'ne bırakılmasını istemiştir.

Ancak bu teklif kabul görmemiştir. Devam eden süreçte Edirne ve Kırklareli'nin Bulgaristan'a bırakılması ve Babaeski-Lüleburgaz hattının Osmanlı'da kalması yönünde kabinede bir eğilim oluşmuştur. Nitekim anlaşmaya yanaşmayan Bulgarlar 26 Mart 1913'te Edirne'yi işgal etmişlerdir. Bu ortamda sadrazam Mahmut Şevket Paşa çaresizlik içinde anlaşma yolunu ararken, Talat Bey savaşın devamı taraftarındı. Zira Bâb-ı Âli Baskını'nı Edirne'nin verilmemesi üzerine yapan İttihatçılar, Edirne'nin düşmesi karşısında iktidarı devirmenin gereklisini kaybetmiş ve üstelik muhalefete bir ihtilal yapma ortamı hazırlamış olacaklardı. Nitekim Edirne'nin düşmesinden önce 1913 Mart'ında başarısızlıkla sonuçlanan hükümeti devirme girişimi de olmuştur.

Mahmut Şevket Paşa hükümeti 30 Mayıs 1913'te Savaşın bekendiği gibi gelişmemesi üzerine bir antlaşmaya yol açacak yeni bir teklif hazırlamıştır. Bu teklife göre:

- Midye-Enez hattı Osmanlı-Bulgar sınırı kabul edilecekti,
- Girit Yunanistan'a bırakılacaktı,
- Adaların durumunun büyük devletlerin inisiyatifine bırakılacaktır.

Nihayet bu maddeler çerçevesinde Londra'da yedi maddelik bir antlaşma imzalanmıştır. 11 Haziran 1913'te Seraskerlikten Sadaret binasına dönmek üzere olan Mahmut Şevket Paşa, bir suikast girişimiyle öldürülmüştür. Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi İttihatçılara muhaliflerini siyasi sahneden sürme fırsatı verdiği gibi daha homojen ve kendilerine ait bir hükümet kurma fırsatı tanımıştır. Sadarete Said Halim Paşa getirilmiştir. Onun kurduğu hükümetin muhaliflere karşı uyguladığı politikalar İttihatçılara ne derece yakın olduğunu da göstermiştir. İçlerinde eski mebus, nazır ve gazetecilerin bulunduğu oldukça kalabalık muhalif bir grup, yurt içinde sürgüne gönderilmiş (en başta Sinop) veya Avrupa'ya kaçmak zorunda kalmıştır.

Bu hükümetin iktidarda bulunduğu esnada Bulgaristan'ın Birinci Balkan Savaşı'ndan çok avantajlı bir şekilde çıkışından dolayı Bulgarlara karşı bir blok oluşmuştur. 30 Haziran 1913'te Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Karadağ güçleri hep birden Bulgaristan'a saldırmışlardır. Bu gelişme karşısında Said Halim Paşa kabinesi savaşa girilmesi ve Edirne'nin geri alınması hususunda kararsızdır ve başarıdan, sonuctan emin değildir. Osmanlı Ordusu ileri harekâtını İngiltere'nin ağır tehditlerine rağmen Temmuz başında başlatabilmiş ve Enver Paşa komutasındaki askerî birlikler 22 Temmuz 1913'te Edirne'yi geri alabilmıştır. Yunan, Sırp ve Romen baskısı altında kalan Bulgarlar Osmanlı Devleti'nin bu hareketini kabul etmek zorunda kalmış ve 29 Eylül 1913'te Osmanlı ve Bulgar hükümetleri arasında İstanbul anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Edirne, Kırklareli ve Dimetoka Osmanlılara bırakılmıştır.

II Meşrutiyetin başından itibaren yaşanan toprak kayıplarına ek olarak Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki coğrafyasının büyük kısmını kaybetmesi Osmanlı toplumu ve politikacıları için siyasi ve sosyal travmalar oluşturmuştur:

a) Öncelikli olarak Avrupa devletlerinin adaletine ve uygarlığına karşı ifade edilen güvence ve sempati sarsıntıya uğramıştır. Nitekim Balkan Savaşı öncesinde Avrupalılar tarafından ilan edilen statükonun devamı yönündeki sözlere bağlı kalınmamıştır. Toplumda oluşan bu sarsıntı ileriki dönemlerde yaşanan savaşlarla birlikte artarak devam edecektir.

b) Diğer taraftan Balkan Savaşları Osmanlılık politikasının, Osmanlı vatandaşının idealinin tutup tutmadığının denenmesine de fırsat vermiştir. Zira Osmanlı Devleti'ne savaş açan devletlerin ırkdaşları ve dindaşları Osmanlı vatandaşlığı iddi, hatta Osmanlı ordusunda yer almaktaydılar. Ancak Osmanlı vatandaşlığı idealı, Balkan Savaşları sonucunda büyük darbe almış, Osmanlılık taraftarı olanlar için memnun edici bir şekilde gelişmemiştir. Zira Balkan devletlerinin Osmanlı topraklarında yaşayan ırkdaşlarının ve dindaşlarının bir kısmı hiyanet içinde olmuşlardır. Osmanlı şeklinde anılan bu kişiler çeteler kurarak düşman ordusuna yardım etmişlerdir. Hatta Osmanlı Ordusu içerisinde görev yapmalarına rağmen kendi soydaşları

hesabına çalışmışlardır. Savaş sonunda Osmanlı politikacılarının önemli bir kesimi Osmanlılık politikasından vazgeçmeseler de Müslümanlık ve Türkük hususunda daha duyarlı olmuşlar, daha fazla vurgu yapmışlardır. Artık kimi kesimlerce Osmanlıların elinde kalan coğrafya üzerinden yeni siyasetlerin uygulanmasına dair fikirler dillendirilmeye başlanmıştır.

4.4. II. Meşrutiyet Döneminde Sosyal, Siyasal ve Ekonomi Alanında Atılan Adımlar

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı Devleti'nin ve toplumunun siyasi, sosyal ve ekonomi hayatında çok ciddi, yenilikler ve farklılıklar görülmesinin yanı sıra ıslahat kavramı altında değerlendirilebilecek birçok düzenlemelere sahne olmuştur. Bu meyanda siyasal ve sivil kurumların resmî ve bir intizam dairesinde kurulmasını sağlayan 16 Ağustos 1909 Cemiyetler Kanunu, çalışma koşulları ve işçi hakları ile ilgili olarak 27 Temmuz 1909 Tatil-i Eşgal Kanunu (Grev), 31 Mart İsyanının etkisiyle 14 Temmuz 1909 tarihinde İctimaat-ı Umumiye Kanunu (Toplanma-Toplantı) çıkarılmıştır.

Önemli reformlar eğitim ve ekonomi alanında yapılmıştır. 19. yüzyılın başından itibaren görülen eğitim reformları bu dönemde hızlanmıştır. İlköğretimden yüksekokğretime kadar okullaşma oranı yükseltilmiş, ayrıca nitelik açısından değiştirilmiş ve kaliteleri artırılmaya çalışılmıştır. Örneğin mesleki eğitim dâhil yeni ve modern okullar açılırken, klasik eğitim kurumları olan medreseler ıslah edilmiştir. Öncelikli olarak medreselerde dinî eğitim için gerekli derslerin yanı sıra felsefe, hesap, hendese benzeri dersler okutulmuştur. Ancak asıl düzenleme 1914'te hazırlanan İslâh-ı Medâris Nizamnamesi ile medreselere yeni bir statü kazandırılmıştır. Var olan medreselerin derecelendirilmesiyle yapılan bu sistem medreselerin kapatılmasına kadar küçük değişikliklerle devam etmiştir. Bu yeni sisteme göre medreseler Tâlî Kîsm-ı Evvel (ortaöğretim birinci basamak), Tâlî Kîsmî-ı Sani (Ortaöğretim ikinci basamak) Âlî (Yüksekokğretim) ve Medreset'ül Mütehassîn (İhtisas öğretimi) şeklinde düzenlenmiştir.

Diğer taraftan II. Meşrutiyet döneminde millî iktisat politikası benimsenmiştir. Liberal hedefleri bulunan bu politika ile bir yandan sanayileşme yolunda hızlı adımlar atılması diğer taraftan II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde Osmanlı ekonomisi içinde varlığı zayıf kalmış olan ve Balkan Savaşlarıyla hûsrana uğrayan Müslüman-Türk sermayesinin kuvvetlendirilmesi tasarlanmıştır. Öncesinde ve sonrasında çeşitli kanunlar çıkarılmakla birlikte bu politikanın genel çerçevesi 14 Aralık 1913'teki *Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati* ile meydana getirilmiştir. Bu politika ve çerçevesi daha sonraki yıllarda, Türkiye Cumhuriyeti döneminde de takip edilecek ekonomik siyasetin temellerinden biri olacaktır.

Uygulamalar

- 1)** II. Meşrutiyet dönemini öğrenme
- 2)** Meşrutiyet rejimi ile çok partili siyasi hayat arasında ilişki kurma
- 3)** II. Meşrutiyet döneminde dış politik gelişmeleri öğrenme
- 4)** II. Meşrutiyet döneminde Osmanlılık ideali ve önemi

Uygulama Soruları

- 1)** II. Meşrutiyet İhtilalinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkisi ne derecedir? İnceleyiniz.
- 2)** II. Meşrutiyet döneminde seçimler ne şekilde yapıldı? Araştırınız.
- 3)** II. Meşrutiyet döneminde dış politikadaki gelişmeler iç siyasi tartışmaları ne şekilde etkilemiştir? Tartışınız.
- 4)** II. Meşrutiyet döneminde siyasi oluşumlar arasında yaşanan tartışmalar Türk demokrasisinin gelişimini etkilemiş midir? İnceleyiniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde II. Meşrutiyet ihtilalinin gelişim çizgisi ve ne tür sonuçlar doğurduğu ele alınmıştır. Bu meyanda İttihatçıların ihtilal girişimlerinin dış etkilerden kaynaklanan nedenleri ve toplum ve aydınlarca nasıl karşılandığı üzerinde durulmuştur. Ayrıca günümüz politik hayatına etkileri olan meclis, seçim ve siyasi parti yaşamı ayrıntı bir şekilde verilmiştir. Bu çerçevede iktidara gelen hükümetler, İTC ve HİF ve siyasal partiler arasında yaşanan gelişmeler anlatılmıştır. Diğer taraftan Bosna-Hersek'in ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlığı, Girit'in ilhak çabaları, Trablusgarp ve Balkan Savaşları tarihi sıra gözetilerek aktarılmıştır. Bu savaşların ve toprak kayıplarının II. Meşrutiyet'in siyasal ve sosyal yaşamındaki etkisi irdelenmiştir. Diğer taraftan II. Meşrutiyet döneminde yapılan reformların ve reform girişimlerinin üzerinde durularak Cumhuriyet dönemi için mukayese imkânı hazırlanmıştır.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdaki tarihlerden hangisi II. Meşrutiyet İhtilali için doğrudur?
- a) 23 Temmuz 1908
  - b) 13 Nisan 1909
  - c) 2 Temmuz 1908
  - d) 17 Aralık 1908
  - e) 28 Eylül 1911
- 2) Aşağıdaki isimlerden hangisi II. Meşrutiyet dönemi sadrazamları arasında sayılamaz?
- a) Said Halim Paşa
  - b) Gazi Ahmet Muhtar Paşa
  - c) Kamil Paşa
  - d) Gazi Osman Paşa
  - e) Sait Paşa
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Meclis-i Mebusan Reisi Halil Bey'e tehdit mektubu gönderilmiştir?
- a) Ahali Fırkası
  - b) Mutedil Hürriyet-Perveran Fırkası
  - c) Halaskar Zabitan
  - d) İttihat ve Terakki Cemiyeti
  - e) Hürriyet ve İtilaf Fırkası

4) Aşağıdakilerden hangisi II. Meşrutiyet Dönemi çıkarılan kanunlar arasında değildir?

- a)** Cemiyetler Kanunu
- b)** Tatil-i Eşgal Kanunu
- c)** Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkati
- d)** İctimaat-ı Umumiye Kanunu
- e)** Teşkilat-ı Easiye kanunu

5) Aşağıdakilerden hangisi Balkan Savaşlarının ilk aşaması için söylenemez?

- a)** Balkan Savaşları Hüseyin Hilmi Paşa'nın sadrazamlığı dönemine denk gelmiştir.
  - b)** Macaristan ordusu Belgrad'ı işgal etmiştir.
  - c)** Savaşın ilk aşamasına Romanya katılmamıştır.
  - d)** Savaşın sonunda Londra Antlaşması imzalanmıştır
  - e)** Osmanlı Ordusu Bulgar, Sırp, Yunan ve Karadağ orduları ile savaşmıştır.
- 6)** 1912 Seçimlerinde hangi siyasi oluşumlar mücadele etmiştir?
- 7)** Reval görüşmeleri ile II. Meşrutiyet İhtilali arasında nasıl bir irtibat vardır?
- 8)** II. Meşrutiyet döneminde İttihatçıların etkili olmasının sebebi nedir?

9) II. Meşrutiyet dönemi ekonomik uygulamaların temeli hangi politikaya dayanmıştır?

10) 1914'te hazırlanan ..... kanun ile medreselere yeni bir statü kazandırılmıştır.

Cevaplar

- 1)** a, **2)** d, **3)** c, **4)** e, **5)** b

5. AVRUPA'DAKİ GELİŞMELER VE OSMANLI DEVLETİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 5.1.** Sanayi İnkılabı İle Birlikte Yaşanan Teknolojik Gelişmeler
- 5.2.** 19. Yüzyıl Sonlarında Yaşanan Askeri Gelişmeler
- 5.3.** Milliyetçilik Fikrinin Yeniden Yorumlanması
- 5.4.** Birinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupalı Devletlerin Sömürgecilik Faaliyetleri
  - 5.4.1.** Uzak Doğu'da Sömürgecilik Faaliyetleri
  - 5.4.2.** Afrika'da Sömürgecilik Faaliyetleri
- 5.5.** Rusya ile Almanya'nın Yükselişi ve Bloklaşmalar
- 5.6.** Osmanlı Devleti'nin Yalnızlıktan Kurtulma Arayışları

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan teknolojik gelişmeleri biliyor musunuz?
- 2)** Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki güçlü devletlerarasındaki sorunlar nelerdi?
- 3)** Osmanlı Devleti'ni İttifak Devletleri'ne katılmaya iten sebepler nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Avrupa'daki Gelişmeler ve Osmanlı Devleti	Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'daki gelişmeler ve Osmanlı Devleti'ne etkileri hakkında bilgi sahibi olur.	Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma

Anahtar Kavramlar

- Sömürgecilik
- Fransız İhtilali
- Sanayi İnkılabı
- Milliyetçilik
- Bloklaşma
- Üçlü İttifak Devletleri
- Üçlü İtilaf Devletleri

Giriş

Rönesans ve Reform hareketleri ile yeniden yapılanma sürecine girerek bilim, teknik ve teknolojide ilerleyen Avrupalılar bilhassa denizcilik alanındaki gelişmelerin etkisiyle alternatif ticaret yolları ve yaşam alanları bulma arayışına girmiştir, 15. yüzyılın sonlarından itibaren Coğrafi Keşif Hareketleri ile hedeflerine ulaşacaklarını anlamışlardır. Coğrafi Keşifleri başlatan devletlerden İspanya ve Portekiz'e bağlı denizciler ulaştıkları yaşam alanlarını sömürgelerle ülkelerine bağlamışlardır. Bu şekilde İspanya; Brezilya dışında Güney ve Orta Amerika'nın büyük bir bölümü ile Filipinler'e; Portekiz ise Hindistan'ın batısı, Seylan, Malaya'nın güneyi, Endonezya, Kızıldeniz'de Aden, Basra'da Hürmüz ve Çin'de Macau'ya egemen olmuştu.

İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya bağlı denizciler ise şirketler kurarak Coğrafi Keşiflere katılmışlardır. 1588 yılında İspanyol Yenilmez Armada'nın İngiltere ve Hollanda donanmalarına yenilmesi bu iki devletin yıldızının parlamasına ve özellikle İngiltere'nin sonraki yüzyıllara damga vurmasını sağlayacaktı.

Hollandalılar; Seylan, Endonezya, Afrika'nın batısında Altın Sahili, Guinea ve Cape Colony (Güney Afrika)'yı ele geçirirken İngilizler; Hindistan'da Bombay, Kalkuta (Bengal Körfezi) ve Kuzey Amerika'da 13 koloniyi ele geçirmiştir.

Bu rekabetten geri kalmak istemeyen Fransızlar ise Hindistan'da Kalikut, Pondişeri, Şandarnagor'u Afrika'da Senegal ve Madagaskar'ı Kuzey Amerika'da Kanada ve Luisiana'yı kontrol altına almışlardır.

1756-1763 Yedi Yıl Savaşları Fransa'nın Amerika'daki ve Hindistan'daki sömürgelarının neredeyse tamamını İngiltere'ye bırakmasına yol açarken Fransız denizciler, büyük bölümü Osmanlı Devleti'nin kontrolünde olan Kuzey Afrika ile ilgilenmeye başlayacaklardı.

18. yüzyılın sonlarına doğru İngilizler sistematik sömürgecilik faaliyetleri ile diğer devletlerden ön plana çıktılar. Hindistan'da Sind ve Pencap'ı, Doğu Akdeniz'de Malta'yı işgal eden İngiltere; Hollanda'dan Seylan ve Cape Colony'i alarak dönemin "süper gücü" olma yolunda önemli bir adım attı. Böylece Ümit Burnu ve Hint deniz yolunu kontrol eden İngiltere; Hindistan'ın doğusunda Birminya, Assam, Malaya ve Singapur'u ele geçirmiştir, 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Kıbrıs ve Mısır'ı sözde geçici olarak işgal etmiş ve dünyanın en büyük gücü hâline gelmiştir. Ancak Sanayi İnkılabı ile birlikte teknoloji alanında yaşanan köklü değişimler uluslararası ilişkilere farklı bir boyut kazandıracak; İngiliz hegemonyasına karşı diğer devletler arayış içerisinde gireceklerdi.

5.1. Sanayi İnkılabı ile Birlikte Yaşanan Teknolojik Gelişmeler

18. yüzyılda İngiltere'de gerçekleşen Sanayi İnkılabı ile birlikte büyük güçler sanayileşme yolunda çalışmalarını artırdılar. Buna bağlı olarak 19. yüzyıldan itibaren yeni üretim sistemlerinin geliştirilmesi ve yeni enerji kaynaklarının üretime uygulanması sayesinde üretim, iletişim ve ulaşım araçları daha kullanışlı hâle geliyor beyin gücünü iyi kullanan devletler uluslararası ilişkilerde ağırlıklarını hissettiriyorlardı. Döneme damgasını vuran buluşlar ve geliştirildikleri ülkeler bu düşünceyi desteklemek amacıyla aşağıda örnek olarak gösterilmiştir;

- Buharlı gemi (ABD; 1803-1807)
- Buharlı lokomotif (İngiltere; 1804)
- Telgraf (ABD; 1844)
- İlk petrol kuyusu (ABD; 1859-61)
- Telefon (ABD; 1876)
- Ampul (ABD; 1878)
- Elektrikli lokomotif (Almanya; 1879)
- Gerçek anlamda ilk otomobil (Almanya; 1884)
- Alternatif akımlı elektrik santrali (Almanya; 1886)
- Sinema (Fransa; 1894)
- Hidroelektrik santrali (Niagara, ABD; 1895)
- Radyo dalgalarıyla ilk mors yayımı (İtalya; 1896)

5.2. 19. Yüzyıl Sonlarında Yaşanan Askeri Gelişmeler

Almanya'nın 1898-1900/1906-1907 kanunlarıyla donanmasını güçlendirme kararı alması, İngiltere'nin 1904 yılında dretnot adı verilen tıhrip gücü yüksek savaş gemilerini inşa etmesi, buna misilleme olarak Almanya'nın Kiel Kanalı'nı derinleştirerek dretnot inşa etme planı ve İngiltere'nin kara ordusunu güçlendirme çabaları ile savaş teknolojisindeki gelişmeler askerî alandaki rekabete yeni bir boyut kazandırıyordu.

19. yüzyılda geliştirilen ve Birinci Dünya Savaşı'nda yaygın olarak kullanılacak olan askerî araç/malzemeler sivil asker ayrimı yapmaksızın kitlelerin topluca ölümlerine ve o güne kadar görülmemiş yıkımlara yol açacaktı. Bu askerî araç / malzemeler şunlardır:

- Dumansız barut

- TNT patlayıcılar
- İmha gücü yüksek toplar
- Şarjörlü tüfekler
- Makineli tüfek
- El bombası
- Tank
- Denizaltı
- Uçak
- Zehirli gazlar
- Alev makineleri

5.3. Milliyetçilik Fikrinin Yeniden Yorumlanması

Fransız İhtilali ile birlikte yükselişe geçen akımlardan biri olan Milliyetçilik de Birinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında gösterilir. Bununla birlikte 18. yüzyılın sonlarında yükselen Milliyetçilik akımları ile 19. yüzyılın ortalarından itibaren etkisini hissettiren Milliyetçilik akımları arasında bazı nüans farklılıklarını bulunmaktadır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren Avrupa'da etkisini hissettiren Milliyetçilik akımları özetle mensup olduğu devletin gücünü artırma, itibarını yükseltme ve yayılmasını hızlandırmaya şeklinde formüle edilebilir. Almanya'da Pengermenistler, Rusya'da Panslavistler, Fransa'da İntikamcılar, İtalya'da İrredantistler ve İngiltere'de İmparatorlukçular bu kapsamda değerlendirilebilir. Bahsi geçen Milliyetçilik akımları yöneticilerden çok kamuoylarını etkileyerek savaşa hazır hâle getirecekti.

Almanya'da Pengermenistler, Weltpolitik olarak nitelendirdikleri politika ile öncelikli olarak Orta Avrupa'da hegemonya kurarak Balkanlar ve Orta Doğu'da yayılmayı; Mittelafrika politikası ile Doğu-Batı ve Güneybatı Afrika'da yekpare bir imparatorluk kurarak dünyaya egemen olmayı planlıyorlardı.

Rusya'da Panslavistler; Asya ve Balkanlarda yaşayan Slav kökenli ırkları birleştirerek, Slav olmayanları da asimile ederek yayılmayı hedefliyorlardı. Dolayısıyla Panslavizm politikasından en çok etkilenecek olan devletler Osmanlı Devleti ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu olacaktı.

Fransa'da İntikamcılar; toplum menfaatlerinin kişi menfaatlerinden önce gelmesi hâlinde geçmişte alınan yenilgilerin intikamının alınabileceğini ve ülkenin genişleyeceğini düşünüyorlardı.

İtalya'da İrredantistler; din, dil, ırk ve kültür birlikteliğini gerekçe göstererek dışarıda yayılma hayalleri kuruyorlardı. Hedefleri arasında Trablusgarp ve Batı Anadolu'nun bulunması bu politikanın Osmanlı Devleti'ni de yakından ilgilendirdiğini gösteriyordu.

İngiltere'de İmparatorlukçular; İngiliz ırkının üstünlüğü düşüncesinden hareketle "İngiliz halkın yeryüzündeki görevinin geri kalmış bölgelere medeniyet, adalet, eşitlik, özgürlük vs. götürmek olduğunu" savunuyorlardı ki kulağa hoş gelen bu düşünceler yayılmaya meşru bir zemin hazırlamayı amaçlıyordu.

Bütün bunlara karşılık Osmanlıcılık ve İslamlılık politikaları ile bütünlüğünü korumaya çalışan ancak başarılı olamayan Osmanlı aydınları son çare olarak Türkçülük akımını savunacaklardı.

5.4. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupalı Devletlerin Sömürgecilik Faaliyetleri

Malum olduğu üzere 1870'lerden itibaren siyasi birliğini tamamlayarak ciddi bir gelişme ivmesi yakalayan Almanya sanayi ve ticaret alanında gelişerek İngiltere'yi rahatsız eder. Almanya'nın; Hollanda, Belçika, İtalya, Rusya ve Sırbistan'da madeni eşya ve kimya alanında baskın hâle gelmesi, hammadde ihtiyacını artırmasının dışında biriken sermaye için yeni yatırım alanlarına ihtiyaç duymasına neden olur. Üstelik sadece Almanya değil Bağımsızlık Savaşı ile İngiltere'den ayrılan Amerika Birleşik Devletleri ve Batılılaşan Rusya ve Japonya da arayış içerisindeydi. 1870'lerde siyasi birliğini tamamlayan İtalya da özellikle Kuzey Afrika'ya yönelik hedeflere sahiptir. Artık sömürüye karşı savunma mekanizmalarından yoksun Afrika'nın ve Uzak Doğu'nun tamamı büyük güçlerin tehdidi altındaydı. Bu durum büyük güçlerin birbirleri ile mücadelelerine sahne olacak ve Birinci Dünya Savaşı öncesinde Uzak Doğu ve Afrika'da uluslararası gerilim zirveye çıkacaktır.

5.4.1. Uzak Doğu'da Sömürgecilik Faaliyetleri

Çin'de Ming Hanedanı'nın Hindiçin'de Annam Krallığının parçalanması Uzak Doğu'yu savunmasız hâle getirmiştir, 19. yüzyılda İngiltere; Birminya ve Singapur'u, Fransa; Vietnam ve Kamboçya'yı işgal etmiştir. Siam (Tayland) üzerinde İngiliz-Fransız rekabeti ise bu toprakların iki devlet arasında paylaşılmasıyla sonuçlanmıştır. Fransa Tahiti ve Kaledonya'yı, İngiltere ise Fiji'yı işgal etmiştir.

Bunun dışında Yeni Gine; Hollanda ve Almanya arasında, Borneo ve Aden; Hollanda, Almanya, İngiltere ve az da olsa Fransa arasında, Samoa adası; Almanya ve ABD arasında paylaşılmıştır. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak Avrupalı devletler arasında Afrika'da çok çetin bir mücadele yaşanıyordu.

5.4.2. Afrika'da Sömürgecilik Faaliyetleri

19. yüzyılın sonlarında Afrika'da Liberya, Fas ve Etiyopya (Habeşistan) sözde bağımsız iken Portekiz; Angola, Mozambik ve Guine'yı, Fransa; Cezayir, Tunus, Senegal,

Gabon, Büyük Sahara'nın güneyi, Fildişi, Fransız Kongosu, Cibuti (Fransız Somalisi) ve Madagaskar'ı, Almanya; Togo, Kamerun, Güneybatı Afrika ve Alman Doğu Afrikası (Tanganika)'yı, İtalya ise; Eritre ve İtalya Somalisi'ni ele geçirmiştir; Habeşistan'a saldırmış ancak yenilerek geri çekilmiştir.

19. yüzyılın sonlarına kadar Afrika'nın iç kesimlerine henüz girilememiştir. Ancak Afrika'da kaybolan Livingston'u arayan Henry Stanley'in raporunun Belçika Kralı II. Leopold tarafından değerlendirilmesi Afrika'nın Açılması ve Sömürgeleştirilmesi İçin Uluslararası Birliğin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Belçika'nın Kongo'yu ele geçirmek istemesi üzerine Fransa-Portekiz ve İngiltere'nin bölgede hak iddia etmeleri küçük çaplı bir krize neden olmuş, 1884-1885 yılları arasında toplanan Berlin Kongresi bu ve benzeri meseleler için bir çözüm getirmeye çalışmıştır. Buna göre devletler sözlu değil ancak edimli işgal durumunda hak sahibi olabileceklerdi. Ayrıca Uluslararası Afrika Birliği tarafından Özgür Kongo Devleti kurulacak bölgede bulunan Kongo ve Nijer ırmakları müstereken kullanılacaktı.

Dünyada öneme sahip yol ve geçitlerle stratejik mevkileri kontrolü altında tutmaya çalışan İngiltere; Afrika'nın kuzeyinde sahip olduğu Mısır ile güneyinde sahip olduğu Cape Colony arasındaki hattı kuzey-güney doğrultusunda ele geçirerek uluslararası arenadaki üstünlüğünü perçinlemek amacıyla 19. yüzyılın sonlarına doğru Güneydoğu Afrika, Altın Sahili (Gana) İngiliz Somalisi, Uganda, Kenya ve Nijerya'ya hâkim olmuştu. Bununla beraber 19. yüzyılın sonlarına doğru İngiltere'nin Mısır'daki egemenliğine karşı Sudan'da başlayan Mehdi isyanını destekleyen Fransa'nın 1898 yılında Kongo'dan Nil havzasına asker çıkarması (Faşoda Olayı) İngiltere'yi son derece sıkıntıya düşürmüştü. Ancak Almanya'nın tehdidi altında olan Fransa'nın geri adım atması İngiltere'ye rahat bir nefes aldırmıştı. Bununla hemen hemen aynı dönemlerde İngiltere'nin sömürgesi Cape Colony'nin kuzeyinde bulunan Hollandalılarla yaşanan Boer Savaşı İngiltere'yi zorlamış savaşı kazansa da İngiltere, tek başına hareket yerine uluslararası ittifaklar zincirine katılması gerektiğini anlamıştı.

5.5. Rusya ile Almanya'nın Yükselişi ve Bloklaşmalar

18. yüzyıldan itibaren gelişerek dünyada gücünü hissettiren Rusya; Baltık Denizi ve Türk Boğazları aracılığıyla sömürge sahibi olmak istiyor ancak bölgesel ve uluslararası güçlerin tepkisi ile karşı karşıya kalınca Asya'da yayılma politikasına yöneliyor, Çin'de Vladivostok Limanı'ni kurarak Uzak Doğu'yu tehdit ediyordu. Bu politikalar İngiltere'yi tedirgin ediyorsa da asıl kaygı verici faaliyetlere Almanya imza atıyordu.

1871 yılında Almanya'nın siyasi birliğini kurmasının ardından Başbakan Otto Von Bismarck, ittifaklar dizisi ile Alman İmparatorluğu'nun barış içerisinde gelişmesini sağlayacak koruyucu bir kalkana sahip olmayı, genişlemeden öte birlik politikasını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Bismarck; ilk etapta Fransa'ya saldırmak yerine onu dostlarından mahrum bırakmanın daha işlevsel olduğuna inanıyordu. Böylece Fransa yalnızlığa ve siyasi yalıtlılığa mahkûm edilecekti. Bu uğurda 1879 yılında Almanya, Avusturya Macaristan ile bir ittifak yapmış, 1881 yılında bu ittifak Rusya'nın da dâhil olmasınayla Üç İmparator Ligi adını almıştır. Öyle ki Bismarck Fransa'yı yalnızlaştırma adına

Mısır'ın İngilizler tarafından işgaline dahi ses çıkarmıyordu. Ne var ki; 1882 yılında Almanya ve Avusturya Macaristan'ın İtalya ile birlikte Üçlü İttifak Devletleri'ni kuracak ittifakı gerçekleştirmeleri ve Balkanlarda yaşanan sorunlar Üç İmparator Ligi'nin 1887'de dağılmasıyla sonuçlanacak Rusya, Almanya'dan uzaklaşacaktı. Bununla birlikte yanlış bir kaniyi düzeltmek adına 1882 yılında İttifak Devletleri'ni kuran antlaşmanın doğrudan İngiltere'yi hedef almadığını hatta İngiltere'ye karşı hiçbir şekilde işletilmeyeceğinin teminat altına alındığını vurgulamakta yarar vardır. Fakat beş yılda bir uzatılacağı açıklanan bu ittifaka Romanya da dâhil olacak ve ilerleyen süreçte yaşanan hadiseler İttifak Devletleri'ni İngiltere ile karşı karşıya getirecektir.

İlk etapta Almanya doğrudan Rusya ve İngiltere ile bir çatışmaya girmek istemiyordu. Fakat Avusturya - Macaristan ile Balkanlarda sorunlar yaşayan Rusya, Almanya'dan uzaklaşmak zorundaydı. İngiltere de sanayisi hızla gelişen Almanya'dan rahatsız oluyordu. 1888 yılında II. Willhem'in tahta çıkışması ve Bismarck'ın tasfiye edilmesi neticesinde Almanya'nın izlediği dış politikada keskin bir değişime gitmesi de buna eklenince İngiltere 18. yüzyıldan beri sorunlar yaşadığı Fransa ve Rusya ile uzlaşmayı tercih edecekti.

Üçlü İttifak Devletleri'ne karşı 1891-92-94 yıllarında Fransa ve Rusya arasında antlaşmalar yapıldı. Bu arada İngiltere'nin Rusya ve Fransa ile sorunları devam ediyordu. Dolayısıyla öncelikle bu sorunların çözüme kavuşturulması gerekiyordu.

1885 yılında Rusya'nın Türkistan'ı işgal ederek Hindistan yolunu, Çin'e sızarak Uzak Doğu'yu tehdit etmesi İngiltere'yi endişeye sevk etmişti. Ancak İran, Afganistan ve Tibet coğrafyalarındaki İngiliz nüfuz alanlarından uzak durmaya yönelik teminatları karşılığında İngiltere, Rusya ile uzlaşmayı seçmek zorunda kaldı.

19. yüzyıl sonlarına doğru Almanya'nın Osmanlı Devleti ile ilişkileri İngiltere'yi rahatsız ediyordu. İngiltere ile ister istemez bir çatışmaya gireceğini anlayan Almanya; geniş Osmanlı coğrafyasından geçen sömürge yolları üzerinden İngiltere'ye darbe vurmayı planlıyordu. II. Willhem'in 1889-98 tarihlerinde Osmanlı topraklarını ziyaretleri ve Müslümanlarla dostluk vurgusu bu politikanın işaretleriyydi. Almanya'nın başta demiryolları olmak üzere Osmanlı Devleti'nden ayrıcalıklar alması İngiltere'yi kaygılandırmak için fazlasıyla yeterliydi. Zira Berlin - Bağdat Demiryolu projesi doğrudan İngiltere'nin sömürgelerine giden yolu tehdit ediyordu. Bu hat sadece İngiltere'yi değil Fransa ve Rusya'yı da endişeye sevk edecek ancak Almanya'nın finansman sıkıntısı çekmesi ilgili devletlerarasında bir uzlaşma ile neticelenecekti.

Almanya'nın Kuzey denizi ile Baltık denizini birleştirmek amacıyla Kiel Kanalı'ni açması, donanmasını geliştirmeye yönelik hamleleri, Alman Sömürge Derneği ile Endüstri ve Ticaret Derneği'nin faaliyetleri, İngiltere'nin tehdit algısını daha da artırıyordu. Denizlerdeki üstünlüğü ve ticaret hacmi tehlikeye düşen İngiltere daha önce ittifak teklifini reddettiği Almanya'ya 20. yüzyıla girilirken ittifak teklifinde bulunacak ancak bu kez teklifi Almanya kabul etmeyecekti.

Aslina bakılırsa İngiltere'nin Fransa ve Rusya'ya oranla Almanya ile sorunları daha azdı. İki ülke arasında toprak anlaşmazlığı da yoktu. Almanya, yine yaygın kanının aksine öncelikli olarak yeni sömürge elde etmeyi değil aksine Orta Doğu'ya barışçı yollardan nüfuz etmek istiyordu. Bu durum İngiltere'yi rahatsız ediyorsa da Rusya'yı denelemek isteyen İngiltere bundan kısmen memnun oluyordu. Ne var ki; iktisadi açıdan Almanya'yı bir tehdit olarak algılayan İngiltere; Rusya ve Fransa ile ittifakı tercih edecekti.

1900 yılında Fransa ile İtalya arasında imzalanan bir antlaşma ile Fransa, Fas'ta ayrıcalık elde ettiği takdirde İtalya'ya Trablusgarp'ta davranış serbestisi tanımayı kabul etmişti. Bu antlaşma İtalya ile İttifak Devletleri arasındaki bağları zayıflatacaktı.

1904 yılında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan antlaşma (Entente Cordiale) ile iki taraf sömürgelerde nüfuz alanları konusunda uzlaşmaya vardılar.

İrlanda ve Hindistan'daki ulusal direniş kıvılcımları İngiltere'yi Rusya ile uzlaşmaya itti. 1904-1905 yılları arasında Japonya'ya yenilerek Uzak Doğu'daki emellerini askıya alan ve iç karışıklıklarla karşı karşıya kalan Rusya da İngiltere gibi güçlü bir müttefike ihtiyaç duyuyordu. Nitekim iki taraf arasında 1907 yılında bir antlaşma imzalanacak ve daha önce iki tarafla da anlaşmalar imzalayan Fransa'yla birlikte Üçlü İtilaf Devletleri kurulmuş olacaktı.

İngiltere ile Rusya arasında 1908 yılında yapılan Reval Görüşmeleri ise İttihatçılar tarafından bir tehdit olarak algılanacak ve uluslararası gelişmeler karşısında pasif kaldığı düşünülen padişaha karşı tepkinin nedenlerinden biri olacaktır.

İtalya ile Rusya arasında imzalanan (Racconigi) Antlaşması (1909), İtalya ve Rusya'nın Trablusgarp ve Boğazlara yönelik emellerinin karşılıklı olarak tanınmasını içermesi açısından öneme sahiptir. Bu antlaşma ile İtalya İttifak Devletleri'nden bir adım daha uzaklaşacaktır.

5.6. Osmanlı Devleti'nin Yalnızlıktan Kurtulma Arayışları

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu; Osmanlı Devleti'ndeki karışıklıklardan istifade ederek Bosna-Hersek'i resmen işgal etmek istediğiinde, Osmanlı Devleti ile birlikte doğrudan Sırbistan'ı ve Rusya'yı karşısına aldı. Üçlü İttifak Devletleri'nden İtalya dahi bu işgale sıcak bakmıyordu.

1908 yılında Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nun Bosna Hersek'i işgali ile Balkanlardaki dengeler bozuldu. 20. yüzyılın başlarından itibaren uluslararası arenada yalnız kalan Osmanlı Devleti, Avusturya mallarına boykot sonrasında Bosna-Hersek'ten vazgeçmek zorunda kalırken Sırbistan'da savaş hazırlıkları başlamış; Rusya da Sırbistan'ı destekleyeceğini göstermişti. İngiltere ve Fransa'nın, Rusya'nın yanında durmaları ve ilhak konusunda bilgilendirmeyen İtalya'nın İttifak blokundan uzaklaşması nedeniyle bu bunalım "büyük savaşın provası" olarak değerlendirilir.

1911 yılında Fas'a hâkim olmaya yönelik Fransız-Alman rekabeti sırasında İngiltere'nin Fransa'yı desteklemesi dengelerin yavaş oturduğunu göstergesi idi. Fas

bunalımından bir hafta sonra İtalya'nın, Trablusgarp'ı ve On İki Ada'yı işgali sırasında büyük güçlerin tepkisiz kalmaları malum olduğu üzere İtalya'yı kaybetmemeye arzusundan kaynaklanıyordu.

I. Balkan Savaşı başladığında Büyük Devletlerin sınırların değişmeyeceğine dair notası/taahhütleri Osmanlı Devleti'nin yenilerek Midye-Enez hattına çekilmesi ile unutulacak hatta Almanya dâhil olmak üzere güçlü devletler Osmanlı Devleti'nin II. Balkan Savaşı'nda Edirne'yi geri almaya yönelik taarruzuna itiraz edeceklerdir. Ancak başkenti doğrudan tehdit altında kalan Osmanlı Devleti bu itiraza kulak asmayarak Edirne'yi geri almayı başaracaktı.

1914 yılında Londra'da düzenlenen Elçiler Konferansı'nın On İki Ada'yı İtalya'ya, İmroz, Bozcaada hariç Ege Adalarını Yunanistan'a bırakması da Osmanlı Devleti'nin Avrupalılar açısından bir müttefik olarak değer taşımadığının göstergesiydi.

20. yüzyıl başlarındaki toprak kayıpları sırasında Osmanlı Devleti Almanya'dan dahi destek bulamıyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin, Almanya ile yakınlığını Üçlü İtilaf Devletleri'ne karşı bir koz olarak kullanmaktan başka seçenek kalmamıştı. Nitekim 1913 yılında Alman komutan Otto Liman von Sanders'in İstanbul'da I. Ordu Komutanlığına atanması uluslararası bir bunalıma yol açtı. Üçlü İtilaf Devletleri bunu şiddetle protesto edince Osmanlı Devleti donanmaya İngiliz, jandarma ve maliyeye Fransız uzmanların atanmasını kabul etmek zorunda kaldı.

1914 yılında Anadolu'nun doğusunu fiilen Osmanlı Devleti'nden ayırmayı hedefleyen sözde Ermeni ıslahatı müzakereleri sırasında Osmanlı Devleti Almanya dâhil bütün büyük güçlerin karşısında olduğunu görecek; İngiltere, Fransa ve Rusya'ya ittifak teklifinde bulunacak fakat teklifleri kabul edilmeyince Almanya ile anlaşmaktan başka bir seçenek göremeyecektir.

Uygulamalar

- 1) Haluk Ülman tarafından kaleme alınan *Birinci Dünya Savaşı'na Giden Yol ve Savaş* adlı eseri okuyunuz.

Uygulama Soruları

- 1)** Birinci Dünya Savaşı öncesinde Avrupa'da yaşanan siyasi ve iktisadi gelişmeler nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Rönesans ve Reform hareketleri ile gelişen Coğrafi Keşif hareketleri ile sömürge sahibi olarak zenginleşen Avrupa Devletleri teknoloji alanında ilerlerken Osmanlı Devleti bu gelişmelere ayak uyduramayarak geride kalır.

Coğrafi Keşifleri gerçekleştiren İspanya, Portekiz, İngiltere, Hollanda, Fransa devletleri arasında Sanayi İnkılabı'nı başlatan İngiltere 18. yüzyıldan itibaren ön plana çıkmaya başlar ve âdetenin “süper gücü” hâline gelir. Sanayileşen ABD, Almanya, Rusya, Japonya ve İtalya'nın da ağırlıklarını hissettirmeleri uluslararası ilişkilere yeni bir boyut kazandırır.

19. yüzyıldan itibaren teknoloji ve askerî alanda yaşanan gelişmelerle birlikte Milliyetçilik fikrinin yeniden yorumlanması Avrupalı devletlerin hatta Batıyı örnek alarak gelişen Japonya'nın sömürgeleşme faaliyetlerine hız vermesine yol açar. Sömürgecilik faaliyetleri ile büyük güçler arasında dengelerin bozulması bloklaşmalara zemin hazırlar ve Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf Devletleri bu şekilde meydana gelir. Bu bloklaşmalar arasında sanayileşemeyen Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın sonlarında ve 20. yüzyılın başlarında yaşadığı uluslararası sorunlar sırasında yalnızlığa itildiğini görür. Bu uğurda Üçlü İtilaf Devletleri ile de müzakerelerde bulunan Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri saflarında katılır.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi Coğrafi Keşifler sonucunda Brezilya dışında Güney ve Orta Amerika'nın büyük bir bölümü ile Filipinler'i ele geçirmiştir?
- a) İspanya
  - b) İngiltere
  - c) Portekiz
  - d) Fransa
  - e) Hollanda
- 2) Sanayi İnkılabı aşağıdakilerden hangisinde başlamıştır?
- a) ABD
  - b) İngiltere
  - c) Portekiz
  - d) Fransa
  - e) Rusya
- 3) 1898-1900/1906-1907 kanunlarıyla donanmasını güçlendirme kararı alan ve Kiel Kanalı'nı derinleştirerek dretnot inşa etme planı yapan devlet aşağıdakilerden hangisidir?
- a) Hollanda
  - b) İngiltere
  - c) Portekiz
  - d) Fransa
  - e) Almanya

4) Panslavizm politikası en çok aşağıdaki ülkelerden hangilerini rahatsız etmiştir?

- a)** Hollanda - Almanya
- b)** Avusturya - Macaristan İmparatorluğu-İspanya
- c)** Osmanlı Devleti - Avusturya - Macaristan İmparatorluğu
- d)** Fransa- Avusturya - Macaristan İmparatorluğu
- e)** Portekiz - Osmanlı Devleti

5) Aşağıdakilerden hangisi Birinci Dünya Savaşı öncesinde Almanya'nın sömürgelerinden biri idi?

- a)** Angola
  - b)** Cezayir
  - c)** Fildişi
  - d)** Kamerun
  - e)** Eritre
- 6)** 19. yüzyıl sonlarında dünyada yaşanan askerî gelişmeler nelerdir?
- 7)** 19. yüzyılda Avrupalı devletler tarafından yeniden yorumlanan Milliyetçilik akımlarının genel özellikleri nelerdir?
- 8)** Birinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin sahip olduğu sömürgeler hangileri idi?
- 9)** Almanya'nın yükselişi ile Avrupa'da yaşanan uluslararası sorunlar nelerdir?
- 10)** Birinci Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin yalnızlığa itilmesinin sebepleri nelerdir?

Cevaplar

- 1) a, 2) b, 3) e, 4) c, 5) d**

6. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE

(Bölüm Yazarı: Prof. Dr. Cezmi Eraslan)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

6.1. Osmanlı Devleti’nin Savaşa Girişи

6.1.1. Cepheler

6.1.1.1. Kafkas Cephesi

6.1.1.2. Sina - Filistin Cephesi

6.1.1.3. Irak Cephesi

6.1.1.4. Çanakkale Cephesi

6.1.1.5. Galicia Cephesi

6.1.1.6. Romanya Cephesi

6.1.1.7. Makedonya Cephesi

6.1.2. Savaş Sırasında Osmanlı Devleti’ni Paylaşma Projeleri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Osmanlı Devleti savaşa nasıl girdi? İstese girmeyebilir miydi?
- 2)** Osmanlı Devleti hangi cephelerde ve hangi şartlarda savaştı?
- 3)** Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik gizli antlaşmalar nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Devleti'nin Savaşa girişi	<p>Savaşın çıkışının önemli sebeplerinden birinin, Osmanlı pastasını paylaşma yarışı olduğunu kavrar.</p> <p>Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalma ihtimalinin olmadığını anlar ve açıklar.</p> <p>Goben ve Breslav adlı savaş gemilerinin Karadeniz'e geçişini meselesinin Osmanlı'nın savaşa girişinde tek başına sebep olmadığını kavrar.</p>	<p>“Şark Meselesi” kavramını ilgili kitaplardan okur.</p> <p>Savaşın çıkış sebepleri ile savaş sonunda imzalanan antlaşmaları mukayese eder.</p>
Osmanlı Devleti'nin Katıldığı Cepheler	<p>Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da Galicia, Romanya ve Makedonya cephelerinde; sınırlarımızda ise, Kafkas, Filistin-Suriye, Irak ve Çanakkale cephelerinde savaştığını açıklar.</p> <p>Çanakkale'de âdet bir destan yazıldığını, buradaki zaferin Türk ve Dünya tarihi açısından çok önemli sonuçlar doğurduğunu bilir.</p> <p>Cephelerde yaşanan kayıp ve yenilgilerde; tabii şartlar, lojistik imkânsızlıklar, sevk ve idarede yetersizlikler, teknolojik imkânsızlıklar ve özellikle Alman menfaat hesaplarının etkili olduğunu kavrar.</p>	<p>Genelkurmay ATASE Başkanlığı tarafından yayınlanan, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi (bütün cepheler) serisi okunabilir.</p> <p>Çanakkale ile ilgili filmler, 120 filmi izlenebilir.</p> <p>Savaş öncesi</p> <p>Osmanlı Devleti' nin sınırları ile Savaş sonrası sınırları bir harita üzerinde tartışılır.</p>
Osmanlı Devleti' ni Paylaşmaya Yönerek Gizli Antlaşmalar	<p>Daha savaş bitmeden, İtilaf Devletleri' nin Osmanlı'yı paylaşmaya yönelik gizli antlaşmalar yaptığıını öğrenir.</p> <p>Gizli antlaşmalarla yapılan paylaşma Osmanlı Devleti' nin yaşama şansını ortadan kaldırıldığını kavrar.</p> <p>Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması' nın Gizli Antlaşmalarla ilişkili olduğunu kavrar.</p>	<p>Gizli antlaşmalarla yapılan paylaşım ile Mondros Mütarekesi sonrası işgaller ve Sevr Antlaşması haritasını karşılaştırarak mukayese eder.</p>

Anahtar Kavramlar

- Birinci Dünya Savaşı
- Şark Meselesi
- Osmanlı Devleti
- Cepheler
- Gizli antlaşmalar

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Batı için Türklerin Rumeli'ye ayak bastığı tarihten itibaren başlayan Şark Meselesinin halli için son adım niteliğini taşır. Aslında Osmanlı klasik döneminin bitişinden itibaren yaşanan ‘hangi Avrupalı devletin nereyi alacağı’ konusundaki anlaşmazlık sürecin uzamasına yol açmıştır. Üzerinde uzlaşamayan en önemli kısım ise İstanbul'u kimin alacağıdır. Kendi aralarında, alacakları paylar konusunda kabaca da olsa uzlaştıkları süreçte üç anlaşma yer alır: 1894 Fransa-Rusya, 1904 Fransa-İngiltere (Entente Cordiale) ve 1907 İngiltere - Rusya (Reval). Birinci Dünya Savaşı'nda Üçlü İtilaf olarak anılan tarafların anlaşmalarında ortak nokta birbirlerinin izni olmadan yeni ittifaklara girmemektir. Ancak İngiltere ve Rusya Balkanlar ve Osmanlı Devleti toprakları üzerindeki kesin kararı sonraya bırakmalarına rağmen İngiltere, Rusya'yı Osmanlı Devleti karşısında serbest bırakmayı prensipte kabul etmiştir. Rusya ise Balkanlardaki rakibi Avusturya'yı parçalayarak bölgedeki bütün Slavları kendi idaresinde birleştirmek istemiştir. Ayrıca yoğun insan gücünü kullanabileceklerini düşünen müttefiklerinin yardımını ile İstanbul ve Boğazları elde etmeyi amaçlamıştır.

Öte yandan 1890'larda dünyanın en çok üreten dördüncü ülkesi hâline gelen Almanya yayılma ve sömürgecilik sahası olarak Osmanlı Devleti'ni görmüştür. Dış siyasette Rusya'ya gereğinden fazla önem verildiğini düşünen II. Wilhelm Osmanlı Devleti'ne 1889 ve 1898'de yaptığı ziyaretlerle buradaki nüfuzunu güçlendirmeye, silah fabrikalarına ve sanayisine daha geniş pazarlar bulmaya çalışmıştır.

Osmanlı Devleti'nin âdeti kaçınılmaz bir adım atarak Almanya yanında girdiği savaş sürecinin ayrıntılarına girmeden önce savaşa nasıl gidildiğini, tarafların nasıl oluştuğunu kısaca ele almak savaşın safhalarını anlamada yardımcı olacaktır.

6.1. Osmanlı Devleti'nin Genel Durumu ve İttifak Arayışları

Osmanlı Ordusunun İtalya ile Trablusgarp savaşında ve Balkan devletleriyle Balkan savaşları sırasında birlikler arasında iletişimszilik, siyasi çekişmeler ve yetersiz eğitimden kaynaklanan askerî başarısızlıklar hem dünya kamuoyunda hem de Türkiye'de hayal kırıklığı yaratmıştı. Enver Paşa'nın Harbiye Nazırlığı sırasında 3 Ocak 1914'te ordunun subay kadrosunda giriştiği tasfiye mevcut yapıyı önemli ölçüde değiştirmiştir. Büyük çoğunluğu, Balkanavaşlarında yetersizliği ortaya çıkmış, her yaş grubundan alaylı tabir edilen 1000'den fazla subayı emekli eden Enver Paşa, bu suretle ordunun sevk ve idare kadrosunu esaslı surette gençleştirmiştir. Donanmanın modernize edilmesi İngiliz Amiral Limpus komutasında bir İngiliz Deniz Heyetine verilmiş, Fransızlar için Jandarma, Almanlar için ise kara ordusu ayrılmıştı. Ordunun silah, araç, gereç ve donanım bakımından yetersizliği Alman silah fabrikalarına yapılan siparişlerle giderilmeye çalışılırken, subayların bireysel donanımlarını artırmak için kolordu karargâhlarında çeşitli dil kursları açılmaya başlandı.

Osmanlı yönetimi Almanya'nın ilgisini aşırı iktisadi bulduğu için Rusya'nın saldırısını frenlemek üzere İngiltere ve Fransa ile anlaşmaya çalışmışlardır. Bunun için 1913-1914 yıllarında hükümetler nezdinde görüşmeler yapılırken ticari, iktisadi imtiyazlar verilmeye başlanmıştır.

İngiltere ile müzakerelerde, Basra körfezi ve Güney Arabistan'da karşılıklı nüfuz bölgeleri belirlenmiştir. Fırat ve Dicle'de nehir taşımacılığı imtiyazı İngiliz şirketlere verildiği gibi, Bağdat ve Basra mahalli tren inşa imtiyazı da İngilzlere verilmiştir. Ayrıca, bitmekte olan imtiyaz süreleri uzatılmış, Trabzon ve Samsun limanlarının yapımları, İngilzlere verilmiştir. Daha da mühim olanı Bağdat demiryolunun Bağdat-Basra kısmı inşasına İngiltere de dâhil edilmiştir. Bu arada deniz kuvvetlerinin ıslahı bir İngiliz askerî heyetine havale edilmiş tersanelerin inşa ve genişletme işleri de bu devlete verilmiştir. İngiliz gemi ve silah fabrikalarına yüklü paralar ödenerek silahlar ismarlanmıştır.

Diğer yandan Maliye Nazırı Cavid Bey Fransa'da faaliyettedir. Amacı iktisadi kapitülasyonlardan kurtulmak için Fransız hükümetini razı ederek siyasi yakınlaşma ortamı yaratmaya çalışmaktadır. Bu çerçevede Suriye'deki ulaşım işlerinin düzeltilmesi, yeni tren ve liman imtiyazları yanında, Sivas-Samsun, Erzincan-Harput-Diyarbakır arası 1500 km'lik demiryolu inşaatı imtiyazı Fransızlara verilmiş ve 35 milyon altın borç alınmıştır.

Fransa ve İngiltere kapitülasyonlardan vazgeçmeye, ancak diğerlerinin de razı olması durumunda olumlu bakmıştır. Son olarak Talat Paşa Mayıs 1914'te Kırım'da Rus Çar'ına ittifak teklifinde bulunmuştur. Ancak İstanbul ve Boğazları ele geçirmek hususunda müttefiklerini razı etmiş olan Rusya, Alman askerî heyetlerinin Türkiye'de olmalarını bahane ederek iş birliğine yanaşmamıştır.

Osmanlı Devleti'nin ittifaklara kabul edilmemesinin asıl önemli sebebi, çıkıştı beklenen umumi bir savaşta paylaşılması düşünülen pasta olarak görülmüşdür. İngiltere ve Fransa Osmanlı'yı savaşta müttefik değil, taşınacak bir yük olarak değerlendirirken, müttefikleri Rusya'yı kızmak istememişlerdir. Almanya'ya karşı Rusya'nın geniş insan

kaynaklarını kullanabilme ümidiyle Boğazlar ve İstanbul üzerindeki isteklerini kabul etmişlerdir. Aksi hâlde Rusya'nın Almanya safina kayması bile söz konusuydu.

6.2. Şartların Zorladığı İttifak: Türkiye- Almanya

İtilaf Devletleri'nin iş birliğine yanaşmamaları karşısında Osmanlı yöneticileri de gayriresmî olarak Almanya ve Avusturya'ya aynı zamanda 22 Temmuz 1914'te ittifak teklif etmişlerdi. Görüşmeler neticesinde İmparator II. Wilhelm'in de desteği ile 2 Ağustos 1914'te Almanya ile ittifak anlaşması imzalandı.

Taraflar, Avusturya-Sırbistan ihtilafında mutlak tarafsızlıklarını koruyacaklardır.

Rusya bu anlaşmazlığa askerî müdahalede bulunur da Almanya Avusturya'ya yardım etmek durumunda kalır, savaş çıkarsa Osmanlı Devleti de savaşa girecektir.

Savaşta Alman askerî heyetleri Osmanlı Devleti'nin emrinde çalışacak ve bunlar Osmanlı ordusunun genel sevk ve idaresinde fiili nüfuz sahibi olacaklardır.

Almanya gereği zaman Osmanlı İmparatorluğu'nu silah gücü ile korumayı taahhüt etmiştir. Anlaşma imzalandığı andan itibaren geçerli olup, 1918 sonuna kadar yürürlükte kalacaktır. Baron von Wangenheim ile Said Halim Paşa'nın imzaladığı bu anlaşma taraflardan birince vaktinden evvel feshedilmez ise 5 yıl daha yürürlükte kalacak ve her iki tarafın rızası söz konusu olduğunda ilan edilecekti.

Ottoman Empire, aynı gün genel seferberliğin yanı sıra moratoryum ilan etmiş, Meclis-i Mebusanı tatil etmiş, ancak savaşa hemen girmemiştir. Yöneticiler anlaşmanın savunma iş birliği anlaşması olduğunu savunurken, Alman Genelkurmayı mümkün olan ilk fırsatla Türkiye'nin savaşa girmesini istemiştir. Alman genelkurmay başkanı Moltke: hiçbir kayda tabi olmadan hareket etmek durumunda olduklarını, Türkiye ile anlaşmanın; Hindistan, Mısır ve Kafkasya'da "İslam âleminin taassubunu son raddeye kadar tahrik etmek imkânını vereceğini" bekliyordu. Buna mukabil, İngiltere, Fransa ve Rusya, Osmanlı Devleti'ne tarafsız kalmasını, böylelikle toprak bütünlüğünün korunacağını garanti edeceklerini bildirmişlerdir. Ancak bunlar sözlü ve ayrı, ayrı yapılan gayri resmi bildirimler olduğu için Osmanlı yönetimi de bunlara pek aldırmamıştır. Hükümet, muhalefeti önlemek için meclisi, Kasıma kadar tatil ederken, başına da sıkı bir sansür uygulamasına başlamıştır. Buna mukabil 2 Ağustos'ta İngiltere, parası ödenerek İngiliz tersanelerine sipariş edilmiş olan Reşadiye ve Sultan Osman adlı iki savaş gemisine el koymuştur.

6.2.1. Alman İttifakından Sonra İttifak Arayışları:

Bu arada Enver Paşa, 5 Ağustos'ta Ruslara İstanbul'daki askerî ataşe General Leontiyef aracılığıyla bir teklife bulunmuştur. Osmanlı seferberliğinin Rusya'ya karşı olmadığı, Osmanlı Devleti'nin henüz kimseyle ittifak yapmadığı bildirilerek karşılıklı çıkarları gözeten bir iş birliği önerilmiştir. Buna göre, Kafkaslardaki Osmanlı 9. ve 11. Kolorduları geri çekilecek, Balkan devletleri Rusya'ya savaş açarsa onlara karşı kullanılmak üzere Osmanlı Devleti Rusya'ya bir ordu tahsis edecek, Alman askerî heyetini topraklarından çıkaracaktır.

Bunlara karşılık Osmanlı yönetimi, meridyen hattına kadar Trakya'dan arazi ve Adalar Denizindeki adalarını istemiştir. Ayrıca Rusya ile 10 senelik bir savunma iş birliği anlaşması yapacaktır. İstanbul'daki Büyükelçinin hemen ittifak yapılması ısrarına karşın gelişmeleri Bulgaristan'ın konumunu netleştirmesine bağlayan Rus hükümeti Osmanlı yönetimini oyalayarak zaman kazanmak yolunu seçmiş, neticede bu teklifler de kabul edilmemiştir.

Dönemin sadrazamı Said Halim Paşa'nın Mabeyin Başkâtibi Ali Fuad Türkgeldi'ye söylediği şu cümleler dönemin şartlarını bütün çiplaklılığı ile ortaya koymaktadır. "Başımıza gelen mağlubiyetler üzerine bir müttefik bulmak için her tarafa başvurduğumuz ve hatta Yunan devletine kadar müracaat ettiğimiz hâlde muvaffak olamadık, şimdi ittifak-ı müselleseye (üçlü pakta) dahil olmak için bir fırsat zuhur etti. Bu devletin istikbalini kurtaracaktır".

Bu esnada iktidara geldikleri günden beri devamlı olarak kapitülasyonları kaldırma çabası içinde olan İttihat ve Terakki hükümeti 8 Eylül 1914'te tek taraflı olarak 1 Ekim 1914'ten itibaren geçerli olmak üzere kapitülasyonları kaldırma kararını almış ve bunu 9 Eylül'de ilan etmiştir. Bu karara en fazla itiraz Almanya ve Avusturya'dan gelmiştir. Devletler, milletlerarası önemli ittifaklarla aynı kadere bağlanmış olsalar bile kendi çıkarlarını ortaklarının aleyhinde sürdürme bencilliği içerisinde olmuşlardır.

6.3. Birinci Dünya Savaşı'nın Çıkışı

1914 senesine gelindiğinde bloklaşma son haddine gelmiştir. Savaşa bir bahane gerekmektedir. Görünen bahane de 28 Haziran 1914'te Avusturya - Macaristan Veliahdi François Ferdinand ve karısının Saraybosna'yı ziyaretleri sırasında suikasta uğrayarak Gabriel Princip adlı bir Sırp tarafından öldürülmeleri olmuştur. Avusturya 23 Temmuzda çok ağır şartlarla dolu kesin uyarı gönderdiği Sırbistan'a Almanya'nın da onayı ile 28 Temmuz 1914'te savaş ilan etmiştir.

Temmuzda Rusya seferberlik ilan etmiştir. Almanya seferberliği durdurması için ultimatum vermişse de etkili olamayınca, 1 Ağustos'ta Rusya'ya savaş açmıştır. Bu esnada Fransa da seferberlik ilan etmiştir. Almanya, Fransa'ya Belçika üzerinden saldırmayı planladığı için Belçika'ya, bütün zararlarını ödeyeceğini ve toprak bütünlüğünü koruyacağını garanti ederek geçiş izni istemiştir. İngiltere'nin tek taraflı, yükümlülük getirmeyen garantisine güvenen Belçika ret cevabı verince 2 Ağustos'ta Osmanlı Devleti ile anlaşma imzalayan Almanya 3 Ağustos'ta Belçika'ya savaş ilan etmiştir. 4 Ağustos'ta İngiltere Belçika'ya olan taahhüdü tutarak Almanya'ya savaş açmıştır. Çatışmalar başlangıçta bir Avrupa savaşı gibiye de Osmanlı Devleti'nin de katılımı ile bir dünya savaşı hâlini almıştır.

Amiral Souchon komutasında Karadeniz'e çıkan bir Osmanlı filosunun 29 Ekim'de Sivastopol, Odesa, Kefe, Novorossisk liman ve şehirlerini topa tutarak buralardaki iki Rus ve bir Fransız gemisini batırması Osmanlı devletini savaşa sokmaya yetmiştir. Rusya fiilen 31 Ekimde Doğu Bayezid'in kuzeinden sınırı geçmiştir. İngilizler de ertesi gün (1 Kasım 1914) Akabe'yi bombalamışlardır. İngilizler Basra Körfezinden nehirler boyunca asker çıkarıp

harekâta girişmişlerdi. 3 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da Fransa ve İngiltere savaş ilan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin karşı savaş ilanı ise 11 Kasım 1914'te yapılmıştır.

Padişah V. Mehmed Reşad savaş ilanından 3 gün sonra 14 Kasım 1914'te "Cihad-ı Ekber" ilan etmiştir.

6.4. Savaşta Cepheler

Osmanlı orduları çoğu zaman müttefiklerinin yükünü hafifletmek amacıyla kullanılmışsa da mevcut imkânlarla en iyisini yapmağa çalışmışlardır. Savaşta kendi sınırlarını korumaya dönük cephelerdeki fedakârlığın bu toprakları ebediyen yurt hâline getirdiğini söyleyebiliriz.

6.4.1. Kafkasya Cephesi

Ruslar 1878 Berlin Kongresi kararları ile Kars'ı aldıktan sonra mütemadiyen bölgeye yatırım yapmış, Sarıkamış'a kadar demiryolu getirmiştir. Böylece bölgedeki her askerî harekette ulaşım üstünlüğünü daha işin başında eline almıştır.

Kafkas cephesi 1 Kasım 1914'te Rus saldırıyla başlamıştır. Ancak bölgedeki Osmanlı orduları bunu başarıyla durdurmuş ve karşı harekâta geçmişlerdir. Rusların bölgedeki kuvvetlerinin çok fazla olmaması başkomutan vekili Enver Paşa'ya Kafkasları zapt etme umidini vermiştir. Bunda Alman subayların telkinlerinin de rolü olmuştur. Kafkasya'yı alarak Türkistan coğrafyası ile doğrudan temas geçmek ve hatta Hindistan'a kadar ilerlemek gibi stratejik ancak devletin imkânlarına nispetle hayalci düşüncelerle Boğazlar ve Trakya'da tutulması gereken kuvvetlerin bir kısmı bu cepheye kaydırılmıştır. Mevsim şartlarını dikkate almayan bu hareket bölgedeki III. ordu komutanı Hasan İzzet Paşanın ve 9. ve 10. kolordu komutanlarının istifalarına yol açmıştır. Taarruza geçirilen askerlerin büyük kısmı ağır kiş şartları dolayısıyla yolda hayatını kaybetmiştir. Yetersiz hâle gelen birliklerin 29 Aralıkta Sarıkamış'ı kuşatılması ise netice almaya yetmemiştir. Enver Paşa 2 Ocak 1915'te cephe komutasını Hafız Hakkı Paşa'ya terk ederek İstanbul'a dönmüştür. Cepheden geriye ise çoğu hastalıkla 12.000 asker dönebilmiştir. Buna mukabil ileri harekâta girişen Rus ordusu, Ardahan ve Oltu'yu işgal ederken savaşın başından itibaren tüm kayıpları 12.000 kişi olmuştur. Ruslar ilkbaharda Van, Muş ve Bitlis'i işgal etmişlerdir. Bölgedeki askerlere Karadeniz'deki Rus donanması yüzünden denizden de takviye gönderilememiştir.

1916 baharında yeniden saldırıya geçen Ruslar denizden Doğu Karadeniz'e çıkardıkları bir kolordu ile Erzurum, Erzincan ve Temmuz ayında Trabzon'u işgal etmişlerdir. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 16. Kolordu birlikleri 6 Ağustos da Rusların 4. Kolordusunu yenerek Muş'u, bir gün sonra da Bitlis'i kurtarmışlardır. 1917 senesi Martında Rusya'da ihtilâlin patlak vermesi üzerine Rusya savaştan çekilmiştir. Rusların yerini alan Ermenilerin bölgedeki Müslümanlara yönelik katliama başlamasına üzerine Kâzım Karabekir Paşanın kumandasındaki Kafkas kolorduları 12 Mart 1918'de Erzincan ve Erzurum'u kurtarmıştır.

3 Mart 1918 Brest-Litovsk anlaşması ile Kars, Ardahan ve Batum'u geri alan Osmanlı Devleti, Kafkasya içlerinde ilerleyerek geçici bir süre için de olsa Bakü'yü alarak Hazar Denizi kıyılarına ulaşmıştır.

6.4.2. Kanal Cephesi

İngilizlerin asker, mühimmat ve malzeme sevkiyatında can damarı vazifesi gören Süveyş Kanalı'na yönelik harekât bu damarı kesip, çıkarılacak isyanla Mısır'ı geri almak hedeflerine yönelik olmuştur. Geri plânda ise İngiltere'yi Orta Doğu'da Osmanlı ile uğraştırarak Avrupa'daki etkisini azaltmak isteyen Alman Genel Kurmayının telkinleri vardır. Ancak harekât plânının başarı şansının düşük olması Alman General Liman von Sanders'in bile itirazına sebep olmuştu.

Cephe komutanı, Suriye ve Filistin'deki 4. Ordu Komutanı sıfatıyla Cemal Paşa'dır. Öneminden dolayı İngilizlerin 100.000'i Mısır'da olmak üzere yaklaşık 150.000 kişilik kuvvet yiğdiğini bölgeye 35.000 kişilik kuvvet sevk eden Cemal Paşa, 2-3 Şubat 1915'te Kanal'a gelmiştir. Her türlü malzemeyi beraberinde getirmeye mecbur kalan askerin en fazla iki günlük yiyeceği vardır. 2 Şubat gecesi yapılan taarruzda 25. firma askerlerinden oluşan gücün 600 kişilik bir kısmı kanalı geçebilmiş, sonra da şehit veya esir edilmişler, diğerleri kanalda hayatlarını yitirmiştir. 3 Şubat gecesi orduya geri çekilme emri verilmiştir. Çanakkale Cephesi'nde çarpışmaların şiddetlenmesi üzerine 4.ordu'nun bir kısım birlikleri de buradan alınarak taarruz ileri bir tarihe ertelenmiştir.

Mevcut sıkıntılar ve Hicaz demiryollarının orduların ikmal malzemelerini nakildeki yetersizliği dolayısıyla Kanala ikinci defa ancak 1916 yılının 16 Temmuzunda saldırı yapılmıştır. Pek çok sayıda Alman'ın da iştirakiyle yapılan bu savaşta askerin 1/4'ü kaybedilmiş, açlık, susuzluk ve cephanesizlik sebebiyle geri çekilmek mecburiyeti hâsil olmuştur. Bundan sonra 4-5 Ağustos'ta Romani ve Katya bölgelerinde İngilizlerle yeniden karşı karşıya gelmiştir. Ancak sonuç yine aynı olmuştur. Bu çatışma 'Mısır'ın Fethi' hülyasının son tezahürü olarak değerlendirilmektedir.

6.4.3. Irak Cephesi

İngilizler Hindistan deniz yolunun güvenliğini sağlama ve petrol potansiyeli bakımlarından önem verdikleri bir cephedir. İngilizler savaş başlamadan asker yiğmaya başladığı cephe üzerinden müttefikleri Rusya ile birleşme umidi taşımışlardır. Bölgede daha ziyade Arap kabilelerine ve ilan edilen cihada güvenen ve İngilizlerin 1868'den beri bölge kabilelerine yönelik çalışmalarını göz ardı eden Türk Genelkurmayı az sayıda Türk askeri (8.000 kişi) bulundurmuştur. Bölgedeki pek çok kabile ile anlaşmış olan İngilizler 22 Kasım 1914'te Basra'yı aldıktan sonra ileri harekâta geçerek 9 Aralıkta Kurna'yı ele geçirmiştir. Yarbay Süleyman Askeri Beyin mahalli gönüllü kuvvetleri düzenlemesiyle İngilizlere karşı başlangıçta mevzii başarılar kazanan Osmanlı kuvvetleri 14 Nisan'dan başlamak üzere art arda yenilmeye başlamışlardır. İngilizler 21 Mayıs'ta Amara, 25 Temmuzda Nasırîye ve 28 Eylülde Kutü'l Ammara'yı almışlardır.

22 Kasım'da Selmân-ı Pâk muharebelerinde büyük bir başarı gösteren Halil Bey kumandasındaki Osmanlı kuvvetleri Kutü'l - Ammara'da İngiliz kuvvetlerini kuşatmışlardır. Eylül 1915'te Kutü'l - Ammare'ye yerleşmiş olan İngiliz kuvvetleri 29 Nisan 1916'da komutanları Thownsend ile birlikte Halil(Kut) Paşa'ya teslim olmak zorunda kalmışlardır. Ancak hiçbir şekilde İngiliz faaliyetleri durmak bilmemiştir. Bağdat üzerinde yürümek için sürekli asker ve mühimmat yiğmак ile meşgul olan İngilizler Şattü'l-Arab'ı kullanarak 13 Aralık 1916'da ileri harekâta başlamışlardır. 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirmek suretiyle de cephenin en etkili sonucunu almışlardır. 1917 yılı içerisinde başka ciddi saldırırda bulunmayan İngilizler, 30 Ekimde mütarekenin imzalanmasından sonra 8 Kasım'da Musul'u işgal etmişlerdir.

6.4.4. Çanakkale Cephesi

Çanakkale Cephesi'nin açılması daha savaştan önce İngiliz bahriyesince düşünülen bir husustur. Hedef, Çanakkale'den hareketle İstanbul alınacak, Osmanlı savaş dışı bırakılacaktır. Boğazlardan geçişin sağlanmasıyla İngiliz ve Fransızlar sosyal karıskılıklar içerisindeki müttefikleri Rusya'ya daha çabuk ve kolay bir şekilde askerî yardım ve malzeme akışını gerçekleştireceklerdir. Rusya'nın ekonomisindeki daralma dış dünyaya ulaşmasının sağlanmasıyla giderilecektir. Ayrıca böyle bir cephede elde edilecek başarılar hâlen tarafsızlıklarını korumakta devam eden Balkan devletlerini İtilaf Devletleri safina çekebilecektir. Bunlara ilaveten bu cephede çarpışmaların başlaması Kafkaslarda Rusları zorlayan Türk birlüklerinin buraya kaydırılmasını gerektirecek, Rusya'nın yükünü hafifletecektir.

İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener Çanakkale'yi geçmede kara kuvvetlerine ihtiyaç kalmayacağı hesabıyla, İngiliz- Fransız Filosunu Şubat 1915'te Limni adasının Mondros limanında toplamıştır. Savaş 19 Şubat 1915'te İtilaf donanmalarının Kumkale ve Seddü'l-Bahr tabyalarını uzun menzilli top larla dövmesiyle başlamıştır.

İtilaf Devletleri, Boğazları ele geçirince İstanbul'un paylaşılmasının gündeme geleceğini, bunun da İtalya ve Bulgaristan başta olmak üzere tarafsızların paylaşmada yer almak için kendi yanlarında savaşa katılacağını düşünmüştür. Bu düşüncelerle 17 Mart'a kadar bombardıman aralıklarla sürmüştür. 18 Mart sabahı Fransızlar Anadolu yakasını, İngilizler Rumeli yakasını dövmeye devam ederek Boğaz'dan geçmek için hareket etmişlerdir. Daha önce Nusret mayın gemisiyle Boğaz'ın Karanlık Liman mevkiiine mayın döşeyen Osmanlı askeri, yaklaşık 7 saat süren bu bombardımana metanetle karşı koymuştur.

18 Mart 1915 akşamına kadar devam eden çarpışmalarda İngiliz ve Fransızların 18 gemilik filosundan 7 savaş gemisi sulara gömülmüş, diğerleri onarımı muhtaç hâlde yaralar almışlardır. Bunun üzerine karadan harekete geçip Gelibolu'nun işgaline karar vermişlerdir. Misir'dan tümenler getirip Limni ve İmroz adalarına yığınak yapmışlardır. Nisan 1915 başında 100.000 kişilik bir kuvvet toplanmıştır. 25 Nisan 1915'teki çıkışma ile karaavaşları başlamıştır. Anadolu yakasına yapılan çıkışma püskürtülmüştür. Bunun üzerine daha güçlü olarak Seddü'l-Bahr kıyılara çıkmışlardır. 28 Nisan I. Kitre savaşı taraflarda ağır can kaybına yol açmıştır. Mayıs başında yeni asker sevkiyatı devam etmiştir. 6 Mayıstaki II. Kitre

savaşı 50.000 kişilik İngiliz-Fransız ordusuyla yapılmıştır. Türkler büyük gayretler ve kahramanlıklar yaratarak başarılı olmuşlardır. Yaklaşık 8 ay süren Çanakkale kara savaşlarında Türk askeri, cesur, akıllı ve atak bir komutanın idaresinde neler yapmağa gücünün yeteceğini göstermiştir. Bilhassa Anafartalar savaşında (7-8 Ağustos 1915) Yarbay olan Mustafa Kemal Bey'in askere "taarruzu değil ölmeyi emretmesi" savaşın kaderini etkilemiştir. Churchill'in anılarında "kaderin adamı" olarak tanımladığı M. Kemal, Conkbayırı ve Koca Çimen'de ilerleyen Anzak kolordusunu geri çekilmeye zorlayarak istila edilen noktaları kurtarmıştır. 19. tümen ve 57. alayı merkezden emir beklemeden kendi kararıyla cepheye süren Mustafa Kemal, Çanakkale Cephesi'nin düşmesini engellemiştir, Boğazlar üzerinden İstanbul'u kurtarmıştır. Cephedeki savaşlar İngilizlerin 19/20 Aralık 1915'te Arıburnu ve Anafartalar'ı, 8/9 Ocak gecesi Seddü'l-Bahr bölgelerini boşaltmasıyla sona ermiştir.

6.4.4.1. Çanakkale Savaşlarının Sonuçları

Çanakkale savaşları şehit ve yaralı yaklaşık 250.000 civarında vatan evladının kaybedilmesiyle kazanılmıştır. İngiliz ve Fransızların kayipları da bu civardadır. İtilaf Devletleri cepheye sürdürdüğü askerlerin çok büyük bölümünü sömürgelerden getirdiği için kayiplardan pek etkilenmemiştir. Ancak Osmanlı Devleti bu cephenin kayiplarını telafi edememiştir. Bunun en büyük etkisini ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda görmüştür. Zira Çanakkale'deki kayipların pek çoğu yüksekögrenim görmüş, kalifiye insanlardı. Çanakkale Savaşları'nın olumlu neticeleri arasında ise Mustafa Kemal'i Türk ve dünya kamuoyuna tanıtması ve daha sonra gerçekleşecek Türk İstiklal harbinde moral destek sağlamasını sayabiliriz.

Çanakkale'de uğradıkları yenilgi İtilaf Devletleri'ne çok pahalıya mal olmuştur. Savaş sırasında Almanya ve Avusturya Sırpları ezmiştir. 6 Eylülde ittifaka dâhil olan Bulgaristan 12 Ekimde Sırbistan'a savaş ilan etmiştir. Savaşın uzaması ve Rusların yardım alamaması Rusya'daki sefalet ve açlığı arttırmış ve ihtilalin zeminini hazırlamıştır. Müttefikler Rus buğdayından istifade edememişlerdir. İngiltere bilhassa sömürgelerinde büyük nüfuz kaybına uğrarken, uzayan savaşla 1.600.000'den fazla insan kaybına maruz kalmıştır. Fransa'nın kaybı da ondan az değildir.

6.5. Cephelerin Genişlemesi

Savaş boyunca taraflar savaş güçlerini artırmak adına yeni müttefikler bulmaya önem vermişlerdir. 26 Nisan 1915'teki Londra Antlaşması ile Adriyatik'teki hakları tanınan, İtalya'ya 12 ada ve Antalya yöresi verilmiştir. Ayrıca, Trablus ve Eritre'de, genişlemesine de izin verilecektir. Bu gelişmeler üzerine 20 Mayıs'ta İtalya Avusturya'ya savaş açmıştır. Ağustos'ta ise Almanya ve Osmanlı Devleti'ne savaş ilanında bulunmuştur.

Buna mukabil Bulgaristan da 12 Ekim 1915'te Sırbistan'a savaş ilan ederek mücadeleye dâhil oldu. Sırbistan'ın Bulgar ve Avusturya kuvvetleri arasında kalması üzerine İngiltere ve Fransa tarafsız Yunanistan topraklarına asker çıkardılsa da Sırbistan'ın tamamen işgaline engel olamadılar.

17 Ağustos'ta İtilaf Devletleri ile anlaşan Romanya, Bukovina, Banat ve Transilvanya'yı almayı hedeflemiştir. 28 Ağustos 1916'da Avusturya'ya saldırarak savaşa giren Romanya çabuk bir başarı elde edememiştir. Bulgaristan'ın güneyden saldırısı ve Rusya'nın ihtilâl yüzünden savaşı bırakması onu da 1917 ilkbaharında mütareke yapmaya mecbur etmiştir.

1917 yılının Mart ayı içerisinde iki Amerikan ticaret gemisinin Alman denizaltılarinka batırılması üzerine Amerikan kongresinin 2 Nisan 1917 tarihli oturumunda aldığı bir kararla Amerika Almanya'ya savaş açmıştır. Müttefiklerine yardım amacıyla da derhal Avrupa'ya askerî destek vermeye başlamıştır.

Balkanlarda ve Batı Anadolu'daki yayılma hesaplarından dolayı fırsat kollayan Yunanistan'da İtilaf Devletleri de Atina'ya asker çıkararak Kraldan tahtı terk etmesini istemişlerdir. Kral Konstantin'in oğlu lehine tahttan çekilmesi üzerine Venizelos yeniden görevine dönmüş ve 26 Haziran 1917'de Yunanistan savaşa katılmıştır.

Türk askeri bu savaşta sadece kendi topraklarını savunmak amacıyla savaşmamış, zor durumdaki müttefiklerine yardım için de cepheye sürülmüşlerdi. Bu cepheler Galicia, Romanya ve Makedonya cepheleridir.

6.6. Savaş Sırasında Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Projeleri

Birinci Dünya Savaşı devam ederken, İtilaf Devletleri de bir taraftan Osmanlı Devleti'ni kendi aralarında paylaşmanın hesabı içine girdiler. Aslında bu niyet daha önce de vurguladığımız üzere 1815'te Osmanlı'ya "hasta adam" teşhisi konmakla açıkça dile getirilmiş idi. Osmanlı Devleti'nin Müttefikler safında savaşa girmesiyle, ilerde doğabilecek anlaşmazlıklara meydan vermemek için, daha savaşın sonu belli olmadan İtilaf Devletleri Osmanlı üzerinde paylaşma projelerini hazırlamaya başladılar.

Rusya, İtilaf Devletleri'nin zaferi hâlinde İstanbul ve Boğazları ilhak etme niyetinde olduğunu 4 Mart 1915 tarihli muhtırası ile İngiltere ve Fransa'ya bildirdi. İngilizler ve Fransızlar da karşı talepte bulundular. İngiltere, İran ve Arap yarımadasını; Fransa ise Suriye, İskenderun körfezi ve Toroslara kadar Çukurova'yı istediğini bildirdi. Bu istekleri karşılığında İngiltere 12 Mart 1915'te, Fransa 10 Nisan 1915 tarihinde Rusya'ya taleplerini kabul ettiklerini bildirdiler. Rusya da İngiltere ve Fransa'nın Osmanlı'dan almak istedikleri paylarını onayladı. Aşağı yukarı 5 hafta süren bu yazışmalar sonunda varılan gizli antlaşma **İstanbul Antlaşması** olarak adlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik gizli anlaşmaların ikincisi 26 Nisan 1915'te imzalanan **Londra Antlaşması**'dır. Bu anlaşmanın esas amacı, İtalya'yı müttefikler safina katmak idi. Antlaşmaya göre, Antalya ve civarı İtalya'ya ayrılmış, Libya ve On iki Ada üzerindeki İtalyan hâkimiyeti de kabul edilmiş idi.

Savaşın şiddetle devam ettiği günlerde, İngiltere, 21 Ekim 1915'te Osmanlı'nın Asya toprakları üzerindeki İngiliz ve Fransız menfaatlerini ayrıntılı bir şekilde belirlemek için Fransızları görüşmeye davet etti. İngiliz Sir Mark Sykes ile Fransız Charles François George

Picot arasında yapılan gizli görüşmeler sonunda, Rusya'nın da onayını almak şartıyla bir antlaşmaya varıldı. Rusya Kuzey-Doğu Anadolu (Erzurum, Trabzon, Van, Bitlis civarı) üzerindeki istekleri kabul edildiği takdirde İngiliz ve Fransız hükümetlerinin taleplerini kabul edeceğini bildirdi. Neticede aylar süren pazarlıklar sonunda 23 Ekim 1916'da karşılıklı görüşmeler teyit edilerek **Sykes- Picot Gizli Antlaşması** imzalanmış oldu. Bu antlaşmaya göre; Orta Doğu'da kendilerinin koruyucusu olduğu bir Arap devleti veya Arap devletleri konfederasyonu kurulması ve böylelikle Arapların desteğinin alınması, Adana, Antakya, Suriye ve Lübnan civarının Fransa'ya verilmesi, Musul hariç Irak'ın İngiltere'ye bırakılması ve Rusya'ya da yukarıda belirlenen Kuzey-Doğu Anadolu bölgesinin yapılması planlanmıştı.

İngiltere-Fransa ve Rusya arasında varılan antlaşma, İtalyan Hükümeti'nin çıkarlarına dokundu. Bu yüzden İtalyan Hükümeti, Anadolu üzerindeki menfaatlerinin açık bir şekilde belirlenmesi talebinde bulundu. 19 Nisan 1917'de Fransız-İtalyan sınırındaki Saint Jean de Maurienne'de varılan mutabakata göre İzmir, Aydın bölgesi ile Antalya, Konya İtalya'nın payına ayrıldı. Rusya'daki ihtilal dolayısıyla antlaşma yürürlüğe girmeden, İtalyanların kendi nüfuz bölgesi olarak kabul ettikleri İzmir ve civarına, ilerde Yunan askerinin çıkartılması, bölgede Yunan- İtalyan menfaat çatışmasını beraberinde getirecektir. Bu menfaat çatışmasından da İstiklal Savaşı sürecinde Kuvâ-yı Millîye faydalananmıştır. Bütün bu gizli antlaşmalarda ortaya çıkan gerçek şudur: Henüz daha savaş sona ermeden "hasta adam" Osmanlı pastası paylaşılmış durumdadır.

Uygulamalar

Uygulama Soruları

- 1)** Osmanlı Devleti niçin müttefik arayışı içine girdi? Nasıl bir yol takip etti
- 2)** Sizce, Osmanlı Devleti savaş dışı kalabilir miydi?
- 3)** Osmanlı Devleti sınırı olmadığı Avrupa Cephelerinde niçin savaşa katıldı?
- 4)** Çanakkale Zaferi'nin Türk ve dünya tarihi açısından önemini tartışınız
- 5)** Diğer cephelerdeki yenilgi ve zayıflığının sebeplerini tartışınız
- 6)** Ermeni Meselesi'nin ortaya çıkarılmasında hangi sebepler etkili olmuştur?
- 7)** Daha savaş sona ermeden müttefiklerce Osmanlı Devleti'nin gizlice paylaşılmasını nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 8)** Gizli antlaşmalarla “Şark Meselesi” arasında nasıl bir ilişki bulunabilir?
- 9)** İtilaf Devletleri'nin gizli antlaşmalarla ortaya koyduğu Osmanlı üzerindeki niyetlerin, tarihî bir geçmişi var mıdır? İngiltere, Rusya ve Fransa açısından ilişkilendiriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Metin içinde ayrıntılı olarak ele alındığı üzere; Bloklaşan Batılı ülkelerin ilgi alanında kaldığı için bu savaşta Osmanlı Devleti'nin savaş dışı kalması neredeyse mümkün değildi. Çünkü 1815'te Batılılarca "hasta adam" teşhisi konan Osmanlı'nın, iştah kabartan mirası muhakkak paylaşılmalı idi. Bu yüzden dönemin Osmanlı yöneticileri, savaş dışı kalabilmenin mümkün olamayacağını bildikleri için müttefik arayışı içine girdiler. İngilizler, Fransızlar ve Ruslar ittifak teklifine sıcak bakmayınca Osmanlı tabii olarak kendini Almanya safında buldu.

Kafkas, Sina-Filistin, Irak ve Çanakkale cepheleri, "Şark Meselesi" heveslilerince "*Anadolu'da Türk-İslam siyasi hâkimiyetine son vermek*" nihai hedefine karşı bir nefs-i müdafadan başka bir şey değildi. Söz konusu cepheler bir bakıma Anadolu'da var olabilmenin olmazsa olmazı yani "nefes boruları" mahiyetinde idiler. Bu yüzden bu cephelerde çok büyük kayıplar verildi. Şüphesiz, cephelerdeki büyük kayıpların sebepleri arasında, haklı olarak; tabii şartlar, lojistik imkânsızlıklar, insan kaynaklarında tükenmişliğe doğru gidiş, bazı yerli unsurların (Araplar ve Ermeniler) İtilaf güçlerinin tesirinde kalmaları, sevk ve idarede görülen eksiklikler ve hatalar, hatta Alman planlamasındaki yanlışlıklar gösterilmekle birlikte Osmanlı Devleti'nin sanayileşmiş güçlere karşı mücadele içinde olduğunu unutmamak gereklidir. Bütün bunlara rağmen, Türk ordusu hemen bütün cephelerde büyük fedakârlık örnekleri sergilemiş, aklın ve mantığın ötesinde ancak sezgi alanında izahı mümkün olabilen bir Çanakkale Destanı yaşamıştır. Bu öyle bir destandır ki ileriki bölgülerde anlatılacağı üzere, Türk milleti buradan aldığı moral ve güçle İstiklal Savaşı'na girmiş ve sonuçta yeni Türk devletini, Türkiye Cumhuriyetini kurmuştur. Çanakkale, vatan için *fedakârlığın sınırının olmadığı* bir savunma harekatı olarak karşımıza çıkıyor. Kafkas cephesi için de rahatlıkla aynı hükmü verebiliriz. Tabii Kafkas cephesi dendiğinde, bölgede Ermeni-Rus iş birliği ve dolayısıyla Ermeni meselesi muhakkak doğru olarak hatırlanmalı ve bilinmelidir. Bu mesele, Şark Meselesinin bir parçası olarak emperyal güçlerce yapay olarak yaratılmış ve problemin oluşmasında Tanzimat ortamının bir sonucu olarak, kendi sivil Ermeni toplumu üzerinde ezici ve sömürücü baskısı kalkan Kilise ve din adamlarının da rolünü unutmamak gereklidir.

Cepheler konusuna tekrar dönecek olursak; Avrupa cepheleri, sınırlaşmadığımız, ancak müttefiklerimizin yükünü hafifletmek üzere girdiğimiz savaşlar idi. Burada Galicia cephelerindeki kayıplar, Makedonya ve Romanya cephelerine oranla çok fazla oldu. Galicia'da Türk varlığının bir başka anlamı ve önemi de 1413'ten itibaren bazı kesintiler olmakla birlikte süregelen Türk-Leh dostluğuna ve özellikle bugünkü Polonya'nın bağımsızlığına yaptığı katkılardır. Galicia coğrafyasındaki Türk şehitlikleri, bugün Türkiye ile Polonya, Ukrayna ve Macaristan arasında kültür köprüleri olarak karşımıza çıkıyor.

Osmanlı Devleti âdeten bir var olma mücadelesi diyeBILECEĞİMİZ, millî cephelerde vatan savunması verirken, İtilaf Devletleri gizli antlaşmalarla Osmanlı coğrafyasını çoktan paylaşmaya başlamışlardı. İstanbul, Londra, Sykes-Picot, Saint Jean De Maurenne gizli Antlaşmalarıyla daha savaş bitmeden Osmanlı Devleti tasfiye edilmiş bulunuyordu.

Sonuçta, Osmanlı devletinin içinde bulunduğu blok mağlup oldu. Osmanlı Devleti de İbn-i Haldun'un "tarih nazariyesini" doğrularcasına tabii ömrünü tamamladı. Ama ileriki konularda ayrıntılı olarak dećinileceği üzere, yaşlanmış ve tabii ömrünü tamamlamış bu köhne çınar hemen dibinden ve bünyesinde yeni bir filiz verecektir. O genç, güclü ve taze filiz, Türkiye Cumhuriyeti olacaktır.

Bölüm Soruları

1) Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Padişahı halife sıfatıyla “**cihad-ı ekber**” ilan ederek dünya Müslümanlarını Osmanlı’nın yanında mücadeleye çağırdı. Buna karşılık İtilaf Devletleri nasıl bir politika takip ettiler?

- a) İtalya ile gizli anlaşma yaptılar.
- b) Alsace - Loren havzasını Fransa’ya iade ettiler.
- c) Osmanlı İdaresindeki milletlere bağımsızlık vaat ettiler.
- d) Rusya’nın savaştan çekilmesi gerektiğini ileri sürdüler.
- e) Osmanlıya karşı Bulgaristan’ı savaşa soktular.

2) Birinci Dünya Savaşı’nın Kafkas cephesi ile alakalı olarak “Ruslar askerî malzemelerini gelişmiş ulaşım ağı ile taşıırken, Türk askeri Ulukışla’dan sonra Kafkasya’ya kadar yüzlerce kilometreyi omzundaki ağırlıklarla yaya olarak kat etmekteydi. Giyim ve beslenme yetersizliği, salgın hastalıklara yeterince karşı koyamama, haberleşmedeki aksaklılıklar ise Osmanlı ordusunun bir diğer açmazı idi.” diyen bir tarihçi Osmanlı Devleti’nin Rusya karşısında nasıl bir durumda olduğunu vurgulamak istemiştir?

- a) Türk askerinin sayıca az olduğu
- b) Karayolu ulaşımının zorluğu
- c) Sanayileşememe ve gelişmememe
- d) Savaş bölgesinin başkente uzak oluşu
- e) İklim şartlarının lojistik ikmalle müsaade etmemesi

3) İtilaf Devletleri açısından düşünüldüğünde aşağıdakilerden hangisi Çanakkale Cephesi’nin açılmasını zorunlu kıلان bir neden olamaz?

- a) Osmanlı Devleti’nin başkentini ele geçirmek.
- b) Çarlık Rusya ile doğrudan temasa geçerek savaş güçlerini arttırmak.
- c) Osmanlı’nın Süveyş Kanalı ve Hindistan yolu üzerindeki baskısını kaldırmak
- d) Kafkas cephesinde bulunan Osmanlı kuvvetlerini rahatlatmak
- e) Orta Avrupa’ya sızan Alman - Avusturya ordularını arkadan çevirmek

4) Türk tarihinin bütünlüğü çerçevesinde düşünüldüğünde “Birinci Dünya Savaşı’nın bu cephesinde kazanılan zafer Millî Mücadele’ye başlama azmini hatta Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunun moral tohumlarını oluşturdu.” yargısı hangi cephe için söylemiş olabilir?

- a)** Galicia, Romanya, Makedonya
- b)** Çanakkale
- c)** Kafkas
- d)** Sina-Filistin
- e)** Irak

5) Türkiye’nin “Polonya-Macaristan-Ukrayna ile kültür köprüleri vardır.” diyen bir tarihçi bu görüşüne gerekçe olarak aşağıdakilerden hangisini gösterebilir?

- a)** Almanların yardım çağrılarını
- b)** Türkiye’deki Polonyalı seyyahları
- c)** İtilaf Devletleri’nden alınan Rus esirleri
- d)** Galicia coğrafyasındaki Türk şehitliklerini
- e)** Polonya’daki Birinci Dünya Savaşı kamplarını

6) I- Rusya’nın Birinci Dünya Savaşı’ndan çekilmesi

II- Mondros Mütarekesi’nin imzalanması

III- Balkan Savaşlarının sona ermesi

IV- Bağdat’ın İngiltere tarafından işgal edilmesi

Yukarıdaki verilen olayların kronolojik olarak sıralanışı hangi şıkta doğru olarak verilmiştir?

- a)** III-I-IV-II
- b)** I-II-III-IV
- c)** IV-III-II-I
- d)** II-I-III-IV
- e)** IV-I-III-II

7) Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda kendi sınırları içerisinde kalarak yaptığı muharebeler millî cepheleri, müttefiklerine destek amaçlı savaştığı yerler ise milletler arası cepheleri oluşturur.

Buna göre; Birinci Dünya Savaşı yıllarda Osmanlı Devleti'nin asker gönderdiği aşağıdaki cephelerden hangisi milletler arası cepheler olarak gösterilebilir?

- a)** Irak
- b)** Çanakkale
- c)** Kafkas
- d)** Sina-Filistin
- e)** Galicia, Romanya, Makedonya

8) Aşağıdaki yargılardan hangisi Türkiye'nin 20. yüzyıl başlarındaki durumunu ifade etmek için söylenmiştir?

- a)** Emperyalist devletlerin rekabet sahası içerisinde yer almaktadır.
- b)** Orta Asya (Türkistan) Türkluğu ile Anadolu Türküğünü birleştirmiştir.
- c)** Gerileme Devrindeki kayıplar telafi edilmiştir.
- d)** İslamcılık fikri başarıya ulaşmıştır.
- e)** Islahat hareketleri başarıya ulaşmıştır.

9) Birinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı cephelerde araştırma yapmak isteyen bir tarihçi, farklı milletlere ait bulgu ve belgelere en çok hangi ülke sınırları içerisinde ulaşabilir?

- a)** Almanya
- b)** Rusya
- c)** Türkiye
- d)** Irak
- e)** İngiltere

10) Anadolu toprakları üzerinde Roma'nın varisi olmak ve bu coğrafyada hâkimiyet kurmak iddiası Birinci Dünya Savaşı yıllarda hangi iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir?

- a)** İtalya - Fransa
- b)** Yunanistan - Osmanlı
- c)** Yunanistan - Rusya
- d)** İtalya - Yunanistan
- e)** Fransa - Rusya

11) İtilaf Devletleri İtalya'ya 26 Nisan 1915'te Londra'da yapılan antlaşmalarla Osmanlı Devleti topraklarından pay verdi. Antalya havalisiyle birlikte İtalya'ya vaat edilirken İtalya'nın Trablusgarp'ı ve 12 Ada'yı ilhak etmesini de kabul ettiklerini açıkladılar.

Buna göre İtilaf Devletleri'nin bu girişimlerinin temel amacı aşağıdakilerken hangisidir?

- a)** İtalya'yı müttefik olarak yanlarında savaşa sokmak
- b)** İtalya'nın boğazlardaki isteklerini engellemek
- c)** Akdeniz'de güçlü bir Yunanistan yerine zayıf bir İtalya'yı tercih etmek
- d)** Osmanlı'nın İtalya'ya ittifak teklif etmesini engellemek
- e)** Rusya'nın İtalya ile çatışmasını sağlamak

12) Birinci Dünya Savaşı sürerken İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak için gizli antlaşmalar yaptıkları bilinmektedir.

Bu durum dikkate alındığında antlaşmalara katılan devletlerden hangisinin savaştan çekilmesi, Mondros Mütarekesi'nde "Doğu Anadolu'da (Vilayât-1 sitte) karışıklık çıkarsa İtilaf Devletleri bu bölgeyi de işgal edeceklerdir." şeklinde bir maddenin yer alınmasına neden olduğu savunulabilir?

- a)** İtalya
- b)** Fransa
- c)** İngiltere
- d)** Rusya
- e)** Avusturya

13) Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşanan aşağıdaki gelişmelerden hangisi Osmanlı Devleti'nin iç politika uygulamalarından olan İslamcılığın (ümmetçilik) etkisinin kalmadığının bir göstergesi olmuştur?

- a)** Devletler arası denge politikasına devam edilmesi
- b)** Arap vilayetlerinin İngilizlerle ortak hareket etme kararı alması
- c)** İtilaf Devletleri'ne karşı ittifak gurubu yanında yer alınması
- d)** Balkan milletlerinin bağımsızlarını ilan etmeleri
- e)** Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurma girişimlerinin başlaması

14) İngiltere Hükümeti Mısır Genel Valisi Mac Mahon'un Mekke Emiri Şerif Hüseyin'le kurduğu münasebet ve sağlanan mutabakattan sonra, Osmanlı Devleti üzerindeki İngiliz ve Fransız menfaatlerinin görüşülmesini istemiştir. İngiltere adına Sir Mark Sykes ile Fransa adına Charles François ile Georges Picot arasında yapılan görüşmeler sonunda, Şubat 1916'da Arap vilayetlerinin paylaşılması konusunda bir antlaşmaya varıldı. Mart 1916'da İngiliz ve Fransız temsilciler Rusya'ya giderek, Rus Dışişleri Bakanı Sazannof'la görüşmeler yaptılar. Bu görüşmeler sonunda Rusya da bu antlaşmaya dâhil oldu ve "Sykes-Picot" antlaşması imzalandı.

Esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin Asya'daki topraklarının paylaşılmasını öngören bu anlaşmanın tarafları olan devletlerle ilgili olarak aşağıdaki isteklerden hangisi söylemeyecektir?

- a)** Rusya - Erzurum, Van, Bitlis vilayetleri ile Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı
- b)** İngiltere - Musul hariç Irak toprakları
- c)** Fransa - Suriye kıyıları, Kilikya bölgesi, Harput ve havalisi
- d)** Fransa - Kendi nüfuz bölgelerinde bir Arap devleti veya konfederasyonu kurulması
- e)** İtalya - Boğazlar üzerinde pay sahibi olma ve Balkanlarda yeni karakollar elde etme

15) Şark Meselesi perspektifinden bakıldığı zaman aşağıdaki ülke - politika eşleştirmelerinden hangisi yanlış olur?

- a) Rusya - Boğazlara sahip olarak Akdeniz'e inme
- b) İtalya - Akdeniz'i *Mare nostrum* (bizim deniz) olarak kabul etmek
- c) Fransa - Katolikleri himaye bahanesiyle Orta Doğu'da nüfuz kurmaya çalışmak
- d) Osmanlı Devleti - Duraklama dönemine kaybettiği toprakları geri kazanmak
- e) İngiltere - Uzak Doğu yol güvenliğini sağlayarak Orta Doğu'daki enerji kaynaklarına yönelmek

Cevaplar

1) c, **2)** c, **3)** d, **4)** b, **5)** d, **6)** a, **7)** e, **8)** a, **9)** c, **10)** d, **11)** a, **12)** d, **13)** b, **14)** e, **15)** d

7. OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E ERMENİ MESELESİ

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1)** Ermeni sorununun uluslararası / diplomatik bir sorun hâline geliş süreci
- 2)** II. Abdülhamit döneminde yaşanan ilk silahlı isyan hareketleri
- 3)** II. Meşrutiyet dönemi siyasi hayatı içinde Ermeniler
- 4)** “1915 Sevk ve İskân Kanunu”nun gerekçeleri ve uygulanma şartları
- 5)** Mütareke ve Millî Mücadele dönemlerinde Türk - Ermeni ilişkileri

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Ermeni sorununun ilk kez bir antlaşma metninde yer alarak, uluslararası/diplomatik bir sorun hâline geliş süreci hakkında bilgi veriniz.
- 2)** Osmanlı Hükümeti tarafından 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu'na göre hangi unsurlar hangi gerekçelerle yaşadıkları yerlerden göç ettiler? Açıklayınız.
- 3)** 27 Mayıs 1915 tarihli “sevk ve iskân kanunu”nun uygulanması sırasında yaşanan kimi suistimallare karşı Osmanlı Hükümeti nasıl tepkilerde bulunmuştur?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı idaresinde Ermenilerin sosyal ve hukuki durumları	Ermeni toplumunun Osmanlı idari yapısı içindeki konumu ve statüsü hakkında bilgi sahibi olmak	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
Ermeni sorununun uluslararası bir sorun şeklinde ortaya çıkış süreci	Ermeni sorununun ortaya çıkış sürecinde etkili olan olaylar ve imzalanan antlaşmalar hakkında bilgi sahibi olmak	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu	Birinci Dünya Savaşı sırasında yaşanan Ermeni isyanları, bu isyanlar sonrası çıkarılan “sevk ve iskân kanunu” ve kanunun uygulanması hakkında bilgi sahibi olmak	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme

		Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma
Mondros Mütarekesi sonrası Türk-Ermeni ilişkileri	Mondros Mütarekesi sonrası işgal birlikleri ve Osmanlı hükümetlerinin Ermeni politikaları ile Ermenilerin devlet ve Müslüman ahali ile olan çatışmaları hakkında bilgi sahibi olmak	Anlatım Sebep – sonuç ilişkisi kurma Kronolojik düşünme Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma Görüş geliştirme Tarihsel analiz ve yorum Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma

Anahtar Kavramlar

- **Tedhiş:** Korkutma, yıldırmaya, terör
- **Komiteler:** Çoğunluğu Berlin Antlaşması sonrası kurulan Ermeni silahlı örgütleri
- **Sevk ve İskân Kanunu:** Osmanlı Hükümeti tarafından Birinci Dünya Savaşı sırasında, 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan ve savaş sırasında Osmanlı ordusu ile karşı karşıya gelme ihtimali olan unsurların savaş bölgelerinden uzak yerlere gönderilmelerini öngören kanun. “Tehcir kanunu” olarak da bilinir.

7.1. Osmanlı Ermenilerinin Sosyal ve Hukuki Durumları

Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaasını “millet sistemi” adı verilen bir idari yapı içerisinde yönetiyordu. Genel anlamıyla Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethi sonrası düzenlendiği kabul edilen bu sistemle devlet, gayrimüslim tebaasını, onların dinî kurumları liderliğinde ve Osmanlı hukuku çerçevesinde yönetiyordu. Ermeni milleti de Ermeni Patrikhanesi'nin idari sorumluluğu altında teşkilatlanmıştı. Kendi içlerinde birtakım idari hak ve sorumlulukları olmakla beraber bu sistem gayrimüslimlere devlet içinde özerk bir yapı sunmuyor aksine merkezî yönetimin ve Osmanlı hukukunun daha sağlıklı uygulanmasını sağlıyordu. Patrikhane, Osmanlı Hükümeti nezdinde Ermeni cemaatini temsil ettiği gibi, Ermeni cemaatine karşı da Osmanlı Hükümeti'ni temsil ediyordu. Bu yönetim sayesinde Osmanlı Devleti diğer gayrimüslim unsurlar gibi Ermeniler üzerinde de kendi otoritesini daha rahat sağlıyor ve toplumsal düzeni korumuş oluyordu.

1839 Tanzimat Fermanı sonrası sürece kadar devam eden bu yapı içinde Ermeni toplumu, gerek devlet kurumları gerekse de Müslüman ahali ile genel bir toplumsal uyum içinde yaşamıştı. Fakat 19. yüzyıla doğru bu uyum bozulacaktı. Bunun nedenleri arasında, Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri; ülkedeki gayrimüslim tebaanın çoğunlukla ticari ilişkiler sebebiyle Batı ile daha yakın münasebette bulunması dolayısıyla gayrimüslimler arasında Batı sistemine duyulmaya başlayan ilgi; Avrupa'da gelişen milliyetçilik anlayışının Osmanlı ülkesine de yansımıası; Osmanlı Devleti'nin yönetimde yaşadığı birçok problem yüzünden eski gücünü sürdürmemesi sayılabilir.

Osmanlı Devleti bu bozulmayı önlemeye çalışırken giderek yayılan birçok etnik sorunla uğraşmak zorunda kalacaktı. Örneğin klasik dönem Osmanlı millet sistemi içerisinde Rum Patrikhanesi, diğer dinî kurumlara nazaran daha ayrıcalıklı bir konumdaydı ve buna bağlı olarak da devlet hayatında gayrimüslim toplumlar içerisinde Rumların daha çok ağırlığı hissediliyordu. Ancak 1821 Mora isyanı ve ardından gelen Yunan bağımsızlığı bu hususta bir kırılmaya neden olacaktı. İsyana birçok Rum'la birlikte Rum Patriği ve bazı metropolitlerin de destek vermesi dolayısıyla bu dinî liderler cezalandırılarak idam edilmişlerdi. Rumların bu tarihlerle kadar devletin en geniş imtiyazlara sahip gayrimüslim unsuru olmalarına rağmen isyanın içinde yer almaları, giderek devletle olan ilişkilerinde geri planda kalmalarına neden olacaktı. Bu tarihlerden sonra Osmanlı idaresi tarafından Ermeniler daha yakın görülmeye başlanmış, Ermeniler için kullanılan “tebaa-ı sadika” deyimi de yine ilk olarak bu tarihlerde kullanılmıştı.

Fakat bu deyimin kullanılması ve bu döneme hâkim olan politikalar zorunluluk yüzünden uygulanmaktadır. Zira Ermeniler arasında da Osmanlı Devleti'ne karşı olumsuz tavırlar giderek belirginleşiyordu. Bu olumsuzluğa neden olan problemlerin başında da yukarıda zikredilen misyonerlik faaliyetleri gelmektedir. Osmanlı sınırlarında ilk misyonerlik faaliyetlerini Fransız Katolik misyonerleri başlatmıştır. Katoliklerden sonra gelmekle birlikte en yoğun ve etkili faaliyetleri yürütenler ise Amerikalı Protestan misyonerler olacaklardır. Bağlı bulundukları devletlerin Osmanlı Devleti'nden aldığı ticari ve siyasi ayrıcalıkları kendi lehlerine de kullanan misyonerler, faaliyetlerini çok büyük oranda Osmanlı Ermenileri üzerine yoğunlaştırmışlardır. Kendi mezheplerine çekmeyi başardıkları Ermenilerle birlikte açtıkları

okul, hastane, kilise vs. gibi kurumlar aracılığıyla tüm Ermeni toplumu üzerinde etki sahibi olmayı başaran misyonerler aracılığıyla Avrupalı devletlerin Osmanlı tebaası olan bir unsur üzerinde hak ve söz sahibi olmaları sağlanmıştı. Giderek zayıflayan Osmanlı Devleti 1830 yılında Katolikleri, 1850 yılında da Protestanları ayrı birer millet olarak tanımak mecburiyetinde kalacaktı. Kendi millet sistemi içerisinde yer almayan bu unsurların ayrı birer millet olarak tanınması ise, Katolikler aracılığıyla Fransızların Protestanlar aracılığıyla da Amerikalı ve İngilizlerin Osmanlı Ermenilerinden bir bölümünün hamisi hâline gelmelerine neden olacaktır. Bu durum da Ermeniler arasında ayrılıkçı düşüncelerin yayılmasını sağlayan en temel unsurlardandı. Ayrıca 1856 İslahat Fermanı sonrası, her gayrimüslim tebaanın kendi yönetimi için bir nizamname hazırlaması kabul edilmiş ve Ermeni Milleti Nizamnamesi de 1863 yılında onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Kendi içinde bir anayasa hükmünde olan ve Ermenilere kendi kendilerini idare etme ve özerk bir yapılanmaya sahip olma hakkı veren bu nizamname sonrası, Ermeniler arasında etnik ve millî talepler daha da artacaktır. Bu nizamnamenin hazırlanışı ve maddelerinin tespiti hususlarında da özellikle Amerikalı Protestan misyonerler etkili olmuşlardır.

Bu dış etkiler yanında Ermenilerin yaşadıkları bölgelerin sosyal yapısından kaynaklı bazı problemler dolayısıyla yaşadıkları birtakım sorunlar da mevcuttu. Ermeniler Osmanlı ülkesinin birçok bölgесine dağılmış bir vaziyette yaşıyorlardı. Kendi içlerinde nüfus olarak en çok yoğunlaştıkları yerler Doğu Anadolu şehirleri idi. Fakat buralarda dahi nüfus çoğuluğu hiçbir zaman Ermenilerden oluşmamıştı. Ermenilerle ilgili en temel sorunlardan biri -ilerleyen süreçte sorunun uluslararası alana da yansımmasına neden olacak olan esas unsurların da başında gelen- Kürt aşiretleri ile Ermenilerin ilişkileriydi. Coğulukla çeşitli el sanatları, birçok zanaat ve çiftçilikle uğraşan Ermeniler, özellikle aşiret hayatı yaşayan Kürtlerle ciddi problemler yaşamışlar, bu problemler çoğu zaman da karşılıklı çatışmalara dönüşmüştü. Bölgedeki hâkimiyet kavgasından kaynaklanan bu sorunlar, merkezi otoritenin yeterli müdahalelerde bulunamaması dolayısıyla zaman içinde ciddi ayırmalara sebebiyet verecekti. İlerleyen yıllarda Kürt aşiretlerinin bölgedeki faaliyetleri ile birlikte, Ermeni komitelerinin de silahlı hareketlere başlamaları bölgede huzur ve asayişin sağlanması neredeyse imkânsız hâle getirecekti. Doğu vilayetlerinde uzun yıllar süren ve temelinde bölgenin sosyal, ekonomik ve siyasal yapısından kaynaklı birçok problemin yattığı Kürt-Ermeni çatışmaları Ermeni meselesinin tarihî gelişiminin de en temel noktalarından birisidir.

7.2. Osmanlı Diplomasısında Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışı

Osmanlı ülkesinde Ermeni sorununun – uluslararası bir konu olarak - fiili bir şekilde ortaya çıkış ve Osmanlı Devleti'nin de etnik anlamda bir Ermeni sorununun varlığını kabullenisi, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Rusya'nın Doğu Anadolu'daki bazı şehirleri işgal ederek, bu şehirlerde yaşayan Ermenileri bağımsızlık amacıyla Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtması ve İngiltere ile Rusya'nın savaş sonunda imzalanan anlaşmalara "Anadolu İslahati" adıyla ülkede Ermeniler lehine reformlar yapılması yönünde koydurdukları maddeler sonucu olmuştu.

3 Mart 1878 tarihinde imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na Ruslar tarafından Ermenilere yönelik yapılacak reformlarla ilgili konulan madde ile (16. madde) "Ermeni" adı

ilk kez bir uluslararası antlaşmada yer almış ve “Ermeni Sorunu” uluslararası politikaya dâhil olmuştu. Bu maddeyi antlaşma metnine koydurabilmek için bizzat Ermeni Patriği Nerses Varjebedyan ve bazı Ermeni ileri gelenleri sulu görüşmeleri sırasında Rus Çarı'nın kardeşi Grandük Nikola ile görüşmüştelerdi. Ancak Ayastefanos Antlaşması İngiltere'yi rahatsız etmişti. İngiltere, Rusya'nın bu antlaşmayla Asya'daki İngiliz nüfuzunu sarsacak derecede güçlendiğini düşünüyordu. Bunun için vakit geçirmeden Ayastefanos Antlaşması'nı değiştirmek ve İngiliz çıkarlarıyla bağdaştırmak amacıyla Rusya ile gizli görüşmelere başladı ve bu görüşmeler sonucunda 30 Mayıs 1878'de bir Rus - İngiliz Antlaşması imzalandı. Ardından da Ayastefanos Antlaşması iptal edilerek yerine imzalanacak olan yeni antlaşma şartlarını görüşmek üzere Berlin'de bir kongre toplanması kararlaştırıldı. İngiltere Ayastefanos Antlaşması'nda menfaatlerine aykırı gördüğü hükümleri kaldırmayı başarmıştı. Bunun dışında İngiltere 4 Haziran 1878 günü Osmanlı Devleti ile de ayrı bir anlaşma yapmış ve Kıbrıs'ı geçici olarak devralmıştı. Bu anlaşmayla da İngiltere Osmanlı Devleti'ne Doğu Anadolu'da meydana gelebilecek yeni bir Rus saldırısı karşısında silahla yardım etmeyi yükümleniyor; Osmanlı Devleti de Doğu Anadolu'da Hristiyanların bulundukları yerlerde ıslahat yapmayı İngiltere'ye de ayrıca taahhüt ediyordu.

Sonuçta Ayastefanos Antlaşması'nın şartlarını düzenlemek için toplanan Berlin Kongresi'nde Ayastefanos Antlaşması iptal edilerek şartlar yenilenmişse de kongre sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nda Ayastefanos'un Ermenilerle ilgili 16. maddesi hemen hemen aynı şekilde bu antlaşmanın da 61. maddesi olarak kayda geçirilmişti. Buna göre, Osmanlı Devleti Doğu Anadolu vilayetlerinde Ermeniler lehine birtakım ıslahatlar yapmayı ve Ermenileri, Kürülerin ve Çerkezlerin saldırılarından korumayı taahhüt ediyor, yapılacak bu çalışmaları Rusya ve Avrupa devletlerinin kontrol etmelerini kabulleniyordu. Böylece yıldır Amerika, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi birçok ülkenin başta misyonerlik faaliyetleri olmak üzere çeşitli şekillerde Osmanlı Ermenileri üzerinde yürüttükleri çalışmalar, Ermenilere yönelik ıslahatlar yapılması yönünde bir süredir dile getirilen talepler ve diplomatik alandaki son gelişmelerle Ermeni meselesi artık yabancı devletlerin de doğrudan müdahale oldukları uluslararası bir sorun olarak Osmanlı siyasi hayatına yerleşmiş oluyordu.

7.3. Ermeni Komitelerinin Kurulması

Berlin Antlaşması'ndan önce Osmanlı Devleti'nde, Ermeniler tarafından daha çok eğitim amaçlı ve sosyal mahiyetli birtakım cemiyetler kurulmuştu. Osmanlı sınırları içindeki Ermeni cemiyetlerinin ilki 1860'ta İstanbul'da “Hayırsever Cemiyeti (Benevolent Union)” adıyla kurulmuştu. Amacı Kilikya'yı (Çukurova) geliştirmekti. 1870 ile 1880 arasında Van'da “Araratlı”, Muş'ta “Okulsevenler” ve “Doğu”, Erzurum'da “Milliyetçi Kadınlar” isimli dernekler ortaya çıkacaktı. Araratlı, Okulsevenler ve Doğu Cemiyetleri daha sonra birleşerek, “Ermenilerin Birleşik Cemiyeti”ni kurdular.

Bunların yanında – aynı tarihlerde ve Osmanlı Devleti sınırlarında – ihtilacı cemiyetler de kuruluyordu. Berlin Antlaşması sonrası bu tür cemiyetlerin sayısı artmaya başlayacaktı. Ermeniler Osmanlı Devleti'nden talep ettikleri şeylere sahip olmanın yolunun silahlı mücadeleden geçtiğini düşünüyordular. Bulgaristan'ın özerk olmasını sağladığını inandıkları Bulgar silahlı hareketini de kendilerine örnek alıyorlardı. 1878'de Van'da “Kara

Haç Cemiyeti” kuruldu. Amacı Ermenileri silahlı saldırılarından korumak için onları silahlandırmaktı. 1881’de Erzurum’da “Anavatan Müdafileri (Başdan Hayrenyats - Pashtpan Haireniats) Cemiyeti” kuruldu. Bunun gayesi de yine Ermenileri saldırılarından korumak için silahlandırmaktı. Bu cemiyet 1882 yılında kapatıldı. İhtilalci bir cemiyet olarak ortaya çıkan diğer bir kuruluş ise “Armenakan Partisi” idi. 1885-1896 yılları arasında ciddi faaliyetler gösteren bu cemiyetin kuruluş gayesi, ihtilal çıkararak Ermenilerin kendi kendilerini yönetme hakkı kazanmalarını sağlamaktı. Cemiyetin programında kuruluş sebebi; ihtilal yolu ile Ermenilerin kendi kendilerini idare hakkını elde etmek olarak gösteriliyordu.

Ardından 1887 yılında Cenevre’de “Hinçak Komitesi” kuruldu. Hinçak (Hunchak veya Hentchak) Ermenice “Çan” demektir. Hinçak Komitesi’ni kuranların büyük çoğunluğu Osmanlı sınırları dışında yaşayan Ermenilerdi. Komitenin en önemli hedefi Osmanlı Ermenilerinin bağımsızlığını sağlayabilmekti. Osmanlı sınırlarında ihtilal yoluyla gerçekleştirecek olan hedeflere varılmak için kullanılacak metodlar ise; propaganda, tahrif, tedhiş (terör), teşkilatlanma ile köylü ve işçi hareketi olarak özetleniyordu. Komite, terör hareketlerini Osmanlı Hükümeti’ne karşı kullanmayı hedeflemekteydi fakat hedef sadece hükümet ve Müslüman ahali değildi. Hükümet için çalışan tehlikeli Türk ve Ermeni kişilerle, casus ve muhabirler de hedefler arasındaydı. Kısaca kendilerini desteklemeyen Ermeniler de tehdit ediliyordu. Ayrıca parti programında, yakın amaca, yani ihtilale ulaşmanın çaresi olarak, “Türkiye’deki Ermeni bölgelerindeki genel kuruluşu alt-üst etmek, değiştirmek, genel isyanla Osmanlı Hükümeti’ne savaş açmak” gösterilmektedir. Uygun görülen en yakın zamanda bağımsız Ermenistan için her türlü silahlı eyleme başlayacağını vurgulayan komite 1890 yılında, “İhtilalci Hinçak Komitesi” adını alacaktı.

1890 yılında da Tiflis’te, “Ermeni Devrimci Federasyonu (Daşnaksutyun)” kuruldu. Daşnaksutyun kelimesi Ermenicede “federasyon” manasına gelmektedir. Özellikle Rusya’dakiler olmak üzere çeşitli Ermeni gruplarının bir araya gelmesiyle ortaya çıktıgı için bu komiteye “federasyon” ismi verilmiştir. Kelime Türkçe’de kullanılırken kısaltılmış ve değiştirilmiş, kısaca “Taşnak” denmiştir. “Taşnak Federasyonu’nun, 1892 yılında Tiflis’tे yaptığı toplantıda kabul ettiği bir programda, kullanılacak metodlar şu şekilde tespit edilmiştir: “Çeteler teşkil etmek ve onları faaliyete hazırlamak; her yola başvurarak, halkın maneviyatını ve ihtilalci faaliyetini artırmak; halkın silahlandırmak için her yola başvurmak; ihtilal komiteleri teşkil edip, aralarında sıkı irtibatı temin etmek; kavgayı teşvik etmek ve hükümet yetkililerini, muhabirleri, hainleri, soyguncuları yıldırmak; insan ve silah nakliyatı için ulaştırmayı sağlamak; hükümet müesseselerini yağmalamak ve harap etmek.”

Bu metodlar çerçevesinde kuruluşlarını tamamlayan Ermeni komiteleri kısa süre içinde faaliyetlerine destek sağlayabilmek amacıyla hem yurt içinde hem de yurt dışında çeşitli propaganda faaliyetlerine gireceklerdi. Bu propagandaları temelde misyonerler, komitecilerin ikna etmeyi başardıkları bazı kilise mensupları ve din adamları yürütmekteydi. Çeşitli yayınların belirleyici olduğu yurt içindeki komite faaliyetleri de sadece Ermenilerle sınırlı kalmıyor, Müslümanlara karşı da; “aslında onlarla bir sorunu olmadığı, sorunun doğrudan devletle alakalı olduğunu” vurgulandığı propagandalar yapılarak Müslümanların da devletle olan bağlarının zayıflatılması hedefleniyordu. Dışa yönelik propaganda da ise

hedef kitle yabancı ülkelerde yaşayan Ermeniler olmakla beraber asıl amaç, Osmanlı Devleti'ne bir şeyleri dikte ettirebilecek Avrupa devletlerinin desteğini sağlayabilmekti.

7.4. İlk Ayaklanmalar ve Silahlı İsyang Hareketleri

1890 yılından itibaren Ermeni komitelerinden kaynaklanan kargaşalar artmaya başlayacaktı. Bu yılda öncelikle Erzurum'da Anavatan Müdafileri Cemiyeti mensuplarının tutuklanmalarından kaynaklanan huzursuzluk, Ermenilerin ıslahat taleplerini Osmanlı idaresine iletmek amacıyla İstanbul'da da olaylar çıkarmalarına neden olmuştu. 27 Temmuz 1890 günü, komitelerin faaliyetlerine karşı olan Ermeni Patriği Horen Aşikyan'a karşı bir saldırısı düzenlenerek, Kumkapı Ermeni Patrikhanesi'nde olay çıkarılmıştı. Olay askerlerin müdahalesiyle kısa zamanda bastırılsa da artık İstanbul'da da Ermeni komitelerinin güçlü oldukları anlaşılıyordu. Komiteciler, kendilerini desteklemeyen bazı zengin Ermenilere de tehdit mektupları yollayarak, güya ‘millî davaları’ için para toplamaya başlamışlardı. İstanbul'la birlikte Anadolu'nun her tarafında kargaşalar artarak devam ediyordu. 1892 Aralık ayında Van Valisi'ne bir suikast yapıldı. 1893 yılında da Amasya, Merzifon, Çorum, Tokat, Yozgat, Ankara ve Diyarbakır'da duvarlara doğrudan doğruya padişahı hedef tutan ilanlar asılıp, olaylar çıkarılmıştı. Fakat bu tarihlerdeki en ciddi olay 1894 yılında Sasun'da çıkarılan isyandı. İsyang hızla yayılmış, Osmanlı Devleti 1894 yılının bütün Ağustos ve Eylül ayları boyunca bu ayaklanması ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Bunun üzerine II. Abdülhamit ayaklanması sert bir şekilde bastırılmasını istemiş ve olaylar güçlükle bastırılmıştı.

Sasun isyancı sonrası, Avrupalı devletlerin Berlin antlaşmasında belirtilen ıslahatların bir an evvel hayata geçirilmesine yönelik baskuları artmaya başlamıştı. İngiltere, Fransa ve Rusya devletleri 11 Mayıs 1895 tarihinde Osmanlı Devleti'ne bir nota vererek ıslahatların hemen hayata geçirilmesini istemişlerdi. Bunun üzerine Osmanlı Devleti bir “ıslahat layihası” yayinallyarak Doğu Anadolu'da yapılacak ıslahat çalışmaları ile ilgili bir müfettiş tayin edildiğini ve çalışmaların başlatıldığını açıkladı. Müfettiş olarak tayin edilen Ahmet Şakir Paşa, Ağustos ayı itibariyle bölgede çalışmalar yapmaya başlayacaktı. Fakat ülke geneline yayılan olaylar yüzünden birkaç yıl sürecek olan bu çalışmalar neticelendirilemeyecekti.

Osmanlı Devleti'nin yayınladığı ıslahat layihesini yeterli bulmadıkları bahanesiyle komitecilerin çıkardıkları olaylar bu tarihlerden sonra da devam edecekti. 30 Eylül 1895 günü İstanbul'da Ermeniler tarafından “Bâb-ı Âlî Nümayişi” olarak bilinen hadise çıkarıldı. İstanbul'da, Sultanahmet ve Kumkapı taraflarından büyük kalabalıklar hâlinde Bâb-ı Âlî binasına doğru yürüyen ve ellerinde Ermeni ıslahatlarının bir an evvel hayata geçirilmesine dair dilekçeler bulunan kalabalığın, Bâb-ı Âlî binasına girmelerine izin vermeyen askerlerle çatışmaları ve askerî birliklerin başındaki komutanı öldürmeleri, askerlerin de karşılık vermesine neden olmuştu. Orada çıkan çatışma kısa süre içinde Müslüman ahalinin de tepkisiyle civar bölgelere yayılmış ve İstanbul'da Ermenilerle Müslümanlar arasında birkaç ay süren olaylar yaşanmıştı. Bu olay Ermeni komitelerince organize edilen olayların, Müslüman ahalinin de tepkisiyle karşılaşarak artık ahaliyi karşıya getirmeye başladığını gösteriyordu.

“Bâb-ı Âlî Nümayisi”nin etkileri sadece İstanbul’la sınırlı kalmadı. İstanbul’da yaşanan hadiselerle aynı tarihlerde ve kısa süre sonrasında Anadolu’nun birçok bölgesinde Ermeni komitecileri tarafından başlatılan isyan hareketleri ile karşılaşıldı. Birçok yerde aynı tarihlerde olaylar çıkıştı da yaşananların komiteler tarafından sistemli bir şekilde organize edildiğini gösteriyordu. Yine diğer bölgelerdeki olaylarda da komitecilerin çıkardıkları oylara Müslüman ahalinin verdiği karşılıklar neticesinde de ülke içinde, 1895 yılı Eylül-Ekim aylarından başlayarak 1896 yılı ortalarına kadar devam edecek olan ciddi bir Ermeni-Müslüman çatışması yaşanmıştı. Hadiselerin başlamasına neden olanlar Ermeni komitecileri olmakla beraber Ermeni ahalinin büyük çoğunluğu da bu hareketleri desteklemiyordu. Ancak komitecilerin Müslüman halkı tahrik ederek başlattıkları olaylar, birçok suçsuz ve masum Müslüman gibi birçok suçsuz ve masum Ermeni’nin de hadiselerden zarar görmelerine neden olacaktı. Hükümetin yaptığı çeşitli uyarılara rağmen, ahalinin bu şekilde karşı karşıya gelmesine engel olunamamıştı.

Komiteciler tarafından organize edilen bu isyanlarda, yine komitelerin kuruluş hedeflerine uygun olarak, ülkede bir Hristiyan - Müslüman çatışması meydana getirilmek istenmişti. Ciddi çatışmalara sebebiyet verse de komitelerin beklediği kadar büyük sayıda ölümlere neden olmamakla birlikte bu çatışmalar, Ermeni ve Müslüman ahami arasındaki güven duygusunu zedeleyen en önemli olaylardandı. Ermeni meselesinin halledilebilmesi ve yayınlanan ıslahat layhasının tam anlamıyla uygulanabilmesi için Osmanlı Devleti’ne batı müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu düşünen komiteciler, birçok yerde özellikle Müslüman ahamiye tahrik edip Ermenilerle çatışmalarına sebep olarak, Hristiyanlara “katliam” yapıldığı iddialarıyla istenen bu batı müdahalesini kolaylaştırabileceklerini düşünmüştür. Bu hedefe ulaşmayı kolaylaştmak için her yol denenmiş; isyanlar öncesinde, ayaklanan komite taraftarları tarafından birçok bölgede İslam'a ve Müslümanlara hakaretler edilmiş ve yine birçok bölgede küçük çocukların dahi öldürülmeleriyle başlatılan ayaklanmalar beklenildiği gibi Müslüman ahalinin sert tepkisiyle karşılanmıştır. İki toplum arasında yaşanan ciddi hadiselere rağmen, olayların nasıl neticelediğine bakıldığından komiteciler istedikleri hedefe yine ulaşamayacaklardı. Birçok yerde aynı zamanlarda başlayan olaylar yüzünden askerî birlikler asayı temin etmeye zorlansalar da çok daha büyük kargaşalar meydana gelmesine mani olmuş, özellikle komitecilere destek vermeyen Ermeniler büyük oranda güvenliğe alınarak tüm toplumun karşıya gelmesi engellenmeye çalışılmıştı. Ölü ve yaralı sayıları da komitecilerin beklediği gibi büyük rakamlara ulaşmamıştı ve Osmanlı Devleti’ne gerekli batı baskısını yönlendirmeye yetecek verileri ifade etmiyordu. Batılı devletler, özellikle Müslümanların komitecilere tepkilerini çok sert bularak çeşitli protestolarda bulunsalar da daha sert müdahalelere girişmemişlerdi. Komitecilerin batılılardan beklenisi ise sadece protesto değildi ve hayal kırıklıklarını açıkça dile getiriyorlardı. Yaşananları “Ermeni katliamı” olarak gören birçok Ermeni onde geleni de bu yüzden batılıları yaşanan hadiseler karşısında Osmanlı Devleti’ne yeterli baskida bulunmamak ve Ermenileri yalnız bırakmakla suçlayacaklardı.

Buna rağmen devam eden süreçte de komiteler faaliyetlerini sürdürmüştür. 1896 yılında Van'da diğer yerlerde daha önce olanlara benzer bir isyan çıkarılmıştı. 26 Ağustos 1896 tarihinde de Taşnaklar tarafından Osmanlı Bankasına bir baskın gerçekleştirildi. Baskın

sonrası yine İstanbul'da birkaç gün sürecek olan Ermeni-Müslüman çatışmaları yaşanacaktı. Bu olay sonrası bir süre çatışmalar durdurulsa da 1904'te Sasun'da yeni bir isyan çıkarıldı. Taşnak Komitesi'nin bu tarihlerdeki en ciddi faaliyeti ise Sultan II. Abdülhamit'e yapılan suikast olmuştu. Suikast 21 Temmuz 1905 Cuma günü yapıldı. Sultanın Cuma namazı çıkıştı gececeği yolda bekletilen ve Viyana'dan özel olarak yaptırılmış getirilmiş olan bir faytona yerleştirilen bombalar, Sultan II. Abdülhamit Şeyhülislamla konuşmaya daldığından, onun gelmesinden önce patlamıştı. Bu olayların ardından da Ermeni dernekleri, padişaha ve yönetimle karşı ülke genelinde ortaya çıkan muhalefet hareketine katılarak hedeflerine varmak isteyeceklerdi.

7.5. II. Meşrutiyet Döneminde Ermeniler

1908 yılında Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi ile Osmanlı toplumunda önceki dönemlerde yaşanan kargaşaların artık sonlanacağı umut ediliyordu. Anayasanın yeniden ilan sürecinde özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Taşnak Komitesi birlikte hareket etmiş, ciddi bir güç birlikteliği oluşturmuşlardı. Bu süreç sonunda Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Ermeni komiteleri de yasal statü kazanarak, legal siyasi partilere dönüşmüştür ve siyasi hayata katılmışlardır. Ülke genelinde bir özgürlük ve kardeşlik havası egemen olmuştur. "Osmanlıcılık" vurgusuyla, tüm Osmanlı tebaasının çatışma olmadan yeniden huzur içinde bir arada yaşamaya devam edeceği beklenmekteydi. Birçok bölgede farklı dinlerden temsilcilerin katıldığı törenlerle meşrutiyet kutlanıyordu. Ayrıca hükümet tüm siyasi tutuklu, mülteciler ve sürgünleri kapsayan bir genel af ilan etmişti. Ancak bu kardeşlik görüntüleri o ortamda dahi bazı kesimler tarafından çok ciddi bulunmuyordu.

Meşrutiyet'in ilanının hemen ertesi günü hükümet yaptığı bir açıklamıyla seçimlerin bir an evvel yapılacağını ve 30 yıldan fazla bir süredir kapalı olan parlamentonun yeniden faaliyete geçeceğini duyurmuştur. Ermenilerle Osmanlı Hükümeti arasında seçim çalışmaları sırasında bazı gerginlikler yaşanacak ve II. Meşrutiyet döneminin de beklenen birlikteliği sağlamaya yetmeyeceğinin işaretleri ortaya çıkmış olacaktır. Ermeniler ülke genelinde dağıtık bir hâlde yaşadıkları için istedikleri sayıda mebus seçemeyeceklerini bu yüzden de sancak merkezli seçim sistemi yerine vilayet merkezli seçim sistemi uygulanması gerektiğini belirten Ermeni önderlerinin talepleri hükümet tarafından kabul edilmemekle birlikte, bu seçimde toplam 10 Ermeni mebusu meclise girecekti.

Seçim tartışmaları sırasındaki ilk gerginliklerle birlikte II. Meşrutiyet birliktelik vurgusunu asıl zedeleyen hadise 1909 yılında Adana'da yaşanan olaylar olacaktır. Adana'da 9 Nisan 1909 Cuma günü İsfendiyar ve Rahim isimli iki Müslümanın Ohannes isimli bir Ermeni tarafından öldürülmesi üzerine başlayan olaylar bir anda çevre köy ve kasabalarla da yayılarak il genelinde büyük bir kargaşa yaşanmasına neden olmuştu. Olaylar ancak 19 Nisan'a doğru yataşmaya başlamıştı. Olayın yataşmasının ardından 9'u Müslüman 6'sı gayrimuslim olmak üzere toplam 15 kişi olaylardan sorumlu oldukları için idam cezasına çarptırılmış ve cezalar infaz edilerek, herkese ibret olması ve suçluların teşhir edilmeleri için cesetleri şehrin muhtelif yerlerine asılmıştı.

Adana olayları, önceki yıllarda yaşanan Ermeni-Müslüman çatışmalarının devam edeceğini gösteren olumsuz bir örnekti. Bu durum II. Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlılık bilincine daha fazla vurgu yapılarak özellikle gayrimüslim tebaanın devlete bağlılığını artırmaya yönelik çalışmaların çeşitli sebepler yüzünden istenen hedeflere ulaşamayacağının da göstergesiyydi. Özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu bölgesinde bu gerçek daha net görülebilmektedir. Doğu Anadolu'da bölgesinde yaşanan gerek asayiş hadiseleri gerekse diğer problemler artarak devam etmekteydi. Ermeni komitelerinin bölgedeki faaliyetleri, bölgenin etnik, sosyal hatta coğrafi yapısından kaynaklanan kimi sorunlar ve idari mekanizmadaki gevşeme, özellikle bölgede görevli memurların ehil olmayan kişilerden oluşması, devlet otoritesinin günden güne erimesine sebep olmaktadır. Yönetim halka ulaşmak konusunda başarılı olamamakta, merkezden verilen emirlerin çevrede uygulanmasında sıkıntılardan yaşanmaktadır. İdarî, siyasi ve askerî müesseseler artık en temel işlevlerini dahi yerine getiremeyecek duruma gelmişlerdi. Osmanlı meclisinde görev yapan Ermeni mebusların meclisteki konuşma ve çalışmaları incelendiğinde, devletin merkezden yapmaya çalıştığı uygulamaların özellikle Doğu Anadolu bölgesinde uzun yillardır devam eden çeşitli nedenlerle hayatı geçirilemediği görülmektedir.

Diğer taraftan Ermeni toplumu da yaşanan tüm olaylara ve Osmanlı hükümetinin Meşrutiyet dönemi politikalarına rağmen, giderek daha çok etnik ve millî temelli politikalar savunmaya devam edecekti. Bu politikalar 1912 ve 1914 yıllarında yapılan seçimlerde de kendini gösterecekti. Ermeni cemaatinin birçok itirazı ve millî talepleri çerçevesinde yapılan seçimlerde birçok sorun yaşanmış, bununla birlikte Ermeniler 1912 seçimlerinde 13, 1914 seçimlerinde ise 16 mebusla mecliste temsil edilmişlerdi.

Birinci Dünya Savaşı'na doğru giden süreçte yaşanan en önemli hadiselerden birisi de yine Ermeni ıslahatları ile ilgili yapılacaklar mevzusu idi. Bu dönemde Ermeni ıslahatlarının hayatı geçirilmesi için Osmanlı Devleti'ne baskı uygulayan devletler arasına Almanya da dahil olmuştu. Ermeniler tarafından İstanbul'daki Alman ve Rus sefaretleri öncülüğünde sürdürülen ıslahat taleplerinin temelinde, ıslahatların Avrupalı bir müfettiş gözetiminde sürdürülmesi yer almıyordu. Osmanlı Devleti ise Ermenilerin böyle bir talepte bulunmalarını, "Avrupalılara bel bağlamak" şeklinde yorumluyordu. Fakat savaş öncesi Avrupalı devletlerin baskılıları sonucu Osmanlı Devleti bu tarz bir ıslahat çalışmasını kabul etmek zorunda kalacaktı. 1913 yılı başlarından itibaren sürdürülen görüşmeler neticesinde, 8 Şubat 1914 tarihinde Sadrazam Said Halim Paşa ile Rusya'nın İstanbul Sefiri Constantin Goulkevitch arasında Doğu Anadolu vilayetlerinde yapılacak ıslahata dair Yeniköy Antlaşması imzalanacaktır. Antlaşma imzalandıktan üç gün sonra (11 Şubat günü) kamuoyuna açıklanmıştır. Antlaşmaya göre Osmanlı Hükümeti, Avrupalı devletlere müracaat ederek ıslahat için iki yabancı müfettiş isteyecek ve bu müfettişleri Doğu Anadolu'da iki ayrı vilayette görevlendirecekti. Müfettişler mintikalarındaki adlı ve idari birimler ile polis ve jandarma kuvvetlerini denetleyeceklerdi. Asayiş için bölgedeki emniyet kuvvetlerinin yeterli görülmemesi durumunda müfettişlerin talepleri doğrultusunda bölgeye gereken sayıda polis ve jandarma gönderilecekti. Yetersiz ve suçlu görülen memurlar, müfettişler tarafından görevden alınabilecek ve mahkemeye sevk edilebilecekti. Merkezden istedikleri idari manadaki diğer talepleri kısa sürede yerine getirilecek olan müfettişler on yıl süreyle görev

yapacak, yeri boşalan müfettişlerin yerine büyük devletlerin onayıyla yeni bir müfettiş atanacaktı. Islahat Antlaşması bu şekilde imzalanmakla birlikte, kısa süre sonra başlayan Birinci Dünya Savaşı yüzünden bu ıslahat çalışmaları da yarı kalacaktı. Müfettişler görev yerlerine dahi ulaşamadan savaş gerekçesiyle Osmanlı Hükümeti ıslahat projesini iptal edecekti.

7.6. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ermeni Sorunu

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Ermeni komitelerinin faaliyetlerinde de yeniden artışa neden olmuştu. Özellikle Anadolu'daki kiliseler üzerinden Ermeni ahalije yönelik propagandalarda bulunan komiteler, savaş sırasında toplu bir ayaklanma hedefliyorlardı. Komitelerin ülke içindeki bu hareketlenmelerine karşılık esas tehlike Rusya'dan geliyordu. O dönemde Rusya'nın egemenliğinde bulunan ve Ermenilerin en üst dinî makamı olan Eçmiyazin Katogikosluğu savaş sırasında açıktan Ermeni-Rus ittifakı yapılması lehinde faaliyetler yürütüyordu. 1914 yılında savaş hazırlıklarının sürdüğü bir sırada, Rus Çarı II. Nikola tarafından kabul edilen Katogikos V. Kevork, "Ermenilerin kurtuluşunun Osmanlı Devleti'nden ayrılarak Ruslar'ın himayesinde kurulacak bir Ermenistan Devleti ile mümkün olabileceğini" ifade etmişti. Böylece Osmanlı Ermenileri'nin manen bağlı olduğu en yüksek dinî makam, savaşta Ermenilerin Rusların yanında yer alması gerektiğini açıktan ifade etmiş oluyordu. Rusya artık işgal tasarıları yaptığı Doğu Anadolu'ya girdiğinde, bölge Ermenilerini ordusunun yanında tutacak ve Osmanlı'ya karşı ayaklanmaya gerekirse mecbur bırakacak önemli bir gücün doğrudan desteğini almış durumdaydı. Osmanlı Ermenileri de bu çağrıya uyarsa Doğu Anadolu'da yaşanacak savaşta Osmanlı Devleti ciddi tehditlerle karşılaşacaktı. Katogikosluğun teşvikleriyle savaş öncesinde hem Rusya Ermenileri hem de Türkiye Ermenileri arasında, özellikle Taşnak Sutyun Partisi'nin teşvikleriyle, Rus ordusuna destek için gönüllü birlikleri oluşturulmaya başlanmıştı. Savaşın yaklaşması ve başlangıcı bilhassa Taşnak taraftarlarının bir heyecanlanma ve umut dönemi olarak değerlendirilmiştir. Bu çevrelerce, artık Doğu Anadolu'da hangi şartta olursa olsun – özerk ya da bağımsız – bir Ermenistan kurulmasının kaçınılmaz olduğu düşünülüyordu. Bu sebeple oluşturulan gönüllü birlikleri savaş sırasında Rus ordusunun önemli bir kanadını teşkil edecekti.

Ayrıca değişik bölgelerde isyanlar çıkmaya da devam ediyordu. İlk ciddi isyan Urfa'da yaşanmıştı. Bir süre sonra Ermeniler (1915 yılı Nisan ayı içinde) Van'da da bir isyan çıkardılar. Van'da başlayan Ermeni isyanı, hükümeti artık daha ciddi tedbirler almaya yönelti. Zira Doğu Anadolu'da yaşanan böyle bir olay, devletin savaş hâlinde olduğu ve ordusunda Ermeni gönüllü birlikleri de bulunan Rusya'nın Anadolu içlerine ilerlemesine neden olabilirdi. Bunun üzerine 24 Nisan 1915 tarihinde, savaşın bütün şiddetıyla devam ettiği bir sırada, yurt içinde asayışi ve can güvenliğini sağlamak, ordunun cephe gerisini emniyete almak maksadıyla Osmanlı Hükümeti, tüm vilayetlere ve mutasarrıflıklara bir genelge yollayarak, Türkiye'deki ihtilacı Ermeni komitelerinin kapatılmasını ve önde gelenlerinin tutuklanmasını istedi. Bu talimat üzerine öncelikle İstanbul'da birçok Ermeni önde geleni tutuklanmıştı. 26 Nisan'da da Başkumandanlığın birliklere yollandığı aynı anlamdaki bir tamimle, elebaşların askerî mahkemelere sevki ile suçuların cezalandırılması

istenecekti. Tutuklananların bir kısmı Haydarpaşa'dan trenle Ankara'nın Ayaş ilçesine ve Çankırı'ya gönderilerek, oralara yerleştirilmişlerdi

Bu gelişmeler olurken Van'daki isyan da devam ediyordu. Bir süre sonra Rus kuvvetleri bölgedeki Osmanlı Ermenilerinin öncülüğünde Van'a girmiş ve 17 Mayıs 1915'te Türk kuvvetleri Van'ı terk etmek zorunda kalmıştı. Türk mahalleleri Ermeniler tarafından yakılıp yıkıldıktan ve şehirdeki birçok Müslüman katledildikten sonra, şehir yine Ermeniler tarafından Rus kuvvetlerine teslim edilecekti. Bu durumun Ermeni çetelerini yeni isyanlar için cesaretlendirmesi ve isyanın çevreye yayılması düşüncesi üzerine, Ermenilerin toplu olarak yerlerinin değiştirilmesi gündeme geldi. Van'da Ermeni isyanı devam ederken, Anadolu'nun diğer bölgelerinde de Ermenilerin isyan ettileri, yol kestikleri, Müslüman köyleri basarak halkı katlettikleri yolunda haberler alınıyordu. Bunun üzerine Osmanlı Başkumandanlığı tarafından, 2 Mayıs 1915 tarihinde Dâhiliye Nâziri (İçişleri Bakanı) Talat Bey'e yollanan bir yazında; Van ve çevresinde bulunan Ermenilerin isyanlara devam etmek için toplu ve hazır hâlde bulundukları belirtildikten sonra, bu Ermenileri aileleriyle birlikte ya Rus sınırları içine ya da Anadolu içlerine göndermenin, yerlerine de Müslümanların yerleştirilmesinin uygun olacağının düşünüldüğü belirtilmiştir.

Sevkiyat kararının ilk işaretini sayılan bu yazı ile Başkumandanlık Vekâleti Ermenilerin isyan çıkaramayacak şekilde dağıtılmalarını istiyordu. Yine bu belgeden de anlaşıldığı gibi Ermenilerin toplu olarak yer değiştirmeleri düşüncesi siyasi değil, tamamen askerî nedenlerden ve güvenlik gereksiniminden kaynaklanıyordu. Bu talep sonrası öncelikle Van ve civarındaki bazı Ermeniler bölgeden uzaklaştırılmıştı. Fakat diğer bölgelerdeki olaylar da devam etmeye olduğundan, hükümet bu kararı genişletmek mecburiyetinde kalmış ve savaş sırasında ordunun cephe gerisini koruyabilmek maksadıyla bu kararın ülke genelinde uygulanmasına karar verilmişti. Bunun üzerine 27 Mayıs 1915 tarihinde “*Vakt-i seferde icraât-ı hükmüete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-u muvakkat*” çıkarılmış ve kanun 1 Haziran günü Takvîm-i Vekayı'de (resmî gazete) yayınlanarak yürürlüğe girmiştir. Kanun metninde, “yurt dışına göndermek” anlamında da kullanılan “tehcir” ifadesi bulunmamakta, bunun yerine “sevk ve iskân” tabiri kullanılmaktaydı. Ayrıca yine kanunda doğrudan Ermenilerden de bahsedilmemekte, Osmanlı Devleti'ne karşı casusluk yapanların ve ihanetleri görülenlerin savaş bölgelerinden uzak yerlere nakledilmeleri istenmekteydi. Dolayısıyla kanun sadece Ermeniler için çıkarılmamıştı. Ermenilerin diğer gruptardan daha büyük bir kitle hâlinde sevk ve iskâna tabi tutulmalarından dolayı “Ermeni Tehciri” olarak bilinen yaklaşım eksik ve yanlıştır. Bu kanun dolayısıyla sadece Ermeniler değil Hristiyanlardan Rum, Gürcü, Süryanî ve Keldanîler; Yahudiler; Müslümanlardan Arap, Arnavut, Boşnak, Çingene, Çerkez, Kürt, Laz ve bazı Türkler de bulundukları yerlerden başka bölgelere sevk ve iskâna tabi tutulmuşlardır. Kısacası kanunun uygulanmasında sevk ve iskâna tabi tutulacak grupların etnik kimlikleri değil, savaş bölgelerinde askerî güçlerle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelip gelmemeleri dikkate alınmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti bu kanunu, ihtimal dâhilindeki bir Ermeni isyanına karşı önlem olarak ya da başka bazı varsayımlara dayanarak değil, fiilen ortaya çıkan isyanlara ve düşmanla iş birliğine karşı dönemin şartları içinde kaçınılmaz olarak çıkarmak zorunda

kalmıştı. Kanunun uygulamasının nasıl yapılacağı ise hazırlanan 15 maddelik bir yönetmelikle belirlenmişti. Bunlar özetle şöyledi:

- a) Yer değişimi yapılacak ahali, kendilerine tahsis edilen bölgelere, can ve mal emniyeti sağlanarak rahat bir şekilde nakledileceklerdir.
- b) Yeni evlerine yerleşinceye kadar iaşeleri Muhâcirîn Müdüriyetinden sağlanacaktır.
- c) Eski mali durumlarına uygun olarak kendilerine emlak ve arazi verilecektir.
- d) d-) Muhtaç olanlar için hükümet tarafından mesken inşa olunacak, çiftçi ve ziraat erbabına tohumluk, alet ve edevat temin edilecektir.
- e) Geride bıraktıkları taşınır malları kendilerine ulaştırılacak, taşınmaz malları tespit ve kıymetleri takdir edildikten sonra, buralara yerleştirilecek olan Müslüman göçmenlere verilecektir. Bu göçmenlerin ihtisasları dışında kalan zeytinlik, dutluk, bağ ve portakallıklarla, dükkân, han, fabrika ve depo gibi gelir getiren yerler, açık artırma ile satılacak ve kiraya verilecek ve bedelleri sahiplerine ödenmek üzere mal sandıklarınca emanete kaydedilecektir.
- f) Bütün bu konular özel komisyonlarca yürütülecek ve bu hususta bir talimatname hazırlanacaktır.

Bunların ardından da 10 Haziran 1915'te yayınlanan bir talimatname ile de sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilerin malları koruma altına alındı ve "Emvâl-i Metruke Komisyonu" kurulmuştu. Bu komisyon Ermenilerin geride bıraktıkları mallarını kayıt altına alacak, satılan malların da bedellerini döndüklerinde sahiplerine ödemek üzere mal sandıklarına teslim edecekti. Komisyonun görevi; hükümetin sevk ve iskân kararını savaş şartları dolayısıyla aldığı, gidenlerin sonradan tekrar yerlerine dönmemelerinin planlandığını da açıkça göstermektedir.

Hükümet sevk ve iskân sırasında yol şartları, iklim, güvenlik, lojistik ve barınma gibi ihtiyaçların en kolay şekilde sağlanması amacıyla da bazı güzergâhlar belirlenmiş ve sevkiyatın bu güzergâhlar üzerinden yürütülmesine çalışılmıştı.

Ayrıca Osmanlı idaresinin aldığı sevk ve iskân kararı sîrf Ermenileri kapsamadığı gibi; Ermenilerle ilgili yapılacak uygulamalar tüm Ermeniler için de geçerli olmayacağından. Bazı bölgelerdeki Ermeniler sevkiyat dışı bırakılmıştı. Amaç komitelerle ilişkisi olan ve bulundukları bölgede yeni bir kargaşa çıkmasına sebep olabileceklerin buralardan uzaklaştırılmasıydı. Ayrıca hasta ve âmâlar, Katolik ve Protestan mezhebinden olanlar, askerler ve aileleriyle, memurlar, tüccarlar, bazı amele ve ustalar da sevkiyat dışı tutulmuşlardı. Devlet kademesinde, resmî makamlarda görev yapan bazı kişiler, öğretmenler ve yakınları da sevke dâhil edilmeyeceklerdi. Bununla beraber sevke dâhil olmayanlar da ister Katolik ister Protestant olsun veya diğer sevk dışı oldukları belirtilen gruplardan olsun zararlı faaliyetleri görülürse onlar da yeni iskân bölgelerine sevk edileceklerdi. Yine ilk dönemlerde Müslüman olan Ermenilerin de sevkiyat dışı tutulmaları kabul edilmiştir. Bunun üzerine birçok

Ermeni din değiştirek (ihtida ederek) bulunduğu yerde kalmayı tercih etmişti. İlk dönemlerde kabul edilen bu durum sonradan suistimal edilmeye başlanınca kabul edilmeyecekti. Çünkü sîrf sevkiyattan kurtulmak için Müslüman olduğunu söyleyenlerin Müslüman adı altında yine fesat hareketlerinden geri kalmayacakları düşünülüyordu. Fakat bu karar sürekli ve istikrarlı bir şekilde uygulanamamış, yerel amirlerin görüşleri çerçevesinde güvenilir bulunan müracaatlar kabul edilirken, komitelerle ilişkili olduğu şüphesi taşıyanlar kabul edilmemeye devam ettiler.

Diger taraftan da Osmanlı Hükümeti, alınan kararların sağlıklı bir şekilde uygulanmasını sağlamaya çalışıyordu. Fakat bu konuda da birçok problemle karşılaşılmıştı. Osmanlı Devleti kafilerin güvenlik içinde yeni iskân bölgelerine ulaşabilmeleri için elinden geleni yapmışsa da yollarda istenen güvenlik tam olarak sağlanamamış ve bir kısım devlet görevlilerinin de hükümet kararlarına aykırı davranışları sonucu yollarda kimi kafilerle çeşitli zararlar verdirilmiştir. Hükümetin önleme çabalarına rağmen istenmeyen bazı olayların yaşanmaya devam etmesi üzerine hükümet ülke çapında durumu incelemek ve suçuları cezalandırmak üzere harekete geçecekti. Ermenilerin sevk ve iskâni sırasında ahaliden bazıları ile bir kısım memurların suistimalleri ve kanuna aykırı hareketlerini yerinde incelemek ve suçlu görülenleri Divan-ı Harplere sevk etmek üzere - 1916 yılı içinde - soruşturma komisyonu niteliginde üç heyet oluşturulmuştur. Ayrıca aynı tarihlerde Ermeni sevkiyatı da durdurulmuştur. Bu tarihlerden itibaren yeni sevkiyat yapılmayacaktır. Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulduğu bütün bölgelerde incelemeler yapan bu soruşturma komisyonlarının verdikleri raporlara dayanarak ülke genelinde 1673 kişi görevinden azledilmiş ve Divan-ı Harplere sevk edilmişlerdi. Aralarında asker, polis ve teşkilat-1 mahsusa elemanlarının bulunduğu bu kişiler içinde ayrıca binbaşı, yüzbaşı, üsteğmen, teğmen, jandarma bölük komutanı gibi rütbeli kişiler de yer almaktaydı. Yargılamalar neticesinde bu kişilere idam da dahil olmak üzere çeşitli cezalar verilmiş ve cezaların büyük çoğunluğu da uygulanmıştır. Bu mahkemeler Mondros Mütarekesi'nin ardından başta İngilizler olmak üzere İtilaf Devletleri'nin baskılılarıyla kurulan Divan-ı Harplerle karıştırılmamalıdır. O dönemde kurulan mahkemeler tamamıyla İtilaf Devletleri'nin arzusuna göre çalışan kurullarken; 1916 yılında kurulan mahkemeler Osmanlı Devleti'nin kendi iradesiyle kurduğu, bağımsız yargı organlarıdır.

7.7. Mondros Mütarekesi Sonrası Ermeniler ve Ermeni Sorunu

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru, 10 Nisan 1918 tarihinde, 1915 yılında yeni iskân bölgelerine sevk edilmiş olan Rum, Ermeni ve Araplardan altmış yaşını geçmiş ve yardıma muhtaç olanların memleketlerine iadesine karar vermiştir. Savaşın sona ermesiyle 18 Kânûn-ı Evvel 1334 / 18 Aralık 1918 tarihinde çıkarılan "Geri Dönüş Kararnamesi" ile de savaş sırasında iskân yerleri değiştirilmiş olanlardan isteyen herkesin memleketlerine dönmelerini kararlaştırmıştı. Sevkiyat sadece Ermenilere uygulanmadığı için dönüş kararı da sadece Ermenileri değil, Rumlar, Araplar vs. gibi daha önce yerleri değiştirilmiş olan bütün grupları kapsıyordu. Ayrıca geri dönen Ermenilerin dönüşleri için gerekli masraflar da Osmanlı Devleti tarafından karşılanacaktı.

Ancak savaştan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin, kısa süre sonra başkentinin de İngilizler tarafından işgal edilmesi, mütareke döneminde İngilizlerin politikalarının etkin bir şekilde uygulanmasına neden olacaktı. Mondros Mütarekesi'nin ardından İngilizler, Osmanlı Devleti'ne baskın uygulayarak, Birinci Dünya Savaşı sırasında çıkarılan "sevk ve iskân kanunu" kararını alanların ve bu kararı uygulayanların – yani İttihatçıların - tutuklanmalarını istiyorlardı. İstanbul'da Ermenilere yapıldığı iddia edilen katliamlarla ilgili evraklar aranıyor fakat bulunamıyordu. Bütün aramalara rağmen İttihatçıları Ermeni sevkiyatı esnasında katliam yapmakla suçlayabilecek hiçbir evraka rastlanamamıştı.

Ardından – yine 1918 yılı Aralık ayı başlarında - Ermenilerin sevk ve iskânı sırasında suç işleyenlerin tespit edilmesi için Adliye ve Dâhiliye memurlarından oluşan komisyonlar oluşturulmasına karar verilmişti. Meclis tarafından Ermeni sevkiyatı sırasında meydana gelen olayları tetkik etmek üzere heyetler oluşturularak belirlenen bölgelere gönderileceklerdi. Bu heyetler gittikleri bölgelerde sevkiyat sırasında meydana gelen suiistimalleri ve öldürme olaylarını araştırarak, suçlular hakkında bilgi ve belge toplayacaklar ve daha sonra suçu görülenler mahkemelere getirtilerek yargılanacaklardı. 1919 yılı Ocak ayı içinde de sevkiyat sırasında vuku bulan suçların görülmesi için Divan-ı Harpler teşkil edilmişti. Oluşturulacak örfî idarelerle sevkiyat sırasında suç işlemiş olduğu tespit edilenlerin yargılmalarının sağlanması hedefleniyordu. Neticede ülke genelinde on bölgede Divan-ı Harpler oluşturulmuştu. Daha önce bahsettiğimiz gibi Osmanlı Devleti 1916 yılında Ermeni sevkiyatı sırasında suçu olan kişilerle ilgili yargılama yapmış ve birçok kişiyi de cezalandırılmıştı. Mütareke sonrası İngilizlerin baskısıyla kurulan bu Divan-ı Harpler tamamen işgal kuvvetlerinin denetimindeki yargı organlarıydı. Bunların içinde en önemlisi de İstanbul Divan-ı Harbi idi. Çünkü diğer bölgelerde suçu görülen birçok kişi de İstanbul'a gönderilerek orada yargılanmışlardır. 1918 Aralık ayında Anadolu'nun çeşitli yerlerinde görevlendirilen tahkik heyetleri, sevkiyat sırasında sözde katliam yaptıklarını iddia ettikleri birçok kişiyi İstanbul'da oluşturulan "İstanbul Divan-ı Harb-i Örfisi"ne göndererek burada yargılmalarını sağlamışlardır. Bu mahkemedede "Ermeni mallarına el koyma", "karaborsacılık yapma", "adam öldürme" ve "katliam" gibi suçlamalarla birçok kişi yargılanacaktır. Yargılamalar sırasında ortaya atılan iddiaların tutarsızlığı ve şahitler tarafından verilen ifadeler arasındaki çelişkiler mahkemenin tamamen İngiliz etkisiyle ve yalancı şahitlerin ifadelerine dayanarak karar aldığı açıkça göstermektedir. Birçok Ermeni ve diğer gayrimüslim unsurların da görev yaptığı bu mahkemenin baktığı en önemli davalar "Yozgat Tehcir ve Taktıl Davası", "Trabzon Tehciri Davası", "İttihat ve Terakki Mensuplarının Yargılanması", "Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey'in Yargılanması" ve ülkenin değişik bazı bölgelerindeki Ermeni sevkiyatı ile ilgili davalardır. Ayrıca tutuklamalar sadece Ermeni sevkiyatı ile de ilgili değildir. "Bir devrin topyekûn yargılanması" doğrultusunda yürütülen soruşturmalarla tutuklanıp yargılanmak için İttihat ve Terakki döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş olmak veya onları desteklemek yeterli bir nedendi.

Bu mahkemedeki yargılamlar sonucunda Boğazlıyan Kaymakamı Kemal Bey, Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey ve Erzincan'da otelcilik yapan Hafız Abdullah Avni Bey isimli üç kişi idam edilmiştir. Toplam 16 kişiye verilen idam cezası sadece bu 3 kişiye uygulanmıştır. Yargılananlar arasından birçok kişi de başta hapis cezası olmak üzere çeşitli cezalara

çarptırılmışlardı. Bu yargılamalar sırasında yapılan adlı haksızlıklar, İtilaf kuvvetleri yetkililerinin birçoğu tarafından da kabul edilmiştir. 4 Nisan 1919'da, ABD'nin İstanbul Yüksek Komiseri Lewis Heck hükümetine, "yaygın bir şekilde, (yargılamaların) çögünün kişisel intikam sahiyle ve İtilaf Devletleri yetkililerinin ve özellikle İngilizlerin kıskırtmasıyla yapılmakta olduğuna inanıldığını" bildirmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri S.A.G. Caltorphe da Londra'ya, "Yargılamalar maskaralığa dönüşmekte ve bizim ve Türk hükümetinin itibarına halel getirmektedir" diye yazıyordu. Komiser John de Robeck'in görüşüne göre de mahkeme öyle bir başarısızlık iddi ki "onun bulguları hiçbir şekilde hesaba katılamazdı." Bunlara rağmen yukarıda zikredilen üç kişi hakkındaki idam cezaları da uygulanacaktı.

Diger taraftan gerek Ermeni Patrikhanesi gerekse de genel olarak Ermeni toplumu mütareke ve ardından devam eden Millî Mücadele dönemlerinde neredeyse tamamen devlet ve Müslüman ahali ile karşı karşıya gelmişti. Bu dönemde Ermeni ve Rum patrikhaneleri iş birliği içerisinde hareket ederek açıktan Osmanlı Devleti aleyhine faaliyetlerde bulunacaklar ve Avrupalı devletlerden kendilerine İstanbul ve Anadolu'da bağımsız devletler teşkilini talep edeceklerdi. Bu konudaki taleplerini, savaş sonrası toplanan Paris ve Londra'daki konferanslara da iletten patrikhaneler, bu dönemde artık birer Osmanlı kurumu değilmiş gibi çalışmışlardır. Gayrimüslim ahalinin büyük çoğunluğu da patrikhanelerin bu faaliyetlerine paralel şekilde hareket ediyorlardı. Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'yu işgal eden müttefik kuvvetlerle açıktan iş birliği yapılıyor, çeteler teşkil edilerek Müslüman ahaliye saldırular düzenleniyordu. Millî Mücadele sırasında Kuvâ-yı Milliye birlikleri işgal güçleri ile birlikte Rum ve Ermeni yerli azınlık grupları ile de savaşacaktı. Ancak Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile bu süreç de noktalananacak, işgal güçleri ile iş birliği yapan Ermenilerin de büyük kısmı Anadolu'yu terk eden müttefik kuvvetlerle birlikte ülkeden ayrılacıklardı. Lozan Antlaşması sonrası ülkede kalan Ermeni azınlık da Türkiye Cumhuriyeti Devleti kanunlarına tabi olarak yaşamalarını sürdürmeye devam edeceklerdir.

Uygulamalar

1. Ermeni sorununun uluslararası bir sorun hâline gelişinden Millî Mücadele sonuna kadar imzalanan Ermeni sorununa dair antlaşmaları tarih sırasına göre sıralayarak, hükümleri açısından karşılaştırıp, değerlendiriniz.

Uygulama Soruları

- 1)** 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan sevk ve iskân kanunu çerçevesinde sevke tabi tutulan unsurlar ve sevkin gerekçelerini açıklayınız?
- 2)** Berlin Antlaşması ile II. Meşrutiyet dönemi arasında yaşanan Ermeni isyanları hakkında bilgi veriniz.
- 3)** Osmanlı Devleti'nin sevk ve iskân kanununa yönelik yapılan suistimallere karşı yaptığı faaliyetler hakkında bilgi veriniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Ermeniler Osmanlı millet sistemi içerisinde Ermeni Patrikhanesi'nin idari sorumluluğu altında yaşıyorlardı. Genel anlamda Osmanlı toplumu içinde devlet, Müslüman ahali ve diğer gayrimüslim unsurlarla bir toplumsal uyum içinde yaşayan Ermeniler, ülkenin birçok bölgesinde dağınık bir vaziyette yaşıyorlardı. 19. yüzyıla doğru ülke genelinde yaşanan birçok sıkıntı Ermeni toplumunda da kendini hissettirmeye başlamıştı. Avrupalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri, ülkedeki gayrimüslim tebaanın çoğunlukla ticari ilişkiler sebebiyle batı ile daha yakın münasebette bulunması dolayısıyla gayrimüslimler arasında batı sistemine duyulmaya başlayan ilgi, Avrupa'da gelişen milliyetçilik anlayışının Osmanlı ülkesine de yansımıası ve buna karşılık her anlamda eski gücünü sürdürmemeyen Osmanlı Devleti'nin yönetimde yaşadığı birçok problemden kaynaklanan sorunlar çerçevesinde Osmanlı toplumunda uzun zaman yaşanan toplumsal uyum bozulmaya başlamıştı. İslahat Fermanı sonrası yaşanan kimi gelişmeler ve 1863 Ermeni Milleti Nizamnamesi ile de Ermeni toplumu giderek daha millî taleplerde bulunmaya başlayacaktı.

Özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları Doğu Anadolu bölgesinde Kürt aşiretleri ile yaşanan bazı sıkıntılar da Osmanlı Devleti içinde yaşanan huzursuzlukların ana sebeplerindendi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) ile Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya yenilmesi Ermeni meselesinin uluslararası boyuta taşınmasına neden olan süreci başlatmıştı. Savaş sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'na ilk defa bir etnik unsurdan bahsederek, devletin Ermeniler lehine birtakım ıslahatlarda bulunacağına dair madde konulması ve Ermenilerin çeşitli saldırılardan korunacağıının belirtilmesi, Osmanlı Devleti'nin bölgede yeterli gücünün zaten bulunmadığının göstergesi idi. Ancak en önemli husus bu çalışmaları Avrupalı devletlerin de takip edecek olmalarıydı. Avrupalı devletler artık bir Osmanlı unsuru vesilesiyle Osmanlı Devleti'nin kendi iç işlerine de müdahale hakkında sahip olmuşlardır.

Devam eden süreçte kurulan Ermeni komiteleri de Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne müdahalesini sağlayabilmek amacıyla faaliyetlerde bulunmaya başlayacaklar, özellikle 1890 yılından itibaren başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok bölgesinde silahlı Ermeni isyanları yaşanacaktır. 1894'te Sasun'da büyük bir isyan meydana gelecek, ardından Osmanlı Devleti ıslahatlarla ilgili bir layıha yayinallyarak çalışmaları başlatmasına rağmen İstanbul'da çeşitli olaylar yaşanacak, 1895-1896 yılları ise ülkenin birçok bölgesi, meydana gelen Ermeni isyanlarına sahne olacaktır.

1908 yılında Osmanlı anayasasının yeniden yürürlüğe girmesi de Ermenilerle ilgili yaşanan problemleri sonlandırmaya yetmeyecekti. Meşrutiyet döneminin Osmanlıcılık vurgusuna ve ülkede yaşayan tüm etnik unsurların yeniden birlikte yaşamamasını sağlamaya çabasına rağmen Ermenilerle ilgili birçok problem yaşanmaya devam edecekti. Özellikle 1909 Adana olayları bu dönemin bekentilerini sonlandıran en önemli hadiseydi.

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı öncesinde bir kez daha ıslahat çalışmaları ile ilgili baskılara maruz kalacaktı. Özellikle Almanya ve Rusya'nın baskıları neticesinde 8 Şubat 1914 tarihinde Osmanlı Devleti ile Rusya arasında bir ıslahat antlaşması imzalanarak, Doğu Anadolu'da Avrupalı müfettişlerin gözetiminde ıslahat çalışmalarının başlatılması kabul

edilmişti. Ancak kısa süre sonra başlayan savaş bu antlaşmanın da geçersiz kılınmasına neden olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı ise Ermeni sorunu kaynaklı daha ciddi problemlere neden olmuş ve devlet daha sert tedbirler almak mecburiyetinde kalmıştı. Özellikle savaşın bütün şiddetiyile devam ettiği bir sırada, 1915 yılı Nisan ayı içinde Van'da meydana gelen Ermeni isyanı sonrası, savaş sırasında ordu ile karşıya gelenlerin bulunduğu yerlerden savaş bölgelerinden uzak bölgelere nakline dair “sevk ve iskân kanunu” çıkarılacaktı. Bu kanun çerçevesinde sadece Ermeniler değil ordu ile karşıya gelen ve gelme ihtimali olan birçok etnik unsur sevke tabi tutulacaktı. Osmanlı Devleti sevkiyatın düzenli bir şekilde yapılabilmesi için elinden gelen bütün tedbirleri almış ancak savaş şartlarından kaynaklanan sıkıntılar dolayısıyla birçok suistimalle de karşılaşılmıştı. Bunun üzerine 1916 yılında sevkiyat durdurulduğu gibi suistimalde bulunanların cezalandırılması için de mahkemeler kurulmuştur.

Mondros Mütarekesi sonrası da sevk edilen Ermenilerin büyük çoğunluğu tekrar eski yerleşimlerine dönmeye başlamıştı. Fakat mütareke ve Millî Mücadele dönemleri Ermenilerin gerek devletle gerekse de Müslüman ahalî ile tamamen karşı karşıya geldikleri bir dönem olacaktır. İstanbul ve Anadolu'yu işgal eden müttefik kuvvetlerle birlikte hareket eden Ermeniler, Kuvâ-yı Millîye ile çatışmalar yaşayacak, teşkil edilen çetelerle Müslüman halka yönelik saldırılar yapılacaktır. Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ve Lozan Antlaşması'nın imzalanması ile bu süreç de sonlanacak, Ermenilerin büyük kısmı işgal birlikleri ile birlikte ülkeyi terk ederken kalanlar yeni Türkiye Devleti'nin kanunlarına tabi olarak yaşamalarını südüreceklerdi.

Bölüm Soruları

- 1) Ermeniler için kullanılan “tebaa-ı sadıka” deyimi ilk olarak hangi olay sonrası dile getirilmiştir?
  - a) Osmanlı Devleti’nin kuruluşu
  - b) Ermeni Patrikhanesi’nin kuruluşu
  - c) 1821 Yunan İsyancılığı
  - d) Tanzimat Fermanı
  - e) İslahat Fermanı
- 2) Osmanlı Devleti’nde Ermeni sorunu ilk kez hangi antlaşma metninde yer almıştır?
  - a) Karlofça Antlaşması
  - b) Berlin Antlaşması
  - c) Edirne Antlaşması
  - d) Sevr Antlaşması
  - e) Lozan Antlaşması
- 3) Özellikle Rusya’daki kimi Ermeni gruplarının bir araya gelmesi sonucu oluşturduğu için federasyon anlamına gelen bir isimle 1890 yılında Tiflis’té kurulan Ermeni komitesi hangisidir?
  - a) Okulsevenler
  - b) Kara Haç
  - c) Anavatan Müdafileri
  - d) Hınçak
  - e) Taşnak

4) Aşağıdakilerden hangisi 19. yüzyılda Ermeniler tarafından kurulan cemiyetlerden değildir?

a) Hınçak

b) Taşnak

c) Kordos

d) Araratlı

e) Kara Haç

5) Osmanlı Devleti'nde yaşayan Katolikler hangi tarihte devlet tarafından ayrı bir millet olarak tanınmışlardı?

a) 1699

b) 1740

c) 1821

d) 1830

e) 1839

6) Aşağıdakilerden hangisi 19. yüzyılda başlayan Osmanlı toplumsal düzenindeki bozulmanın nedenleri arasında sayılamaz?

a) Avrupalı misyonerlerin Osmanlı ülkesindeki faaliyetleri

b) Ülkedeki gayrimüslim tebaanın çoğunlukla ticari ilişkiler sebebiyle Batı ile daha yakın münasebette bulunması dolayısıyla gayrimüslimler arasında batı sisteme duyulmaya başlanan ilgi

c) Avrupa'da gelişen milliyetçilik anlayışının Osmanlı ülkesine de yansıması

d) Osmanlı Devleti'nin eski gücünü sürdürmemeyerek özellikle Avrupalı devletlerin baskılıları sonucu, onların birçok talebini kabul etmek zorunda kalması

e) Osmanlı Devleti'nin gayrimüslim cemaatlerin idaresinde millet sistemini uygulaması

7) Aşağıdakilerden hangisi misyonerlik faaliyetlerinin sonuçları arasında sayılabilir?

- a)** Osmanlı Devleti'nin çağdaşlaşmasını sağlamaları
- b)** Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü korumasını sağlamaları
- c)** Bazı Avrupalı devletlerin Osmanlı Ermenilerinden bir bölümünün hamisi hâline gelmeleri
- d)** Misyonerlerin Osmanlı Devleti adına hareket etmeleri
- e)** Avrupalı devletlerin Osmanlı Devleti'ne tabi hâle gelmesini sağlamaları

8) Birinci Dünya Savaşı öncesinde Doğu Anadolu'da yapılacak Ermeni ıslahatları ile ilgili olarak Osmanlı Devleti ve Rusya arasında imzalanan antlaşma hangisidir?

- a)** Ayastefanos Antlaşması
- b)** Yeniköy Antlaşması
- c)** Edirne Antlaşması
- d)** İstanbul Antlaşması
- e)** Lozan Antlaşması

9) 27 Mayıs 1915 tarihinde çıkarılan Sevk ve İskân Kanunu'na göre, bulundukları bölgelerden savaş bölgelerinden uzak yerlere nakledilecek olan ahalinin tespitinde dikkat edilecek olan en önemli husus hangisiydi?

- a)** Savaş bölgelerinde askerî güçlerle herhangi bir şekilde karşı karşıya gelenler ve gelme ihtimali olanlar bu uygulamaya tabi olacaktır.
- b)** Türkler dışındaki herkes gönderilecekti.
- c)** Tüm Ermeniler tespit edilerek, bölgelerinden uzaklaştırılacaklardı.
- d)** Herhangi bir kriterle bağlı olmadan askerler istedikleri herkesi gönderebileceklerdi.
- e)** Sadece gitmek isteyenler gönderilecekti.

10) 27 Mayıs 1915 tarihli Sevk ve İskân Kanunu'nun çıkarılmasına neden olan olay aşağıdakilerden hangisidir?

- a) Rusların, Ermenilerin Doğu Anadolu'dan çıkarılmalarını istemeleri
- b) 1915 Van Ermeni İsyanı
- c) Rusya'daki Bolşevik Devrimi
- d) Şerif Hüseyin Ayaklanması
- e) Mondros Mütarekesi'nin imzalanması

Cevaplar

1) c, **2)** b, **3)** e, **4)** c, **5)** d, **6)** e, **7)** c, **8)** b, **9)** a, **10)** b

Bölüm Kaynakçası

Eserler

- Artinian, V. (2004), *Osmanlı Devleti’nde Ermeni Anayasası’nın Doğuşu 1839-1863*, (Çev.: Zülal Kılıç).
- Ata, F. (2005), *İşgal İstanbul’unda Tehcir Yargılamaları*.
- Aydın, M. (2009), *Belgelerle Ermeni Soykırımı Senaryosu*.
- Bakar, B. (2009), *Ermeni Tehciri*.
- Bebiroğlu, M. (2008), *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Nizamnameleri*.
- Beydilli, K. (1995), *II. Mahmut Devri’nde Katolik Ermeni Cemâati ve Kilisesi’nin Tanınması (1830)*, (Yayınlayanlar: Şinasi Tekin – Gönül Alpay Tekin).
- Çarkçıyan, Y. G. (2006), *Türk Devleti Hizmetinde Ermeniler*.
- Çiçek, K. (2005), *Ermenilerin Zorunlu Göçü (1915-1917)*.
- Dabağyan, L. P. (2006), *Türkiye Ermenileri Tarihi*.
- Dadyan, S. (2011), *Osmanlı’da Ermeni Aristokrasisi*.
- Dadyan, S. (2011), *Osmanlı’nın Gayrimüslim Tarihinden Notlar*.
- Dasnabedian, H. (1990), *History of The Revolutionary Federation Dashnaktsutun*.
- Eryılmaz, B. (1992), *Osmanlı Devleti’nde Millet Sistemi*.
- Göyünc, N. (1983), *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*.
- Güler, A. (2009), *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Azınlıklar*.
- Gürün, K. (2005), *Ermeni Dosyası*.
- Halaçoğlu, Y. (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918)*.
- Karacakaya, R. (2005), *Türk Kamuoyu ve Ermeni Meselesi (1908-1923)*.
- Kenanoğlu, M. M. (2007), *Osmanlı Millet Sistemi – Mit ve Gerçek*.
- Kévorkian, R. H. – Paboudjian, P. B. (2012), *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu’nda Ermeniler*, (Fransızca’dan Çeviren: Mayda Saris).
- Kılıç, D. (2006), *Osmanlı Ermenileri Arasında Dinî ve Siyasi Mücadeleler*.

Kocabasoğlu, U. (2000), *Anadolu'daki Amerika, Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları*.

Küçük, C. (1986), *Osmanlı Diplomasinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı (1878-1897)*.

Salt, J. (1993), *Imperialism, Evangelism and the Ottoman Armenians 1878-1896*.

Saray, M. (2005), *Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri*.

Seyfeli, C. (2005), *İstanbul Ermeni Patrikliği*.

Sonyel, S. R. (1993), *Minorities and the Destruction of the Ottoman Empire*.

Şahin, G. (2008), *Osmanlı Devleti’nde Katolik Ermeniler – Sivaslı Mihitar ve Mihitaristler*.

Tosun, R. (2009), *Cumhuriyet ve Azınlıklar (Makaleler, İncelemeler)*.

Türkan, A. (2012), *Ermenilerin ve Doğu Hristiyanlarının Sorunları Çerçevesinde Osmanlı Papalık İlişkileri*.

Ulu, C. (2009), *Türkiye Cumhuriyeti’nde Ermeniler*.

Uras, E. (1976), *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*.

Yılmaz, D. (2001), *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*.

Makaleler

Aydın, M. (2008), “Ermeni Soykırımı Senaryosunun İlk Denemesi”, *Yapay Sorun “Ermeni Meselesi”*, (Yayına Hazırlayan: Mahir Aydın).

Beyoğlu, S. (2004), “Ermeni Propagandasının Gölgelediği Gerçek: Tehcir Kanunu ve Birinci Dünya Savaşı’nda Arap Tehciri”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 11, İstanbul (Güz).

Bozkurt, A. (2011), “Fransa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Katolikleri Himaye Hakkı ve Bunun Sona Ermesi”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sayı: 52, 2010/2.

Çukurova, B. (2005), “1921-1922 Yıllarında Ermeni Komitelerinin ve Patrikhanenin İstanbul’daki Faaliyetleri”, *Atatürk Yolu – Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 35-36, Ankara.

Davison, R. H. (1982), “The Millets as Agents of Change in the Nineteenth-Century Ottoman Empire”, *Christians and Jews in the Ottoman Empire: The Functioning of a Plural Society*, (Ed.: B. Braude – B. Lewis), Cilt: I – The Central Lands.

Emecen, F. (2008), “Osmanlı Toplumunda Birlikte Yaşama Anlayışı ve Ermeniler”, *Yapay Sorun “Ermeni Meselesi”*, (Yayına Hazırlayan: Mahir Aydin).

Eraslan, C. (1996), “I. Sasun İsyani Sonrasında Osmanlı Devleti’nin Karşılaştığı Siyasi ve Sosyal Problemler”, *Kafkas Araştırmaları II*.

Eraslan, C. (2001), “Ermeni Komiteleri, Propagandaları ve Osmanlı Devleti’nin Aldığı Tedbirler”, *Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri Sempozyumu (Bildiriler, 24-25 Mayıs 2001)*.

Eraslan, C. (2003), “II. Meşrutiyet’ten Tehcire Osmanlı Devleti’nin Ermenilere Yönelik Politikaları” *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*.

Eraslan, C. (2007), “II. Meşrutiyet Döneminde Doğu Anadolu’nun Sosyal Yapısı Üzerine Bazı Notlar”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, (Editörler: Bülent Bakar – Necdet Öztürk – Süleyman Beyoğlu).

Güllü, R. E. (2009), “Mondros Mütarekesi’nin Ardından Ermeni ve Rum Patrikhanelerinin İşbirliği (30 Ekim 1918 – 11 Ekim 1922)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: XXV, Sayı: 75.

Ortaylı, İ. (2002), “19. Asra Kadar Osmanlı Millet Sistemi ve Bâb-ı Âlî”, *Tarih ve Toplum*, Cilt: 38, Sayı: 224.

Ortaylı, İ. (2002) “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, *Genel Türk Tarihi*, (Editörler: Hasan Celâl Güzel – Ali Birinci), Cilt: 6.

Sarıyıldız, G. (2002), “Osmanlı Devleti’nde Protestan Ermeni Milleti ve Kilisesinin Tanınması”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 1/2002, Sayı: 2.

Sarkiss, H. J. (1937), “The Armenian Renaissance, 1500-1863”, *The Journal of Modern History*, Volume: IX, Number 4.

Seyfeli, C. (2005) “Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslimlerin İdari Yapısı: Ermeniler Örneği”, *Milel ve Nihal*, Yıl: 2, Sayı: 2.

**8. TÜRK MİLLETİNİN ULUSLARARASI CAMİA İLE İMTİHANI:
MONDROS MÜTAREKESİ VE UYGULAMASI**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 8.1.** Osmanlı Devleti’ni Mütareke İstemeye İten Şartlar
- 8.2.** Wilson Prensipleri
- 8.3.** Mondros Mütarekesi’ne Gidecek Heyetin Oluşturulması ve Görüşmeler
- 8.4.** Mondros Mütarekesi
- 8.5.** Osmanlı Hanedan ve Üst Düzey Devlet Ricalinin Galiplere Bakışları
- 8.6.** İstanbul’un Fiilen İşgali
- 8.7.** İşgal Yönetiminde İstanbul’da Hayat, Sığınmacılar
- 8.8.** Mütareke Hükümlerinin Türkiye Genelinde Uygulanması, Tepkiler

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerinde Osmanlı Devleti'ni mütareke istemeye iten şartlar nelerdir?
- 2)** Mondros Mütarekesi sonrasında İtilaf Devletleri İstanbul'u hangi gerekçelerle fiilen işgal altına almışlardır?
- 3)** Mondros Mütarekesi hükümlerinin ihlal edilmesine karşı Türk milleti nasıl bir tepki göstermiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Türk Milletinin Uluslararası Camia İle İmtihani: Mondros Mütarekesi ve Uygulaması	<p>Osmanlı Devleti'ni mütareke istemeye iten şartlar,</p> <p>Wilson Prensipleri Mondros Mütarekesi'ne gidecek heyetin oluşturulması,</p> <p>Mondros'ta yapılan görüşmeler, mütareke hükümleri,</p> <p>Hanedan ve üst düzey devlet ricalinin galiplere bakışları,</p> <p>İstanbul'un filen işgali,</p> <p>İşgal yönetiminde İstanbul'da hayat,</p> <p>İstanbul'a iltica eden sığınmacılar, mütareke hükümlerinin Türkiye genelinde uygulanması ve buna karşı gösterilen tepkiler hakkında bilgi sahibi olur.</p>	<p>Sebep - sonuç ilişkisi kurma</p> <p>Kronolojik düşünme</p> <p>Tarihî terminolojiyi doğru ve yerinde kullanma</p> <p>Görüş geliştirme</p> <p>Tarihsel analiz ve yorum</p> <p>Tarihsel sorgulamaya dayalı araştırma</p>

Anahtar Kavramlar

- **Mütareke (Ateşkes):** Savaşan tarafların karşılıklı olarak savaşı durdurmaları ya da belli bir süre için savaşa ara vermeleridir.
- **Maverâ-yı Kafkasya:** Güney Kafkasya ya da Transkafkasya.
- **İstihkâm:** Düşman saldırısını durdurmak ya da düşmana karşı savunma yapabilmek amacıyla düzenlenen yer.
- **Reddi-i İlhak:** İşgal altındaki toprakların işgalci devletlerin egemenliği altına girmesini reddetme durumu.

Giriş

1918 yılı ortalarından itibaren İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı'nda ağırlıklarını hissettirmeye başlamışlar, Osmanlı Devleti'nin aralarında bulunduğu İttifak Devletleri ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalmışlardı. Dördüncü yılina giren I. Dünya Savaşı'nın getirdiği mali yükü karşılamakta sıkıntı yaşayan İttifak Devletleri, Sovyet-Rusya'nın savaştan çekilmesi neticesinde elde ettikleri kazanımlar dışında cephelerde genel anlamda başarısız durumdaydılar. Bu bağlamda konuya eğildiğimizde ve Osmanlı Devleti özelinde meseleye baktığımızda karşımıza üç ana cephe çıkmaktadır. İlk cephe; Sovyet-Rusya ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması sonrası oluşan yeni konjonktürde şekillenen Kafkasya Cephesi'dir. İkinci cephe; Osmanlı kuvvetlerinin Kanal (Süveyş: Mısır) Cephesi'nde başarısızlıkla neticelenen harekât sonrasında maruz kaldıkları karşı taarruz ve ortaya çıkan Şerif Hüseyin İsyani ile birlikte önemi daha da artan Suriye-Filistin Cephesi'dir. Ve nihayet üçüncü cephe; İngiliz kuvvetlerinin taarruzu ile açılan ve Osmanlı kuvvetlerinin Kutü'l Ammare'deki başarılarına karşın gerileme eğiliminde oldukları Irak Cephesi'dir. Bu ana cepheler dışında Osmanlı Devleti açısından manevi önemi son derece yüksek olan ve Arap İsyani neticesinde farklı bir boyut kazanan Hicaz Cephesi'nde de işler hiç iyi gitmiyordu. Ayrıca Osmanlı kuvvetlerinin bir kısmı Aden ve Yemen gibi bölgelerde merkezle irtibatları zayıflamış hâlde mücadelelerini sürdürmeye çalışırken, sınır dışındaki Galiçya ve Makedonya gibi cephelerde müttefik ordularına yardım amacıyla gönderilen birlikler bulunmaktaydı.

8.1. Osmanlı Devleti’ni Mütareke İstemeye İten Şartlar

I. Dünya Savaşı'nın sonlarında ortaya çıkan şartlar Osmanlı Devleti'ni mütareke istemeye itmiştir. Savaşın son yılı içerisinde Osmanlı Devleti, Kafkasya Cephesi dışında başlangıçtaki hedeflerinden çok uzaktaydı. 3 Mart 1918 tarihinde İttifak Devletleri ile imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşması'nı uygulama noktasında bazı zorluklar çıkan Sovyet-Rusya'nın engelleyici tavrı üzerine Osmanlı kuvvetleri, antlaşma ile taahhüt edilen toprakları geri almak üzere harekete geçtiler. Bu minvalde Osmanlı kuvvetleri önce I. Dünya Savaşı esnasında Ruslar tarafından işgal edilen toprakları, ardından söz konusu antlaşma ile taahhüt edilen ve 1878 yılında imzalanmış olan Berlin Antlaşması ile kaybedilen Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum)'yi geri almayı planlıyorlardı. Bu planın hayatı geçirilmesi esnasında Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya'da Sovyet-Rusya otoritesi çökmüş, gerek Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin faaliyetleri ve gerekse Güney Kafkasya'da bulunan Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan temsilcilerinin yeni bir düzen kurma arayışları Osmanlı Devleti'nin bu bölge ile de yakından ilgilenmesini gerekli kılmıştır. Bu süreçte Osmanlı Devleti öncelikle I. Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu topraklarda otorite kurmaya çalışırken Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan temsilcileri Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği çatısı altında bir araya gelmişlerdi. Ancak gerek Kafkasya'daki iç dinamikler ve gerekse dış etmenler Maverâ-yı Kafkasya Komiserliği'nin kısa bir süre içerisinde dağılmasına neden oldu. Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilanı sonrasında oluşan yeni konjonktür ile yakından ilgilenen Osmanlı Devleti siyasi ve askerî bir denge unsuru olarak bölgede etkinliğini artırmak zorundaydı. Osmanlı Devleti bir yandan yeni kurulan üç cumhuriyetle siyasi temaslarını sürdürürken diğer yandan teşkil edilen Kafkas İslam Ordusu 1918 yılı Haziran ayı ortalarından itibaren Bakü'ye yönelik bir harekât başlattı. 15 Eylül 1918 tarihine gelindiğinde Bakü, Kafkas İslam Ordusu'nun kontrolüne geçmiş, Osmanlı birliklerinin bir kısmı da Dağıstan içlerinde mevzi almışlardı. Genel olarak değerlendirildiğinde Kafkasya Cephesi'nde Osmanlı Devleti savaşın başlarındaki kayıplarını telafi edebilmış, hatta yeni kazanımlar sağlanmıştı. Ancak diğer cephelerinde durum hiç de iç açıcı değildi.

Suriye-Filistin Cephesi'nde bir yandan İngiliz taarruzu diğer yandan 1916 yılı ortalarında patlayan Şerif Hüseyin İsyani'nın etkileri, durumu son derece vahim bir hâle getirmiştir. Bu isyan ile eş zamanlı yürütülen İngiliz taarruzu, coğrafi koşullar ve salgın hastalıklar 1917 yılı sonlarına doğru Gazze ve Kudüs'ün kaybedilmesiyle sonuçlandı. İngiliz kuvvetlerinin 30 Eylül 1918 tarihinde Şam'ı ele geçirmeleri ise cephede tam bir panik havası yarattı. Artık Mustafa Kemal Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı kuvvetleri Halep'in güneyinde yeni bir savunma hattı kurmaya çalışırken, Osmanlı Hükümeti İtilaf Devletleri nezdinde temaslarda bulunarak bir mütareke yapmaya çalışıyordu. Ne var ki Mondros Mütarekesi için görüşmelerin başladığı 27 Ekim 1918 tarihinde İngilizler Halep'i ele geçirecek bu kez Mustafa Kemal Paşa, Halep'in kuzeyinde yeni bir savunma hattı kurma arayışına girecekti.

Savaşın son dönemlerinde Irak Cephesi'ndeki tablo da Suriye-Filistin Cephesi'ndekinden pek farklı değildi. Osmanlı kuvvetlerinin 29 Nisan 1916 tarihinde Kutü'l Ammare'de büyük bir darbe vurdukları İngiliz kuvvetleri 1917 yılı başlarından itibaren yeni

bir harekât düzenleyerek 11 Mart 1917 tarihinde Bağdat'ı, 7 Mayıs 1918 tarihinde de Kerkük'ü ele geçirmişlerdi. Osmanlı kuvvetlerinin 25 Mayıs 1918 tarihinde geri aldıkları Kerkük 25 Ekim 1918 tarihinde tekrar İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edildi. Bu cephede de Osmanlı kuvvetleri İngilizlerle birlikte yer yer isyan eden Arap kabileleri, ağır coğrafi koşullar ve salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Mondros Mütarekesi imzalandığı sıralarda Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı kuvvetleri Musul'un yaklaşık 120 kilometre güneyinde yeni bir savunma hattı kurabilmişlerdi.

Osmanlı birlüklerinin yardım amacıyla görevlendirildikleri müttefik cephelerinde durum çok daha vahimdi. Bilhassa İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin müttefiki Bulgaristan'a karşı açtıkları Makedonya (Bulgaristan) Cephesi'nden gelen haberler Osmanlı Devleti açısından en az Irak, Suriye - Filistin ve Hicaz cephelerinde alınan başarısız sonuçlar kadar, hatta daha fazla endişe verici idi.

İtilaf Devletleri I. Dünya Savaşı'nda birçok cephede üstünlük sağladıkları hâlde savaşa bir türlü son veremiyordu. 1918 yılı Eylül ayı içerisinde İtilaf Devletleri, Makedonya Cephesi'ni açarak İttifak blokunu parçalamayı planladılar. Bu amaçla Fransız Kumandan Franchet d'Espérey, 15-24 Eylül 1918 tarihleri arasında yaklaşık 70.000 kişilik Makedonya ordusuyla, Manastır - Doyran hattında taarruza geçerek Bulgaristan'ı bozguna uğrattı. İtilaf Devletleri'ne müracaat eden Bulgaristan 29 Eylül 1918 tarihinde Selanik Mütarekesi'ni imzayarak savaştan çekilmek zorunda kaldı.

Bulgaristan'ı savaş dışı bırakarak, İttifak Devletleri arasındaki irtibatı büyük ölçüde kesmeyi başaran İtilaf Devletleri iki kola ayrılarak bir yandan Avusturya - Macaristan İmparatorluğu'nu diğer yandan Osmanlı Devleti'ni tehdit etmeye başladılar. 17 Ekim 1918 tarihinde Edirne'ye doğru harekete geçen İtilaf kuvvetleri Karaağaç'ı işgal ettiler. Böylece Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile karadan irtibatı ve iletişimini kesilmiş oldu. Bir kaç gün içerisinde İtilaf kuvvetleri Bulgaristan'ın kontrolünü tamamen ele geçirdiler. Osmanlı istihbaratı, İtilaf kuvvetlerinin bir yandan Avusturya - Macaristan diğer yandan Edirne - Çatalca hattı üzerinden İstanbul'a yönelik bir harekât başlatacaklarını bildiriyordu. Edirne semalarında dolaşan İngiliz uçakları Edirne ve çevresine beyannameler atarak, "Bulgaristan gibi hareket etmezseniz hâliniz perişandır" şeklindeki ifadelerle Osmanlı asker ve ahalisine gözdağı vermeye çalışıyor, Ege'de bulunan İtilaf Devletleri donanması Çanakkale Boğazı'ni abluka altında tutuyor ve karadan yapılacak bir operasyonu denizden desteklemek üzere bölgede hazır vaziyette bekletiliyordu.

Edirne'ye yönelik bir harekât ihtimaline karşılık Meriç Nehri ile Karaağaç arasındaki stratejik önemi haiz köprülerin tahrip edilmesi ve kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle kısa vadede İtilaf kuvvetlerinin bölgeye yönelik bir harekât başlatma ihtimalleri zayıftı ama baharın gelmesi ile birlikte harekât kaçınılmaz olacaktı. İtilaf kuvvetleri karşısında Osmanlı Devleti'nin Trakya'yı savunabilecek ölçüde kuvvete sahip olamaması -ki, bölgede yaklaşık olarak 8.000 neferden oluşan bir Osmanlı kuvveti bulunmaktaydı- başkentin, dolayısıyla devletin varlığının doğrudan tehdit altında kalması anlamına geliyordu. Osmanlı Devleti'nin müttefikleri de artık mücadele edecek kudrete sahip değildilerdi. Nitekim 14 Eylül 1918 tarihinde Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu, 25 Eylül 1918 tarihinde Bulgaristan ve 5 Ekim 1918 tarihinde de Almanya İtilaf Devletleri'ne müracaat ederek mütareke talebinde

bulunmuşlardı. Müttefiklerinin durumu, mali sıkıntılar, Irak, Suriye-Filistin ve Hicaz cephelerindeki başarısızlık ile birlikte Trakya üzerinden İstanbul'a yönelik bir harekât ihtimali karşısında Osmanlı yöneticileri mütareke istemekten başka yol bulamadılar. Bu kadar kötü koşullar altında çok küçük olsa da tek umut, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Woodrow Wilson'ın ABD Kongresi'nde açıkladığı Wilson Prensipleri idi.

8.2. Wilson Prensipleri

8 Ocak 1918 tarihinde düzenlenen ABD Kongresi'nde açıklanan Wilson Prensipleri, milliyetçilik esasları ve ulusların kendi kaderlerini tayin etmeleri doğrultusunda hazırlanmış olduğundan çok uluslu devletleri, bilhassa Osmanlı Devleti'nin geleceğini yakından ilgilendirmekteydi.

Genel olarak incelendiğinde açık diploması, serbest ticaret, demokrasi ve milliyetçilik düşünceleri esas alınarak formüle edildiği anlaşılan Wilson Prensiplerinin 1917 yılında İtilaf Devletleri safında I. Dünya Savaşı'na katılan ABD'nin, savaş sonrasında kurulacak yeni dünya düzeninde pay sahibi, hatta belirleyici olma düşüncesinin bir ürünü olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Diğer bir yönyle Wilson Prensiplerinin ABD'nin gerek I. Dünya Savaşı sırasında gerekse savaş sonrasında ideolojik, askerî, ekonomik ve siyasi hesaplarının bir tezahürü olduğu söylenebilir.

Wilson Prensiplerinin doğrudan Osmanlı Devleti'nin geleceğini ilgilendiren 12. maddesi ile Türklerin çoğunlukta olduğu sınırlar dâhilinde -bağlı ulusların yaşam güvenliklerini ve özerk gelişimlerini garanti altına almak koşuluyla- millî bir devletin kurulması ve Boğazların uluslararası güvenceler altında serbest ticarete açılması öngörümekteydi. Bu maddenin I. Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılan Osmanlı siyasi çevrelerinde küçük bir umut ışığı olması gayet doğaldı.

Öte yandan I. Dünya Savaşı sonrasında kurulacak yeni düzeni tasarlamak üzere toplanan Paris Barış Konferansı'nda yapılan görüşmeler sırasında henüz ABD'nin etkili bir aktör olamadığı ve bu anlamda belirleyici gücün İngiltere olduğu net bir şekilde görülecekti. Wilson'ın 14. maddede belirttiği uluslar birliği, Cemiyet-i Akvam (Milletler Cemiyeti) adı altında kurulacak ancak bu cemiyet İngiltere'nin kontrolüne geçecektir. Bunun üzerine Wilson geri plânda kalacak ve prensiplerini hayatı geçirme imkânı kalmayacaktır.

8.3. Mondros Mütarekesi'ne Gidecek Heyetin Oluşturulması ve Görüşmeler

II. Meşrutiyet'in ardından kurulan rejim gereği Osmanlı Devleti'nde yönetme yetkisi Padişah, Hükûmet, Meclis-i Ayan ve Meclis-i Mebusan arasında paylaştırılmıştı. İttihat ve Terakki Fırkası'nın II. Meşrutiyetten itibaren Meclis-i Mebusan, 1913 tarihinde düzenlenen Bâb-ı Âli Baskını'ndan sonra Hükûmet ve Meclis-i Ayan üzerinde etkisi artarken Padişah II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ile yerine getirilen V. Mehmed Reşad'ın yetki alanı giderek daralacaktır. I. Dünya Savaşı'nın son dönemlerine kadar bu durum devam edecek, ancak savaşta alınan başarısızlıklar İttihat ve Terakki Fırkası'nın ülkedeki nüfuzunun günden güne azalmasına yol açacaktır.

Bu arada vefat eden Padişah V. Mehmed Reşad'ın yerine 4 Temmuz 1918 tarihinde VI. Mehmed Vahdettin geçmişti. Vahdettin tahta çıktığında I. Dünya Savaşı İttifak Devletleri aleyhine neticelenmek üzereydi. Nitekim yaklaşık üç ay içerisinde müttefiklerinin ardından Osmanlı Hükümeti İspanya aracılığı ile Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'a müraacaat ederek mütareke teklifinde bulundu (6 Ekim 1918). Ancak İtilaf Devletleri'nin İttihatçıların egemen olduğu Talat Paşa Hükümeti'nin mütareke talebine olumlu yanıt vermeyecekleri anlaşılıyordu. Bu nedenle İtilaf Devletleri ile mütareke yapma ihtimali olmayan Talat Paşa Hükümeti iktidardan çekilirken (8 Ekim 1918), Padişah Vahdettin, yeni Hükümeti kurma vazifesini Ahmet İzzet (Furgaç) Paşa'ya verdi. 14 Ekim 1918 tarihinde kurulan Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin öncelikli gündemi İtilaf Devletleri ile mütareke yapmak idi.

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti, 18 Ekim 1918 tarihinde Kutü'l Ammare'de esir alınan ve İstanbul'da esir bulunan İngiliz General Charles Vere Ferrers Townshend aracılığıyla mütareke teklifini İngiliz Akdeniz Filosu Başkomutanı Koramiral Arthur Gough Calthorpe'a iletti. İlgili mercilere danıştıktan sonra bu teklife olumlu yanıt veren Calthorpe, Osmanlı Hükümeti'nin Limni adasının Mondros Limanı'nda yapılacak mütareke görüşmelerine bir heyet göndermesini talep etti.

İttihatçıların etkisinin azalması Padişah Vahdettin'in siyasi meselelere doğrudan müdahale edebilmesini olanaklı hâle getirmiştir. Nitekim Padişah, Mondros Mütarekesi görüşmelerine, Saltanat ailesine mensup Damat Ferit Paşa'nın katılmasını arzuluyordu. Bu arzusunu Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya bildiren Padişah, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın muhalefeti ile karşılaştı. Esasında hükümet, Nurettin Paşa'nın mütareke görüşmelerine katılmasını istiyordu ama neticede Bahriye Nazırı Rauf Bey, Hariciye Müsteşarı Reşat Hikmet Bey ve Kurmay Yarbay Sadullah (Güney) Beylerden oluşan bir heyetin görüşmelere katılması konusunda uzlaşma sağlandı.

26 Ekim 1918 tarihinde Mondros Limanı'na ulaşan Osmanlı heyeti mütareke görüşmelerini İtilaf Devletleri adına İngiliz Koramiral Calthorpe'un başında bulunduğu bir heyet ile birlikte yürüttü. 27 Ekim 1918 tarihinde görüşmelerin başlamasıyla birlikte Calthorpe, İtilaf Devletleri'nin mütareke taleplerini içeren bir taslak metni Osmanlı heyetine iletti. Calthorpe, 29 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı heyetine Mondros Mütarekesi'nin nihai metnini sunarak bu metnin imzalanmasını ya da görüşmelere son verilmesini istedi. Bu dayatma karşısında Osmanlı heyetinin mütarekeyi imzalamaktan ya da görüşmeleri keserek savaşın devam etmesine yol açmaktan başka seçenek kalmamıştı. Osmanlı heyeti birinci seçenek tercih ederek 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'ni imzaladı.

8.4. Mondros Mütarekesi

Mondros'ta bir çeşit dayatma sonucunda Osmanlı heyeti tarafından imzalanan mütareke 25 maddeden oluşmaktadır. Genel olarak bakıldığından Boğazların açılması, asayışi sağlamakla görevli birlikler dışında ordunun terhis, silahların ve donanmanın teslimi suretiyle Osmanlı Devleti'nin savunma mekanizmalarını devre dışı bırakmayı amaçlayan Mondros Mütarekesi'nin hemen hemen bütün hükümleri, özellikle vurgulamak gerekirse; Boğazlardaki istihkâmların ve Toros tunellerinin işgali, bütün demiryollarının, İtilaf Devletleri zabıtasi

tarafından kontrol altına alınması, hükümet haberleşmesi dışındaki telsiz, telgraf ve kabloların denetimi, İtilaf Devletleri'nin güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması hâlinde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olmaları (7. madde) ve altı vilayet adı verilen yerlerde bir karışıklık olursa, bu vilayetlerin herhangi bir kısmının işgali hakkını (24. madde) İtilaf Devletleri'ne bırakınca muğlak hükümleri mütareke sonrasında Osmanlı Devleti aleyhine kullanılabilecek şekilde tasarlanmıştı. Osmanlı harp esirlerinin esareti devam ettiği hâlde İtilaf Devletleri ile Ermeni esir ve tutuklularının serbest bırakılacak olmaları da kabasıydı.

8.5. Osmanlı Hanedan ve Üst Düzey Devlet Ricalinin Galiplere Bakışları

Mondros Mütarekesi gereği mütarekenin yürürlüğe gireceği 31 Ekim 1918 günü öğleden sonra tarafların savaşı kesinlikle durduruları ve mütarekede belirtilen hükümleri uygulamaları gerekiyordu. Ancak İtilaf kuvvetleri ilk etapta içerisinde “işgal”, “teslim”, “denetim” ya da “kontrol” ibarelerinin geçtiği mütareke hükümlerini gerekçe göstererek haksız bir şekilde İskenderun, Musul ve İstanbul gibi stratejik öneme sahip Osmanlı topraklarını işgal altına almak isteyecekler; bu aşamada hanedan ve üst düzey devlet ricalinin galiplere ve özellikle İngilizlere karşı yaklaşımlarında derin fikir ayrılıkları ortaya çıkacaktı.

Daha önce bahsedildiği üzere Filistin Cephesi'nde Osmanlı kuvvetlerinin başında bulunan ve sonradan Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığı'na atanan Mustafa Kemal Paşa, Halep'in kuzeýinde bir savunma hattı kurmayı başarmıştı. Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'a doğru ilerleyeceklerini önceden sezmişti. Böyle bir duruma karşı gerekli tertibati aldıran Mustafa Kemal Paşa birlüklerine, İngilizlerin ilerlemesi hâlinde ateşle karşı konulmasını emretmiş ve bu konuda 6 Kasım 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı bilgilendirmiştir. Hükümetin bundan farklı bir tavır sergilemesi hâlinde “töhmet altında kalacağını” vurgulayan Mustafa Kemal Paşa bu durumda komutayı teslim etmek üzere yerine başka bir komutan tayin edilmesini istemiştir. Ne yazık ki İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'ya ulaşan cevaplar, Hükümetin İngilizlere ateşle karşı konulmasını istemediğini gösteriyordu. Öncelikle Mustafa Kemal Paşa'ya bölgedeki İngiliz kuvvetlerinin başında bulunan General Edmund Henry Hynman Allenby'nin, İskenderun'un teslimini talep ettiği ve bu talebin karşılanması hâlinde şehri zorla işgal edeceği bildirilmiş, ancak Mustafa Kemal Paşa'nın tavrında herhangi bir değişiklik olmamıştı. 8 Kasım 1918 tarihinde bu kez Ahmet İzzet Paşa, İskenderun'u işgal için herhangi bir hak ve salahiyete sahip olmadıkları hâlde, “İskenderun şehri için mütareke feshedilemeyeceğinden”, müracaat hâlinde şehrin tahliye ile teslim edilmesini emretti. Mustafa Kemal Paşa bunun mahzurlarını bir kez daha açıkladıysa da Sadrazam'ı ikna edemeyeceğini anladığından İskenderun'un tahliye ve teslimi için ilgililere talimat vermek zorunda kaldı. 9 Kasım 1918 tarihinde Osmanlı kuvvetleri tarafından tahliye edilen şehir İngilizlere teslim edildi. Bu durumda bulunduğu cephede bir çözüm umudu kalmayan Mustafa Kemal Paşa siyasi temaslarda bulunmak üzere İstanbul'a dönmeye karar verdi.

Irak Cephesi'nde ise İngiliz kuvvetleri, Kerkük'ü işgal etmiş ve Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı kuvvetleri ancak Musul'un yaklaşık 120 kilometre güneyinde yeni bir savunma hattı kurabilmişti. Mütareke'nin yürürlüğe girmesinin üzerinden

henüz 24 saat dahi geçmeden İngiliz Irak Cephesi Komutanı General William Marshall, Osmanlı kuvvetlerinin Musul'un tahliye ederek kendilerine teslimini talep etti. Oysa ne mütarekede böyle bir hüküm bulunuyordu ne de mütareke sonrasında Musul'u işgali gerektirebilecek herhangi bir durum ortaya çıkmıştı. İngilizlerin bu tavrı karşısında şaşırın Ali İhsan Paşa bir yandan bölgede bulunan İngiliz komutana mütarekeye göre işgali gerektirecek bir sebep olmadığını bildirmiş diğer yandan da İstanbul'dan sergilenecek tavır konusunda talimat istemişti. Ali İhsan Paşa'ya verdiği cevabında General Marshall, genel olarak mütareke hükümlerini uygulamak ve Irak'taki Türk birliklerini teslim almak amacıyla Musul'a girmek istediklerini bildirmiştir, ayrıca mütarekenin 7. maddesine göre gerekli göreceleri herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olduklarını vurgulamıştır. Oysa Ali İhsan Paşa bu gerekçelerin mütarekede bulunmadığını ve söz konusu 7. maddenin yürürlüğe girmesi için hiç bir sebep oluşmadığını gayet iyi biliyor, işgale engel olmaya çalışıyordu. Hükümetin cevabı gecikince iki ordu arasındaki hatlar birkaç metreye kadar indi ve taraflar arasında yeniden çatışma ihtimali belirdi. Bu arada Ali İhsan Paşa, İstanbul'dan ilginç bir cevap aldı. Buna göre Osmanlı kuvvetlerinin Musul'u terk etmemeleri, ancak ilerlemeleri hâlinde İngilizlere karşı konulmaması isteniyordu. Hükümetinden yapılması gerekenler hakkında açık bir talimat alamayan Ali İhsan Paşa, sergilenecek tavır hakkında doğrudan talimat almak üzere 9 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gitmeye karar verdi. Ancak aynı gün İstanbul'dan Musul'un tahliyesi ile ilgili bir talimat alınacak ve çatışmaya girmemek adına 15 Kasım 1918 tarihinde Musul İngilizlere teslim edilecekti. Bu işgallerle eş zamanlı olarak İtilaf kuvvetleri başkent İstanbul'a yönelik bir operasyon hazırlığı içerisindeydiler.

Mondros Mütarekesi'nin ilk iki maddesi Boğazların, mayın ve torpillerden temizlenerek serbest geçişe açılmasını ve Boğazlardaki istihkâmların İtilaf kuvvetleri tarafından işgalini öngörüyor. Mütareke ertesinde Çanakkale Boğazı çevresinde bekleyen İtilaf donanması bu hükümlerin derhal yürürlüğe geçirilmesi amacıyla harekete geçmiştir.

Açıkçası mütareke İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki istihkâmların işgaline izin veriyordu. Ancak bu işgalin nasıl gerçekleştirileceği tam olarak belli değildi. 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Boğazlardaki mayın ve torpillerin temizlenerek istihkâmların kendilerine teslimini talep eden İtilaf Devletleri subayları bir an önce İstanbul'a ulaşmak istiyorlardı.

İtilâf Devletlerinin ilk uygulamaları mütareke sonrasında İstanbul'a hâkim olan iyimser havanın kısa süre içerisinde yok olmasına neden oldu. Savaşın bitmesi ile oluşan bekłentiler yerini belirsizliğe ve endişeye bırakmıştır. Mütareke görüşmeleri sırasında sonradan İngiltere'nin ilk İstanbul Yüksek Komiseri olan Calthorpe, Rauf Bey'e mütareke şartlarına uyacaklarına ve İstanbul'u işgal etmeyeceklerine dair sözlü teminatta bulunmuştur. Fakat yazılı hükümlerin dahi sıradan gerekçelerle uygulanmadığı devletlerarası münasebetlerde sözlü bir teminata güvenilemeyeceği biliniyordu.

Musul, İskenderun ve İstanbul'un işgal tehlikesi ile karşı karşıya olduğu sıralarda İngilizlerle iyi geçinmek niyetinde olan Padişah Vahdettin, Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nde yer alan ve İttihatçı oldukları bilinen Fethi, Rauf ve Cavit Bey gibi nazırların kabineden çıkarılmalarını talep etti. Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın bu talebi geri çevirmesi üzerine Padişah, başka bir Sadrazam atayarak yeni bir hükümet kurmaya karar verdi. Padişah'ın isteği

üzerine 8 Kasım 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa istifa etti ve 11 Kasım 1918 tarihinde İngilizlerin daha sempati ile baktığı Tevfik Paşa Hükümeti kurdu.

Bu arada 1 Kasım 1918 tarihinde önde gelen İttihatçılardan Talat, Cemal ve Enver Paşaların İstanbul'dan ayrılmaları ile daha da zayıflayan İttihatçı harekete muhalif olan şahsiyetler ortaya çıkarak geçmişten intikam alma ve hesap sorma arayışına girmişler, ülke siyasi bir bunalımın eşiğine gelmişti. Ne acıdır ki Osmanlı Devleti'nde siyasi bir bunalımın yaşandığı sıralarda İtilaf kuvvetleri, Musul, İskenderun ve başkent İstanbul'u işgal etmek için gerekli hazırlıkları yapıyorlardı ve bu süreçten yararlanarak rahat bir şekilde hedeflerine ulaşacaklardı.

8.6. İstanbul'un Fiilen İşgali

Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'nin istifası ve Tevfik Paşa Hükümeti'nin kurulması sırasında İtilaf donanmasına bağlı kuvvetler, Çanakkale Boğazı'ndaki istihkâmları işgal ederek İstanbul doğru ilerlediler. 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul önlerine gelen İtilaf donanmasına bağlı kuvvetler karaya çıkmak ve İstanbul'da stratejik noktalara yerleşmek suretiyle başkenti fiilen işgal altına aldılar. Bundan sonra Trakya üzerinden kara yolu ve Çanakkale Boğazı'ndan deniz yoluyla takviye edilen İtilaf kuvvetleri İstanbul'daki hâkimiyetlerini pekiştirdiler. Böylece İstanbul dâhil olmak üzere Boğazlar bölgesi tamamen İtilaf Devleti'nin denetimine girdi.

İtilaf Devletleri işgal konusunda hemfikir olmakla birlikte İstanbul'u yönetme noktasında faklı emel ve düşüncelere sahiptiler. İşgalin baş aktörü İngiltere, müttefiklerine haber vermeden İstanbul'da Osmanlı Devleti ile tek taraflı siyasi ve diplomatik ilişki kurabilecek yüksek komiserlik teşkilatı kurdu. İngiliz Yüksek Komiseri'nin İstanbul'da görev yapacak İtilaf askeri temsilcileri ile koordinasyon içerisinde çalışabilmeleri için gerekli düzenlemeler yapıldı. Kısa bir gecikmeden sonra Fransız ve İtalyanlar da İngilizlere benzer bir teşkilat kurdular. Bu aşamada İtalya geri planda kalmayı tercih ederken İngiltere ve Fransa arasında ciddi bir rekabet yaşandı. İşgalin ilk günlerinde İstanbul'da bulunan İtilaf temsilcileri arasındaki koordinasyonsuzluk, işgal uygulamalarında farklılıklara neden oldu. Fakat bu sorun, İtilaf Yüksek Komiserlerinin uzlaşmasıyla aşındı. 28 Kasım 1918 tarihinden itibaren başta yüksek komiserler olmak üzere İstanbul'da bulunan İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcileri haftalık toplantılar yaparak Osmanlı Hükümeti'nin yetki sahasına giren meselelerle ilgili kararlar aldılar. Böylece İstanbul işgal yönetiminin temelleri atıldı. İşgal yönetimine İngiltere, Fransa ve İtalya dışındaki İtilaf Devletleri dâhil edilmedi. Özellikle Amerika ve Yunanistan'ın bu yöndeki çabaları başarısızlıkla sonuçlandı.

İtilaf Yüksek Komiserleri arasında yapılan toplantılarla İstanbul işgal yönetimi ile ilgili kararlar alındı. Başlangıçta İtilaf temsilcileri aldıkları kararları Osmanlı Hükümeti ve makamları aracılığıyla uygulamaya çalıştılar. Ancak bazı kararların uygulanması esnasında aksama, gecikme, engelleme ya da direniş hareketleri görülmüyor, süreçte tıkanmalar yaşanıyordu. Gerçi Osmanlı Hükümeti, mütarekenin uygulanması esnasında yaşanan sorunları aşabilmek maksadıyla Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu kurmuştu. Ama mütarekeye aykırı talep ve eylemlerde bulunan İtilaf Devletleri, Muhtelit Mütareke Komisyonu'nu devre dışı bıraktılar. İstanbul'a tamamen hâkim olmak isteyen İtilaf temsilcileri, aldıkları kararları tatbik

edebilecek Müttefikler arası işgal müesseseleri meydana getirdiler. Ayrıca tatbikat esnasında yaşanabilecek sorunları ortadan kaldırıbmak amacıyla mahkemeler teşkil edildi. İstanbul'da işgal teşkilatı tesis edilirken mevcut Osmanlı yönetimi ortadan kaldırılmadı. Osmanlı yönetimi ve müesseselerinin varlığına İtilaf denetimi altında olmak koşuluyla izin verildi. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un resmen işgalinden sonra İtilaf temsilcileri, Osmanlı yönetiminin yetki sahasını daha da daraltacaklardı.

8.7. İşgal Yönetiminde İstanbul'da Hayat, Sığınmacılar

İşgal döneminde İstanbul'da teşkil edilen müttefiklerarası işgal müesseseleri haberleşme, seyahat, gümrük, demiryolu, asayiş, polis, jandarma, ordu, tersane, sağlık, iaşe, hukuk, iktisat, ticaret, maliye, petrol, kömür, su, aydınlatma, kapitülasyonlar, azınlıklar ve Boğazlar gibi hayatı meselelerle ilgili kararlar alarak uygulamaya çalışılar. Dolayısıyla hukuki yetkiye sahip Osmanlı müesseseleri ile işgal müesseseleri karşı karşıya geldiler. Bu durumda Osmanlı müesseseleri, yetkili makamlardan gerekli izahat ve talimatları istediler. İşgal İstanbul'unda Osmanlı hükümetleri ve müesseseleri serbest hareket edebilme kabiliyetlerini yitirirken İtilaf Devletleri tarafından teşkil edilen müttefiklerarası müesseseler kontrolü ele geçirdiler.

Müttefiklerarası Matbuat Kontrol Komisyonu, İtilaf menfaatleri aleyhine yapılabilecek yayınları yasaklamakla kalmayarak sansür ve tecziye yoluyla basın yayın özgürlüğünü ortadan kaldırıldı. Sansüre takılmak istemeyen basın yayın organları apolitik ya da İtilaf Devletleri yanlısı yayınlar yaptılar. Millî Mücadele'yi destekleyen yayın organları sansür kurallarını ihlal ettiğlerinde muhtelif cezalara çarptırıldılar ya da kapatıldılar.

Müttefiklerarası Polis Komisyonu İstanbul'da asayiş sorunlarıyla ilgilenederek Osmanlı polisi üzerinde bir güce sahip oldu. Varlığını devam ettirmekle birlikte Osmanlı polisi, İtilaf polisinin çerçevesini belirlediği saha içerisinde hareket edebildi. Müttefiklerarası Polis Komisyonu, teşkil ettiği Polis Mahkemeleri ile hukuk alanına da el attı.

İtilaf Devletleri hukuk dışı uygulamalarını, tesis ettiğleri yargı organları ile meşrulaştırmaya çalışılar. I. Dünya Savaşı sırasında kapitülasyonların feshedilmesi sonucunda kapanan Konsolosluk Mahkemeleri yeniden açıldı. İşgal dönemine mahsus bir mahkeme olan Muvakkat Muhtelit Encümeni Adli'de Türk hâkimî azınlık durumuna düştü. İtilaf Divan-ı Harpleri (Askerî Mahkemeleri) savaş devam ediyormuş gibi faaliyetlerde bulundular. Bununla birlikte İtilaf temsilcileri ilerde sorumlu duruma düşmekten endişe ettiğleri karar ya da kanunları baskı yapmak suretiyle Osmanlı Hükümeti eliyle çıkarmaya özen gösterdiler.

İşgal döneminin başlarında İtilaf temsilcileri haksız uygulamalarına engel olduklarını düşündükleri sivil ve askerî yöneticileri Osmanlı Hükümeti aracılığıyla görevden almaya çalışılar. Özellikle İtilaf menfaatleri açısından tehlike olarak görülen İttihatçılar saf dışı bırakıldı. Öyle ki İtilaf karşıtı olmak, tutuklanma gereklisi hâline geldi. Savaş sırasında yaşanan olaylar hakkındaki iddiaları sorgulamaksızın doğru kabul eden İtilaf temsilcileri, yargısız infazdan çekinmediler. İtilaf temsilcileri; haklarında hiçbir delil, şahit ya da belge olmayan şahısları tutukladılar. Tutuklanan şahıslar hakkında hukuk tersten işletildi. Önce

“suçlu” bulunuyor, ardından münasip bir suç aranıyordu. Tutuklanan şahısların kendilerini savunmalarına izin verilmiyordu.

İtilaf yetkilileri tarafından tutuklanan şahıslar için hapishaneler teşkil edildi. Aleyhlerinde herhangi bir delil, hatta itham bulunmayan şahıslar dahi uzun süre gözaltında tutuldu. Müttefiklerarası Hapishane Teftiş Komisyonu, Osmanlı hapishanelerini teftiş etme hak ve yetkisine sahip olduğunu ileri sürerek suçlu suçsuz ayırt edilmeksizin gayrimüslimleri serbest bıraktı. İtilaf temsilcilerinin peşin hükmle “suçlu” olarak niteledikleri Osmanlı vatandaşları ise başta Malta olmak üzere Osmanlı toprakları dışında gözaltında tutuldular.

İstanbul üzerinden yurt içi ve yurt dışı seyahat tamamen İtilaf Devletleri'nin iznine tabi hâle geldi. Kara ve deniz yoluyla yapılmak istenen seyahatlerde Müttefiklerarası Pasaport Bürosu'nun onayını almak şart oldu. Onay olmadan İstanbul üzerinden seyahat edenler “kaçak” kabul edildi. Önemli devlet adamları, subay ve hatta şehzadeler İtilaf Devletleri'nin izni olmadan İstanbul'a giriş çıkış yapamadılar. 3. Ordu Müfettişi olarak Mustafa Kemal Paşa dahi Samsun'a atandığında İstanbul'dan ayrılmak için İtilaf vizesi almak zorunda kalacaktı.

Sağlık alanına da el atan İtilaf temsilcileri tarafından teşkil edilen Müttefiklerarası Sağlık Komisyonu, İstanbul'un umumi ve özellikle harici sağlık meseleleri ile ilgilendi. Osmanlı sağlık teşkilatının ise İtilaf kontrolü altında olmak kaydıyla sadece dâhili sağlık hizmetleri ile ilgilenmesine müsaade edildi.

İtilaf kuvvetlerinin ve İstanbul ahalisinin iaşesini temin etmek amacıyla kurulan Müttefiklerarası İlaç Komisyonu, şehrə ucuz ürün getirme parolasıyla yola çıksa da İtilaf Devletleri'nden ithalat yaparak fiyat dengeleri ile oynadığından spekülasyonların odağı hâline geldi. İtilaf şirketleri Osmanlı hükümetlerinden aldıkları imtiyazlarla İstanbul'da pazar ve piyasaya hâkim oldular.

Hâkimiyet alanı daraltılan Osmanlı Hükümeti'nin İstanbul'da İtilaf vatandaşları, yabancılar ve hatta gayrimüslimler üzerinde hiçbir etkisi kalmadı. İtilaf Devletleri'nden aldıkları destekle pervasızca taleplerde ve iddialarda bulunan gayrimüslimler, yüzyıllarca yaşadıkları Osmanlı tabiiyetinden çıktılarını ilan ederek İtilaf Devletleri ile birlikte hareket ettiler.

İtilaf Devletleri kurdukları muhtelif müesseseler sayesinde demiryolları, tersane, liman ve kömür madenlerine egemen oldular. Mali ve iktisadi açıdan büyük önem arz eden alanlarda İtilaf Devletleri'nin etkisi giderek arttı.

Osmanlı topraklarında kalan İttifak vatandaşları aleyhindeki kararlar da doğrudan Yüksek Komiserler ya da onlar tarafından kurulan komisyonlar aracılığıyla alındı. Alınan kararlarla İttifak vatandaşları İstanbul'dan çıkarılırken, bunlara ait mallara, bankalara ve şirketlere el konuldu. Çalışanların işlerine son verildi.

İtilaf Devletleri mütarekede yer almazı hâlde Osmanlı ordusunun tamamen terhisini talep ettiler. Silahlarına ve cephanelerine el koydular. Osmanlı Devleti'nin savunma gücünü kırmayı hedefleyen bu çalışma İstanbul ve çevresinde etkili olurken, işgal altında olmayan bölgelerde tepkiyle karşılandı.

İşgal yönetiminde İstanbul adeta bir “göçmen şehri” hâline geldi. I. Dünya Savaşı öncesinde İstanbul'da yaşadıklarını ancak savaş sırasında izlenen politikalar nedeniyle şehri terk etmek zorunda kaldıklarını iddia eden Ermeniler ve Rumlar, kapitülasyonların kaldırılması ile şehri terk eden ancak işgalle birlikte dönen yabancılar, işgal edilen muhtelif Osmanlı topraklarından ayrılarak başkente dönen Müslümanlar ve nihayet Bolşeviklere muhalif Beyaz Rus mülteciler başkentin ağırlamak zorunda kaldığı göçmen gruplar arasındaydı. Özellikle Beyaz Ruslar İstanbul'un sosyal dokusu içerisinde yeni ve farklı bir renkti. İşgal yönetiminin rızası ile 1919-1920 yılları arasında İstanbul'a iltica eden Beyaz Rusların sayıları (faklı zaman dilimleri içerisinde) 250.000 ila 300.000 arasında tahmin edilmektedir. Osmanlı Hükümetleri haklı olarak İstanbul'da gerekli alt yapının olmadığını ileri sürerek Beyaz Rusların ilticasına sıcak bakmıyordu. Ama işgal yönetiminin izni Beyaz Rusların şehrde iltica etmeleri için yeterli görüldü. Bununla birlikte genel olarak Müslüman ahalisi, vatanlarını terk etmek zorunda kalan Rus mültecilere hiç bir karşılık beklemeksizsin, elinden geldiğince yardım etmeye çalışmıştır. Muhtelif yardım kuruluşları sayesinde İstanbul'un farklı noktalarında kurulan kamplarda Rus göçmenleri ağırlayan işgal yönetiminin ise bu göçmenleri teşkilatlandıracak Bolşeviklere karşı yürütülen mücadelede kullanmak istemeleri ise bu anlamda sağlanan desteğin hiç de karşılıksız olmadığını göstermektedir. Yunanlıların, Rus göçmenleri Millî Mücadele Hareketi'ne karşı kullanma teşebbüsleri ise ilginç bir fikra olarak karşımıza çıkmaktadır.

İstanbul'da kaldıkları dönemlerde Beyaz Ruslar şehrin sosyal dokusunda, sanat ve eğlence anlayışında gerçekleşen bazı değişikliklerde etkili olmuşlardır. İstanbul'un erkek egemen toplumunda özellikle eğlence dünyasında Rus kadınların boy göstermesi basında ve kamuoyunda ahlâkî tartışmalara yol açmış, Rus mültecilerle birlikte şehirde zararlı alışkanlıkların ve fuhşun arttığı iddia edilmiş ve Osmanlı kadınları tepkilerini yüksek sesle dile getirmekten çekinmemişlerdir. İstanbul'da kamplarda ikamet eden Rus mülteciler 1921 yılından itibaren farklı ülkelere göç etmeye başlamışlar, bu arada sayıları henüz tespit edilemeyen bazı Ruslar evlenerek ya da doğrudan Türk vatandaşlığına geçerek Türkiye'de yaşamayı tercih etmişlerdir.

8.8. Mütareke Hükümlerinin Türkiye Genelinde Uygulanması, Tepkiler

Mondros Mütarekesi'nin akabinde İtilaf Devletleri'nin öncelikle Musul, İskenderun ve İstanbul'u işgal altına aldıklarından bahsetmiştik. İllerleyen süreçte İtilaf Devletleri çeşitli gerekçeler ileri sürerek Osmanlı topraklarını işgal etmeye devam ettiler.

Halep ve İskenderun'u işgal eden İngilizler 27 Aralık 1918'de Kilis'i, 1 Ocak 1919'te Antep'i, 22 Şubat 1919'de Maraş'ı ve 24 Mart 1919'de Urfa'yı işgal ederek hem stratejik açıdan gayet önemli mevkileri hem de Irak'ta kontrol altına aldığı petrol sahalarının hinterlandını ele geçirmiştir.

Fransızlar 11 Aralık 1918 tarihinde yaklaşık 400 Ermeni gönüllüden oluşan bir taburla Hatay'a bağlı Dörtyol'u işgal ettiler. İşgal esnasında Ermeni gönüllülerin Müslüman ahalije yönelik insanlık dışı muameleleri bölgede Fransızlara karşı bir tepkinin oluşmasına zemin hazırladı. Dörtyol ve çevresindeki köylere mensup ahali teşkilatlanarak 19 Aralık 1918

tarihinde Fransız kuvvetleri ile çatışmaya girdiler. Böylece mütareke sonrasında Türkiye'de ilk kurşun atılmış, ilk silahlı direniş gerçekleştirilmişti. 5 ila 10 nefer arasında kayıp veren Fransızlar ve onlara bağlı Ermeniler bu hadiseden sonra insanlık dışı şiddet eylemlerini daha da artırdılar ve 17 Aralık 1918'de Mersin'i, 21 Aralık 1918'de de Adana'yı, 27 Aralık 1918'de de Pozantı'yı işgal ettiğlerinde aynı tutumu sürdürdüler.

28 Mart 1919'da Antalya'yı, 24/25 Nisan 1919 gecesi Konya'yı işgal eden İtalyan birlikleri de 1919 yılı Mayıs ayı ortalarına doğru Antalya ile Kuşadası arasındaki sahil şeridini işgal ederek İzmir'e girebilmek için fırsat kolluyorlardı. Ancak İngilizler Paris Konferansı'nda yaptıkları siyasi manevralarla İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali için gereken onayı çıkaracaklardı.

15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'i işgal eden Yunanlılar insanlık dışı davranışları nedeniyle ahalinin tepkisiyle karşılaştılar. Sebepsiz yere Müslüman ahaliye karşı şiddet uygulamaktan çekinmeyen Yunanlılar karşısında Müslüman ahali örgütlenerek varlığını sürdürmeye çalışacaktır.

Mütarekenin 11. ve 15. maddeleri İran'ın Kuzeybatısında ve Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin bulundukları bölgeleri tahliye etmelerini öngörmekteydi. Dolayısıyla İtilaf Devletleri mütarekeye göre Batum ve Bakü'yü işgal edebilme hakkına sahiplerdi. Mütarekeden önce; 21 Ekim 1918 tarihinde Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, Kars, Ardahan ve Batum'u kurtarmak amacıyla Güney Kafkasya'da bulunan Osmanlı kuvvetlerinin çekilmesi için talimat vermişti. Bu talimat Ahıska, Ahilkelek, Gümrü, İğdır ve Nahçıvan kazalarındaki Müslüman ahali tarafından üzüntü ile karşılanmıştı. Müslüman ahali bölgede bulunan 9. Ordu Kumandanı Yakup Şevki (Subaşı) Paşa'ya müracaat ederek Osmanlı askerlerinin geri çekilmemesini, bu zaruri ise İslam ahaliyi muhafaza için her kazada bir murahhas ile yeterli miktarda muhafiz asker bırakılmasını istemişti. Bölgeye gelecek Hristiyanların, Müslümanlara zarar vermemesinin sağlanmasını, Hristiyan askerlerin bölgeye gelmemesini ve umumi bir sulha kadar Müslümanların kendi hâllerine bırakılarak Gürcü ve Ermeni hükümetlerin esaretine düşmemelerinin temin edilmesini talep etmişti.

Mütareke sonrasında Güney Kafkasya'da bulunan Yakup Şevki Paşa, ordusuna Bakü, Tebriz, Gürcü ve Ermeni topraklarından, Dağıstan ve Azerbaycan'dan çekilme talimatı verdi. Vesait sıkıntısından ve kiş koşullarından dolayı tahliye ağır ilerliyordu. Tahliye edilen bölgeleri ise Ermeniler ele geçirmeye çalışıyordu. Buna karşılık Türkler çoğunlukta oldukları yerleri muhafaza etmek amacıyla teşkilatlanmaya başladılar. Ahıska Türkleri "Ahıska Hükümet-i Muvakkatası'nı (29 Ekim-30 Kasım 1918)", Nahçıvan Azeri Türkleri ise "Aras Hükümeti'nı (3-20 Kasım 1918)" kurarak kendi idarelerini tesis ettiler. Mütareke sonrasında Osmanlı ordusunun Kars, Batum ve Ardahan'dan da çekilmek zorunda kalması bölgede yeni ve daha güçlü bir Hükümetin kurulmasını zaruri kıydı. Bunun farkında olan Aras ve Ahıska hükümetleri, önce Millî Şura Hükümeti'ne daha sonra onun devamı olan Cenub-i Garbî Kafkas Hükümeti'ne katıldılar.

Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordularının Güney Kafkasya ve Elviye-yi Selâse'yi tahliye etmeleri gerekiyordu. Ancak Elviye-i Selâse'nin İngiltere'nin destegisinde, Gürcü ve Ermenilere verilmesi söz konusuydu. Tahliye işleminin başlamasıyla beraber Kars ve çevresinde bulunan Türk-İslam ahali de aynen Nahçıvan ve Ahıskaörneğinde olduğu gibi

“Millî Teşkilatı’nı kurmakta” gecikmedi. Türk-İslam ahali, 5 Kasım 1918 tarihinde Millî Şura Hükümeti (Kars İslam Şûrâsı) adlı bir hükümet kurarak idareyi Osmanlı Hükümeti’nden resmen devraldı. Piroğlu Fahreddin (Erdoğan) tarafından kurulan Kars İslâm Şûrâsının diğer kurucuları arasında Kağızmanlı Ali Rıza (Ataman), Karslı Sarı Haliloglu Muhlis, Kepenkiçi Ali Ağa gibi şahıslar vardı. Yaşanan gelişmeleri yakından takip eden İngilizler 24 Aralık 1918 tarihinde bölge için stratejik öneme sahip Batum'u işgal ettiler.

17/18 Ocak 1919 tarihinde toplanan Büyük Kars Kongresi’nde alınan bir kararla Kars İslâm Şûrâsının yerini Cenub-i Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkata-i Milliyesi aldı. Reisliğine Cihângiroğlu İbrahim Beğ getirildi. Türkiye ile Kafkasya ve Türkistan’daki Türkler ile diğer Müslümanlar arasında köprü olduklarının şuurunda olan, Anayasası, Parlamentosu, Cumhurbaşkanı ve Hükümetiyle tam bir devlet olan Cenubi Garbî Kafkas devleti, başlangıçta İngilizler tarafından tanınmıştı. İngilizlerin bu devletin topraklarını Ermenilere ve Gürcülere bırakmak istemeleri üzerine ilişkiler bozulmuş ve bu devlet İngilizler tarafından kuvvet kullanılarak dağıtılmıştır. Bu Hükümetin dağıtılmamasından sonra sahipsiz kalan topraklar, Ermeniler ve Gürcüler tarafından işgal edildi. İtilaf kuvvetlerinin keyfi olarak gerekli gördükleri Eskişehir, Merzifon, Samsun ve Bartın gibi şehirler de işgale maruz kalacaklardır.

İngilizlerin işgal sahalarını genişletmeleri Fransızlarla, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline onay vermeleri İtalyanlarla aralarını açmıştır. İtilaf Devletleri arasındaki ilişkilerin sarsıldığını hisseden İngiltere, 15 Eylül 1919 tarihinde Fransa ile Suriye İtilafnamesi'ni imzalayarak Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı müttefikine bırakmaya karar verdi. Ancak Fransız işgal politikası bu bölgelerde de tepkilere ve yerel direniş örgütlerinin kurulmasına zemin hazırlayacaktır.

Mütarekeye aykırı işgaller ve bu süreçteki uygulamalar Türkiye'de işgalcilere karşı bir tepkinin oluşmasını sağladı. Zira İtilaf Devletleri yukarıda bahsedilen Osmanlı topraklarını haksız bir şekilde işgal etmeye kalmıyor, işgal ettikleri bölgelerde mütarekeye aykırı eylemleriyle tepki toplayorlardı. İtilaf Devletleri'nin bu tür eylemleri aşağıda birkaç maddede kategorize edilmiştir;

1. Mütareke Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının açılarak istihkâmların işgaline müsaade ediyordu. Ancak İtilaf Devletleri İstanbul dâhil Boğazlar bölgesinin tamamını işgal ederek bu bölgede denetimi tamamen ele geçirdiler ve yetkili Osmanlı makamlarını devre dışı bıraktılar.

2. Ermeni harp esirleri ve tutuklularının teslimini mütareke öngöryordu. Ama İtilaf Devletleri işgal ettikleri mintikalarda hapishane idarelerine baskı yaparak bazen de zorla hapishanelere girerek adı suç işlemiş hükümlüler dâhil Ermeni ve Rumların büyük bir kısmını zorla serbest bıraktırdılar.

3. Mütarekeye göre İtilaf Devletleri, güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması hâlinde gerekli göreceleri herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olacaklardı. Fakat İngilizlerin, mütarekenin üzerinden henüz 24 saat dahi geçmeden, herhangi bir gerekçe olmaksızın Musul'un tahliyesini istemeleri ve akabinde diğer müttefiklerinin de benzer taleplerde bulunarak Osmanlı topraklarını işgal etmeleri bu hükmün de açıkça çiğnendigini göstermektedi.

4. İtilaf kuvvetleri Osmanlı liman ve demiryolları ile hükûmet yazışmaları dışındaki haberleşme vasıtalarını kontrol edebileceklerdi. Ama İtilaf Devletleri bu denetimi el koyma ya da müsadere şeklinde uyguladılar.

5. Memleketin ihtiyacı karşılandıktan sonra arzu edilen kömür, mazot ve yağ gibi maddelerin İtilaf Devletleri tarafından satın alınması için kolaylık gösterilecekti. Ancak İtilaf kuvvetleri genel olarak ödeme yapmaya yanaşmıyor ve bu ücretleri işgal esnasında yaptıkları masraflara mahsup edilmek üzere borç olarak kaydettiklerini ileri sürüyorlardı.

6. Mütarekede basına baskı ya da sansürle ilgili hiç bir madde olmamasına karşın İtilaf kuvvetleri işgal altına aldıkları bölgelerde basını baskı altına almış, zaman zaman da sansür uygulamaktan çekinmemişlerdir.

Mondros Mütarekesi'ne aykırı işgaller ve eylemler karşısında ilk Osmanlı Hükûmetleri genel olarak İtilaf Devletleri'ne notalar vererek siyasi yollardan çözüm arayışına girecekler ancak bu arayışlar herhangi bir netice vermeyecektir. Bu arada özellikle siyasetçiler, basın mensupları ve aydınlar arasından Osmanlı Devleti'nin büyük bir devletin manda ya da himayesi altında varlığını devam ettirmesini savunanlara da rastlanacaktır. İşgal edilen bölgelerde yaşayan ahali ise çoğunlukla işgallere karşı tepki gösterme eğilimindeydi. Mütarekenin haksız bir şekilde uygulanması karşısında Müslüman ahali gerek Osmanlı Hükümeti gerekse İtilaf Devletleri nezdindeki protestolarıyla memnuniyetsizliğini dile getirecektir. İşgallere karşı bir diğer eylem biçimi de mitinglerdir. Genel olarak İzmir'in işgalinden sonra İstanbul'da düzenlenen Sultanahmet ve Fatih mitingleri bilinse de Millî Mücadele boyunca hemen hemen ülkenin her noktasında onlarca miting tertip edilmiştir. Bazı bölgelerde ise işgalcilere karşı henüz örgütlenmemiş ahali tarafından silahlı tepki gösterilecektir.

Mütarekenin ilk günlerinden itibaren gerçekleşen işgaller ve haksız uygulamalara karşı tepki gösteren halk Müdafa-i Hukuk, Muhofaza-i Hukuk, Heyet-i Osmaniye ve Redd-i İlhak gibi kuruluşların çatısı altında mahalli bir teşkilatlanmaya gidecek ve bu teşkilatlanma "Kongreler İktidarı" döneminde millî bir yapıya kavuşturulacaktır.

Uygulamalar

- 1)** Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada (30 Ekim 1918 tarihinde) ve 1919 yılı sonrasında Osmanlı Devleti'nin sınırlarını gösteren bir harita çalışması yaparak bu iki haritadaki sınırları birbirleri ile mukayese ediniz.
- 2)** Millî Mücadele ya da Kurtuluş Savaşı ile ilgili en az bir belgesel izleyiniz. (İnternet ortamından yasal olarak kullanımına açık belgesellere ulaşmanız mümkündür)

Uygulama Soruları

- 1)** Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada (30 Ekim 1918 tarihinde) Osmanlı Devleti'nin sınırları ile 1919 yılı sonlarındaki sınırları arasındaki farklar nelerdir?
- 2)** Millî Mücadele Hareketi'nin başlamasında etkili olan faktörler nelerdir?

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru mali sıkıntılar yaşayan İttifak Devletleri Sovyet-Rusya'nın savaştan çekilmesi neticesinde elde ettikleri kazanımlar dışında cephelerde genel anlamda başarısız durumdaydılar.

İngiliz taarruzu, Şerif Hüseyin İsyani, coğrafi koşullar ve salgın hastalıklar nedeniyle Osmanlı kuvvetleri Suriye-Filistin Cephesi'nde kayıplar vererek gerilemek zorunda kaldı. Gazze, Kudüs ve Şam gibi stratejik öneme sahip mevkileri kaybeden Osmanlı kuvvetleri Mustafa Kemal Paşa'nın gayretleriyle önce Halep'in güneyinde daha sonra kuzeyinde bir savunma hattı kurmaya çalışıyordu.

Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Irak Cephesi'ndeki Bağdat ve Kerkük artık kaybedilmiş, Ali İhsan (Sabis) Paşa'nın başında bulunduğu Osmanlı kuvvetleri Musul'un güneyinde yeni bir savunma hattı kurabilmişlerdi.

Hicaz Cephesi'nde de Mekke, Cidde ve Taif'i kaybeden Osmanlı kuvvetleri Fahrettin Paşa komutasında Medine civarında mukavemet etmeye çalışıiyorlardı.

Makedonya Cephesi'nin çökmesinden sonra Bulgaristan'ın savaş dışı kalması ve İttifak Devletleri arasındaki irtibatın büyük ölçüde kesilmesi savaş için bir dönüm noktası oldu. İtilaf Devletleri'nin bir yandan Avusturya - Macaristan diğer yandan Trakya üzerinden Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir cephe açma planları İttifak Devletlerini mütareke istemeye iten en önemli sebeplerden biridir. Bu şartlar altında İttifak Devletleri, zaman zaman haklarını müdafaa edebilmek amacıyla Wilson tarafından ilan edilen prensipleri referans göstereceklerdi. Oysa ABD henüz dünya politikalarını belirleyecek kadar güçlü bir devlet değildi.

Osmanlı Devleti'ni Mondros Mütarekesi'nde temsil edecek heyetin kurulması aşamasında Ahmet İzzet Paşa Hükümeti Padişahla karşı karşıya gelmiştir. Padişah mütarekeye gidecek heyetin Damat Ferit Paşa'nın, hükümet ise Nurettin Paşa'nın başkanlığında olmasını arzulasa da neticede Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir heyetin Mondros Mütarekesi'nde Osmanlı Devleti'ni temsil etmesine karar verilmiştir.

27-30 Ekim 1918 tarihleri arasında yürütülen Mondros Mütarekesi müzakerelerinin sonlarına doğru İtilaf Devletleri gizli niyetlerini içeren bir nihai metnin kabul edilmesini istemişler ve neticede savaşa son vermek isteyen Osmanlı heyeti mütarekeyi imzalamak zorunda kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nin savunma mekanizmalarını devre dışı bırakmayı amaçlayan Mondros Mütarekesi hükümleri İtilaf Devletleri tarafından tek taraflı yorumlanarak hayatı geçirilecekti.

Hanedan ve üst düzey devlet ricalinin galiplere bakış açıları ve uygulamaları arasında farklılıklar görülecektir. Mütarekeye aykırı uygulamalara karşı siyasi yollardan mücadele edilmesi gerektiğini savunanlar ve direniş için teşkilat kurma çalışmalarının başlatılması gerektiğini ileri sürenler iki farklı kutupta yer alacaklardır. Bu arada manda ve himayeyi çözüm olarak savunanlar da yabana atılmamalıdır.

Bölüm Soruları

- 1)** Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı'nın son yılı içerisinde Osmanlı Devleti'nin toprak kazanımları elde ettiği cephedir?
- a)** Kafkasya Cephesi
  - b)** Kanal (Süveyş: Mısır) Cephesi
  - c)** Suriye-Filistin Cephesi
  - d)** Irak Cephesi
  - e)** Hicaz Cephesi
- 2)** Aşağıdakilerden hangisi Mondros Mütarekesi görüşmelerinde Osmanlı Devleti'ni temsil etmiştir?
- a)** Damat Ferit Paşa
  - b)** Nurettin Paşa
  - c)** Rauf (Orbay) Bey
  - d)** Mustafa Kemal Paşa
  - e)** Refet (Bele) Bey
- 3)** Aşağıdakilerden hangisi İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da kurdukları müttefiklerarası işgal müesseselerinin doğrudan ilgilendikleri alanlardan biri değildir?
- a)** Haberleşme
  - b)** Seyahat
  - c)** Asayiş
  - d)** Sağlık
  - e)** Eğitim

4) Aşağıdakilerden hangisi doğrudan İtalyanlar tarafından işgal edilmiştir?

a) Antalya

b) Musul

c) Antep

d) Adana

e) İskenderun

5) İstanbul'un işgal altında olduğu dönemlerde İstanbul'a sığınan Beyaz Ruslar hakkındaki yargılardan hangisi yanlıştır?

a) Şehrin sosyal dokusunda, sanat ve eğlence anlayışında gerçekleşen bazı değişikliklerde etkili olmuşlardır.

b) Rus mülteciler İtilaf ordularında istihdam edilerek Millî Mücadele Hareketi'ni durdurmaya çalışmışlardır

c) Eğlence dünyasında Rus kadınların boy göstermesi basında ve kamuoyunda ahlâkî tartışmalara yol açmıştır

d) Rus mültecilerle birlikte şehirde zararlı alışkanlıkların ve fuhşun arttığı iddia edilmiştir

e) Rus mülteciler 1921 yılından itibaren farklı ülkelere göç etmeye başlamışlar, bu arada sayıları henüz tespit edilemeyen bazı Ruslar evlenerek ya da doğrudan Türk vatandaşlığına geçerek Türkiye'de yaşamayı tercih etmişlerdir.

6) I. Dünya Savaşı'nın sonlarında Osmanlı Devleti'ni mütareke istemeye iten şartlar nelerdir?

7) Wilson Prensipleri'nin önemi nedir?

8) İtilaf Devletleri'nin Mondros Mütarekesi ile ulaşmaya çalışıkları hedefler nelerdir?

9) Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı hanedan ve üst düzey devlet ricalinin galiplere bakışları nasıl olmuştur.

10) Mondros Mütarekesi hükümleri Türkiye genelinde nasıl uygulanmıştır?

Cevaplar

1) a, **2)** c, **3)** e, **4)** a, **5)** b

9. MİLLÎ TEŞKİLATLANMA VE KONGRELER

(Bölüm Yazarı: Prof. Dr. Mustafa BUDAK)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1)** Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın niteliği
- 2)** İşgallere karşı Anadolu ve Trakya'da başlatılmış olan bölgesel direniş örgütlenmeleri
- 3)** Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da, bütün ülkeyi kuşatacak ulusal bir örgütlenmeye olan ihtiyacı dile getirmesi ve bu açıdan Amasya Genelgesi'nin önemiyle açıklaması
- 4)** Erzurum ve Sivas Kongreleri'nin amacı, kararları ve Türk Millî Mücadele Hareketi açısından önemi

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Mondros Ateşkes Antlaşması'nın en önemli maddeleri hangileridir? Türk milletinin geleceğini belirleyecek hangi kararlar alınmıştır?
- 2)** Mondros Ateşkes Antlaşması'na karşı Osmanlı hükümeti ile halkın gösterdiği tavırlar nedir?
- 3)** İzmir'in işgalinin Türk Millî Mücadele Hareketi açısından önemi nedir?
- 4)** Mustafa Kemal Paşa, resmî olarak ne zaman hangi resmî unvan ve görev ile Samsun'a gitmiştir? Esasında orada direnişle ilgili hangi faaliyetlerde bulunmuştur? Amasya Genelgesi'nin Millî Mücadele açısından önemi nedir?
- 5)** Erzurum ve Sivas Kongreleri arasındaki temel fark nedir?
- 6)** Erzurum ve Sivas Kongre beyannamelerinde manda ve himaye ile hangi hükümler vardır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Mondros Mütarekesi ve Uygulanışı	Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile bu mütarekenin İtilaf Devletleri tarafından uygulanması ve Osmanlı Hükümeti'nin Tavrını öğrenecek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Millî Teşkilatlanma Çabaları: Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin Kurulması	Mondros Mütarekesi sonrası İtilaf Devletleri'nin işgallerinin yaygınlaşması üzerine Anadolu ve Trakya'nın Müslüman Türk halkı, kendi bölgelerinin kurtuluşu için sayısız direniş örgütlerinin kuruluş çabalarını kavramak	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Millî Mücadele'nin Başlaması	Mondros Mütarekesi sonrası işgaller karşısında başlamış olan bölgelik direniş örgütlenmesinin topyekûn işgalleri sona erdiremeyeceği ve bütün ülkeyi kapsayacak bir ulusal örgütlenme arayışı çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışının ve sonraki faaliyetlerinin önemini kavrayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Havza Genelgesi	Rum çetelerinin saldırısının en fazla olduğu yerlerden biri olan Havza'ya gelen Mustafa Kemal Paşa'nın halka direniş kararı aldırmasının ardından 28 Mayıs 1919'da bütün yetkililere gönderdiği Havza Genelgesi'nin yeri ve önemini kavramak	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Amasya Genelgesi	Bütün ülkeyi kapsayacak ölçüde ulusal bir örgütlenme yönünde ilk çağının adıdır. Bu genelgenin Millî Mücadele dönemi içindeki yeri ve bunda Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü değerlendirebilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Kongreler	Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra Anadolu'da vatan savunması ve işgallere karşı bölgelik ve ulusal nitelikli direniş örgütlenmesinin gerçekleştiği bu platformların önemini kavrayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Erzurum Kongresi	Erzurum'da toplanan kongrenin Anadolu'da toplanan kongrelerden farkını anlayabilmek ve kongrede alınan kararların önemini değerlendirebilmek.	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Sivas Kongresi:	Sivas'ta toplanan kongrede, ulusal örgütlenmenin gerçekleşmesi ve burada alınan kararların o tarihten sonraki Millî Mücadele sürecindeki gelişmeleri nasıl etkilediğini anlamak	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar

Anahtar Kavramlar

- Mondros Mütarekesi
- Millî Teşkilatlanma
- Redd-i İlhak Cemiyetleri
- Müdafa-i Hukuk Cemiyetleri
- Kongreler
- Kuva-yı Milliye
- İrade-i Milliye

Giriş

Osmanlı Devleti, 29 Ekim 1914'te girdiği I. Dünya Savaşı'ndan 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması'yla yenik olarak çıkmıştı. Bu antlaşma, adı üzerinde, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında savaşı sona erdiren askerî nitelikli bir antlaşma olup dikte ettirilmişti. Bu yüzden ağır şartları içermektedi. Bu şartlardan 7. ve 24. maddeler, İtilaf Devletleri'ne müdahale ve işgal fırsatı vermektedi. Öyle ki 7. maddesi ile İtilaf Devletleri kendi güvenliklerini tehlikede gördükleri hâllerde herhangi bir stratejik yeri işgal etme hakkına sahip olurken 24. madde ile de altı vilayet denilen doğu vilayetlerinde bir karışıklık çıktıığında benzer şekilde işgal edebileceklerdi. Yine bu antlaşma ile Osmanlı limanları işgal edilmiş, orduları dağıtılmış, bütün silah ve cephaneyle el konulmuştu. En önemlisi, İtilaf Devletleri, mütarokenin hemen ardından Musul, İskenderun ve başkent İstanbul başta olmak üzere Anadolu ve Doğu Trakya'nın birçok şehir ve kasabasını işgal ettiler. İşgal etmeye kalmadılar; halka zulmetmeye, kamu binalarına el koymaya başladılar ve harcamalarını da devlete ödetmeye çalışılar. Görüldü ki mütarake sonrası işgaller, basit bir askerî işgal olmayıp söz konusu toprakları paylaşmayı amaçlamaktaydı. Ayrıca İtilaf Devletleri, bu işgalleri gerçekleştirirken kendi sömürge Müslümanlarına da artık Osmanlı Devleti'nin ortadan kalkmakta olduğu mesajını da vermeyi ihmali etmediler. Mesele o kadar vahim idi ki İstanbul'da kalınarak işgale karşı bir direniş yapmanın imkânı yoktu. Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Rauf Bey gibi İstanbul'da bulunan komutanlar işgale direnmek için bir an önce Anadolu'ya geçerek ulusal bir örgütlenmenin gerekliliğine inandılar. Zaten bölgesel de olsa Anadolu ve Trakya'da Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve benzeri adlarla direniş örgütleri kurulmuş ve faaliyetlere başlanmıştı. Bu dönemin işgal anlamında en dramatik işgali 15 Mayıs 1919'da, Yunanlıkların İzmir'i işgalidir. Çünkü bundan yüz yıl önce Osmanlı uyruğu olan bir milletin bu işgali, direnişe inanmayan Osmanlı insanını bile harekete geçirmemiştir. Bundan dolayı, İzmir'in işgali, direniş düşüncesinin güçlenmesinde harekete geçirici bir etki yapmıştır.

Bu arada, Mustafa Kemal Paşa, 9. Ordu Birlikleri Mûfettişi olarak görevlendirildi. Görevi, İngilizlerin isteği üzerine Orta Karadeniz bölgesindeki birtakım asayış sorunlarını halletmek idi. Ayrıca, resmen kaldırılmış bir ordunun geri kalan asker ve lojistik gibi işleriyle ilgilenecekti. Daha da önemlisi, Sinop-Mersin hattının doğusunda kalan bölgenin bütün mülki ve askerî amirlerine emir verebilecek yetkileri içeren geniş bir talimat sahibi idi. Çok geçmeden Havza üzerinden Amasya'ya geçen Mustafa Kemal Paşa, 22 Haziran 1919'da ünlü Amasya Genelgesi'ni yayınladı. Bu genelge, İtilaf işgallerine karşı bölgesel direnişler yerine bütün ülkeyi kapsayan merkezi bir örgütlenme yönündeki ilk çağrıydı. Söz konusu genelge, evvel emirde vatanın bütünlüğü ile milletin bağımsızlığının tehlikede olduğu, İstanbul'daki padişah ile hükümetin hiçbir yapmadığı ve bunun için millî iradeyi hâkim kılmak ve Sivas'ta bir millî kongre toplamak gerektiğini açıklamaktaydı.

Bu yönde hazırlıklar sürerken Mustafa Kemal Paşa, daha önce toplanma kararını almış olan Erzurum Kongresi'ne (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919) Kazım Karabekir'in daveti üzerine katılmış ve o kongrede kurulmuş olan Temsil Heyeti'nin başkanlığına seçilmiştir. Kongre, Orta ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu vilayetlerinin birbirinden ve Osmanlı

anavatanından ayrılmaz bir bütün olduğunu bir beyanname ile açıkladı. Erzurum Kongresi'nden sonra 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında yapılan Sivas Kongresi'nde ise Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Osmanlı Devleti sınırları içinde kalan toprakların bölünmez bir bütün olduğu ana esas olarak kabul edildi ve bu husus, diğer kararlarla birlikte kongre beyannamesiyle açıklandı. Bir başka deyimle, Erzurum Kongresi'nde alınmış olan bölgesel nitelikli kararlar bütün ülkeyi kapsayacak bir yapıya dönüştürüldü. Bu kongrede, Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsil Heyeti Başkanı oldu.

Böylece, Mondros Mütarekesi'nden sonra yapılan 14.kongre olan Sivas kongresiyle birlikte Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele Hareketi'nin tek lideri hâline geldi. Bunun sayesinde Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne Sivas kongresi kararlarını kabul ettirdiği gibi seçimlerin yapılarak son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin açılmasını sağladı. En önemlisi, bu meclis tarafından Misak-ı Millî'nin kabul ve ilan edilmesinde en önemli rolü üstlendi. Böylece, Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı dönemindeki en son rolünü oynamış oldu. Aynı zamanda bu rolün gerçekleştiği süreç, yeni bir dönemin, Ankara'da açılacak olan TBMM döneminin başlamasına ortam hazırlamıştır.

9.1. Mondros Mütarekesi ve Uygulanması

Mondros Mütarekesi 30 Ekim 1918'de, Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalandı. Osmanlı Devleti açısından şartları son derece ağırdı. Her ne kadar bu antlaşma, askerî nitelikte ise de gerek işgaller ve gerekse işgal uygulamaları, söz konusu antlaşmanın, basit bir askerî antlaşma olmadığını göstermişti. Buna rağmen Osmanlı hükümeti, bu antlaşmanın şartlarının müzakere edilerek belirlendiğini ve bu yüzden şartlarının hafif olduğunu söylemektedir. Nitekim Mondros Mütarekesi görüşmelerinde Osmanlı Heyeti Başkanı olan Rauf Bey, 2 Kasım 1918'de, gazetecilere yaptığı açıklamada, bu antlaşmayla devletin bağımsızlığı milletin onurunun kurtarıldığını söyledi. Dönemin Sadrazamı Ahmet İzzet Paşa da Mondros Mütarekesi'nin Alman mütarekesinden daha hafif olduğu düşüncesindeydi. Bu düşünceler, İngilizleri memnun etmemiş ve İngiliz Dışişleri Bakanı James Balfour, İstanbul'daki temsilcisi Amiral Calthrope'ya gönderdiği yazında, bunun önlenmesini istemekle kalmamış ve Hindistan Müslümanlarının da bunu anlaması gerektiğini söylemiştir.

Mondros Mütarekesi 25 madde olup 31 Ekim öğleden sonra yürürlüğe girmiştir. Mondros Mütarekesi esas itibariyle işgal ve kontrol, esirlerin geri teslimi, orduların terhisi gibi konuları kapsamaktadır. Bu bağlamda, Boğazların açılması ve istihkâmların İtilaf Devletleri'nce işgali (madde 1), İtilaf Devletleri'nin kendi güvenliklerini tehlikede gördükleri stratejik yerleri işgal hakkı (madde 7), Toros tünellerinin işgali (madde 10), İtilaf ve Ermeni esirleri(madde 4) ile Osmanlı esirlerinin iadesi (madde 22), Osmanlı ordularının İran ve Kafkasya'dan çekilmeleri (madde 11), hükümet haberleşmesi dışında telsiz, telgraf ve kabloların denetiminin İtilaf güçlerine geçmesi (madde 12) h bütün demiryollarının İtilaf zabıtası tarafından kontrol edilmesi (madde 15) ve altı vilayet denilen yerlerde bir karışıklık olursa bu yerlerin İtilaf Devletleri'nce işgal hakkı (madde 24) gibi önemli şartları mevcuttu.

Her ne kadar Amiral Calthrope, mütareke görüşmelerinde, Boğaz istihkâmlarının işgal ve kontrolü dışında asayış sağlandığı takdirde İstanbul ile birlikte İzmir'in işgal edilmeyeceği yönünde Rauf Bey'e gizli bir mektup vermişse de bunun bir kıymeti olmamıştı. Aksine, 31 Ekim'de Londra'dan Amiral Calthorpe'a gönderilen bir talimatla, İstanbul'un işgal edilmeyeceğine dair herhangi bir güvencenin verilmemesi istenmişti. Nitekim çok geçmeden İtilaf kuvvetleri, 3 Kasım'da Musul'u, 9 Kasım'da İskenderun'u işgal ettiler. 13 Kasım'da İstanbul'a girdikleri gibi Çanakkale'nin iki yakasını da asker çıkardılar. Aralık ayı içinde Fransızlar, Adana ve Mersin bölgelerini ele geçirdiler. İngilizler ise 1 Ocak 1919'da Ayıntap'ı, 22 Şubat'ta Maraş'ı, 27 Şubat'ta Birecik'i ve 24 Martta da Urfa'yı işgal ettiler. En sonunda 15 Mayıs'ta, Yunanlılar, İzmir'e asker çıkardılar. İzmir'in işgali, bir türlü kurtuluşa inanmayanları bile direnişe ikna eden sembolik bir vakadır. Öyle ki bu işgal, Anadolu'nun pek çok yerinde düzenlenen mitinglerle protesto edilmiş ve bu protesto mitinglerine binlerce insan katılmıştı. Bu ise ülkedeki direniş bilincini kuvvetlendirmiştir.

9.2. Millî Teşkilatlanma Çabaları: Müdafa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin Kurulması

Mondros Mütarekesi'nden başlayan İtilaf işgalleri karşısında İstanbul'daki hükümetin sessiz kalması, Anadolu ve Trakya'nın Müslüman halkı kendi bölgесinin kurtuluşu için harekete geçti. Bu amaçla çeşitli direniş örgütleri kuruldu. Söz konusu girişimlerin bir kısmı Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adını alan direniş örgütleri olurken bir kısmı da özellikle Doğu Anadolu ve Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) bölgelerinde hükümet şeklinde örgütlenmeleri. Bunların ilki 28 Ekim'de kurulan Ahiska Hükümet-i Muvakkatesi olup ikincisi de 5 Kasım 1918'de, Kafkasya'da görevli Osmanlı 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa'nın destekleriyle hayata geçirilen Kars Millî İslâm Şurası idi. Bütün bu yapılar, hükümet tarzında örgütler idi. Sonunda bu teşkilatlar, 17 Ocak 1919 tarihinde Cenubi Garbi Kafkas Hükümet-i adıyla geçici bir hükümet hâline getirildi. Ne var ki bu hükümet, 12 Nisan 1919'da, Kars'ı işgal eden İngilizler tarafından dağıtıldı.

29 Kasım 1918'de İstanbul'da, Abdurrahman Şeref Bey, Halide Edip Adıvar ve Cami Baykurt gibi dönemin onde gelen isimleri tarafından düzenleneni bakımından ayrı bir özellik taşıyan ve yeni bir teşkilât kurmaktan çok mevcut çeşitli kuruluşları bir araya toplayıp iş birliği amacıyla güden Millî Kongre Cemiyeti kuruldu. Türk Ocağı, Kızılay ve Muallimler Cemiyeti başta olmak üzere 70 kadar cemiyetten ikişer temsilcisinin katılımıyla partiler üstü bir teşkilat olarak kurulan Millî Kongre Cemiyeti, Millî Mücadele'ye fikren hizmet ettiyse de aktif bir harekete dönüştemi. Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra bazı üyeleri Anadolu'ya geçerek TBMM'ye katıldılar ve mücadeleye devam ettiler.

Diğer taraftan İstanbul ve İzmir başta olmak üzere çoğu Müdafa-i Hukuk adını alan cemiyetler kuruldu. Bunların birincisi, 2 Aralık 1918 tarihinde merkezi Edirne olmak üzere Trakya bölgesinde vatansever Türkler tarafından kurulan Trakya-Paşaeli Müdafa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti idi. Bu cemiyetin amacı, Trakya'da yaşayan Türkleri örgütleyerek işgallere karşı koymaktı. Ayrıca, Trakya'yı Osmanlı Devleti'nden koparmaya yönelik her türlü girişimi engellemek, hatta Trakya'da bağımsız bir devlet kurmak düşüncesinde olan cemiyet daha sonra Sivas Kongresi kararlarına uyularak Trakya Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adını aldı. Trakya bölgesini esas alan kongreler düzenleyen cemiyet "Yeni Edirne" ile "Ahali" gazetelerini çıkardı. Hatta son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kapatılmasından sonra da Anadolu'da yapılan seçimlere katılarak Ankara'da kurulan TBMM'ye milletvekili gönderdi.

İstanbul'da kurulan bir başka cemiyet de Vilayat-1 Şarkiyeye Müdafa-i Hukuk-1 Millîye Cemiyeti idi. 4 Aralık 1918'de kurulan cemiyetin amacı, Ermeni tehdikesine karşı Doğu vilayetlerinin haklarını korumaktı. Bu amaçla cemiyet, Erzurum ve bazı doğu illerinde şubeler açtı. Bu arada cemiyet tarafından yayınlanan bir bildiride, vatan topraklarından kesinlikle göç etmemekten, her ne şekilde olursa olsun bu topraklar bir Ermeni saldırısına uğrarsa bunu şiddetle karşılamaktan söz edilmekteydi. Daha da önemlisi söz konusu cemiyet, Erzurum kongresinin toplanmasında merkezi bir rol oynadı.

İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken, İzmir'de de benzer yapılanmalar gerçekleşti. 2 Aralık 1918'de, Moralizâde Halit ve Nail Beyler tarafından kurulan İzmir Müdafa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti'nin amacı, İzmir'in işgaline karşı halkın direniş hazırlamaktı. İzmir'de büyük bir kongre toplamayı da başaran cemiyet, düşmana karşı gerekirse silahlı direniş yapılacağını duyurdu. Nitekim Cemiyet, İzmir'in işgalinden önce düzenlediği kongrede İzmir'in Türklığını ve İzmir üzerindeki hesaplara karşı gerekirse direnileceğini dünya kamuoyuna ilan etti. Öyle i, İzmir Müdafa-i Hukuk Cemiyeti, yapmış olduğu faaliyetlerle Vali Nurettin Paşa'dan ciddi anlamda destek gördü. İzmir'in işgali konusunda 13 Mayıs 1919'tan itibaren açıktan belirtiler gören İzmir halkı, herhangi bir işgal durumuna karşı şehri savunmak amacıyla İzmir Redd-i İlhak Cemiyeti'ni kurdu. İşgalden bir gün önce, 14 Mayıs'ta, İzmir'de büyük bir miting düzenledi.

21 Aralık 1918'de İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Cemiyeti Adana ve çevresinde Fransızlara karşı bölge halkın haklarını korumayı amaçladı.

10 Şubat 1919'da Trabzon'da kurulan Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin amacı, Karadeniz bölgesinde Rumların bir Pontus Rum devleti kurma düşüncelerini engellemekti. Bu cemiyetin en büyük başarısı, İstanbul merkezli Vilayat-ı Şarkiyye Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Erzurum'da ortak bir kongre yapmış olmasıydı. Bilindiği gibi bu kongre, bölgesel nitelikli de olsa, Millî Mücadele Hareketi'nin kurumsal anlamda ilk adımıydı.

Görüldüğü gibi bu cemiyetler, bölgesel nitelikli de olsa işgallere karşı önemli direniş örgütleriyydi. Başlangıçta bölgesel faaliyetlerde bulunan bu cemiyetlerin çoğu, Sivas Kongresi'nden sonra ulusal örgütlenmenin içinde yer aldılar. Bu da işgaller karşısında Millî Mücadele Hareketi'nin daha da güçlenmesini sağladı.

9.3. Millî Mücadele'nin Başlaması: Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a Çıkışı

Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Grub Kumandanlığı ile 7. Ordu'nun kaldırılması üzerine Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alınarak İstanbul'a çağrıldı. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri Cevat Abbas'a söylediğinin ilk sözü "Geldikleri gibi giderler!" olmuştu.

İstanbul'da kaldığı sürece Mustafa Kemal Paşa boş durmadı. Memleketin durumu için birkaç kez Sultan Vahdeddin ile görüştü. Bu görüşmelerdeki amacı, Harbiye Nazırı olmak ve Sultanı da alarak Anadolu'ya geçerek işgallere karşı mücadele etmektı. Ayrıca, Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti'nin güvenoyu almaması için siyasi kulis faaliyetlerinde bulunmuşsa da başarılı olamamıştı. 21 Aralık 1918'de Mebusan Meclisi'nin kapatılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kalınarak işgallerin sona erdirilmesinin mümkün olmadığını anladı. Bu amaçla Mustafa Kemal Paşa, ordu komutanı olan Kazım Karabekir, Fevzi Çakmak, Ali Fuad Cebesoy ve Cafer Tayyar Paşa gibi arkadaşlarıyla toplandı. Ali Fuat Paşa'nın Millî Mücadele Hatıraları'nda yazdığına göre, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul'da önemli işler başarmaya imkân olmadığı, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da duruma her gün biraz

daha hâkim oldukları, millî direnişi İstanbul'dan değil, Anadolu'dan idare etmenin zorunlu olduğu düşündesinde birleştiler. Sonunda, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, ordu komutanları olarak bir an önce Anadolu'ya geçme ve ordu elindeki silah ve cephanenin düşmana teslim edilmemesi yönünde karar aldılar. Bunun üzerine, Ali Fuat Cebesoy, Ankara'daki 20. Kolordu Komutanlığına, Cafer Tayyar Paşa, Edirne'deki I. Ordu Komutanlığına, Kazım Karabekir ise önce Tekirdağ'daki 14. Kolordu Komutanlığı'na, daha sonra da Erzurum merkezli 15. Kolordu Komutanlığı'na atandılar. Fevzi Paşa ise Harbiye Nezareti'nde kaldı. Göreve gitmeyen tek general olarak İstanbul'da Mustafa Kemal Paşa kaldı.

Nisan 1919 ortalarına gelindiğinde, İngilizler, Orta Karadeniz bölgesinde Müslüman çetelerin Rum köylerine saldırdıklarını ve bunun önlenmesini istediler. Aksi takdirde, mütarekenin ilgili maddesini işleteceklerini ifade ettiler. Aslında mesele tam tersi olup mütareke sonrası gelişmelerden cesaret alan Rum çetelerinin Müslüman köylerine saldırmaları söz konusuydu. Buna rağmen İstanbul Hükümeti, İngilizlerden gelen bu teklifin gereğini yapmaya karar verdi. Bunun üzerine, 2 Nisan 1919'da resmen kaldırılmış olan 9. Ordu'nun geri kalan işlerini halletmek ve bu arada, söz konusu güvenlik sorununu çözmek için 9. Ordu Birlikleri Mütettişliği oluşturuldu. Sonunda, Mustafa Kemal Paşa 30 Nisan 1919 tarihli Padişah iradesiyle 9. Ordu Birlikleri Mütettişi oldu. Ardından kendisine, 7 Mayıs tarihli bir talimat verilmişti. Bu talimat, Sinop - Mersin hattının doğusunda kalan bölgede (Trabzon, Erzurum, Sivas ve Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik livaları gibi müfettişlik bölgelerinden başka bu alana bitişik Diyarbakır, Bitlis, Elazığ, Ankara ve Kastamonu vilayetleri) bütün mülki ve askerî yetkililere emir verebilecek hususları içermekteydi. Hiç şüphesiz söz konusu talimat, Mustafa Kemal Paşa'nın istekleri doğrultusunda Harbiye Nezareti'ndeki vatansever subayların desteğiyle hazırlanmış ve hatta emrine verilecek kurmay heyetinin "savaş yürütebilecek nitelikte" olmasını sağlamıştı.

Mustafa Kemal Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinden dört gün sonra, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktı. İlk iş olarak emrindeki vilayetler ile askerî yetkililerden bölgelerindeki durum hakkında raporlar istedi. Kendisi de Samsun ve çevresindeki karışıklıkların sebeplerini 21 Mayıs 1919'da Harbiye Nezareti'ne bir rapor hâlinde bildirdi. Söz konusu raporda Mondros Mütarekesi'nden sonra bu bölgedeki bütün Rumların şimdiklerini, Sinop-Batum arası bölgede bir Pontus Devleti'ni kurmak istediklerini ve bu yüzden Rum çetelerin Müslüman halka saldırdıklarını bildirmektedir. Ona göre Rumlar, bu iddialarından ve saldırgan tutumlarından vazgeçmeleri hâlinde Orta Karadeniz bölgesinde huzur ve güven hemen sağlanacaktı

Hemen belirtelim ki Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıktığı günlerde Batı Anadolu'daki Yunan işgali genişlemektedir. Ayrıca İtalyanlar Konya, Antalya, Akşehir, Fethiye, Burdur bölgelerine asker çıkarmış, Fransızlar da Adana ve çevresine yerleşmişlerdi. Bu gelişmeler yaşanırken Mustafa Kemal Paşa, Samsun'da daha fazla kalmasının anlamsızlığını gördü ve 25 Mayıs'ta Havza'ya geldi.

9.3.1. Havza Genelgesi

Havza, Rum çetelerinin en yoğun faaliyetlerde bulunduğu ve Müslüman halka saldırdığı bir yerdi. Halk da bu saldırılardan tedirgindi. Diğer taraftan ise Yunanlılar da Batı Anadolu'da işgallerini genişletmekteydi. O günlerde Havza'ya gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa, şehrin ileri gelenlerini toplayarak bu gelişmelere karşı direniş kararı alınmasını sağladı. Bu amaçla, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu ve şehirde halkın katılımı ile bir miting düzenlendi.

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da bulunduğu sırada yaptığı en önemli iş, 28 Mayıs 1919'da bütün valilere ve bağımsız mutasarrıflıklara, 15. 13. ve 20. Kolordu Komutanlıklarına ve Konya'daki 2. Ordu Müttefisiğine hitaben bir genelge yayınlamak oldu. Bu genelgede, İzmir'in arkasından diğer Anadolu vilayetlerinin de işgale uğrayabileceği ve buna karşı protesto mitingleri yapılması; yabancı ülke temsilcileri ile İstanbul Hükümeti gibi gerekli yerlere telgraflar çekilmesi istendi. Bu çağrıya uyan birçok vilayette mitingler düzenlendi.

Bundan rahatsız olan İngilizler, Osmanlı Hükümeti'ne baskı yaparak Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri çağrılmasını istediler. İlk önce hükümetin isteğiyle İstanbul'a çağrılmak istenen Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'ndeki vatanservoirlardan işin aslini öğrendi. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin baskısı üzerine 8 Haziran'da İstanbul'a resmen geri çağrıldı. Fakat bu talep, o günlerde Mustafa Kemal Paşa tarafından reddedildi. 12 Haziran'a kadar Havza'da kalan Mustafa Kemal Paşa, daha sonra Amasya'ya geçti.

9.3.2. Amasya Genelgesi

Amasya'ya gelen Mustafa Kemal Paşa, ülke çapında merkezi bir direniş örgütlenmesi yönündeki çalışmalarına ara vermeden devam etti. Mustafa Kemal Paşa, evvel emirde bir genel kongre toplanması taraftarıydı. Bu amaçla, en yakın arkadaşları olan Rauf Bey(Orbay) Ali Fuat Paşa (Cebesoy), Refet Bey (Bele), Konya'da bulunan 2. Ordu Müttefisi (Mersinli) Cemal Paşa ve Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa ile temas kurdu. Yapılan görüşmeler sonunda ortaklaşa birtakım kararlar aldılar. Genellikle, "Amasya Tamimi / Genelgesi olarak bilinen bu "Amasya Kararları", 21-22 Haziran 1919'da tüm askerî ve idari makamlara bildirildi. Amasya Genelgesi'nin hükümleri şunlardı:

- 1.** Vatan'ın bütünlüğü milletin bağımsızlığı tehlikededir.
- 2.** İstanbul Hükümeti üzerine aldığı sorumluluğu yerine getirememektedir. Bu durum milletimizi yok olmuş gibi göstermektedir.
- 3.** Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
- 4.** Milletin içinde bulunduğu durum ve şartların gereğini yerine getirmek ve haklarını gür sesle bütün dünyaya duyurmak için her türlü baskı ve kontrolden uzak millî bir heyetin varlığı zorunludur.

5. Anadolu'nun her bakımdan en güvenli yeri olan Sivas'ta hemen millî bir kongrenin toplanması kararlaştırılmıştır.

6. Bunun için bütün illerin her sancağından milletin güvenin kazanmış üç temsilcinin mümkün olan en kısa zamanda yetişmek üzere yola çıkarılması gerekmektedir.

7. Her ihtimale karşı, bu mesele millî bir sır olarak tutulmalı ve temsilciler, yolculuklarını kendilerini tanıtmayacak şekilde gizli yollardan yapmalıdır.

8. Anadolu'nun her bakımdan en güvenilir yeri olan Sivas'ta millî bir kongre toplanacaktır.

Amasya Genelgesi, vatanın düşman işgalinden kurtulması ve milletin bağımsızlığının sağlanması amacıyla bölgelik çareler yerine bütün vatanı kapsayacak ölçüde ulusal ve merkezi bir örgütlenmeye ilgili ilk çağrıdır. Bu çağrı, İstanbul Hükümeti ve padişahın düşman işgalleri karşısında hiçbir şey yapmadıkları bir sırada yapılmıştır. Bunun için Sivas'ta bir kongre toplanması kararlaştırılmıştır.

Tabiatıyla bu kararların alınması İstanbul Hükümeti'nde de rahatsızlık yarattı. Nitekim Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü, 20 Haziran'da Redd-i İlhak heyetlerinin telgraflarının çekilmeyeceğini açıklamış ve 23 Haziran'da da Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey, vilayetlere gönderdiği bir genelge ile Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden alındığını ve kendisiyle herhangi bir resmî ilişkiye girişilmemesini emretmişti. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, bu şartlarda, ulusal örgütlenmeye yönelik çalışmalarını rahatlıkla sürdürmeyeceğini anlamış ve 8 Temmuz'da çok sevdiği askerlik mesleği ve resmî görevinden istifa etmiştir.

9.4. Kongreler

Mondros Mütarekesi'nden sonra İtilaf Devletleri işgallerine karşı Anadolu ve Trakya'da birçok kongreler yapılmış ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti benzeri direniş örgütleri kurmuşlardır. Ayrıca bu örgütlerin bir kısmı, Doğu Anadolu ve Elviye-i Selase bölgelerinde olduğu gibi "kongre hükümeti" şeklinde örgütlenmiş ve bir kısmı da sadece bölgesel direniş örgütleri hâlinde kalmıştır. Anayasa hukukçusu Bülent Tanör'ün tespitlerine göre, Millî Mücadele döneminde yirmi sekiz (28) kongre yapılmış olup bunun on üç (13) tanesi Sivas Kongresi öncesine rastlamaktadır. Bir başka deyimle, Millî Mücadele Hareketi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri benzeri örgütler ve onların yaptıkları kongreler üzerinde gerçekleşmiştir.

Bunları şöyle tasnif etmek mümkündür:

1. Doğu Kongreleri: Bu kongreler, Doğu Anadolu ve Elviye-i Selase (Kars, Ardahan ve Batum) bölgelerinde yapılmış ve ardından birkaçı hükümet şecline dönüşmüştür. Bunlar şunlardır: Ahîsha Hükümet-i Muvakkatesi (29 Ekim 1918), Aras Türk Hükümeti (3 Kasım 1918), Kars İslâm Şurası (5 Kasım 1918), Trabzon Muhâfaza-i Hukûk-ı Millîye Cemiyeti (Şubat 1919) ile Vilâyat-ı Şarkiyâye Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti (4 Aralık 1918). Bunlardan Kars İslâm Şurası, 15 Kasım'da Birinci Kars Kongresi'ni, 30 Kasım'da İkinci Kars Kongresi'ni topladılar. Diğer taraftan, Aras ve Ahîsha Türk hükümetleri de kendilerini de

yenİ olusumun birer subesi sayarak Millî Şura hükümeti'ne katıldılar. Sonunda, Birinci Ardahan Kongresi 83-5 Ocak 1919 ile İkinci Ardahan Kongresi (7-8 Ocak 1919) yapıldıktan sonra bütün Elviye-i Selase bölgesi için gerçekleştirilen Büyük Kars Kongresi sonuncunda Cenub-1 Garbî Kafkas Hükümet-i Muvakkate-i Milliyesi (Güneybatı Kafkas Geçici Millî Hükümeti) kuruldu. Fakat bu hükümetin ömrü uzun sürmedi ve 12 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgal etmesiyle sona erdi.

Bu örgütlerden Vilayat-1 Şarkiyye Müdafa-i Hukuk Cemiyeti ve Trabzon'da kurulan Müdafa-i Hukuk-1 Milliye Cemiyeti, kendi bölgelerinde direniş ilişkin faaliyetlerde bulundu. Bu iki örgütün en büyük faaliyeti, 23 Temmuz-7 Ağustos 1919 tarihleri arasında gerçekleştirdikleri Erzurum Kongresi oldu. Bölgesel nitelikli bu kongreden sonra 4-11 Eylül 1919 tarihleri arasında Anadolu ve Trakya'dan birçok temsilcisinin katıldığı Sivas Kongresi yapıldı.

2. Trakya Kongreleri:

İlk önce, 10 Kasım 1918'de Batı Trakya Komitesi kuruldu. Ardından Batı ve Doğu Trakya'nın ortak kurtuluşunu amaçlayan merkezi Edirne olmak üzere Trakya-Paşaeli Müdafa-i Heyet-i Osmaniye Cemiyeti 30 Kasım 1918'de kuruldu. Bu son cemiyetin öncülüğünde Batı ve Doğu Trakya davası yürütüldü. Bu amaçla, 10 Temmuz 1919'da Birinci Edirne Kongresi, 16 Ekim 1919'da, İkinci Edirne Kongresi, 15 Ocak 1920'de Üçüncü Edirne Kongresi ile 31 Mart 1920'de Lüleburgaz Kongresi ve son olarak da Dördüncü Edirne Kongresi düzenlenmiştir.

3. Batı Anadolu Kongreleri:

İzmir Müdâfa-i Hukûk-1 Osmaniye Cemiyeti'nin 1 Aralık 1918'de kurulması ve onun ilk büyük kongresi (17-19 Mart 1919) ile başlayan ve Harekât-1 Milliye Redd-i İlhâk adı altında Balıkesir (26-31 Temmuz 1919), Nazilli (6-9 Ağustos 1919) ve Alaşehir (16-25 Ağustos 1919) Kongreleriyle devam edip üçlü bir görünüm alan ve (6 Ekim 1919) Üçüncü Nazilli, (19-21 Kasım 1919) Üçüncü Balıkesir Kongreleriyle son bulan bir Batı Anadolu Kongreler dönemi yaşanmıştır. Bu kongreleri gerçekleştirilen örgütlerin çoğu temsilcileri Sivas Kongresi'ne katılarak ulusal örgütlenmenin birer parçası olmuşlardır.

9.4.1. Erzurum Kongresi (23 Temmuz - 7 Ağustos 1919)

Bu kongre, merkezi İstanbul'da olan Vilayat-1 Şarkiyye Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin Erzurum Şubesi ile Trabzon Muhafaza-i Hukuk-1 Milliye Cemiyeti'nin 30 Mayıs 1919'da ortaklaşa aldıkları karar üzerine toplanmıştır. Esas itibariyle Orta ve Doğu Karadeniz'deki Pontus ve Ermeniler ile Doğu vilayetlerindeki Ermeni tehlikelerine karşı yapılmıştır. İlk önce 10 Temmuz'da yapılması planlanan bu kongre, o tarihlerde delegelerin gelemeyeceğinin anlaşılması üzerine daha sonra 23 Temmuz'a ertelendi. Bu arada, Kazım Karabekir'in daveti üzerine Erzurum'a gelen Mustafa Kemal Paşa da bu kongreye katıldı ve kongre başkanı seçildi. 7 Temmuz'a kadar süren kongrenin sonunda alınan kararlar bir

beyanname hâlinde yayınlandı. Erzurum Kongresi beyannamesi adı verilen bu kararlar şöyledir:

1. Trabzon vilayeti ve Samsun Sancağı ile Doğu Anadolu vilayetleri Erzurum, Elâzığ, Diyarbakır, Van, Bitlis, Sivas ve bu bölgedeki bağımsız livalar; hiçbir sebep ve bahane ile birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmazı mümkün olmayan bir bütündür. Bu bölgede yaşayan bütün Müslümanlar birbirine karşı fedakârlık duygusu ile dolu olup sosyal durumlarına saygılı öz kardeşler.
2. Osmanlı vatanının bütünlüğü ve milletin bağımsızlığının sağlanması, sultanat ve hilafet makamlarının korunması için millî kuvvetleri yapıcı duruma getirmek ve millî iradeyi egemen kılmak esastır.
3. Her türlü işgal ve müdahale, Rumluk, Ermenilik teşkili amacına yönelik sayılacağından birlikte savunma ve karşı koyma esası kabul edilmiştir. Siyasi egemenliği ve sosyal dengeyi bozacak surette, Hristiyanlara yeni imtiyazlar verilmesi kabul edilmeyecektir.
4. Hükümetin buraları bırakmak veya buralarla ilişğini kesmek zorunda kalması ihtimaline karşı sultanat ve hilafete bağlılığı ve millî hakları koruyucu tedbirler ve kararlar alınmıştır.
5. Vatanımızda, öteden beri birlikte yaşadığımız Müslüman olmayan kimselerin, kanunlarla pekiştirilmiş müktesep haklarına tamamıyla uyarız. Mal, can ve ırzlarının korunması esasen dinimizin, ulusal geleneklerimizin ve yasalarımızın gereği olduğundan bu esas Kongremizin genel kanısıyla da sağlanmıştır.
6. İtilaf Devletleri'nden; Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı 30 Ekim 1918 günündeki sınırlarımız içinde kalan ve her bölgenin gerisinde olduğu gibi, Doğu Anadolu İllerinde, büyük çoğunluğu İslam olan ve kültürel, ekonomik üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan, birbirlerinden ayrılmazı imkânsız öz kardeş, dindaş ve soydaşlarımızın oturduğu memleketlerimizin bölünmesi düşüncesinden vazgeçerek, varlığımızı ve tarihi,ırkı, dini hakımıza saygı gösterilmesi ve bu suretle hak ve adalete dayanan bir karar verilmesi beklenir.
7. Milletimiz “insani ve asrı” amaçları yüceltir; Fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sınaiye ve ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına böyle insancıl ve adaletli kuralları taşıyan bir barışın tez elden kararlaştırılması en büyük millî arzumuzdur.
8. Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda İstanbul Hükümeti'nin de Millî İradeye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü millî iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışında da itibar olmadığı ve olmayacağı şimdide kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan ötürü

milletin içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtulma çarelerine başvurmasına hactet kalmadan hükümetimizin hemen millî meclisi toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları millî meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur.

9. Vatanımızın karşılaştığı üzücü olaylar ve aynı amaçla millî vicdandan doğan derneklerin anlaşma ve birleşmeleriyle meydana gelen kitle Şarkî Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adında bir topluluk hâline getirilmiştir. Cemiyet her türlü particilik akımlarının dışındadır. Bütün Müslüman yurttaşlar derneğin tabi üyesidir.

10. Kongre tarafından seçilen bir Temsil Heyeti kabul edilmiş ve köylerden il merkezlerine kadar olan millî kuruluşlar birleştirilmiş ve sağlamlaştırılmıştır. Erzurum Kongresi’nde alınan bu kararların yürütülmesi için seçilen Temsil Heyeti’nin başına Mustafa Kemal Paşa getirildi.

9.4.2. Sivas Kongresi (4-11 Eylül 1919)

Esasında bu kongre kararı, Amasya Genelgesi’yle birlikte alınmış ve kongre merkezi de Anadolu’da güvenli bir yer olarak görülen Sivas olmuştu. İlk önce Erzurum Kongresi için Erzurum'a giden Mustafa Kemal Paşa, kongreden sonra Temsil Heyeti başkanı olarak heyetiyle birlikte 29 Ağustos 1919'da Erzurum'dan Sivas'a doğru yola çıkmıştır. İstanbul Hükümeti, Sivas'ta ulusal bir kongre yapılmasını engellemeye çalışmışsa da bunu başaramadı. 4 Eylül'de başlayan Sivas Kongresi'ne 38 delege katıldı. Kongre sonunda Anadolu ve Rumeli'deki bütün cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla tek çatı altında toplandı.

Kongre'de en çok tartışılan konulardan birisi de “manda meselesi” olup her türlü mandanın kabul edilemeyeceği her firsatta dile getirildi. Ancak, kongre delegeleri arasında özellikle Amerikan mandası taraftarları oldukça güçlüydü. Biraz da bu taraftarları teskin etmek için Kongre, manda konusunda “empyeralist emel beslemeyen herhangi bir devletin mali ve ekonomik yardımını talep etme kararı” aldı. Hiç şüphesiz bu devlet, Amerika Birleşik Devletleri idi. Bunun dışında bir manda talebi kesinlikle reddedildi.

Sivas Kongresi beyannamesi kararları şunlardır:

1. Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında imzalanan mütarekenin imza olunduğu 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırımız dâhilinde kalan ve her noktası İslâm çoğunluğu ile meskûn olan Osmanlı vatanının birbirinden ve Osmanlı topluluğundan ayrılmaz bir bütündür. Bu topraklarda yaşayan bütün İslâm unsurları birbirine karşı karşılıklı hürmet ve fedakârlık hisleriyle dolu ve örfî ve sosyal hukuklarıyla çevrelerine bağlı öz kardeşirler

2. Osmanlı toplumunun tamamı ve millî istiklâlimizin te'mîni ve hilafet ve saltanatın korunması için kuvâ-i millîyyeyi âmil ve irade-i millîyyeyi hâkim kılmak temel esastır.

3. Osmanlı vatanının herhangi bir parçasına karşı olacak müdâhale ve işgale ve bilhassa vatanımız dâhilinde müstakil birer Rumluk ve Ermenilik oluşturma amacıyla yönelik

harekâta karşı Aydın, Manisa, Balıkesir cephelerinde Millî Mücadele'de olduğu gibi ortak savunma ve direniş meşru temel kabul edilmiştir.

4. Öteden beri aynı vatan içinde birlikte yaşadığımız bütün Müslüman olmayan unsurların her türlü eşit hukukları tamamen korunduğundan dolayı bu unsurlara siyasi hâkimiyet ve sosyal dengemizi bozacak ayrıcalıklar verilmesi kabul edilmeyecektir.

5. Osmanlı Hükümeti, bir dış baskı karşısında memleketimizin herhangi bir kısmını terk ve ihmâl etmek durumunda kaldığı takdirde hilafet ve sultanat ile vatan ve milletin bütünlüğünün korunması yolunda yeterli her türlü tedbirlerin alınması kararlaştırılmıştır.

6. İtilaf Devletleri'nce mütarekenin imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihindeki sınırımız içinde kalıp İslâm çoğunluğu ile meskun olan hürriyeti ve medeni üstünlüğü Müslümanlara ait bulunan topraklarımıza parçalanması nazariyesinden feragatle bu topraklar üzerindeki hukuki tarihiyye, ırkıyye, diniyye ve coğrafiyyemize ri'âyet edilmesine ve bu karşı teşebbüsâtın iptaline ve bu suretle hak ve adle müstenid bir karar ittihâz olunmasına intizâr ederiz.

7. Milletimiz "insani ve asri" amaçları yükseltir. Fen, sanayi ve ekonomi bakımından ihtiyaçlı durumumuzu takdir eder. Bundan ötürü Devlet ve milletimizin iç ve dış bağımsızlığı, vatanımızın bütünlüğü saklı kalmak üzere altıncı maddede açıklanmış olan sınırlar içinde, milliyet esaslarına uygun ve memleketimize karşı istila isteği olmadan herhangi bir devletin fenne, sınaiye ve ekonomiye ait yardımlarını hoşnutlukla karşılarız. İnsanlığın esenliği ve umumun huzuru adına böyle insancıl ve adaletli kuralları taşıyan bir barışın tez elden kararlaştırılması en büyük millî arzumuzdur.

8. Milletlerin kaderlerini kendilerinin çizdiği bu tarihi çağda İstanbul Hükümeti'nin de Millî İradeye boyun eğmesi zorunludur. Çünkü millî iradeye dayanmayan hükümetlerin kendi başlarına verdikleri kararlara milletçe uyulmadığı gibi, bu kararların dışında da itibar olmadığı ve olmayacağı şimdîye kadarki olaylar ve sonuçlarıyla ispatlanmıştır. Bundan ötürü milletin içinde bulunduğu korkulu durumdan ve kuşkudan kurtulma çarelerine başvurmasına hacet kalmadan hükümetimizin hemen millî meclisi toplaması ve bu suretle milletin ve memleketin kaderi hakkında alacağı bütün kararları millî meclisin denetiminden geçirmesi zorunludur

9. Vatan ve milletimizin ma'rûz olduğu mezâlim ile ve tamamen aynı gaye ve amaçla millî vicdandan doğan vatanın ve millî cemiyetlerin birliginden oluşan genel kitle bu kere Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukûk Cemiyeti unvanıyla adlandırılmıştır. Bu cem'iyyet her türlü firkacılık cereyanlarından ve kişisel ihtarislardan uzaktır. Bütün Müslüman vatandaşlarımız bu cem'iyyetin doğal üyesidirler.

10. Anadolu ve Rumeli Müdâfa'a-i Hukuk Cem'iyyeti'nin 4 Eylül 1919 tarihinde Sivas şehrinde toplanan Umûmî Kongresi tarafından mukaddes amacı izleyerek genel idari teşkilat için Temsil Heyeti seçmiş ve köylerden vilayet merkezlerine kadar bütün millî teşkilat bireştirilmiştir.

9.5. Amasya Protokolleri

Temsil Heyeti, Sivas Kongresi'nden sonra, 12 Eylül 1919'da, kongre kararlarının kabul edilmesi ve seçimlerin bir an önce yapılarak meclisin açılması yönündeki istekleri Damat Ferit Paşa Hükümeti'ne iletmış ve reddedilince de İstanbul-Anadolu telgraf haberleşmesi kesilmişti. Sonunda Damat Ferit Paşa Hükümeti düştü. Bu sırada, Temsil Heyeti başkanı olarak Mustafa Kemal Paşa, 2/3 Ekim 1919 tarihinde bir genelge yayınladı. Bu genelge şöyledir:

- 1.** Yeni kabine, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde belirlenen amaç ve esaslara uyduğu takdirde, Kuvâ-yı Millîye ona yardımcı olacaktır.
- 2.** Yeni kabine, Millî Meclis toplanıncaya kadar milletin geleceği hakkında hiçbir şekilde taahhüde girmeyecektir.
- 3.** Barış Konferansı'na tayin olunacak delegeler, milletin emellerini bilen ve güvenini kazanmış kişilerden seçilecektir.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, Temsil Heyeti'nin bu şartlarını kabul etmiştir. Taraflar, esaslı konularda benzer düşüncelere sahip idi. Bu görüş birliğinin sağlanması, aynı zamanda Temsil Heyeti üyesi de olan Mersinli Cemal Paşa'nın rolü büyüktü. Ona göre bu sözlü uzlaşmanın yazılı hâle getirilmesi şart idi. Sonunda taraflar arasında süren birtakım yazışmalardan sonra İstanbul Hükümeti ile Temsil Heyeti, daha yakından görüşmek, bazı konularda ayrıntılı görüşüp anlaşmak ve bunu yazılı hâle getirmek için Amasya'da buluşmayı kararlaştırdılar.

20-22 Ekim 1919 tarihleri arasında Amasya'da yapılan bu görüşmelere Temsil Heyeti adına Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ile Bekir Sami Bey, İstanbul Hükümeti'ni temsilen ise Bahriye Nazırı Salih Paşa temsil etmişti Görüşmelerin sonunda taraflar, üçü açık ve imzalı ve ikisi gizli ve imzasız beş protokol imzaladılar. Bu görüşmelerin en önemli gündem maddelerinden biri seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisi'nin bir an önce açılması idi. Daha da önemlisi açılacak meclisin nerede toplanacağı hususu idi. Millî Mücadele Tarihi'nde "Amasya Protokolleri/Görüşmeleri" adı verilen bu görüşmelerde şu esaslar kararlaştırıldı:

- 1.** Hükümet ile Millî Teşkilât arasında hiç bir anlaşmazlık kalmamıştır.
- 2.** Vatan topraklarının bütünlüğü ve istiklâlinin korunması esastır.
- 3.** Müslüman olmayan unsurlara imtiyaz/ayrıcılık verilmeyecektir.
- 4.** Milletvekili seçimi serbestçe yapılacaktır.
- 5.** Hükümet'in lehinde ve aleyhinde bir yazı yazılmayacaktır.
- 6.** Sivas Kongresi kararları, Mebuslar Meclisi'nde tasdiki şartıyla esas itibarıyle uygun bulunmuştur.

7. Seçilecek milletvekillerinden oluşacak meclisin, güvenlikte olmayan İstanbul'da toplanması uygun değildir ve Anadolu'da emin bir yerde toplanmalıdır.

Her şeyden önce Amasya görüşmelerinin yapılması, Temsil Heyeti'nin İstanbul Hükümeti tarafından tanınmasını sağlamıştır. İkinci olarak Sivas kongresi kararları da İstanbul Hükümeti'nce kabul görmüştür. Üçüncü ise Mebusan Meclisi için seçimlerin bir an önce yapılması düşüncesinin kabulüdür. Dördüncü olarak da İstanbul-Temsil Heyeti yakınlaşmasına bakarak Kuva-yı Milliye karşıtı olan pek çok çevre ve kişi Millî Mücadele lehine fikrini değiştirmiştir. Bütün bunlar Millî Mücadele Hareketi'nin devlet ve millet nezdindeki meşruluğunu artırmıştır.

Ancak, Anadolu'da bir meclis fikri, Ekim-Kasım 1919 dönemi Temsil Heyeti toplantılarında tartışma konusu olmuş ve özellikle Kazım Karabekir başta olmak üzere bazı kişiler, İstanbul'da faal olmasa da mekân olarak bir meclis var iken Anadolu'da meclisi toplamak meşruluk açısından sorunludur. Sonunda Mustafa Kemal Paşa, yapılan itirazları haklı görerek İstanbul'da meclisin toplanmasını uygun bulmuştur. Bunun üzerine seçimlerin yapılması ve Mebusan Meclisi'nin toplanması kararlaştırılmıştır.

9.6. Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî

12 Ocak 1920'de Mebusan Meclisi'nin açılmasını sağlamıştı. Bu meclisin özelliği genellikle Müdafa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarından oluşmasıydı. Ayrıca, Ankara'ya uğramadan doğrudan İstanbul'daki meclise katılan milletvekilleri de vardı. Bu meclisin ilk görevi, bir Misak-ı Millî Komisyonu (Ahd-i Millî Komisyonu) kurmak oldu. Söz konusu komisyon, İsmail Fazıl Paşa (Ali Fuad Cebesoy'un babası) başkanlığında, Abdülaziz Mecdi Efendi, Rauf Bey, Celal Nuri Bey (İleri)Rıza Nur Bey, Yusuf Kemal Bey (Tengirsek) başta olmak üzere on kişiden ibaretti. Bu komisyonun amacı, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'ne dayatacakları barış şartlarını görüştükleri bir zamanda, Osmanlı Devleti adına "Osmanlı Devleti'nin / Türkiye'nin barış şartlarını hazırlamak" idi. Sonunda bu komisyonun hazırladığı Misak-ı Millî beyannamesi, 28 Ocak 1920'de, Mebusan Meclisi'nin resmî olmayan/özel bir toplantıda 121 milletvekilinin imzasıyla kabul edildi ve 17 Şubat 1920'de de Mebusan Meclisi'nde alenen okunarak bütün dünyaya duyuruldu.

Misak-ı Millî beyannamesi başlangıç kısmı ve altı maddeden oluşmaktadır. Esasında başlangıç kısmı, söz konusu beyanname esaslarını "devletin istiklalını ve milletin istikbalini haklı ve devamlı bir barışa ullaştırmak için yapabileceğimiz fedakârlığın en üst sınırı" olarak ortaya koymaktadır. Bunu da son Osmanlı Mebusan Meclisi üyeleri "Osmanlı sultanat ve toplumunun devamı adına" kabul ve tasdik eylemektedirler. Bu esaslar şunlardır:

1) Osmanlı Devleti'nin 30 Ekim'de işgal altında olan tamamen Arap çoğunluğa sahip yerlerinin kaderi ahalisinin serbest oylarıyla belirlenmelidir. Mütareke hattının içinde ve dışında dinen, örfen/ırken, emelen birlik hâlinde ve birbirine karşılıklı hümet ve fedakârlık hissiyle dolu Osmanlı - İslam çoğunluğun yaşadığı yerler ise hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür.

2) Halkının ilk serbest kaldıkları zamanda oybirliği ile anavatana katılmayı kabul etmiş olan Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i selase / üç liva) için gerekirse yeniden halkoyuna başvurulması kabul edilecektir.

3) Türkiye ile yapılacak barışa bağlanan Batı Trakya'nın hukuki vaziyetinin belirlenmesi de ora halkın serbestçe ortaya koyacakları karara göre olmalıdır.

4) Hilafet-saltanat ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır. Bu esas korunmak şartıyla İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ticaret ve ulaşımı açılması konusunda bizimle, ilgili diğer devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

5) Azınlıkların hakları; İtilaf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan esaslar çerçevesinde ve civar ülkelerdeki Müslüman ahalinin aynı haklardan yararlanmaları şartıyla bizim tarafımızdan korunacaktır.

6) Millî ve iktisadi gelişmemizi mümkün kılmak ve daha çağdaş ve muntazam idareyle işlerimizi yürütmek için her devlet gibi bizim de gelişmemizi sağlama yolunda istiklal (bağımsız) ve tam serbest olmamız hayat ve bekamız için temel esastır.

Bu sebeple, siyasi, adlı, mali ve diğer gelişmelerimize engel sınırlamalara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacağından eminiz.

Göründüğü üzere Misak-1 Millî beyannamesi, I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Devleti'nin gelecegiyle-daha doğrusu parçalanmasıyla- ilgili belirlediği şartlara karşılık Osmanlı Mebusan Meclisi'nin "devletin istiklali ve milletin istikbali adına" hazırladığı "Türkiye'nin asgari barış şartlarıdır". Atatürk için Misak-1 Millî beyannamesi, Nutuk'ta belirtildiği üzere "Milletin emel ve amaçlarını içeren kısa bir program" idi. Aynı şekilde Atatürk, "Millî Misak, barış imzalamak için en makul ve en asgari şartları bir araya getiren bir programdır." Görüşünü savunmaktadır. Diğer taraftan, Misak-1 Millî'nin uluslararası meşruiyet kaynağı Wilson ilkeleri olurken ulusal meşruiyeti sağlayan etken ise millet ve onun bağımsız / egemen yaşama ideali idi. Bu sebepten dolayı ki Misak-1 Millî beyannamesi, genel çerçevede "Türklerin bağımsızlık bildirisini" olarak tanımlanmıştır.

Ne var ki Son Mebusan Meclisi'nin Misak-1 Millî'yi kabul ve ilanı İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmiş ve Ali Rıza Paşa Hükümeti'ne karşı basklarını artırmıştır. Sonunda bu baskılara dayanamayan Ali Rıza Paşa Hükümeti istifa etmiş ve yerine Salih Paşa Hükümeti atanmışsa da İtilaf Devletleri'nin tepkileri dinmemiştir.

Nitekim Türk milletinin mücadele şifresi sayabileceğimiz Misak-1 Millî'nin ilanı İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmiştir. Baskılara direnemeyen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasıyla yerine Salih Paşa Hükümeti kurulmuşsa da tepkiler dinmemiştir. Nihayet 16 Mart 1920 günü İstanbul resmen işgal edildi. İngilizler Meclisi basarak ön planda görülen milliyetçi mebusları tutuklayarak Malta'ya sürdüler. Kaçabilenler Ankara'ya gittiler ve Meclisin mücadeleşini işgal altında olmayan bir vatan parçasında yapması gerektiğini savunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına katıldılar.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde I. Dünya Savaşı'nı kaybeden Osmanlı Devleti'nin ateşkes imzalayarak galip devletlere tamamen teslim olduğu ve imzalanan ateşkesin Türk milletinin geleceğini kararttığı üzerinde durulmuştur. Mütarekede milletin canını yakacak olan kararların ustaca diploması dili kullanılarak alındığı belirtilerek mütarekenin maddeleri ve içeriği genel olarak ele alınmıştır. Daha da önemlisi ateşkesin uygulanmasında, yani işgallerin başlaması ile birlikte Türkler hakkında hiç de iyi niyet taşımayan galip devletlerin yeni bir dünya düzeni kurmak adına Türk'lere yaşama hakkı tanımayacaklarının anlaşılması üzerinde durulmuştur. İşgaller ve galip devletlerin politikalarına karşı hiçbir şey yapamayacak bir durumda Osmanlı yönetiminin yanı sıra kendi haklarını ve geleceklerini kurtarmak azmi ile hareket isteyen Türk halkın kendi imkânları ölçüsünde örgütlenme çabaları anlatılmıştır. Bölgesel olarak örgütlenmiş olan Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri olarak teşkilatlanan Müslüman Türk milletinin ulusal örgütlenme düşüncesine Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından ve onun faaliyetlerinden sonra ulaştıkları görülmüştür. Mütarekeden sonra İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın ilk önce İstanbul'da arkadaşlarıyla kurtuluş çareleri aradığı ve bu arayışların sonuksuz kalmasından sonra Anadolu'da bir direniş hareketinin örgütlenmesinin gerekliliği düşüncesinevardığı üzerinde durulmuştur. Samsun'dan sonra Havza ve Amasya'da birer genelge yayinallyan Mustafa Kemal Paşa'nın millî direnişi başlatmak için Türk milletine verdiği mesajlar anlatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'yi kurmak ve Millî Mücadele'yi başlatmak yönündeki faaliyetlerinin İtilafa Devletlerini rahatsız ettiği ve İstanbul Hükümeti üzerinde yaptıkları baskılar neticesi Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması ve İstanbul'a getirilmesine çalışıldığı üzerinde durulmuştur. 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya nasıl destek olduğu anlatılmıştır. Mütarekeden sonra Anadolu'nun çeşitli yerlerinde değişik tarihlerde yapılan kongreler ve millî birlik ve beraberlik içinde vatanı bir bütün olarak kabul eden Erzurum ve Sivas Kongrelerinde alınan kararlar ve bu kararların Türk Millî Mücadelesi'nin başlaması açısından ne kadar önemli olduğu hakkında bilgi verilmiştir.

Uygulama Soruları

- 1)** Mondros Mütarekesi'nin ağır şartlar içermesinin ne anlama geldiğini değerlendiriniz.
- 2)** İtilaf işgallerine karşı Mondros Mütarekesi'nden itibaren Müdafaai Hukuk Cemiyetleri benzeri çoğunlukla bölgesel nitelikli direniş örgütlerinin kurulmasının Millî Mücadele Hareketi açısından önemini değerlendiriniz.
- 3)** Bölgesel veya ulusal örgütlenmeler sürecindeki zorlukları değerlendiriniz.
- 4)** Sivas Kongresi sonrasında Temsil Heyeti ile İstanbul Hükümeti arasındaki iyi ilişkiler ne anlama gelmektedir? Değerlendiriniz.

Bölüm Kaynakçası

ARIBURUN, Kemal, Sivas Kongresi, Samsun'dan Ankara'ya Kadar Olaylar ve Anılarla, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, I-III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1997.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, IV, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

ATATÜRK, Kemal, **Nutuk 3** cilt Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2004.

ATAY, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2008

AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Tek Adam I.**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2010,

BAYAR, Celâl, **Ben de Yazdım**, C.VI, Baha yayınları, İstanbul, 1968.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK yayınları, Ankara, 1989.

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Trakya'da Millî Mücadele I-II** TTK yayınları, Ankara, 1987.

BUDAK, Mustafa, **İdealden Gerçeğe Misak-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika**, Küre Yayınları, İstanbul 2002.

_____, “Mütareke Döneminde İtilaf Devletleri’nin Müdahaleleri (30 Ekim 1918-15 Mayıs 1919)”, **İlmi Araştırmalar V**, İstanbul 1997, s. 81-105.

_____, “Amasya Genelgesi Bir İhtilal Bildirisidir mi? –Analitik Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, XIX/57, Kasım 2003, s.961-975.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 2010.

ERİM, Nihat, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri C. I**, TTK Yayıncılık, Ankara, 1953.

GÜNER, Zekai, **Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri, (1 Arahık 1918-13 Mayıs 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

İĞDEMİR, Uluğ, **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, TTK yayını, Ankara, 1989.

İĞDEMİR, Uluğ, **Sivas Kongresi Tutanakları**, TTK yayını, Ankara, 1969.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber 2 cilt**, TTK Yayınları, İstanbul 2009.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, 1990.

_____, **İstiklal Harbimizin Esasları**, İstanbul 1991.

KARACA, Taha Niyazi, **Son Osmanlı Meclis-i Mebusan Seçimleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2004.

KİNROSS, Lord, **Atatürk, Bir Milletin Yeniden Doğuşu**, (Çev. Necdet Sander), Sander Yayıtı, İstanbul 2004.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

ÖZEL, Sabahattin, **Millî Mücadelede Trabzon**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basımı, (Mayıs 1919-Temmuz 1921)**, Türkiye İş Bankası yayınları, Ankara, 1981.

SARIHAN, Zeki, **Mütareke ve İşgal Döneminde İzmir Basını (30 Ekim 1918-8 Eylül 1922)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1989.

SELVİ, Haluk, **Millî Mücadele'de Erzurum (1918-1923)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar 4 cilt**, MEB Yayınları, İstanbul 1991.

TEVETOĞLU, Fethi, **Millî Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

TÜRKMEN, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

_____, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

ÜLKÜTAŞIR, Türkan, "Mondros Mütârekesinin Sarsıntıları ve Karşı Direnişler", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C. IV, S. 23 (Ağustos, 1969).

ZÜRCHER, Eric Jan, **Millî Mücadelede İttihatçılık**, Çeviren: Nüzhet Salihoglu,
Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1987

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Devleti'nin ateşkes istemesinin nedenlerinden biridir?
- a) Arap isyanı başlaması
  - b) Rusya'da Bolşevik İhtilali'nin çıkması
  - c) Ermenilerin tehcir edilmeleri
  - d) İstanbul'un işgal edilmesi
  - e) Bulgaristan'ın teslim olması
- 2) Mondros Mütarekesi'ni İtilaf Devletleri adına imzalayan İngiliz delegesi aşağıdakilerden hangisidir?
- a) General Milne
  - b) Lloyd George
  - c) Amiral Calthorpe
  - d) General Townshend
  - e) Lord Curzon
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Amasya Genelgesi'nde belirtilen esaslardan biridir?
- a) Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır.
  - b) Türkiye'nin ekonomik olarak kalkınmasına önem ve öncelik verilecektir.
  - c) Ankara'da TBMM açılacaktır.
  - d) Mondros Mütarekesi'ni imzalayanlar vatan haini sayılıcacaktır.
  - e) Hristiyan unsurlara siyasi hâkimiyetimizi ve sosyal dengemizi bozucu ayrıcalıklar verilemeyecektir.

4) Havza Genelgesi ile aşağıdakilerden hangisi istenmiştir?

- a)** Zengin tüccarın vergi vermesi
- b)** İzmir'in işgalinin protesto edilmesi
- c)** Mustafa Kemal Paşa'nın tutuklanması
- d)** 1921 Anayasası'nın kabul edilmesi

5) Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Hükümeti'nce Samsun'a gönderilmesinin sebeplerinden biridir?

- a)** Millî Mücadele'yi başlatmak
- b)** Yakup Şevki Paşa ile anlaşma yapmak
- c)** TBMM'yi açmak
- d)** Samsun bölgesindeki asayişsizliğin sebeplerini incelemek
- e)** İstiklal Mahkemesi kurmak

6) İstanbul Hükümeti'nce Samsun'a gönderilen Mustafa Kemal Paşa'nın daha sonra neden yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir?

- a)** Hükümet kararlarına aykırı hareket ettiği için
- b)** Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından sevilmediği için
- c)** Kazım Karabekir Paşa ile anlaşamadığı için
- d)** İstanbul Hükümeti ödenek veremediği için
- e)** Sivas'a gitmek istediği için

7) Millî bir kongrenin Sivas'ta toplanmak istenmesinin nedeni aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Özerk bir vilayet olması
- b)** Güvenli bir yer olması
- c)** Katılacak delegelerin barınmalarının mümkün olması
- d)** Mütareke sınırları içinde olması
- e)** Kalabalık bir nüfusa sahip olması

- 8)** Manda ve himayenin asla kabul edilemeyeceği kararı nerede alınmıştır?
- a)** Erzurum ve Sivas Kongrelerinde
  - b)** Kanun-ı Esasi'de
  - c)** Heyet-i Temsiliye'de
  - d)** Amasya Genelgesi'nde
  - e)** TBMM'de
- 9)** Misak-ı Millî'nin kelime anlamı nedir?
- a)** Millî sınırlar
  - b)** Millî yemin
  - c)** Millî egemenlik
  - d)** Millî bağımsızlık
  - e)** Vatan sınırları
- 10)** Misak-ı Millî Beyannamesi, Osmanlı Mebusan Meclisi ve Atatürk açısından hangi anlama gelmektedir?
- a)** Millî sınırların korunması - Millî bağımsızlık
  - b)** Halife ve sultanat hukukunun korunması - Vatanın kurtarılması
  - c)** Barış şartları - Millî Mücadele'nin amaçları
  - d)** Millî azınlıkların korunması - Müslüman olmayanların korunması
  - e)** Musul ve Kerkük'ün kurtarılması - Musul ve Halep'in kurtarılması

**10. İHSAN-I ŞAHANE'DEN SAVAŞ YÖNETEN MECLİSE:
I. TBMM'NİN YAPISI VE ÇALIŞMALARI**

(Bölüm Yazarı: Prof. Dr. Cezmi ERASLAN)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) 19.yüzyıl siyasetinde halkın meşruiyet kaynağı hâline gelmesini
- 2) I. ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Meclisin etkinliğindeki gelişmeleri
- 3) Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-ı Millî'nin mahiyetini
- 4) I. TBMM'nin kuruluş ve faaliyetlerinin Türk istiklal harbi ve demokrasi tarihi bakımından önemini
- 5) I. TBMM'nin faaliyetleri sırasında karşılaştığı problemleri.

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Mutlakiyetle yönetilen bir devlette halkın meşruiyet kaynağı olması nasıl mümkün olur?
- 2)** Döneminde iki defa anayasal rejime geçilen bir padişah nasıl adlandırılır?
- 3)** Misak-ı Millî metnini nasıl tahlil etmeliyiz?
- 4)** I. TBMM'nin mevcut fikri ve kültürel yapısıyla yaptığı işleri nasıl açıklarsınız?
- 5)** I. TBMM ve yöneticileri her şeyi kolaylıkla mı gerçekleştirdi?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımların nasıl elde edileceği ve geliştirileceği
I.ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Meclis	Meşrutiyet idaresi ve anayasal rejimden bekentileri kavrar, Meclisin sistem içindeki yerini izah eder.	Ders notu ve ilave kaynaklar okumak Günümüz gelişmeleri ile kıyaslama yapmak
Atatürk Düşüncesinde Meclis ve Millet Egemenliği	Meclis anlayışındaki değişim ve gelişimin dinamiklerini kavrar, Atatürk düşüncesinde Meclisin yerini izah eder. Misak-ı Millî'nin temel ilkelerini analiz eder.	Ders notu ve ilave kaynaklar okumak Günümüz gelişmeleri ile kıyaslama yapmak
Çölden çıkarılan bir hayat; Türkiye Büyük Millet Meclisi	Büyük Millet Meclisinin kuruluşu ve işlevleriyle sosyal ve kültürel yapısının özelliklerini kavrar.	Ders notu ve ilave kaynaklar okumak Günümüz gelişmeleri ile kıyaslama yapmak
TBMM'nin Karşılaştığı İç Zorluklar: İsyancılar	Mondros sonrası başlayıp TBMM döneminde de zaman zaman ciddi tehlikeler oluşturan isyanların sebep ve neticelerini tahlil eder.	Ders notu ve ilave kaynaklar okumak Günümüz gelişmeleri ile kıyaslama yapmak

Anahtar Kavramlar

- Meşrutiyet
- Millet Egemenliği
- Misak-ı Millî
- Atatürk Düşüncesinde Meclis Kavramı
- İç İsyancılar

Giriş: Meşruiyet Kaynağı Olarak Millet

Türk tarihinde askerî, idari ve fikrî açılardan önemli bir dönüm noktası olan istiklal harbi ve akabinde Cumhuriyetin ilanı süreci çeşitli aşamalardan oluşmaktadır. Bu sürecin yürütucusu I. Büyük Millet Meclisi, onun temel hareket noktası da kayıtsız şartsız millî egemenlik ilkesiydi. Süreci doğru anlamının temel şartı gelişimin tarihi arka planını iyi bilmektir. Atatürk’ün Türkiye Cumhuriyeti devletini kurarak “kuvveden fiile çıkardığı”, millete kendi kendisinin efendisi olma yolunu açan söz konusu değişimin kökleri yaklaşık bir asır kadar geriye gitmektedir.

Osmanlı modernleşmesinde önemli yere sahip Tanzimat ve İslahat Fermanlarıyla gerçekleştirilen düzenlemeler toplumsal yapıda birtakım rahatsızlıklara sebep olmuştur. Devlet ricalinin yayınlanan fermanlar ve bürokrasi eliyle sonuç aramasına mukabil, dönemin aydınları halkın devlet işlerine daha çok iştirak ettirilmesini savunmaktaydı. Avrupa’daki meclisli, anayasal sistemlerin ithali düşüncesi ise 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğunlaşmıştır. Aydın kesimin gazete ve dergiler vasıtıyla kamuoyu desteği arkalarına alma çabalarına karşın devleti yöneten bürokrat kesim böylesi köklü bir değişim için zamanı erken, halkı da yetersiz bulmactaydı. İktidar ile muhalefetin söz konusu tartışmalarda haklılıklarını göstermek için de dayandıkları zeminin ise aynı idi: Halkı memnun etmek ve onayını almak.

Mesela Sultan Abdülaziz’i tahttan indirip V. Murat’ı getiren darbeciler, Sultan Abdülaziz’ın milleti memnun etmediği iddiasıyla harekete geçtiklerini; yeni padişahı ise ulema, vüanela ve milletin ittifakla tahta geçirdiğini belirtmeleri, iktidar sahipliği için yeni birtakım ölçütlerin getirildiğini göstermektedir. Yönetimin meşruluğu halkın isteklerini karşılamasıyla mümkün oldu. Sultan V. Murad’ın çeşitli sebeplerle beklentileri karşılayamaması üzerine üç ay gibi kısa bir süre zarfında aynı ekip tarafından tahttan indirilmesi ve kardeşi II. Abdülhamid’in tahta çıkarılması devlet yönetiminin nasıl belirlendiğini; hanedanın ve bürokrasının pozisyonlarını çok açık bir biçimde göstermektedir.

Halkın siyasi yapı içerisindeki yeri tartışmalarında ilk esaslı uygulama meşrutiyetin ilanı ve bu çerçevede oluşturulan Mebusan Meclisi’nin yetki ve görevleri çerçevesinde belirginleşmiştir. Zira halkın yönetime katılımının en önemli vasıtası çoğunlukla Meclisler olmuştur.

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye’nin açılışı ile başlayan ve 1868 de Şura-yı Devlet’in kurulması ile önemli gelişmeler sağlanan idari anlamda modernleşme çabalarının devlet teşkilatında etkinliğini artırmasına mukabil, beklentileri cevaplandıramadığı görülmüştür. Süreci dönemin yöneticileri gözünde kaçınılmaz hâle getiren husus devlet işlerindeki tikanma olmuştur. Nitekim Padişah, devlet işlerindeki keyfiliği engellemek için Tanzimat Fermanı’nın düzenlendliğini, ancak ekonomik ve siyasi hayatı genişleme ve çeşitlenme dolayısıyla hükümet şeklinin yetersizliğinin gizlenemez bir şekilde ortaya çıkması üzerine “hükümetçe doğru ve milletin ihtiyaçlarına cevap verecek bir esasın kabulünün gerektiğini” ifade etmektedir. Özette, mevcut yönetimin içinde ve dışında değişen şartlara ayak uyduramadığı bizzat devlet başkanı tarafından kabul edilmektedir. Anayasal bir sistemin başlamasının sebepleri ne olursa olsun devlet ve rejimin geleceği için büyük ümitler beslenmesine yol

açmıştır. Söz konusu ümitlerin neticesini doğru değerlendirebilmek için ise yeni sistemin temel taşı olacak Meclise verilen görev ve yetkilere bakarak söz konusu bekłentilerin nasıl karşılanacağını irdelemek gereklidir.

10.1. I. Meşrutiyet Döneminde Meclisin Pozisyonu

II. Meşrutiyet döneminin etkin fikir ve siyaset adamı Said Halim Paşa'nın "padişahın yetkilerinin bir kısmına ortak olmak isteyen devlet memurlarının halkı istismar etmesi" olarak değerlendirdiği I. Meşrutiyet (23 Aralık 1876)'ta, 12 kısım ve 116 maddelik ilk Anayasayı da beraberinde getirmiştir.

1876 Anayasası'nın 80. maddesinde ve II. Abdülhamid'in açış konuşmasında "Şura-yı Devlet'ten gönderilecek kanun tekliflerini görüşmek" şeklinde sınırlandırılan vazifesiley Meclis-i Mebusan ne fikrî hazırlık devresindeki beklenilere ne de ilanı vesilesiyle ortaya konan ümitlere hiç bir şekilde cevap veremeyecek durumdaydı. Milletvekillерinin kanun teklif etme haklarının izne tabi olduğu, yürütmenin yasamanın önünde yer aldığı, meclis faaliyet süresinin adeta Padişahın takdirine terk edildiği bir vasat söz konusuydu.

Gerçekten de Meclis, Padişahın onayından geçtikten sonra, ancak onun izni ile kendisine havale olunan kanun taslaqlarını görüşmek üzere mesaisini harcamış, mebusların kanun teklif etme hakkı olmadığı için farklı konulara el atamamıştı. Ancak dönem sonunda meclis adına konuşan İstanbul temsilcisi Hasan Fehmi Efendinin Meclis ve temsil görevinin yerine getirilmesi hususunda söyledikleri konuya hakiki mecrasına oturtmaktadır: "Mebusan bu içtimada hiç bir iş görmüş olmasa bile kürsüye çıkan üyelerin memleket ve millet ahvalini, devlet memurlarının vaziyetlerini değerlendirmeye hak kazanmış olmalarının halkımızca malum olması gibi büyük bir fayda ve menfaat mülahaza edemem".

Netice olarak, söz konusu edilen bütün çelişkilere rağmen meşrutî idare ve Anaya devlet yöneticilerinin gözünde Osmanlı devleti ve milletinin her derdine deva olacak bir tılsım gibi görülmüştür. İdari, adli, mali, sosyal bütün sıkıntılarla çare bulunacaktır. Burada konumuz açısından önemli gelişme ise icranın kontrolü ve sorumluluğunun gündeme gelmiş olmasıdır. Meclis-i Umumi yapılan işlerden haberdar olacaktır. Her ne kadar, haberdar olmak ile kontrol edip yönlendirmek birbirinden farklı şeyler olsa da halk temsilcilerinin muhatap olarak kabulü kanunen ve resmen söz konusu olmaktadır. Şahsi veya grup baskılıları karşısında tebaanın hürriyet, adalet ve eşitlikten istisnasız yararlanması mümkün olacaktır.

Rusya ile 1877-1878 savaşının sonunda yapılan mütarake görüşmelerinin Meclisin normal görev süresi içinde bitirilemeyeceği anlaşıldığından, ya meclisin çalışma süresini uzatmak ya da vaktinden evvel tatil etmek şıklarından birini tercih etmek suretiyle Anayasal hakkını kullanması 10 Safer 1295 (13 Şubat 1878) tarihinde Padişaha arz edilmiştir. Padişah yetkisini Meclisin vaktinden evvel tatil gönderilmesi için kullandı. Hükümetin bu yazısında da Meclisin normal zamanlarda kendisine havale edilen kanun tekliflerini "incelemek ve müzakere etmekle" görevli olduğu vurgulanmaktadır. Bir başka deyişle, Meclis barış zamanlarında, her şey yolunda iken faaliyet gösterecek bir kurumdu. Hâlbuki devletin maruz kaldığı askerî ve politik buhran her şeyi fevkalade bir şekele sokmuş, normal zamanların işlevlerini imkânsız hâle getirmiştir.

Böylece I. Meşrutiyet dönemi resmen sona erdirilmiştir. Meclis tatil edilmiş, anaya her yıl devlet salnamesinin başında neşredilmiş, gerekli düzenlemelerin yapılarak yürürlüğe

konması üst kademedeki yöneticiler arasında tartışılmış da olsa Meşrutiyet, ikinci defa hayatı geçebilmek için 30 yıl beklemek zorunda kalmıştır.

10.1.1. İkinci Meşrutiyet Dönemi Düzenlemelerinde Meclisin Pozisyonu

İttihat ve Terakki'nin ülkede II. Abdülhamid yönetimine muhalif bütün güçlerle yaptığı iş birliğinin ve bilhassa Balkanlardaki askerî birlikler arasında yoğun destek bulan muhalefetinin sonucunda 24 Temmuz 1908'de Anayasa yeniden yürürlüğe konmuştur. Meşrutiyetin ilanının ülkenin her tarafında hemen her etnik ve siyasi grup tarafından büyük bir iyimserlikle karşılandığı bilinmektedir.

II. Meşrutiyet, bir yandan cemiyetleşme ve partileşme faaliyetlerinin son derece arttığı, öte yandan gerçekleştirilen anayasa düzenlemeleriyle demokratik anlayışımızın gelişmesine son derece önemli katkıların sağlandığı bir dönem olmuştur. Devlet idaresindeki tecrübesizlikleri dolayısıyla İttihat ve Terakki yönetiminin geri planda kalarak idare etmeye çalıştığı II. Meşrutiyet döneminin ilk aşamasında halkın devlet idaresinde daha çok yer almasını sağlayacak düzenlemeler bir müddet gecikmiştir.

II. Abdülhamid'in 31 Mart Vak'ası sonucunda hal' edilip yerine V. Mehmet Reşat geçirilene kadar herhangi bir düzenleme yapılamamıştır. Nihayet, 8 Ağustos 1909 tarihinde "meşrutiyet idaresi ve millî hâkimiyetin sağlanlaştırılması için" anayasanın ilgili maddelerinin en önemlilerinin incelenerek eksikliklerin giderilmesi, karışık olanlarının düzeltilmesi gerekliliğinden kamuoyuna gösterilmesinin çok lüzumlu olmasıdır. Bu örnekte halkın bekłentilerinin yöneticiler tarafından dikkate alınacak dereceye çıkmasına ilaveten işbaşına geçenlerin meşrulukları için halkın kazanmak, kendilerine inandırmak ihtiyacını çok açık olarak görmekteyiz.

Bu çerçevede, yaptıklarından sorumlu tutulmayan bir padişaha sadakatten Şeriat, Anayasa, vatan ve millete karşı sorumlu bir devlet başkanı anlayışına -en azından kâğıt üzerinde- gelinmişti. Diğer yandan sulha ve savaşa; ticarete, terk ve ilhak-ı araziye, Osmanlı vatandaşlarının aslı ve şahsî haklarına taalluk eden, devletçe masrafı gerektiren anlaşmaların yapılması için Meclis-i Umuminin tasdiki şartı getirilmiş, kısaca, halkın doğrudan etkileyen hususlar halkın temsilcilerinin onayına bağlanmıştır.

İcra kuvveti olan hükümetin faaliyetlerinden Meclis'e karşı sorumlu olmasının esası kabul edilmiş, hükümetle Meclisin anlaşmadığı konularda Meclisin fikrini destekleyen bir düzenleme ile halkın seçikleri devlet yönetiminde atanmışların önüne geçirilmişlerdi. Ayrıca yeni kanun teklif etmek veya düzeltmek için hükümet ve umumi meclis üyelerinin her biri yetkili kılınmaktadır. Padişah, Umumi Meclis'ten geçen kanun tekliflerini iki ay içinde tasdik veya iade edecek, mutlak çoğunlukla yeniden gelen kanun tekliflerini en geç on gün içinde onaylamak zorunda kalacaktır. Son olarak Padişahın ülke emniyetini tehdit edenleri sürgüne gönderme yetkisi kaldırılmıştır. Ancak bu defa da gerek duyulursa sıkı yönetim ilan etme yetkisi hükümete bırakılmıştır.

Söz konusu düzenlemelerin hâkimiyet hakkını halka vermede son derece de önemli bir adım olduğu açıktır. Halkın seçtiği vekillerin, Padişah tarafından atanın hukümet üyelerinden, dolayısıyla yürütmeden onde gelmeleri, Meclisin sistem içindeki yerini almasını sağlamıştır. Böylece Meclis, normal zamanların bir lüksü olmaktan çıkmış, milleti ve memleketi ilgilendiren hemen her hususta söz hakkı olan, sistemin en temel direklerinden birisi hâline gelmiştir.

Bütün bu adımlara karşın millî hâkimiyet kavramında kilit mevkide yer alan, çevreden merkeze, tabandan tavana baskı oluşturması gerektiği idealize edilen halkın pasifliği, anayasal düzenlemelerin kalıcı olmasını engellemiştir. 15 Mayıs 1914 tarihinde yeniden eski hâline getirilmiştir. Düzenlemenin I. Dünya Savaşı'na girişimiz arifesinde yapılmış olması ilk tecrübeinin tatil edilmesi olayındaki ortam benzerliğinin yanı sıra zihniyetteki paralelliği göstermesi açısından dikkat çekicidir. Millet egemenliği hususunda bilinçli ve kalıcı adımların Birinci Dünya Savaşı sonrası verilen İstiklal mücadeleleri sırasında atıldığı göreceğiz.

10.2. Atatürk Düşüncesinde Millî Egemenlik ve Meclis

I. Dünya Savaşı sonrasında imzalanan Mondros Ateşkes Anlaşması ile galip devletlere karşı konulamayacağını resmen kabul eden merkezi yönetim yetersizliğine karşılık ülkenin hemen her yerinde gelişen mücadele ruhu ve kurulan teşkilatlar Türk Milletinin hür ve bağımsız yaşayarak, kendi kaderine yön verme kabiliyetinde olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Atatürk, görevli olarak Anadolu'ya geçmeden önce İstanbul'da özellikle Meclis-i Mebusan'da milletvekilleri arasında yaptığı çalışmalarla, siyaset yoluyla ülkenin kaderine etki etmeye çalışmıştır. Ancak İstanbul'da kalıp mevcut siyasi ortamda milletine inancını önemli ölçüde kaybetmiş yöneticilerle bir yere varılamayacağını görünce milletiyle el ele ve sadece ona dayanarak Türk milletinin hür ve bağımsız yaşama azim ve hakkını bütün dünyaya gösterme kararını uygulamaya koymuştur.

Bu çerçevede III. Ordu Mütfettişi sıfatıyla görevli bulunduğu Samsun'dan 22 Mayıs 1919 tarihiyle Sadarete gönderdiği raporda şehirdeki durum hakkında bilgi verdikten sonra, 'milletin birlik hâlinde millî hâkimiyet ve Türkük duygusunu sağlamayı hedef alarak mevcut hükümete itaatkâr olduğunu' bildiren tespiti önemlidir. Zira şahıs hâkimiyeti ile idare edilen bir devletin yürütme organının başkanına duyurulmaktadır. Aynı duyuruda halkın mevcut hükümete tabi olduğu vurgulanmakla birlikte bunun halkın hâkimiyetini sağlamaya yönelik çabalar çerçevesinde devam edeceğini de dolaylı olarak altı çizilmiştir. Tabii ki ona bu tespiti yapma imkânı veren şey daha mütarekenin ilanından itibaren başlayan millî uyanış tezahürleri olmuştur.

22 Haziran 1919 tarihinde ilan edilen Amasya Tamimi(Genelgesi)'nden Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar olan dönemde her vesile ile millet hâkimiyeti düşüncesinin ön plana çıkarıldığını görüyoruz. Amasya Genelgesi'nde, vatandaşın her şeyi yapmasını beklediği; devleti temsil eden İstanbul Hükümeti'nin vazifesinin gereklerini yerine getirmediği tespiti yapılmıştır. Bu durumun milleti yok olmuş gibi gösterdiğine dikkat çekilerek milletin bağımsızlığını yine milletin azmi ve mücadelelesinin kurtaracağı ilan

edilmişti. Erzurum ve Sivas Kongrelerinde de temel hedef olarak “millî iradeyi âmir ve hâkim kılmak” ilkesi kabul ve ilan edilmiştir. Erzurum Kongresinde oluşturulan Temsil heyetinin geliştirilmesi ve fonksiyonel hâle getirilmesinin yanında Sivas’ta millî cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti olarak tek merkezden yönetilmesi ve bir çatı altında birleştirilmesi mümkün oldu. Böylece mücadele hedefe çok daha hızlı ulaşılacaktı. Millî hareketin Erzurum’dan itibaren hedeflerinden birisi de Mebusan Meclisi’nin bir an evvel toplanarak hükümetin milletin temsilcilerinin denetiminde çalışmasının sağlanması idi. Böylece Paris Barış Konferansında Türkiye’nin geleceği hakkında karar vermek üzere toplanan Birinci Dünya Savaşının galip devletlerinin karşısında millet adına söz söyleyecek heyetin milletin temsilcilerinden oluşması mümkün olabilecekti. Bu aynı zamanda millet işlerinin görülmesinde onun kontrolünü lüzumlu gören bir yaklaşım olarak önem kazanmaktadır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa ile Rauf ve Bekir Sami Beylerin, İstanbul Hükümeti adına Bahriye Nazırı Salih Paşanın katıldıkları 20-22 Ekim 1919 tarihli Amasya Mülakatı sırasında tarafların egemenlik anlayışları net bir şekilde ortaya çıkmıştır. Meclisin mutlaka Anadolu’nun işgal tehlikesinden uzak emin bir beldesinde toplanması gerektiğini savunan Ankara tarafına mukabil İstanbul tarafı işgal altında da olsa Meclisin başkent İstanbul’da toplanması gerektiğini savunuyorlardı

10.2.1. Son Osmanlı Mebusan Meclisi ve Misak-ı Millî

Amasya mülakatının en önemli sonucu olarak son Osmanlı Mebusan Meclisi’nin toplanmasını gösterebiliriz. 12 Ocak 1920 tarihinde İstanbul’da toplanan Mebusan Meclisi’nde Heyet-i Temsiliye’nin çizgisinde hareket eden mebuslar Felah-ı Vatan grubunu kurarak kongreler sürecinin ana fikrini ortaya koyan “Misak-ı Millî”nin kabulünü sağlamışlardır. 28 Ocak 1920 tarihinde kabul edilen 6 maddelik metin Türk Millî Mücadelesi ve Cumhuriyetin yol haritası olmuştur. Heyet-i Temsiliye başta olmak üzere milletvekillерinin büyük çoğunluğunun bir mücadele esası oluşturma ihtiyacı duyması Misak-ı Millî metnin hazırlanmasını kolaylaştırmıştır. İsmail Fazıl Paşa başkanlığında, Rauf Bey, Abdülaziz Mecdi Efendi, Yusuf Kemal ve Rıza Nur beylerin de içinde olduğu 10 kişilik bir komisyonda görüşülen Misak-ı Millî’nin ilanında “devletin istiklali ve milletin geleceğini haklı ve devamlı bir barışla sağlamak için yapabileceği fedakârlığın en üst sınırı olduğu” vurgulanmıştır. Metinde özet olarak şu esaslar ortaya konmuştur.

1. Osmanlı Devleti’nin 30 Ekim’de işgal altında olan tamamen Arap çoğunluğa sahip yerlerinin kaderi ahalisinin serbest oylarıyla belirlenmelidir. Mütareke hattının içinde ve dışında dinen, örfen / ırken, emelen birlik hâlinde ve birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık hissiyle dolu Osmanlı –İslam çoğunluğun yaşadığı yerler ise hiçbir sebeple ayrılmaz bir bütündür.
2. Halkının ilk serbest kaldırıları zamanda oybirliği ile anavatana katılmayı kabul etmiş olan Kars, Ardahan, Batum (Elviye-i selase / üç liva) için gerekirse yeniden halkoyuna başvurulması kabul edilecektir.
3. Türkiye ile yapılacak barışa bağlanan Batı Trakya’nın hukuki vaziyetinin belirlenmesi de orada yaşayanların serbestçe ortaya koyacakları karara göre olmalıdır.

4. Hilafet ve sultanat ve Osmanlı hükümet merkezi olan İstanbul şehri ve Marmara denizinin güvenliği her türlü tehlikeye karşı korunmalıdır. Bu esas korunmak şartıyla İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ticaret ve ulaşımı açılması konusunda bizimle, ilgili diğer devletlerin birlikte verecekleri karar geçerlidir.

5. Azınlıkların hakları; İtilaf Devletleri ile hasımları ve bazı ortakları arasında kararlaştırılan esaslar çerçevesinde ve civar ülkelerdeki Müslüman ahalinin aynı haklardan yararlanmaları şartıyla bizim tarafımızdan sağlanacak ve korunacaktır.

6. Millî ve iktisadi gelişmemizi mümkün kılarak daha çağdaş ve muntazam idareyle işlerimizi yürütmek için bağımsız ve tam serbest olmamız olmazsa olmaz hayat şartımızdır. Bunun için siyasi, adli, mali ve diğer gelişmeyi engelleyecek sınırlamalara karşıyız. Gerçekleşecek borçlarımızın ödeme şartları da bu esasa aykırı olmayacaktır.

Göründüğü üzere Wilson prensiplerine ve özellikle kendi kaderini tayin hakkı esasına dayanan, diğer bütün unsurlar ile karşılıklılık esasını gözeten ve her alanda tam bağımsızlığı hedefleyen bir metin oluşturulmuştur.

Nitekim Türk milletinin mücadele şifresi sayabileceğimiz Misak-ı Millî'nin ilanı İtilaf Devletleri'ni rahatsız etmiştir. Baskılara direnemeyen Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifasıyla yerine Salih Paşa Hükümeti kurulmuşsa da tepkiler dinmemiştir. Nihayet 16 Mart 1920 günü İstanbul resmen işgal edildi. İngilizler Meclisi basarak ön planda görülen milliyetçi mebusları tutuklayarak Malta'ya sürdüler. Kaçabilenler Ankara'ya gittiler ve Meclisin mücadeleşini işgal altında olmayan bir vatan parçasında yapması gerektiğini savunan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarına katıldılar.

10.3. Çölden Çıkarılan Bir Hayat; Türkiye Büyük Millet Meclisi

Anadolu'nun merkezinde 1920 yılı başlarındaki manzara pek ümit verici değildi. İşgal altındaki İstanbul'da İtilaf Devletleri'nin baskısı altındaki Padişah-Halife'nin ve hükümetlerinin Anadolu'da ortaya çıkan hareketi gayrı-meşru olarak ilan etmesi, kamuoyundaki büyük ağırlığı göz önüne alındığında harekete halk desteği en alt düzeyde kalmasına yol açmıştır. Bu şartlarda Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'daki çalışmaları ancak kendi ifadesi ile tarif olunabilecek mahiyettedydi: "Çölden bir hayat çıkarmak; inhilalden bir teşekkür yaratmak". Ankara'ya millî harekete destek vermek için gelen, ancak gördüğü manzara karşısında ümitsizliğe kapılan gazeteci Yunus Nadi Bey'e "Sen ortadaki boşluğa bakma! Boş görünen o saha doludur, çöl sanılan bu âlemde saklı ve kuvvetli hayat vardır. O millettir. O Türk milletidir. Eksik olan şey teşkilattır, işte şimdi onun üzerindeyiz..." diyerek hem millete olan inancını hem de yapılması gereken şeyler hakkındaki isabetli hükmünü ortaya koymaktaydı. O günlerde bir şeyler yapmak isteyen fertlerin ilk tercihi askerî çözümler olurken Atatürk'ün tercihini yine millet iradesi noktasında kullandığını görüyoruz.

"... Ben bilakis her kerameti Meclisten bekleyenlerdenim. Öyle bir devreye yetiştiğim ki onda her iş meşru olmalıdır. Millet işlerinde meşruiyet, ancak millî kararlara istinat etmeye, milletin temayülât-ı umumiyesine tercüman olmakla elde edilir". Atatürk'ün bu tercümanlığını

nasıl olacağı hususundaki kanaati de nettir: “*Milletimiz çok büyüktür. Hiç korkmayalım. O esaret ve zilleti kabul etmez. Fakat onu bir araya toplamak ve kendisine: ‘Ey millet! Sen esaret ve zilleti kabul eder misin?’ diye sormak lazımdır. Ben milletin vereceği cevabı biliyorum... Ben biliyorum ki bu millet kendisine bu suali soran çocukların hep o esasa dayanan tedbirlerini ve tertibatını canla başla kabul edecktir. Onun için işte ben şimdi bu yoldayım*”.

Milletin kendisi gibi düşüneceğine inanan Paşa, başarı için temel şartın samimiyet olduğunun da altını çizmekteydi. “Bizim bildiğimiz hakikatler milletçe de tamamen malum olunca onun mukarrerat bahsinde dahi bizim gibi düşüneceği neden kabul edilmemelidir?” Bunların hepsini nazariyat olarak değerlendiren muhatabının ordunun yokluğundan duyduğu huzursuzluğu dile getirmesi üzerine ise Atatürk, çevresindekiler ile aralarındaki en büyük anlayış farkını ortaya koymuştur: “Bence Meclis nazariye değil, hakikattir ve hakikatlerin en büyüğüdür. Evvela Meclis, sonra Ordu, Nadi Bey! Orduyu yapacak olan millet ve ona niyabeten (vekâleten) meclistir. Çünkü ordu demek yüz binlerce insan, milyonlarca ve milyonlarca servet ve sâmân demektir. Buna iki üç şahıs karar veremez. Bunu ancak milletin karar ve kabulü meydana çıkarabilir ve bir kere bu hâle geldikten sonra milletin hayat ve mevcudiyetine zıt olan mezalim ve tazyikatın kâffesini (baskıların hepsini) bertaraf etmeye muktedir olmak salahiyetini yalnız nazariye olarak değil, fiilen kazanmış oluruz”.

Bu inanç ile de İtilaf Devletleri'nin Türk milletinin iradesine yaptıkları hukuk dışı müdahaleyle İstanbul'u işgalleri üzerine “olağanüstü yetkilere sahip bir Meclis” oluşturulması için harekete geçti. 17 Mart 1920 tarihli seçim tebliği Heyet-i Temsiliye reisi ve son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin Erzurum milletvekili olarak Mustafa Kemal Paşa tarafından yapıldı.

Her livadan, nüfuslarını dikkate almadan en çok 15 gün içinde Ankara'da toplanacak şekilde 5'er temsilci yollaması istendi. Temsilcilik için her parti, zümre ve cemiyet tarafından aday gösterileceği gibi her ferdin bağımsız adaylığını koyarak Millî Mücadele'ye fiilen iştirak edebileceği öngörülümüştü.

Büyük Millet Meclisi; ülkenin işgal altında olmayan yerlerinde yapılan meşru seçimler sonucunda halkın güvenini kazanmış milletvekilleri ve İstanbul'daki son Mebusan Meclisi'nden gelebilenlerin de katılımıyla Ankara'da Ulus Meydanında yer alan binada en yaşlı üye Sinop mebusu Şerif Bey'in başkanlığında açıldı.

10.3.1. I. TBMM'nin Açıılışı, Amaç ve İşlevi

23 Nisan 1920'te dualarla açılan meclisin yapısı toplumun adeta bir aynasıydı. Düşünceleri kadar kılık kıyafetleri de farklı, çeşitli meslek gruplarından insanların aynı amaç etrafında kenetlenmeleriyle bu seviyeye gelinmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ve mücadelesinin ana hatları ise Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan tarihli konuşması ile belirlenmiştir. Meclisin ülke ve milletin kaderiyle doğrudan ilgili bir heyet olduğunu vurgulayan Paşa, bütün işlerin ayrıntıları ile ilgilenmek işini meclisin belirleyeceği bir hükümetin yapacağını belirtiyordu. Meclis başkanı olacak kişinin aynı zamanda meclisin seçeceği hükümetin de reisi olması gerektiğini savunan Paşa ülkenin kurtuluşu için bütün

güçlerin iş birliğini şart görmektedir. M. Kemal Paşa devlet ve yönetim anlayışında tam anlamıyla bir devrim sayılabilecek şu noktayı da dikkatlere sunmuştur: Padişah ve halife, mücadelenin başarıyla sonuçlanıp yurdun işgalden kurtarılmasından sonra “Meclisin düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde yerini alacaktır”. Bu o ana deðin devlet ve millet için neredeyse yegâne karar mercii olan halife - padişahın durumunu milletin temsilcilerinin belirleyeceðinin de ilanıdır. Dolayısıyla artık millet ve devlet işlerinde hâkim olan millî iradedir, millettir.

Söz konusu esaslar 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’na kadar meclisin adeta anayasası hükmünde işlev görmüştür. Bu arada 2 Mayıs 1920 tarih ve 3 sayılı “Büyük Millet Meclisi İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanun” gereği 4 Mayıs’ta meclisin yürütme organı olan 11 üyeli hükümet oluşturulmuştur. İcra vekillerinin meclis üyeleri arasından ve mutlak çoğunlukla seçilmeleri, aralarında çıkacak anlaşmazlıklar Meclisin çözeceği esası getirildi. Burada söz konusu olan hükümet tam anlamıyla bir meclis hükümetidir. Vekilleri vasıtıyla Millet, ülkeyi ilgilendiren her hususta doğrudan rey ve karar sahibi bir konuma gelmiştir. Bu aynı zamanda kuvvetler birliği esasının da fiilen uygulanmasıydı ki çıkarılan kanunların uygulanmasına meclisin memur kılınması da bunu göstermektedir.

Hemen işaret etmeliyiz ki Büyük Millet Meclisi, tamamen realiteye uygun olarak hayatın şartları çerçevesinde faaliyet göstermekte, uygulama şansı olmayan kalıplasmaş, donmuş nazariyelerle uğraşmamaktaydı. Nitekim bu esnada milletvekilleri mücadelenin çeşitli aşamalarında bazen cephede Mehmetçiğin yanında, bazen yurdun çeşitli yerlerinde isyan edenlere nasihat eden heyetlerin içinde fiilen görev yapmaktadır.

Meclis hükümetinin 18 Eylül 1920 tarihinden itibaren Meclis gündemine getirdiği Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Birinci İnönü Savaşı’ndan sonra, yaklaşık dört aylık bir müzakerenin sonucu olarak kabul edildi. 20 Ocak 1921 tarih ve 85 numaralı kanun ile Yeni Türk Devleti de resmen ilan edilmektedir. İlk maddesi ile “Hâkimiyet bilâ kayd ü şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir” düsturunu ortaya koyan meclis doğrudan demokrasiyi temel hedef olarak aldığı ifade etmektedir.

Yasama ve yürütme yetkisini milletin tek temsilcisi olarak şahsında toplayarak kuvvetler birliği ilkesini de resmîleştiren meclis, Türk devletinin kendisi tarafından idare olunacağını da ilan etmektedir. Bu aslında Meclisin açılması ile fiilen yaşanan durumun resmîyete dökülmesinden başka bir şey de değildir. Meclis kanun yapma, düzeltme, kaldırma, savaş ve barış imzalama, ülke müdafası gibi ana görevleri üstüne almıştır. Memleket idaresini, Vilayet, Kaza, Nahiyeye şeklinde düzenleyen Anayasa, kısmi bir ademimerkeziyet (merkeziyetsizlik / yerinden yönetim) esasını da içermektedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun söz konusu maddeleriyle çelişmeyen Kanun-ı Esasi maddelerinin de geçerli olduğunu kabulü kadronun ve mücadelelesinin sürekliliğini göstermektedir.

Bu büyük adımdan sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Kasım 1922 tarih ve 308 numaralı kanun ile “... Asıl halk kütlesinin ve köylünün hukukunu himaye ve saadetini tekeffül eden bir halk hükümeti idaresi tesis ve vaz ettiğini...” ilan etmiştir.

Bu noktada yasama ve yürütmeyi bünyesinde toplayan meclisin faaliyet süresi ve yetkilerinin sınırı gündeme gelir ki “gayenin husulüne değin müstemirren müçtemi” (amaca ulaşana kadar devamlı toplantı hâlinde) olacağının belirtilmesi ve gayenin vatanın düşman işgalinden kurtarılması oluşu onun yetkilerinin de bir sınırı olduğuna işaret eder. Diğer taraftan savaş dönemi olağanüstülığını bahane ederek Meclisi kapatan anlayıştan, savaşı ve barışı yapmak için tek yetkili olarak Meclisi gören bir anlayışa gelindiğine işaret etmeliyiz. Normal zamanların lüksü olmaktan kurtuluş ve kuruluşun meşru vasıtası hâline gelen Meclis'in bu vasfinin hakkını verdienen söyлемeliyiz.

10.3.2. I. TBMM'nin Sosyal ve Kültürel Yapısı

Birinci Meclisin Teşkilat-1 Esasiye Kanunu kabul edilene kadar olan faaliyet süresi içerisinde çıkarılan kanunların kaynağı ile ilgili bir hesaplama bize İcra Vekilleri Heyeti'nin kabul edilen 104 kanundan 83'ünü teklif ederek adeta meclisi yönlendiren bir etkinlik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Meclis reisi olarak aynı zamanda vekiller heyetinin de reisi olan Mustafa Kemal Paşa'nın da bu hususta önemli katkısı söz konusudur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin temsilci yapısına baktığımızda toplumun her kesiminden yansımalar görmek mümkündür. Yapılan istatistik değerlendirmeler üyelerin %34,2'sinin sivil bürokrasiden, %24'ünün serbest meslek sahiplerinden, %13,2'sinin askerlerden, %8,6'sının din adamlarından %12,7'sinin yerel yönetim görevlilerinden, %4'ünün doktor ve eczacılardan, %1,2'sinin aşiret reislerinden %1'inin teknik elemanlardan olduğunu göstermiştir.

Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin eğitim düzeyinin de oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Gerçekten de üyelerin %39,4'ü yüksek öğretim, %27'si orta öğretim, %22'si medrese, %3,8'i meslek okulu mezunudur. Gençler arasında Fransızca, orta yaşılılar arasında Arapça ve Farsçanın yaygın olduğu Mecliste üyelerin yarısının bir yabancı dil bildiği dikkat çekmektedir.

Klasik partileşmenin görülmediği TBMM'de hemen her fikirden üyenin yer alınmasına paralel olarak hepsinin ortak hedefinin ülkenin düşman işgalinden kurtarılması olduğunu ve üyelerin büyük bir kısmının Meclis kursusundan fikirlerini açıkça ifade etme ve tartışma imkânı bulduğunun altı çizilmelidir. Bu yönyle son derece demokratik olgunluk sahibi meclisin adeta “kelle koltukta” mücadele eden üyelerinin hedefe ulaşmak için her konuyu ve sahayı kontrol etmeye çalışmasının ortaya çıkardığı bir otoriterlik vasfi da söz konusu olmuştur.

Son derece kısıtlı imkânlar ile çalışan vekiller, hiçbir lüksü olmayan küçük bir Anadolu kasabasında, dönemine göre de ilkel şartlar içinde gerçekleştirdikleri mücadelenin sonunda İngiltere ve Fransa gibi dönemin büyük güçlerinin askerî, ekonomik ve siyasi destegine sahip işgalci güçlerini ülkeden kovmayı başarmıştır. Bunu yaparken zaman zaman halkın arasında, gerektiğinde ellerinde silah cephede askerin yanında yer aldıkları gibi “Asker Kaçaklarını Önleme Kanunu”nu uygulamak için kurulan İstiklal Mahkemelerinde hâkim ve savcı olarak da görev yapmışlardır.

10.3.3. I. TBMM'de Gruplar

Yukarıda işaret edildiği üzere TBMM'de hemen her görüşten mebus vardı. Altı asırlık bir devletin ellerinde yok olmasına şahit olan bu neslin eğitim - kültür ve dünya görüşlerinden hareketle makul gördükleri her çareyi dillendirdikleri anlaşılmaktadır. Mevcut sistem ve yapı ile devam etmekten, idari - mali yapıda reformların yeterli olacağını düşünen ve savunan temsilciler kadar bu yapının ve anlayışın devam edemeyeceğine kanaat getirenler de vardı. Bütün farklı görüşler TBMM çatısı altında kendini ifade imkânı bulabilmiştir. Partileşme olmamasına karşın belli esaslar etrafında toplanan üyelerin oluşturduğu gruplar da Meclis'te eksik olmamıştır. Ancak bu grupların üye sayılarını tam olarak belirlemek mümkün olmamıştır. Zira üyeleri büyük ölçüde kendi serbest iradelerini kullanarak oylarını kullanmışlardır. Gündeme gelen konuya göre oylar kullanıldığı için sabit tavırlar ve gruplar tespit edilememiştir. Bununla birlikte Halkçılık programı olarak Eylül 1920'de Mustafa Kemal Paşa tarafından Meclise sunulan metnin tartışmaları sırasında ve sonrasında gruplaşmaların arttığı dikkat çekmektedir.

Meclisteki ağırlıklı oluşumları şöyle sıralayabiliriz.

a- Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu/ Birinci Grup: Mustafa Kemal Paşa önderliğinde 10 Mayıs 1921 tarihinde kurulan grup ağırlıklı olarak inkılapçı zihniyete sahip üyelerden oluşmaktadır. Grubun; Misak-ı Millî esasları çerçevesinde ülkenin düşman işgalinden kurtarılması, milletin istiklalini sağlayacak barışa ulaşılması, devlet teşkilatının anayasa dairesinde hazırlanması şeklinde özetlenecek programı hemen her üyenin kabul edeceğİ esaslar olduğu için ayrımcılık yapıldığı eleştirilerine yol açmaktan kurtulmadı. Düzenli bir çalışma programı ve kendi içinde oluşturulan teşkilatlanmayla birinci grup ikinci dönem seçimleri sonrasında siyasi parti (Halk Fırkası) hâline geldi. Sivas Kongresini partinin ilk kongresi kabul ederek Millî Mücadele'nin sahipliğini de üstlendi. Üyeler arasında tam bir dayanışma olmaması ve gündeme gelen konulara blok oy kullanılamaması dolayısıyla üye tam sayısı belirlenmemiştir.

b- İkinci Grup: Birinci grup içine alınmayan ve ağırlıklı olarak siyasi rejimin devamı konusunda muhafazakâr tavırı olan milletvekillerinden oluştugu söylenebilir. Erzurum milletvekilleri Hüseyin Avni (Ulaş), Süleyman Necati(Güneri), Vasif Bey, Selahattin Bey gibi isimlerin öne çıktığı grup 1922 başlarında nispeten düzenli bir hâle gelecektir. Ancak ikinci dönem seçimleri için örgütü bir şekilde mücadele edemedikleri için başarı gösterememişlerdir. Birinci grubun yukarıda işaret edilen temel hedeflerine taraftar olduklarını göstermek için kendilerine ikinci grup adını verdiklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Meclis ve millet egemenliğini savunmak, şef idaresine karşı çıkmak gibi temel kavramları öne çıkarmışlardır.

c- Halk Zümresi: Yunus Nadi, Hakkı Behiç, Dr. Adnan(Adıvar) gibi isimlerin yönlendirmesiyle halkçılık düşüncesi etrafında toplanan bir gruptur. İttihatçı, İslamcı ve Sosyalist görüşleri telif etmeye çalışıkları değerlendirilmiştir. Eğitimin yaygınlaştırılması, vergi adaletinin sağlanması, toprağın devlete ait olması, sağlık koşullarının iyileştirilmesi hususlarını öne çıkarmışlardır.

d- Islahat Grubu: Egemenliğin millete verilmesi, kullanımının tamamen meclise devredilmesini savunmuşlardır. Eğitim, sosyal adalet, sağlık ve ulaşım konularında fikirler ortaya atmışlardır. Genel çizgi millet egemenliğinin tesis edilmesi yolundadır.

e- Tesanüt Grubu: İlimli milliyetçi üyeleri tarafından kurulan Grup, kuvvetli bir örgüt oluşturmakla birlikte partileşmemişlerdir. Meclisteki vekiller arasında dayanışma sağlamayı hedeflemiştir. Mazhar Müfid, İsmail Suphi, Yusuf İzzet Paşa gibi faal isimlerin öncülüğünde çalışmışlardır. Bunların dışında İstiklal Grubu gibi mecliste ilerici milliyetçi akımı temsil iddiasında olanların yanı sıra Sosyalizmden ciddi manada etkilenen ve çalışmaları geniş yankı uyandıran Yeşil Ordu Grup da Meclis'te etkili olmuştur. Bolşevik ihtilalinden etkilenen sosyalizmi İslamiyet ile bağdaştırma çabasına giren grup mecliste hızla büyüyen ve doğrudan Sovyetler ile temas arayan bir mahiyet arz etmiştir. Düzenli ordu kurulana kadar çıkan isyanları bastıran Kuva-yı Seyyare komutanı Ethem Bey ile iş birliğine gitmek isteyen grup Mustafa Kemal Paşa'nın kurdurduğu Türkiye Komünist Partisi vasıtasyyla kendi içinde parçalanmıştır.

10.4. TBMM'nin Karşılaştığı İç Zorluklar: İsyancılar

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Türk istiklalARBINI yönetirken karşılaştığı zorlukların ve maddi imkânsızlıkların yanında en çok uğraşmak durumunda kaldığı mesele iç isyanlar olmuştur. Başta İngiltere ve müttefikleri her türlü propaganda vasıtmasını kullanarak millî hareketi daha işin başındayken bitirmek istediler. Ülkenin çeşitli yerlerindeki işgalleri dışında Ankara'ya gönderdikleri casusları vasıtasyyla da ellerinden geleni yapmaktan geri durmadılar. Mustafa Sagir olayı bunların en bilinenidir. Buna ilaveten İstanbul'da Damat Ferit Paşa hükümetlerine baskı yaparak hem Millî Mücadele'nin önderlerini müşkül durumda bırakmak hem de kamuoyunda desteklenmelerinin önüne geçmek istediler. 11 Nisan 1920 tarihli Padişah iradesi, hükümet beyannamesi ve Şeyhülislamlık fetvası ile Anadolu hareketinin kurucuları ve destekleyicilerini ası ilan ederek kamuoyunda mahkûm ettiler. İtilaf Devletleri'nin uçaklarıyla ülkenin her tarafında dağıtılan bu beyannameler mücadeleye son derece olumsuz tesir etmiştir. 24 Mayıs 1920'de ise Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuad Paşa, Kara Vasif Bey, Adnan (Adıvar)Bey, Ahmet Rüstem Bey, Halide Edip(Adıvar) için verilen Divan-ı Harp kararını Padişah tarafından onaylandı.

Gerek devletin çeşitli kademelevelsinde görev yapan bürokratlar gerekse sade halk kalabalığı arasında ciddi bir zihin karmaşası ortaya çıktı. Gerçekten de milletin bir bütün hâlinde TBMM hükümeti etrafında kenetlenmesi ve ülkenin düşman işgalinden kurtarılmasında önemli adımların atılması işaret edilen kafa karışıklığının giderilmesinden sonra mümkün olmuştur. TBMM hükümeti de dini konularda oldukça hassas olan kamuoyunda meşruiyetini korumak için Ankara Müftüsü Rıfat Börekçi'nin öncülüğünde o sırada Bursa'da ikamet etmekte olan Libya'lı meşhur Şeyh Ahmed Sünusi başta olmak üzere çok sayıda (150 civarında) din adamının imzaladığı karşı fetva ile hareketin dini, millî ve meşru olduğunu ilan etti. Halk nezdinde Meclisin meşruluğunu göstermekte son derece etkili oldu.

Dini ve siyasi otoriteye isyan eksenli suçlamaların etkisiyle Anadolu'nun çeşitli yerlerinde çıkan isyanlar TBMM'yi en fazla uğraştıran iç meselelerin başında gelmiştir. Mondros Mütarekesi hükümlerine göre ordunun terhis edilmesi de ülke genelindeki kanunsuz eylemleri cesaretlendiren bir başka unsurdu. Zorlukla bastırılan Düzce- Hendek ve Adapazarı isyanı, Yozgat, Konya isyanları Meclise acilen düzenli ordu kurması gerektiği göstermiştir. Koçgiri, Millî aşiret isyanları; hükümetin yakın desteğini alan Anzavur Ahmet'in isyanı ciddi tehlikeler yarattılar. Damat Ferit Paşa hükümetinin kurduğu Kuva-yı İnzibatiye Ali Fuad Paşa kuvvetlerinin kontrolündeki Geyve Boğazını ele geçirmek istemişse de başarılı olamamıştır. Amasya merkezli oluşturulan Nureddin Paşa komutasındaki Merkez Ordusu da Orta Anadolu Bölgesindeki aşiret ve etnik kökenli ayaklanması bastırılmasında önemli katkı yapmıştır. Ancak 5000 kadar silahlının katıldığı Düzce isyanı bölgede bulunan 24. Tümen komutanı Albay Mahmut Bey'in şehit olması ve birliğinin esir edilmesiyle ciddi tehdit oluşturmuştur. Elde düzenli ordu olmadığı için Anadolu'da emniyet ve asayı sağlamada ve otorite kurmada büyük zorluklar çekildi. Batı Anadolu'da Efelerin öncülüğündeki sınırlı sayı ve etkinlikteki kuvvetler ve Ethem Beyin Kuva-yı Seyyare birlikleri bu süreçte dikkate değer hizmetler görürler. Ancak düzenli orduya geçilme sürecinde söz konusu kuvvetleri kontrol altına almak ayrıca problem yaratmıştır. Bunlardan bir kısmı köyüne dönüp hayatını devam ettirirken bir kısmı düzenli ordunun kontrolüne girmeyi reddederek farklı arayışlar içine girmiştir.

Ülkedeki otoritenin Ankara ve İstanbul arasında dağıldığı süreçte Meclisin asker almada zorlukları olmuştur. Askere alınanların da bir kısmının kendilerine verilen silah ve teçhizat ile firar edip kasaba ve köylerde eşkıyalık yapmaları hükümeti ciddi kanuni önlemler almaya sevk etmiştir. Firariler Hakkında Kanun (Asker Kaçaklarını Önleme Kanunu 11 Eylül 1920) ve bu kanunu uygulamak üzere oluşturulan İstiklal Mahkemeleri bu önlemlerin en çok bilinenleridir. Meclisteki milletvekillерinin görev yaptığı, kararları tartışılmayan ve idam cezaları verebilen mahiyetiyle İstiklal Mahkemeleri, Meclisteki kuvvetler birliği ilkesinin en sert görüntüsünü oluşturmuştur. Ayaklanma, vatana ihanet, cinayet, halka eziyet, asker ailesine saldırı, casusluk, düşmana yardım gibi davalara bakan bu mahkemeler Cumhuriyetin ilanından sonra da ihtiyaç duyulduğunda devreye sokulan bir araç olmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin otoritesinin ülke geneline yayılmasına paralel olarak milletin bütün gücü ile işgalciler karşısında seferber olması mümkün olmuştur. TBMM'nin Mehmed Akif (Ersoy) gibi halk üzerinde etkili olabileceğini düşündüğü milletvekillерinin katılımıyla nasihat heyetleri oluşturarak halka ulaşmak ve aydınlatmak çabası içerisinde olmasının bu süreçteki katkısı büyük olmuştur.

10.5. I. TBMM'nin İşlevi

Yapısındaki çeşitlilik ve düşünce bakımından sahip olduğu farklılıklara rağmen Birinci Büyük Millet Meclisi, Türk halkın hakikaten en imkânsız görünen zamanlarda bile meselelerini tartışarak çözebileceğinin, kendi kendini yönetebileceğinin en güzel örneğini vermiştir. Osmanlı zihniyetinin tam aksine olarak asıl olağanüstü zamanlarda milletin iradesine sahip çıkması ve mücadelenin faydası için kullanmasının demokrasiye uygun olduğu filen gösterilmiştir. Bu başarı halkın yetersizliği tartışmaları için de tatminkâr bir cevap olarak alınmalıdır. Meclis'in kurulması için başından beri büyük gayret sarf eden ve başkanı

olarak mücadeleyi yürüten Mustafa Kemal Paşa'da her vesile ile Meclisin önemini vurgulayan, makamını yücelten tavrı ile neticede büyük pay sahibi olmuştur. Büyük eleştirilere uğramasına karşın Meclis ile devam etmeyi tek yol olarak gösteren Paşa, hemen her vesile ile kendisinin ve hükümetin yaptığı işlerin hesabını Meclis'e vermek suretiyle meclis egemenliği anlayışını fiilen hayata geçirmiştir.

Diger taraftan Meclis üyelerinin büyük bir çoğunluğunun II. Meşrutiyet döneminde ve müdafaa-i hukuk örgütlerindeki siyasi faaliyetlerde yetişmiş olmaları birinci meclisin temsil gücünü en üst seviyelere taşıyan en önemli unsurlardan biridir. Bir diğer deyişle TBMM Tanzimat döneminde başlayan Meclisler ile çalışma sürecinin bilgi ve birikiminin ulaştığı üç noktayı başarıyla temsil etmiştir.

Fikri yapısındaki çeşitliliğe karşın ilk temel hedef olarken düşman işgalinden kurtulmasına kadar bir ve beraber olarak faaliyet göstermesi meclisin şahsi hesapların üzerinde kaldığının da göstergesi olmalıdır. İstanbul Hükümeti'nin "galip kuvvetlere maddeten mukavemet (karşı koyma) mümkün değildir" anlayışı ve çaresizliği ile Saltanat Şurası'nda kabul edip temsilcileri vasıtıyla imzaladığı Sevr Anlaşması, Meclis-i Mebusan açık olmadığı için görüşülüp tasdik edilmemişti. Ancak fiiliyatta Osmanlı Devleti'nin bitişini, Türk milletinin esaret altına girişini ilan eden bu belgenin yok derecesine indirilmesi de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin faaliyetleri sayesinde mümkün olmuştur.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Ottoman reform çabaları içerisinde adım adım milletin meşruluk kaynağı hâline geldiğini ve bunun çeşitli seviyelerde meclise yansığı görülmektedir. Başlangıçta iktidar mücadelede sadece memnuniyeti sorgulanan halkın iki meşrutiyet döneminin sonunda sistemin temel unsuru hâline geldiği anlaşılmaktadır. Öyle ki ikinci meşrutiyet dönemi düzenlemelerinde Meclisin sistemin temel kurumu hâline gelmesine imkân veren düzenlemeler bir kısım mebusların itirazlarına yol açmıştır. Bilhassa gayrimüslim vekillerin yapılan düzenlemelerin Cumhuriyeti gösterdiğini ancak kendilerinin bunu hedeflemediklerini savunmaları dikkat çekici bir neticedir. Ancak yine de halkın öne çıkan uygulamaların aynı hızla geliştiğini söylemek mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşına girme aşamasında Meclisin yetkilerinin hayatı önemde olanlarının Padişaha devredilmesi önemli bir geri gidiştir. Bir diğer açıdan yeniden olağanüstü zaman dilimine girilmesi üzerine Padişah ve meclisin pozisyonunun değiştirilmesine işaret etmektedir. Mondros Mütarekesi'nden sonra her yanda başlayan işgaller karşısında merkezi yönetimin aldığı tavır ve halkın ağırlaşlığını korumaya teşvik etmesi de halkın ve gücünü yeterince değerlendirememesinden kaynaklanmış olmalıdır. Millî Mücadele sırasında bilhassa Mustafa Kemal Atatürk'ün söyleminde ve ortaya koyduğu çatışma hedefinde millet egemenliği ve meclisin temeli oluşturduğu bir vakıadır. Bu anlayış köklü bir değişim de hem topluma hem de dünyaya duyurulmasıdır. Zira Osmanlı dönemindeki normal zamanlarda önüne gelen kanun maddelerini görüşen Meclis'ten savaşı yöneten ve daha sonra Devleti kuracak olan bir meclis anlayışına geçilmektedir. Bu anlayışın en onde gelen temsilcisi aynı zamanda Meclis başkanı ve başkomutan olan Gazi Mustafa Kemal olmuştur. Toplumun her kesiminden temsilcilerden oluşan Meclis halk desteğini bütüncül olarak sağlamayı ancak Sakarya Zaferi'nden sonra başarabilmiştir. Din adamı, asker, bürokrat, öğretim üyeleri, şair ve yazarlar, gazeteciler, şeyh efendiler ile Türkiye sosyal yapısının adeta bir küçük birörneğini oluşturan Meclis doğuyu ve batıyı bilen, doğunun yıkılışına ve batının sömürüsüne tanık olan bir nesil sıfatıyla idari ve düşünce tarihimize yön veren bir dönemi başarıyla sonuçlandırmışlardır. Bu süreçte Anadolu'nun pek çok yerinde çıkan mahalli ayaklanmaların da Meclise büyük ölçüde zaman ve imkân kaybettirdiğine işaret etmeliyiz. TBMM'nin çalışma sürecinde içерden ve dışardan kaynaklanan pek çok problemlerle uğraşmak zorunda kalmasına karşın mücadeleyi asla bırakmaması sonraki dönemler için bir örnek teşkil edecktir. Bu tür çekişmelerin millete bağımsızlığını kazandırma yürüyüşünde önemli ölçüde zaman kaybettirmekle birlikte elde edilen neticenin kıymetini artırması da ayrıca önemli bir kazanım olmuştur. TBMM yöneticileri uzun tartışmalara sert muhalif değerlendirmelere sahne olan Meclisi kapatmayı asla düşünmemişler ve hem kendilerinin hem de mücadelenin meşruluğu zemininden kopmadan süreci tamamlamışlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi her şeye rağmen milletin meselelerini tartışıp karara bağlayarak ülkeyi ve milleti bağımsızlığa götürmeyi başarmıştır.

Bölüm Soruları

1) Sultan Abdülaziz'in açılışında kuvvetler ayrılığı vurgusu da yaptığı Şura-yı Devlet hangi tarihte kuruldu?

- a)** 1838
- b)** 1839
- c)** 1856
- d)** 1868
- e)** 1881

2) Anayasalı bir yönetim sağlayan I. Meşrutiyet hangi padişah döneminde ilan edilmiştir?

- a)** Abdülmecid
- b)** Abdülaziz
- c)** V. Murat
- d)** II. Abdülhamid
- e)** V. Mehmed Reşad

3) I. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** 1839
- b)** 1856
- c)** 1876
- d)** 1881
- e)** 1897

4) 1876 Anayasası için aşağıdakilerden hangisi yanlıştır?

- a)** 23 Aralık 1876'da ilan edilmiştir.
- b)** Devletin resmî lisansı olarak Türkçeyi kabul etmiştir.
- c)** Meclisteki mebusların kanun teklif etme yetkileri vardır.
- d)** Padişah sorumsuzdur.

e) Savaşa, barışa, toprak terk ve ilhakına Padişah karar verir.

5) Meclis-i Mebusan'ın sistemin temeline oturmasını sağlayan düzenlemeler hangi tarihinde yapılmıştır?

a) 10 Temmuz 1908

b) 31 Mart 1909

c) 8 Ağustos 1909

d) 15 Ekim 1912

e) 2 Ağustos 1914

6) Amasya Tamimi(Genelgesi) hangi tarihde ilan edilmiştir?

a) 19 Mayıs 1919

b) 22 Haziran 1919

c) 4 Eylül 1919

d) 10 Ağustos 1920

e) 20 Ocak 1921

7) Aşağıdakilerden hangisi M. Kemal Paşa'nın 24 Nisan 1920 tarihli konuşmasında yer alan “Padişah ve halife, mücadelenin başarıyla sonuçlanıp yurdun işgalden kurtarılmasından sonra Meclis'in düzenleyeceği kanuni esaslar dairesinde yerini alacaktır.” sözüyle örtüşmez?

a) Mücadelenin başarılması ancak düşman işgalinden kurtulmakla mümkündür.

b) Mücadele başarılıktan sonra bütün yetkiler Halife-Padişaha devredilecektir.

c) Millet ve ülke hayatında en yetkili merci artık meclistir.

d) Yeni Türkiye bir kanun devleti olacaktır.

e) Halifelik ve Padişahlığın geleceği Meclisin vereceği karara bağlıdır.

8) Aşağıdakilerden hangisi Mustafa Kemal Paşanın 24 Nisan 1920 tarihli konuşması ile belirlenen Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin hedefleri açısından yanlıştır?

- a) Meclisin hedefi mutlakiyet rejimini devam ettirmektir.
- b) Meclis ülke ve milletin kaderiyle doğrudan ilgili en yetkili heyettir.
- c) Millet işlerinin ayrıntıları ile ilgilenmeyi Meclisin belirleyeceği bir hükümet yapacaktır.
- d) Meclis başkanı olacak kişinin aynı zamanda meclisin seçeceği hükümetin de reisi olması gereklidir.
- e) Ülkenin kurtuluşu için bütün güçlerin iş birliği şarttır.

9) Millî Mücadele'nin yol haritasını çizen Misak-ı Millî hangi tarihte kabul edilmiştir?

- a) 22 Haziran 1919
- b) 23 Temmuz 1919
- c) 4 Eylül 1919
- d) 23 Ekim 1919
- e) 28 Ocak 1920

10) Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya gelişinden itibaren büyük destek veren Ankara müftüsü kimdir?

- a) Rıfat Börekçi
- b) Şerafettin Yalatkaya
- c) Hoca Şükrü Efendi
- d) Seyyid Bey
- e) Şeyh Saffet Efendi

Cevaplar

1) d, **2)** d, **3)** c, **4)** c, **5)** c, **6)** b, **7)** b, **8)** a, **9)** e, **10)** a

11. MİLLÎ MÜCADELE'DE SAVAŞLAR VE ANLAŞMALAR

(Bölüm Yazarı: Yrd. Doç. Dr. Nilüfer ERDEM)

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Mondros Ateşkesi sonrası İtilaf Devletleri'nin gerçekleştirdiği işgallere karşı Kuvâ-yı Millîye'nin teşkili ve direnişi
- 2) İzmir'in Yunanlar tarafından işgalî ve bu işgale karşı gelişen tepki
- 3) Düzenli Ordu'nun kuruluşunu takiben elde edilen askerî zaferler ve bunların neticesi olarak siyasi başarılar
- 4) İstiklâl Marşı'nın yazılması ve kabulü

Bölüm Hakkında İlgi Uyandıran Sorular

- 1)** Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında gerçekleştirilen işgallere karşı ilk direniş nasıl ortaya çıkmıştır?
- 2)** “Kuvâ-yı Millîye” kavramı ne anlatmaktadır?
- 3)** İzmir'in işgalinin Türk ulusu üzerinde nasıl bir etkisi olmuştur?
- 4)** İstiklâl Marşı ne zaman ve hangi şartlar altında kaleme alınmıştır?
- 5)** İstiklâl Marşı'nda ne anlatılmaktadır?
- 6)** Tekalif-i Millîye Emirleri ile amaçlanan nedir?
- 7)** Mustafa Kemal Paşa, Sakarya Savaşı'nda nasıl bir strateji uygulamıştır?
- 8)** Türk ordusunun kazanmış olduğu askerî zaferlerin ne tür bir etkisi olmuştur?
- 9)** Mustafa Kemal Paşa'nın “Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!” komutu nasıl yorumlanabilir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası Türk topraklarına gerçekleştirilen işgaller ve Kuvâ-yı Millîye' nin Oluşması	Mondros Ateşkes Antlaşması' nın imzalanmasından hemen sonra başlayan işgaller karşısında Türk milletinin kendi çabaları ile Kuvâ-yı Millîye (milis birlikleri) oluşturarak mücadele etmesinin sebeplerini anlayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
İzmir'in İşgali	İzmir'in Yunanlar tarafından işgalii esnasında yaşananların, Türk Millî Mücadelesi' nin başlamasındaki rolünü idrak edebilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Millî Mücadele'de Cepheler	Türk topraklarına gerçekleştirilen işgaller sonrasında açılan cephelerde yapılan savaşlar ve bu savaşlarda kazanılan başarıların bağımsızlığın elde edilmesindeki yeri ve değerini kavrayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
İstiklâl Marşı' nın Kabulü	İstiklâl Marşı' nın ne zaman, hangi ortamda yazıldığını ve anlattıklarını anlayabilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar
Türk Milleti' nin Kaderini Belirleyen Antlaşmalar	Zaferlerden sonra elde edilen siyasi başarıları ve antlaşmalarla elde edilen kazanımları değerlendirebilmek	Ders notları ve ilave özgün kaynaklar

Anahtar Kelimeler

- Kuvâ-yı Milliye
- Millî Mücadele
- Mustafa Kemal Paşa
- Türkiye Büyük Millet Meclisi
- Düzenli Türk Ordusu
- İstiklâl Marşı
- Tekalif-i Milliye
- Ateşkes Antlaşması

Giriş

30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takiben Osmanlı Devleti'nin en zengin ve stratejik bölgeleri İngiliz, Fransız ve İtalyan kuvvetlerince işgal edilmiş, 13 Kasım 1918'de 61 gemiden oluşan bir donanma Dolmabahçe önlerine demirlemiştir. Bu filoda İngiliz, Fransız ve İtalyan gemilerinden başka, Yunanlara ait 14 kruvazör ile 4 muhrip de yer almış, gemilerden karaya kuvvet çıkarılmıştır. Tüm bu işgaller Müslüman Türk toplumunu üzse de İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin etkisi çok daha büyük olmuş, bu işgal millî potansiyeli harekete geçirmiştir.

Esaret altında yaşamak istemeyen Türk milleti, gerçekleştirilen işgallere karşı kendini savunmak amacıyla milis kuvvetler teşkil etmiş ve bu kuvvetler Kuvâ-yı Millîye adıyla anılmışlardır. Her bölgede halkın içinden çıkan bu kuvvetler düşmanı birtakım teşebbüslerinde geciktirmiştir ya da engellemiştir. Bir süre sonra Anadolu ve Trakya'daki bu "çoban ateşleri" Mustafa Kemal Paşa liderliğinde birleştirilmiş ve aralarında koordinasyon sağlanmıştır. Ancak düşman orduları karşısında kesin neticeyi almak, Düzenli Türk Ordusu kurulduktan sonra olabilmiştir. Nitekim Düzenli Türk ordusunun kurulmasını takiben zaferler gelmekte gecikmemiştir ve bu askerî başarıları, siyasi başarılar da takip etmiştir.

11.1. İzmir'in İşgali ve Doğurduğu Tepkiler

İtilaf Devletleri birtakım gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmışlardı. Bu gizli antlaşmalardan biri de 1917 yılında İtalya, İngiltere ve Fransa arasında imzalanmış olan Saint Jean de Maurienne Antlaşması idi. Söz konusu antlaşma ile Antalya, Konya, Aydın ve İzmir İtalya'nın payı olarak kabul edilmişti. Antlaşmanın geçerli olabilmesi Rusya'nın onaylaması şartına bağlanmıştı, fakat bu sırada Rusya'daki gelişmeler ve rejim değişikliği bunun gerçekleşmesine izin vermemiştir. Buradan hareketle 1919 yılının Mayıs ayında İngiltere Başbakanı Lloyd George, Fransa Başbakanı Clemenceau ve ABD Başkanı Wilson'dan oluşan Yüksek Konsey, Hristiyan halkın tehlikede olduğu gibi sahte bir bahane ile İzmir'in Yunanlar tarafından işgal edilmesine karar vermiştir. Bu karar İtalyanların, Birinci Dünya Savaşı'nın problemlerini tasfiye etmek, yenilen devletlerin durumunu görüşmek ve toprak taleplerini gözden geçirmek üzere düzenlenmiş olan Paris Barış Konferansı'ni boykot ettikleri bir anda alınmıştır. Osmanlı makamlarının son ana kadar Yunan çıkarmasını bilmemeleri, bunu bir müttefik çıkarması sanmaları, yani gafil avlanmaları için tedbirler oluşturulmuştur. Ünlü İngiliz devlet adamı Churchill konu ile ilgili değerlendirmesinde, Yüksek Konsey'in kararı iletildiğinde Yunanistan Başbakanı Venizelos'un "*yüzmeye hazır bir ördek edası ile hareket ettiğini*" ifade etmektedir. Nitekim Venizelos 30 Aralık 1918'de Paris Barış Konferansı'na bir muhtıra sunarak Batı Anadolu ile birlikte Kuzey Epir'i, tüm Trakya'yı, Oniki Ada'yı ve Kıbrıs'ı talep etmiş bulunuyor, ayrıca ülkesinde Helenlerin büyük ülküsü "Megali İdea"yıete kemiğe büründüren devlet adamı olarak tanımıyordu.

Yunan kuvvetlerini taşıyan gemiler 13 Mayıs 1919'da Yunan ve İngiliz muhriplerinin eşliğinde Ege'nin karşı kıyısına doğru hareket etmişlerdir. Diğer taraftan 14 Mayıs günü Osmanlı-Türk yetkililere İtilaf Devletleri tarafından verilen notalar ile İzmir'in sonraki gün Yunan kuvvetleri tarafından işgal edileceği bildirilmiştir. Bu kaygı verici gelişmeler sebebiyle İzmirli Türk vatanseverler Maşatlık'ta toplanmışlar, işgal sabahı İzmir'in bir Türk ve İslâm kenti olduğunu göstermek amacıyla halkın topluca rihtimda toplanması fikrinden vazgeçerek, bir kurulun Admiral Calthorpe'a gönderilmesini kararlaştırmışlardır. Ancak İngiliz amiralı İzmirliler adına kendisini ziyaret eden kurula, "*Siz mağlup olduğunuzu bilmiyor musunuz? Mağluplar her şeye katlanacaklardır*" sözleriyle hitap etmiştir.

15 Mayıs 1919 günü Yunan gemi konvoyu saat 07:30'da İzmir önüne gelmiş ve tüm birlikleri saat 08:30 dolaylarında plan gereğince karaya çıkmaya başlamışlardır. Bu arada rihtima toplanmış olan Rumlardan "Yaşasın!" nidaları yükselmektedir. Avcılar Kulübü önünde İzmir Metropoliti Hrisostomos Yunan bayrağını kutsamış, Yunan Evzon Alayı Komutanı Albay Stavrianopoulos da eğilerek Metropolit'in elini öpmüştür. Ancak bir süre sonra Hasan Tahsin, Hükümet Meydanı'ndan geçip Karantina Caddesi'ne doğru ilerleyen Yunan taburuna ateş etmiştir. Yunan kuvvetlerine sıkılan bu ilk kurşunu takiben Türklerle karşı sayısız şiddet ve yağma olayı meydana gelmiş, Yunan birlikleri tarafından kişişa ateşe tutulmuş, kişlada bulunanlar teslim alınarak on beş, yirmi erin koruması altında gemiye götürülmüşlerdir. Türk subaylar sevk edilişleri esnasında rihtimdaki evlerin balkonlarında bulunan Rumların ateşine maruz kalmışlardır. Kafilye Leon muhribinden de ateş edilmiş, kafilyeyi korumakla görevli Yunan askerleri de Türk askerlerini süngülemeye başlamışlardır.

Bu şekilde seksen, doksan subayın otuzu can vermiştir. On beş, yirmi kadarı yarasız, fakat başları dipçık darbelerinden ezik ve perişan bir şekilde gemiye ulaşabilmişlerdir. Hükümet Konağı da işgal edilmiş, vali dâhil memurlar silah darbeleri eşliğinde rıhtıma götürülmüşlerdir. Öyle ki Venizelos, işgal ordusu komutanlığını da üstlenmiş olan 1. Yunan Kolordusu Komutancı General Nider'e gönderdiği 18 Temmuz 1919 tarihli telgrafi ile Batı Anadolu'daki ilk günlerinde yaptıkları taşkınlıklar sebebiyle Yunanistan'a leke sürüldüğünü söyleyerek işgal ordusunu mensuplarını uyarmıştır.

İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinin, millî potansiyeli harekete geçirmesi bakımından önemli bir yeri vardır. Nitekim Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan hemen sonra Osmanlı topraklarının pek çok yeri İtilaf Devletleri tarafından işgale uğramışsa da hiç biri İzmir'in Yunanlar tarafından işgalinde olduğu derecede tepkiye sebep olmamıştı. Bu tepkinin sebebi işgal esnasında Yunanların gerçekleştirmiş oldukları taşkınlıklar olabileceği gibi, aynı zamanda Batı Anadolu'da kalıcı olabilecekleri kuşkusuydu. Balkan Savaşları'ndan Yunanistan topraklarını iki kat büyüterek çıkması ve son yüzyılın hatıraları son derece canlıydı. Neticede İzmir'in işgalini kınayan telgraflar çekilmiş, gerek Trakya'da, gerekse Anadolu'da büyük protesto mitingleri düzenlenmiştir. Bursa, Trabzon, Giresun ve Tirebolu mitingleri buna örnek gösterilebilir. Trakya'nın birçok yerinde düzenlenen mitinglerin en önemlisi Trakya-Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin Edirne'de düzenlediği Sultan Selim mitingidir. Özellikle İstanbul'da Fatih, Üsküdar, Kadıköy ve Sultanahmet'teki mitinglere büyük bir katılım olmuş, İstanbul mitinglerinde Sabahat, Naciye, Nakiye, Münevver Saime, Hayriye Melek ve Şükûfe Nihal gibi birtakım hanım konuşmacılar da kursülerden halka seslenmişlerdir. Şüphesiz kursülerden halka seslenmiş olan hanım konuşmacılar içinde en öne çıkan isim Halide Edip'tir. Halide Edip Sultanahmet Meydanı'na toplanmış olan 150-200 bin kişilik kalabalığa, "*Milletimizin ilâhî hakkı ilân olacağı güne kadar kalbimizde heyecanımız kalacak, eksilmeyecektir... Bayrağımıza,ecdadımızın namusuna hiyanet etmeyeceğiz*" diyerek yemin ettirmiştir.

11.2. Kuvâ-yı Millîye'nin Doğuşu ve İşgalci Güçlerle Mücadelesi

Birinci Dünya Savaşı'nın ağır kayıplarına uğramış olan Türk ordusunun, Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca geriye kalan kısmının da terhis edilmesi kararlaştırılmıştır. Türk milleti, Mondros Ateşkes Antlaşması sonrası başlayan işgaller ve beliren olumsuz koşullara rağmen mücadele azmini ve topraklarını düşmandan temizleme umidini yitirmemiştir. Dolayısıyla Anadolu'da işgallerin başladığı ilk andan itibaren hemen her yerde kendiliğinden harekete geçerek silahlı gruplar oluşturmuş ve teşkilatlanmaya başlamıştır. Kuvâ-yı Millîye olarak adlandırılacak bu grupların oluşumunda ve yönetiminde görev alan pek çok subay da olmuştur. Asker ve sivillerden oluşan Kuvâ-yı Millîye birlikleri düzenli ordu birlikleri kuruluncaya kadar işgalci kuvvetlerle çarpışarak düşmana istediği her yeri kolayca elde edemeyeceğini kanıtlamış, Anadolu'da işgallerin yaşadığı dönemde baş gösteren ayaklanmaların bastırılmasında önemli bir rol oynamıştır. Şüphesiz Türk milletinin ortaya koyduğu bu azim, bağımsız yaşama isteğinin bir ifadesidir.

11.2.1. Doğu Cephesi

Ermeniler 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin çeşitli yerlerinde ayaklanmışlardır. Rusya ve İngiltere gibi büyük devletler tarafından da desteklenen Ermenilerin amacı, Osmanlı Devleti'nden koparacakları topraklar üzerinde bir Ermeni devleti kurmaktı. Ermeniler Osmanlı Devleti'ne karşı bu olumsuz tutumlarını Birinci Dünya Savaşı yıllarda artırarak sürdürmüştürlerdir ve içlerinden Rus Ordusu'na yazılarak Türk topraklarına saldıranlar olmuştur. Diğer taraftan Mondros Ateşkes Antlaşması ile Erzurum'daki 15. Kolordu hariç ordular terhis edilince Ermeniler için uygun bir zemin ortaya çıkmıştır. Öyle ki Ermeniler, Paris Barış Konferansı'nda da Anadolu'dan taleplerde bulunmuşlar ve Ermenileri müttefik olarak yanına almak isteyen Yunanistan Başbakanı Venizelos tarafından da bu taleplerinde desteklenmişlerdir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Sovyetlerle ilişkilerinin zedelenmemesi için Ermeniler üzerine taarruzu bir süre ertelemişse de Doğu Cephesi Komutanı Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki Türk birliklerinin 1920 yılı Eylül'ünde başlattıkları harekâtlar Sarıkamış, Menderek ile Kars Ermenilerden geri alınmıştır. Ermenilerin barış istemesi üzerine iki taraf arasında 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır.

Gümrü Antlaşması, TBMM Hükümeti'nin ilk siyasal antlaşmasıdır ve bu antlaşmayla Mondros Ateşkesi ile belirlenen sınır ilk kez aşılmıştır. Bu sayede doğudaki kuvvetleri batıya kaydırma imkânı bulunmuştur. Bu antlaşma ile doğu sınırı büyük ölçüde güvence altına alınmış ve Ermeniler Doğu Anadolu üzerindeki isteklerinden vazgeçmişlerdir. Bu Sevr'e bir darbe vurulduğu anlamına da gelmektedir. Antlaşma ile Ermenistan, TBMM'nin siyasi varlığını tanımıştır.

11.2.2. Güney ve Güneydoğu Cephesi

Mondros Ateşkesi sonrasında Fransızlar Çukurova Bölgesi'ni, İngilizler ise Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal etmişlerdir. Ancak sonrasında İngilizler ismini zikrettiğimiz bu şehirleri Fransızlara terk etmişlerdir. 1919 yılının Ekim sonu itibariyle Maraş, Urfa ve Antep'te Fransız işgali başlamış, bu bölgede Fransızların kanatları altındaki Ermenilerin de Türklerle yönelik pek çok taşkınlığı olmuştur. Gelişmeler Türkleri nefsini müdafaya sevk etmiş ve kısa sürede Kuvâ-yı Milliye birlikleri oluşturulmuştur.

Topçu Binbaşı Kemal Bey, "Kozanoğlu Doğan" takma adıyla 1 Kasım 1919'da Adana Cephesi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na getirilmiştir ki bölgede Fransız işgaline karşı ilk direniş 19 Aralık 1918'de Dörtyol'da olmuştur. "Tufan" takma adıyla bölgede görevlendirilmiş olan Yüzbaşı Osman Nuri Fransızlara karşı önemli başarılar elde etmiştir. Sütçü İmam Maraş'ta Fransızlara karşı mücadele ateşini yakmış, Antep'te "Şahin" takma adı ile Teğmen Mehmet Said ve daha sonra Kılıç Ali Bey komutasındaki Kuvâ-yı Milliye pek çok kahramanlık ortaya koymustur. Urfa'da işgalciye karşı mücadele "Namık" takma adı ile Yüzbaşı Ali Saip Bey komutasında yürütülmüştür. Gösterilen kahramanlıklar takdir edilerek Antep'e "Gazi", Urfa'ya "Şanlı" ve Maraş'a "Kahraman" sıfatları verilmiştir.

11.2.3. Trakya Cephesi

Mondros Ateşkesi sonrasında Uzunköprü - Hadımköy demiryolu hattı bir Yunan taburu tarafından tutulmuş ve bu durum bölgede huzursuzluk yaratmıştır. Yunan taburu demiryolu istasyonundan başka hat boyundaki Hadımköy, Çatalca, Çorlu, Muratlı, Lüleburgaz ve Uzunköprü gibi Türk şehirlerine de küçük müfrezeler yerleştirmiştir. Bu durum bölgedeki Rum çetelerini cesaretlendirdiği gibi, Osmanlı Hükümeti'nin otoritesini de sarsmıştır.

Trakya'da I. Kolordu Komutanı Cafer Tayyar (Eğilmez) Bey liderliğinde bir direniş ortaya konmuş ve Trakya Paşaeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Edirne ile Doğu Trakya'nın Yunanistan'a bırakılmasını reddetmişlerse de Yunan ordusu Batı Trakya'nın ardından Doğu Trakya'yı işgal etmiştir. Doğu Trakya'nın işgali 1920 yılı Temmuz'unda bir yandan Meriç'i geçen, diğer yandan ise Tekirdağ ve Marmara Ereğlisi'ne çıkarılan Yunan birliklerince gerçekleşmiştir. Çatalca'ya kadar bütün Trakya'yı ellerinde bulunduran ve bölgede bir idare tesis etmiş olan Yunanlar, Doğu Trakya'yı Mudanya Ateşkes Antlaşması hükümleri gereğince terk etmişlerdir.

11.2.4. Batı Cephesi

İzmir'in işgali akabinde Batı Anadolu'daki buhranlı duruma son vermek istenilmiştir, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ve Genelkurmay Başkanı Cevat Paşa'nın da zor durumlar yaşanabileceğinin farkında olmasıyla birtakım görevlere güvenilir kişiler atanmıştır. Yunanlara karşı mücadelenin ilk temelini kuranlardan Albay Bekir Sami (Günsav) Bey Batı Anadolu'da, İzmir faciasında dağınık olan birliklerin yeniden oluşturulması ve düzenlenmesiyle görevlendirilmiştir. 56. Tümén Komutanlığı'na ve 17. Kolordu Komutan Vekilliği'ne atanan Bekir Sami Bey'in Bandırma'dan Anadolu'ya çıktığı tarih 21 Mayıs 1919'dur. Bandırma'da üslenmiş olan 61. Tümén Komutanlığı'na ise Albay Kazım (Özalp) Bey atanmıştır. 17. Kolordu Komutan Vekili Albay Bekir Sami Bey ile 57. Tümén Komutanı Albay Şefik (Aker) Bey, İzmir'de Yunan çıkarmasını müteakip Batı Anadolu'da beliren şartlar karşısında savunmanın Kuvâ-yı Millîye teşkilatı ile olabileceği düşünmüşler ve çalışmalarını buna göre düzenlemişlerdir. Unutmamak gereklidir ki Türk direnişini örgütleyecek olan, bir başka ifadeyle çoban ateşlerini birleştirecek olan Mustafa Kemal Paşa da 19 Mayıs 1919 tarihinde 9. Ordu Müfettişi unvanıyla Samsun'dan Anadolu'ya çıkmıştır.

Bu arada Yunanlar işgallerini İzmir, Kordonboyu, Bornova ve Buca çizgisinden Seydiköy, Cumaovası, Develi ve Urla istikametine doğru genişletmişlerdir. Menemen 21 Mayıs, Bayındır 22 Mayıs, Manisa ve Turgutlu (Kasaba) 25 Mayıs, Aydın ve Nazilli 27 Mayıs, Tire 28 Mayıs, Ayvalık 29 Mayıs, Dikili 31 Mayıs, Ödemiş 1 Haziran ve Bergama 12 Haziran 1919'da işgal edilmiştir. Yunan işgalinin Batı Anadolu'da yayılması, işgal bölgесinden kaçabilenlerin anlattıkları ve işgal faciaları halkın Kuvâ-yı Millîye'ye yakınlaşmasında etkili olmuş, kurulmuş olan Kuvâ-yı Millîye birlikleriyle Yunanlar arasında muhtelif şiddette çatışmalar başlamıştır. Böylece Batı Anadolu'da Yunan ordusu karşısında Ayvalık, Bergama-Soma, Akhisar, Salihli, Aydın ve Nazilli gibi cepheler kurulmuştur.

Aydın savunması bize göre özellikle dile getirilmesi gereken bir konudur. Aydın şehri Yunanlar tarafından ilk kez 27 Mayıs 1919 tarihinde işgal edilmiştir. Ancak Aydın'da Kuvâ-yı Millîye birlikleri Yunan askerine karşı büyük bir mücadele sergilemişlerdir. 15 Mayıs 1920 tarihli meclis oturumunda söz alan Mahmut Celal Bey, maddî ve manevî varlığına kast edildiğini gören Aydınlıların “*kükremiş aslanlar gibi*” ortaya atıldıklarını ifade etmiştir. Aydın taarruzu neredeyse başsız gerçekleşmiş, taarruzu kısmen 175. Alay Komutanı Hacı Şükrü Bey idare etmiştir. Yılın son derece sıcak bir döneminde, 1919 yılının Haziran ayında cereyan eden bu mücadelede kadınlar ellerinde su testileri, ayran kapları olduğu hâlde mücahitlerin susuzluğunu gidermeye, Emir Ayşe örneğindeki gibi savaşçıları motive etmeye çalışmışlardır. Ne var ki şehrin içine çekilen işgal ordusuna ait birlikler millî çetelere karşı koymaktan ziyade Aydın'daki silahsız Türk halkına yönelmişler, katliamlar gerçekleştirdikleri gibi evleri de ateşe vermişlerdir. Türk müfrezelerinin işlerinin bittiğini zannederek dağılmaları üzerine Aydın 3 Temmuz'da yeniden işgal edilmiştir. Aydın savunmasında olduğu gibi Kuvâ-yı Millîye'nin işgalcilere karşı bu azimli tutumu Türk topraklarını ele geçirmenin kolay olmadığını ortaya koymuş, Yunanları Batı Anadolu'ya daha fazla kuvvet sevk etmeye zorlamıştır.

11.3. Sevr Antlaşması

Daha önce de ifade edildiği gibi İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı'nı kaybeden devletlerle yapacakları barışın şartlarını kararlaştırmak üzere Paris Barış Konferansı'nı toplanmışlardır. Ancak söz konusu konferans savaşın galipleri arasında çıkar çatışmaları belirdiğinden dolayı Osmanlı Devleti ile yapılacak barışın şartları kararlaştırılmadan dağılmıştır. Görüşmelere daha sonra I. Londra ve San Remo Konferansları ile devam edilmiştir. Osmanlı Devleti ile yapılacak barışın kararlaştırıldığı San Remo Konferansı'nda hiçbir Osmanlı heyetinin fikri alınmamış, İtilaf Devletleri kararlaştırdıkları barışın şartlarını eski sadrazamlardan Tevfik Paşa'nın başkanlığındaki Osmanlı heyetine bildirmiştir. Diğer taraftan İtilaf Devletleri barış şartlarını zorla kabul ettirmek amacıyla 22 Haziran 1920'de Yunan ordusu'nu taarruza geçirmiştir. Gelişmeler üzerine 20 Temmuz'da kabinede ve padişahın aile meclisinde barış şartlarının kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Padişahın iradesiyle 22 Temmuz'da Yıldız Sarayı'nda Saltanat Şurası toplanmış ve Sevr Antlaşması'nın kabul edilmesine karar verilmiştir. Maarif Nazırı Hâdi Paşa, Şura-yı Devlet Başkanı Rıza Tevfik ve Bern Elçisi Reşat Halis'ten oluşan Osmanlı heyeti, 10 Ağustos 1920'de Sevr Barış Antlaşması'nı imzalamıştır.

Sevr Antlaşması, 433 maddeden oluşan oldukça kapsamlı bir antlaşmaydı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti'ne, İstanbul ile Anadolu'da sadece Ankara ve Kastamonu vilayetlerini kapsayacak bir şekil verilmişti. İstanbul başkent kalacak, ancak uluslararası bir statüde bulunacaktı. Boğazlar uluslararası bir komisyon tarafından yönetilecek, barışta ve savaşta bütün devletlerin ticaret ve savaş gemilerine açık olacaktı. Ege Bölgesi'nin büyük kısmı, Ege Adaları ve Doğu Trakya Yunanistan'a verilecekti. Doğu Anadolu'da bağımsız bir Ermenistan ve onun güneyinde özerk bir Kurdistan kurulacaktı. Osmanlı Devleti'nin ordusu ve donanması olmayacağı, iç güvenliğin sağlanması amacıyla 50.700 kişilik bir kuvvete sahip olabilecekti. Kapitülasyonlar genişletilerek yeniden yürürlüğe konacaktı. Ülkeyi terk etmiş

gayrimüslim azınlıklar ülkeye dönebilecek, bunların zararları devletçe karşılanacaktı. Osmanlı Devleti ekonomik koşulların hiçbirinde tek başına karar alıp uygulayamayacak, İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcilerinden oluşan “Maliye Komisyonu”nun görüş ve onayı doğrultusunda hareket edecekti.

Sevr'in ayrıntıları daha Mayıs ayından itibaren basına aksetmişti. Büyük Millet Meclisi (BMM) bir yasa çıkararak İstanbul'un işgal edildiği tarihten itibaren BMM'nin onayı dışında İstanbul'un yaptığı ve yapacağı tüm antlaşmaları tanımayaçağını ilan etmiş bulunuyordu. BMM, Sevr'in imzalanmasının ardından da gerekli tepkiyi göstermekte gecikmemiş ve Türk ulusunun direnişi sebebiyle de anlaşma uygulamaya konulamamıştır.

11.4. Düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'nde Yaptığı Savaşlar ve Sonuçları

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından kısa bir süre sonra Yunan ordusu Sevr'i zorla dayatmak amacıyla ilerlemeye karar vermiş, 22 Haziran 1920 tarihinde her köşesinde Türk büyüklerinin yattığı toprakları ele geçirmek için harekete geçmiştir. Yunanların kuzey kolu Balıkesir ve ardından Bursa'yı işgal etmiştir. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, önemli bir ticaret ve kültür merkezi olan, ilk Osmanlı hükümdarlarının ve çok sayıda şehzadenin türbesinin bulunduğu Bursa'nın 9 Temmuz 1920'deki işgali halkta büyük bir üzüntüye yol açmış, Meclis başkanlık kürsüsü siyah örtüyle kaplanmıştır. Diğer taraftan Yunan kuvvetleri Alaşehir ve Uşak'a girmiştir. 1920 yılının yaz aylarında yaşananlar bunlarla sınırlı değildir. Doğu Trakya bir taraftan Meriç'i geçen Yunan kuvvetlerince batısından, diğer taraftan Marmara Ereğlisi ve Tekirdağ'a çıkarılan Yunan birliklerince güneyinden kıskaca alınmıştır. Tekirdağ'ın işgalini Yunan Kralı Aleksandros Averof zırhlısının kulesine çıkarak izlemiştir. Türkler için Rumeli'nin fetih hareketinde son derece önemli bir üs olan Edirne, ayrıca Kırklareli gibi diğer Trakya şehir ve kasabaları da Yunanların eline düşmüştür.

Anadolulu bir Rum olup, Anadolu Harekâti döneminde Yunan ordusu'nda görev yapmış olan Pliziyotis, 1920 yılının Eylül – Kasım aylarını günlüğüne ayrıntısı ile taşımıştır. Öyle ki 31 Eylül ile ilgili olarak, “... Bir saat sonra İznik'e gittik. Gece iki köyün dışında durduk. Yanıyorlardı...”, 6 Ekim ile ilgili olarak ise “... Şehrin içinde askerlerin çok işi vardı. İznik'i on dört yerinden ateşe veriyorlardı. Hemen yardıma koştu... Daha sonra tepelik bir yere oturarak Roma'yı yakan Neron gibi gururlandık...” notunu düşmüştür. 28 Ekim'de Köprühisar'la ilgili olarak yerleşim biriminin önceden yağmaladığını ve şimdi alevleriyle elektrik gibi karanlığı aydınlattığını kaydetmiştir. 1 Kasım'da Yenihisar'ın tüttüğüne ve Anadolu'da bir sürü köyün Savaş Tanrı'sına kurban edildiğine işaret etmiştir.

Yaşanan gelişmeler, tüm gayretlerine rağmen Kuvâ-yı Millîye birliklerinin düşmanı topyekûn Anadolu'dan atmak için yeterli olamadığını ortaya koymaktaydılar. Nitekim 1920 yılının Kasım ayında düzenli Türk ordusunun kurulmasıyla zafer gelmekte gecikmemiştir. Diğer taraftan 1920 yılı Kasım ayı içerisinde seçimlere giden Yunanistan'da, Venizelos'un liderliğindeki Liberaller seçimleri kaybetmişlerdir. İktidarın yeni sahipleri Anadolu ve Trakya'daki Yunan ordusu'nun yapısında birtakım düzenlemelere gitmişlerdir.

11.4.1. I. İnönü Savaşı ve Sonuçları

11.4.1.1. I. İnönü Savaşı (6-10 Ocak 1921)

I. İnönü Savaşı düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi’nde Yunan ordusu ile yaptığı ilk savaştır. Yunan ordusu’nun 6 Ocak 1921’de başlattığı taarruzun başlıca sebebi, seçimlerden sonra kurulan yeni hükümetin İtilaf Devletleri’nin güvenini kazanmak için yeni bir harekâta ihtiyaç duymasıydı. Yunanlar ayrıca düzenli ordu birliklerine tâbi olmak istemeyen Çerkes Ethem Ayaklanması’nın yarattığı bunalımdan yararlanarak henüz kurulmuş olan düzenli Türk ordusunun daha fazla güçlenmesine fırsat vermek istemiyorlardı. Batı Cephesi Komutanı Albay İsmet (İnönü) Bey Yunan birliklerini İnönü mevzilerinde karşılaşmaya karar vermiştir. Yunan ordusu 9 ve 10 Ocak günlerinde İnönü mevzilerinde gerçekleşen şiddetli çarpışmaların ardından hezimete uğratılmıştır. I. İnönü olarak adlandırılacak muharebenin en çetin günü 10 Ocak olmuş, Türk kuvvetleri yorgun bir hâlde cepheye yetişikleri hâlde kendilerinden beklenmeyecek şiddette, büyük bir inat ve kararlılıkla savaşarak Yunanların iradesinin çökmesine sebep olmuşlardır.

I. İnönü Savaşı askerî bakımından mütevazı ölçükte de olsa nihai zaferin inancı ve Büyük Millet Meclisi’nin prestijini arttırmıştır. Zafer için ordu, orduyu yaratmak için zaferin gereği durumda, bu iki ucu bir araya getirmiştir. Bundan böyle vergi toplama ve askere alma işlemleri daha düzenli bir hal almış, BMM bu zaferin kazandırdığı prestijle 20 Ocak 1921’de Teşkilât-ı Esasiye Kanunu adıyla yeni bir anayasa yapmıştır. Yunan tarihçi Psirukis I. İnönü Muharebesini değerlendirken, “...1921 Ocak başında, Yunan askerinin Anadolu cephesinde yeni bir harekâta geçmesine karar verildi. Yeni harekâtın amacı, Orta Doğu’da İngilizlerin siyasetinin devamını sağlayacak koşulları oluşturmaktı... Bu sebeple de harekât, İstanbul – Musul – Bağdat demiryolu hattı doğrultusuna yöneldi. Taarruz Eskişehir yönünde gerçekleşti. Bazı demiryolu hatlarının işgalinden sonra, Yunan askeri 10 Ocak 1921’de I. İnönü Savaşı ile durduruldu... Ocak 1921’deki (Yunan ordusu’nun) başarısızlığı İngilizleri zor durumda bırakmıştır. Fransa ve İtalya açıkça Sevr’ın yeniden gözden geçirilmesini istemeye başlamışlardır. Yunanistan’da da hükümet krizi meydana gelmiştir” demektedir. Nitekim gelişmelerin akabinde İtilaf Devletleri durumu bir kez daha gözden geçirmeyi, Sevr’i kabul ettirebilmek için bazı hükümleri yumatmayı, bunun için de Londra’da bir konferans toplamayı kararlaştırmışlardır. Ruslarla Moskova ve Afganistan ile dayanışma antlaşması yapılmıştır.

11.4.1.2. İstiklâl Marşı’nın Kabulü

I. İnönü Zaferi akabinde hem halkın ve askerin maneviyatını yükseltmek, hem de Ankara Hükümeti’nin gelişen dış temaları ve diplomatik ilişkilerinde kullanılmak üzere bir millî marşın kaleme alınmasının iyi olacağı düşünülmüştür. Millî marş için bir yarışma açılmış ve yarışmaya 500’ün üzerinde şiir gönderilmiştir. Ancak gönderilmiş olan şiirleri beğenmemiş olan Hamdullah Suphi (Tanrıöver) Bey, Mehmet Akif’in marş için bir şiir yazmak konusunda ikna edilmesini istemiştir. Çünkü yarışma ve ödül fikrinden hoşlanmamış olan Mehmet Akif, yarışmaya katılmamıştır. Neticede Mehmet Akif, ikramiyeyi bir hayır

kurumuna bağışlayabileceği söylenerek ikna edilmiştir. Mehmet Akif'in kaleme aldığı İstiklâl Marşı, 17 Şubat 1921'de Sebilürreşad dergisinde, 21 Şubat 1921'de Açıksöz gazetesinde neşredilmiştir. İstiklâl Marşı konusu 26 Şubat 1921'de Meclis görüşmelerine taşınmış, görüşmelerde şiirin basılarak milletvekillerine dağıtılması kararlaştırılmıştır. 1 Mart 1921 günü İstiklâl Marşı, Hamdullah Suphi Bey tarafından Meclis kürsüsünden okunmuştur. İstiklâl Marşı türlü tartışmalar sonrasında, 12 Mart 1921'de Büyük Millet Meclisi tarafından millî marşımız olarak kabul edilmiştir.

Mehmet Akif, Trablusgarp ve Balkan Savaşlarından itibaren aralıksız savaşmış bir milletin evlatlarının, "şehit oğullarının" Mondros Ateşkesi sonrasında başlayan işgallere karşı mücadelesini yansittığı İstiklâl Marşı'nın, Türk milletinin eseri olduğunu beyan etmiştir. Nitekim halkın bağından kopan Kuvâ-yı Millîye birlikleri Aydin'da olduğu gibi Batı Anadolu'nun her yerinde, Ayvalık'ta, Bergama'da, Soma'da, Akhisar'da, Salihli'de ve Nazilli'de kendini zincirlere vurmak isteyenlere karşı enginlere sığmayarak taşmışlardır. Anadolu'nun güneyinde Fransız işgaline karşı ilk direnme Dörtyol'da olmuş, ancak bu bölgede Fransızların işbirlikçileri olan Ermenilere karşı da mücadele verilmesi gerekmıştır. Maraş, Antep ve Urfa halkları ezelden beri hür yaşadıklarını bilerek ve bundan böyle de hür yaşamak isteyerek olağanüstü bir çaba ortaya koymuşlardır. Diğer taraftan Karadeniz bölgesinde Ermeni çetelerine ve emellerine olduğu kadar, Pontusçu Rumların faaliyetlerine karşı da uyanık olmak gerekmıştır.

"Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak; Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak" dizeleriyle başlayan İstiklâl Marşı, "Hakkıdır, hür yaşamış, bayrağımın hürriyet; Hakkıdır, Hakk'a tapan milletimin istiklâl" dizeleriyle son bulmaktadır. "Türk milleti hakikaten büyük millet. Hüner ona layık kumandan olabilmekte..." demiş olan Mustafa Kemal İstiklâl Marşı'nın önemine, "Bu marş, bizim inkılâbımızın ruhunu anlatır... İstiklâl Marşı'nda davamızı anlatması bakımından büyük manası olan misralar vardır..." sözleriyle dikkat çekmiştir.

11.4.1.3. Londra Konferansı

II. İnönü Zaferi'nin ardından İtilaf Devletleri, 21 Şubat 1921'de Londra'da bir konferans düzenlemeye ve yeniden durum değerlendirmesi yapmaya karar vermişlerdir. Konferansa Yunanistan ile birlikte İstanbul Hükümeti davet edilmiştir. Buna rağmen konferansa katılacak heyetin içerisinde TBMM Hükümeti temsilcilerinin de yer olmasını istemişlerdir. Sadrazam Tevfik Paşa durumu Ankara'ya bildirdiğinde Mustafa Kemal Paşa, millî iradeye dayanarak Türkiye'nin kaderine el koyan yegâne gücün TBMM olduğunu bildirmiştir. İtilaf Devletleri'nin İtalya aracılığı ile yaptıkları davet üzerine konferansa İstanbul Hükümeti Temsilcileri ile birlikte Bekir Sami (Kunduh) Bey liderliğindeki TBMM Hükümeti Temsilcileri de katılmışlardır. İtilaf Devletleri bu tutumları ile iki hükümet arasındaki görüş ayrılığından yararlanmak istiyorlardı. Ancak sözü İstanbul Hükümeti'ni temsil etmekte olan Tevfik Paşa'ya verdiklerinde, görüşlerini dile getiren tecrübeli devlet adamı sonrasında sözü "milletin gerçek temsilcilerine, Ankara'dan gelen delegelere bıraktığını" ifade etmiştir. Tevfik Paşa'nın sözü bıraktığı Bekir Sami Bey Misak- Millî'yi dile getirmiştir, İtilaf Devletleri ise Sevr Antlaşması'nın özünü saklı tutan bazı önerilerde

bulunmuşlardır. Bu gelişmeler olurken Yunanlar İtilaf Devletleri'ni, Anadolu'da girişikleri mücadelede başarılı olabilecekleri konusunda ikna etmeye çalışmışlardır.

Londra Konferansı sonuc vermeden 12 Mart'ta dağılmış ve aslında İtilaf Devletleri arasındaki çatlağı görünür kılmıştır. Diğer taraftan TBMM Hükümeti'ne Misak-ı Millî'yi uluslararası bir platformda dile getirme ve kendini tanıma fırsatı vermiştir. Londra Konferansı'nın bir sonuç vermeden dağılması üzerine Bekir Sami Bey kendiliğinden İngiltere, Fransa ve İtalya ile bazı konularda ayrı ayrı anlaşmalar gerçekleştirmiştir. Ancak bu anlaşmalar karşılıklı eşitlik ve tam bağımsızlık ilkelerine ters döktülerinden dolayı TBMM tarafından onaylanmamışlardır.

11.4.1.4. Moskova ve Afganistan Antlaşmaları

1917 yılında Rusya'da çarlık rejimi yıkılmış ve yerine Sovyet yönetimi kurulmuştur. Rusya I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiş ve yeni uygulamalara yönelince İtilaf Devletleri tarafından tehdit edilmiştir. Ruslar ortak tehdit sebebiyle Anadolu hareketi ile iyi geçinmek yoluna yönelmişlerse de ilk başlarda Ermeni Meselesi konusunda görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Sovyet Rusya ile dostluk ilişkilerinin geliştirilmesi adına Ali Fuat Paşa Moskova elçiliğine atanmış ve zaman içinde Rus liderlerin tavırlarında bir yumuşama olmuştur. Nitekim Bolşevikler, Türkiye ile iyi ilişkiler geliştirerek Türk-İslâm dünyasını da etkilememeyi amaçlamaktaydılar. Yine de Düzenli Türk ordusunun Batı Cephesi'ndeki ilk zaferine kadar ağırdan almışlardır.

16 Mart 1921'de Türk - Sovyet Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması olarak bilinen Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşmaya göre taraflardan birinin tanımadığı uluslararası bir anlaşmayı diğeri de tanımıyor, Ruslar Misak-ı Millî'yi kabul ediyorlardı. Kars, Ardahan ve Artvin Türkiye'ye, Batum ise Türkiye'nin liman hizmetlerinden yararlanması şartıyla Gürcistan'a bırakılmıştır. Boğazların geleceği konusunda İstanbul'un güvenliğine hiçbir zarar gelmemesi şartıyla Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin karar vermesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya'sı arasında imzalanmış olan anlaşmalar geçersiz sayılmış, Ruslar kapitülasyonlarının kaldırılmasını kabul etmişlerdir.

Türkiye, Moskova Antlaşması ile doğu sınırlarının güvenliğini sağlamış, Batı Cephesi'ni güçlendirme imkânı yakaladığı gibi pazarlık gücünü de arttırmıştır. Bu sayede Millî Mücadele'de ihtiyaç duyulan bir miktar para ve silah Sovyetlerden temin edilebilmiştir.

Bu arada Afganistan'la da 1 Mart 1921'de bir dayanışma antlaşması imzalanmış, böylece emperyalist devletlere karşı bir ittifak bağı oluşturulmuştur. Kültürel bağları güçlendirmek için Türkiye Afganistan'a öğretmen ve subay gönderecektir. Bu anlaşmayla tarihte ilk kez doğu milletlerinin uyanışından, onların bağımsızlık ve özgürlüğünden söz edilmiştir. Ayrıca TBMM Hükümeti'nin hukukî açıdan geçerli ilk uluslararası siyasi anlaşmasıdır.

11.4.2. II. İnönü Savaşı ve Sonuçları

Yunan ordusu'nun 23 Mart 1921'de Bursa üzerinden Eskişehir, Uşak üzerinden Afyon yönünde girdiği taarruzun başlıca nedeni I. İnönü Savaşı'nda kaybettiği prestijini kurtarmak, Eskişehir - Kütahya - Afyon stratejik bölgesini ele geçirerek Yunan Cephesi'ni İzmir'den İzmit'e kadar kesintisiz bir demiryolu zinciriyle birleştirmek ve Türk ordusunun daha fazla güçlenmesine fırsat vermemektir. Batı Cephesi Komutancı İsmet (İnönü) Bey Eskişehir'in kuzeybatısına yığınak yapmış, Yunan birliklerini yine İnönü mevzilerinde karşılamaya karar vermiştir. Bu mevziler ilk muharebeden bu yana daha da sağlamlaştırılmışlardır.

Eskişehir yönünde iki koldan ilerleyen Yunan kuvvetleri, cephenin ilk hattındaki Türk birlikleriyle savaşarak 27 Mart'ta İnönü mevzilerine yanaşmışlardır. İsmet Bey; "*II. İnönü Savaşı tam bir askeri harekettir. Yunanlar bu savaştı, bizim iki İnönü savaşı arasında toplayıp tanzim edebildiğimiz kuvvetten iki üç misli fazla bir kuvvetle harekâta giriştiler*" demiştir. Fakat Türkler de I. İnönü Savaşı'na nazaran daha hazırlıklıdırlar. 28 Mart'ta şiddetli bir taarruz başlamış, 28, 29 ve 30 Mart günlerinde dehşetli muharebeler yaşanmış, Türk ordusunun başarılı mücadele neticesinde Yunan birlikleri geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Diğer taraftan Yunan ordusu'nun Güney Cephesi'ne yaptığı taarruz göstermiş, Afyon'u işgal eden Yunan kuvvetleri Çay-Bolvadin hattına kadar ilerlemiştir. Güney Cephesi birliklerinin Aslıhanlar'daki Yunan kuvvetlerine yaptıkları taarruz sonuç vermemiş, Yunanlar Dumluçinar mevzilerine yerleşmişlerdir. I. ve II. İnönü gibi savunma savaşlarında başarılı olmuş olan Türk ordusunun Aslıhanlar ve Dumluçinar'daki taarruz girişiminde başarılı olamayışi Türk ordusunun taarruz için henüz hazır olmadığını ortaya koymuştur.

II. İnönü Zaferi BMM'de ve Anadolu'da sevinçle karşılanmıştır, İsmet Bey 31 Mart 1921'de paşalığa yükseltilmiştir. Kaldı ki Mustafa Kemal Paşa, İsmet Bey'in İnönü'nde sadece düşmanı değil, milletin makûs kaderini yendiğini ifade etmiştir. Türk ordusunun kendisinden sayıca ve silahça çok üstün olan Yunan ordusu'nu dize getirmesi ulusun TBMM Hükümeti'ne olan güvenini arttırmış, İtilaf Devletleri Türk - Yunan Savaşı'nda tarafsız olduklarına dair bir bildiri yayınlamışlardır. Fransa TBMM Hükümeti ile görüşmelere başlamış ve Zonguldak'tan çekilmiştir. İtalyanlar askerlerini çekmeyi vaat etmişlerdir. İngiltere Malta Adası'ndaki Türk tutukluların bir kısmını bırakmıştır. İngiliz Generali Harington, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek için girişimlerde bulunmuş, Yunanistan ise işgali altında bulundurduğu Kocaeli Bölgesi'nden çekilmiştir.

11.4.3. Sakarya Meydan Savaşı ve Sonuçları

11.4.3.1. Sakarya Meydan Savaşı Öncesi Gelişmeler ve Tekâlif-i Millîye Emirleri

Yunanlar 1921 yılının yaz aylarında taarruza geçmişlerdir. Yunanları taarruza iten sebep, Türklerin 1921 yılı Mart ayında İnönü’nde kazandıkları zaferdir. Türklerin kazanmış oldukları zafer Yunan ordusu'nun manevî gücünü negatif yönde etkilemiş, ayrıca Yunanlar dünya kamuoyunun aleyhlerine dönebileceği konusunda kaygı duymaya başlamışlardır. Ekonomik güçlükler ve savaş yorgunluğu içinde kıvranan Yunan Hükümeti, Türk zaferinin kendisi açısından negatif etkilerinden kurtulmak istemiştir. Diğer taraftan 11 Haziran 1921'de Kral Konstantin beraberinde birtakım prensler, Yunanistan Başbakanı ve Harbiye Bakanı da olduğu hâlde Pire'den İzmir'e hareket etmiştir. Yunanlar Konstantin'in Anadolu'daki varlığının Yunan askerinin maneviyatını güçlendireceğini düşünmüştür.

Yunan taarruzunun birinci evresini oluşturan Kütahya - Eskişehir Harekâti ile Yunanlar, Kütahya civarında toplanmış olan Türk ordusunu yok etmeyi, bu ordudan arda kalanların takibini gerçekleştirmeyi ve Eskişehir'deki asıl Türk ikmal merkezlerini işgal etmeyi hedeflemiştirlerdir. 13 Temmuz'da Afyon, 17-18 Temmuz'da Kütahya ve 19 Temmuz'da Eskişehir Yunan askeri tarafından işgal edilmiştir. Ancak bundan sadece iki gün sonra, yani 21 Temmuz'da Türk Ordusu gerilemesini durdurarak geri dönmüştür. Eskişehir'in hemen dışında Yunan ordusunu şaşırtmayı umarak büyük bir cesaret ve kararlılıkla taarruz etmeye başlamıştır. Ancak Yunan ordusunun manevraları sebebiyle Türk Ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmeye karar vermiştir.

Esasen II. İnönü Savaşı'ndan sonra genel seferberlik gerçekleştirmiş olan Yunan ordusu insan, tüfek, makineli tüfek ve top sayısı bakımından Türk Ordusu karşısında önemli bir üstünlük ele geçirmiştir durumdaydı. Türk ordusunun silahları çok çeşitli ve cephanesi yetersizdi. Gelişmeleri yakından izlemiş olan Mustafa Kemal Paşa, Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa'ya gerekli durumda Sakarya'nın doğusuna çekilebileceğini işaret etmiştir. Bu şekilde Yunan ordusu ile araya büyük bir mesafe koymalarak ordunun güçlendirilmesi için zaman kazanmak istenilmiştir. Ayrıca Sakarya Nehri'nin doğusu savunma gerçekleştirmek için uygun bir bölgeydi. Diğer taraftan Yunan ordusu çekilen Türk kuvvetlerini izlediği takdirde ikmal merkezlerinden uzaklaşmış olacak, susuz bir bölgede gücünü kaybedecekti. Eğer Türk ordusunu takip etmeyip yeni bir düzenlemeye giderse, o takdirde de Türk ordusuna zaman kazandırmış olacaktı. İsmet Paşa'nın 22 Temmuz'da çekilme emri vermesi üzerine, Türk Ordusu 25 Temmuz 1921 akşamı büyük bir kısmıyla ve savaşma yeteneğinin tamamını koruyarak Sakarya'nın doğusuna çekilmiş ve bu harekât sırasında Yunanlara hemen hiçbir şey kaptrılmamıştır.

Bu arada başkomutanlığı üstlenmiş olan Mustafa Kemal Paşa, Tekâlif-i Millîye (Millî Vergiler) Emirleri ile Türk ordusunun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla halktan destek talep etmiştir. On maddeden oluşan Tekâlif-i Millîye uyarınca her ilçede Tekâlif-i Millîye Komisyonları kurulacak, hiçbir komisyon üyesine hizmetleri karşılığı ücret ödenmeyecekti.

Her Tekâlif-i Millîye Komisyonu emirlerde belirtilen malları toplayarak kendisine bildirilen cepheye gönderecekti. Halk elindeki silah ve cephaneyi üç gün içinde orduya teslim edecek ve her aile bir askeri giydirecekti. Halk ve tüccarın elinde bulunan yiyecek ve giyecek, ayrıca ordunun işine yarayabilecek olan mum, sabun, civi, tel, kablo, pil, tutkal, lastik, nal, gazyağı, gres yağı, makine yağı ve donyağı gibi malzemelerin %40'ına el konacak ve bunların karşılığı daha sonra geri ödenecekti. Benzer şekilde alınanların bedelleri sonradan ödenmek üzere halkın elindeki binek hayvanlarının ve taşıt araçlarının da %20'sine el konacaktı. Ordu ihtiyacı için evvelce alınan taşıt araçları dışında, elinde kalan her türlü taşıt aracıyla halk ayda bir defa olmak üzere ve yüz kilometreyi geçmeyecek şartı ile orduya ait malzemeyi istenen yere kadar taşıyacaktı. Taşıma hizmetleri parasız yürütülecek, kimseye ücret ödenmeyecekti. Ülkeyi terk etmiş olanların hazineye geçmiş olan mallarından ordu ihtiyacına yarayacak olanlara el koyulacaktı. Demirci, marangoz, dökümcü, tesviyeci, saraç ve araba yapan esnaf ve imalathaneler, ayrıca kasatura, kılıç, mızrak ve eğer yapabilecek zanaatkârlar tespit edilecekti. Bu esnaf, imalathane ve zanaatkârlardan savaş araç ve gereçleri yapım ve onarımında görevlendirileceklerle geçimlerine yetecek kadar ücret ödenecekti.

Göründüğü gibi Tekâlif-i Millîye Emirleri uyarınca her Türk ferdi ve ailesi zafer için elinden gelen tüm imkânları ortaya koymuş, bu şekilde ordunun yedirilmesi, giydirilmesi ve donatılması için olanak yaratılmıştır. Emirler 7-8 Ağustos 1921 günlerinde peş peşe yayınlanarak hemen uygulamaya konulmuştur. Seferberlik ilan etmiş olan Mustafa Kemal Paşa, düşünce ve kararlarını çabuk执行mek zorunluluğunu hissederek Millet Meclisi'nin yetkilerini şahsında toplamıştır.

11.4.3.2. Sakarya Meydan Savaşı (23 Ağustos – 13 Eylül 1921)

Neticede Yunanlar, 28 Temmuz'da Kütahya'da topladıkları savaş meclisinde, Yunan ordusunun Ankara yönünde taarruza geçirilmesine karar vermişlerdir. 10 Ağustos 1921'de Yunan kuvvetlerinin ateş hattına doğru ilerleyişi başlamıştır. Bu taarruzun hedefi Türk ordusunun dağıtilması veya Eskişehir Cephesi önünde yığınak yapmasına meydan vermeden uzaklaştırılmasıydı. Bunun için Ankara yönünde ilerlemek, Türk Ordusu ile karşılaşacak olursa onu yok etmek, Ankara'da toplanmış Türk teçhizatını dağıtmak planlanmıştır. Eğer buna rağmen Türk ordusuna boyun eğdirilemezse Ankara'da kalmak sakıncalı olacağından demiryolu hattı tahrif edilerek Eskişehir'e dönülecekti.

Yunanlar 17 Ağustos'ta Sakarya'ya ulaşmışlar ve sonraki gün nehri geçmeye başlamışlardır. 23 Ağustos'ta Yunan ordusunun saldırıyla geçmesiyle birçok bunalımlı evreler ve dalgalar yaşanmış, Meydan Savaşı 100 kilometrelük bir cephe üzerinde cereyan etmiştir. Türk ordusunun yönü batıya iken güneye dönmüş, arkası Ankara'ya doğrulan kuzeye verilmiştir. Türk savunma hatları yer yer kırılmış, ancak kırılan yerin hemen yakınında çarçabuk yeni bir savunma hattı oluşturulmuştur. Savunma hattına çok umut bağlamak ve onun kırılmasıyla ordunun büyülüğu oranında çok gerilere çekilmek kuramını çürütmek için Mustafa Kemal Paşa dünya literatürüne girmiş olan, "*Hatt-i müdafaa yoktur, sath-i müdafaa vardır. O satır bütün vatandır. Vatanın her kiriş toprağı vatandaşın kaniyla ıslanmadıkça terk edilemez*" emrinini vermiştir.

Yunanların saldırıyla geçmesiyle Mangal Dağı, Beylik Köprü, Türbetepe, Gedikli, Köseaptallı, Çaldağı, Duatepe ve Kartaltepe mevkilerinde pek çok kritik muharebe yaşanmıştır. Ancak Yunanlar Türklerin kuvvetlerini tam zamanında takviye etmelerinden dolayı amaçlarına ulaşamamışlardır. Yunan tümenleri büyük kayıplar vermişler ve Yunan askeri takviye edilememiştir. 6-12 Eylül, artık Türk kuvvetlerinin üstünlüğü ele aldığı ve taarruza geçtiği günlerdir. 10 Eylül'de başlayan Türk taarruzuna dayanamayan Yunan kuvvetlerinin gerileyışı, 13 Eylül'de Sakarya'nın doğusunu tamamen boşaltmaları ile neticelenmiştir.

Stratejik kurallar gereği, Yunan ordusunun durmadan takip edilmesi gerekiydi. Ancak Türk Ordusu o anda bunu gerçekleştirecek yeterli kuvvet ve olanaklara sahip değildi. Batı Cephesi birlikleri Meydan Muharebesi'nin akabinde oldukça ağır zayıflaya uğramış ve yıpranmışlardır. Takip vasıtaları eksiki ve arada Sakarya Nehri'nin bulunması takip hareketini daha da güçlendirmektedir. Buna rağmen kuzey ve özellikle güney kanatlardan piyade ile takviyeli süvari birlikleriyle yapılan takip harekâti Yunan ordusunu güç duruma düşürerek, hızla çekilmek zorunda bırakmıştır.

7 Eylül 1921'de 3. Kolordu Komutanı olarak atanmış olan Kazım (Özalp) Bey Yunanların Sakarya Savaşı'nda yenilmelerinin pek çok sebebi olduğunu, planlarında ve stratejilerinde hatalar bulunduğu ifade etmektedir. Ancak en büyük hataları, Türkleri küçük görmeleri olmuştur. Ortaya çıkan netice, bir muharebenin nasıl kazanılacağını bilfiil tecrübe etmeyenlerin sözlerine kapılıarak, yüzbinlerce insanı macera peşinde koşturmanın sonucudur. Türkler sürekli Yunan kuvvetleri hakkında açık ve geniş bilgiler edinmeye çalışmışlar, olasılıkları hesap ederek karşı önlemleri ona göre düşünmüştürlerdir.

11.4.3.3. Sakarya Meydan Savaşı'nın Önemi ve Sonuçları

Sakarya Zaferi Türk milletinin dünya karşısında verdiği tophyekûn bir mücadelenin eseridir ve nihai zafer olan inancı arttırmıştır. TBMM 19 Eylül 1921'de başarılı bir strateji uygulamış olan Mustafa Kemal Paşa'ya gazilik unvanı ve müşirlik (mareşallik) rütbesi vermek suretiyle minnetini göstermiştir. Bu zafer Türk ve Yunan ordularının rollerini değiştirmiştir. Zira bundan böyle taarruz sırası Türk ordusuna geçmiştir. Diğer taraftan Yunan ordusunun geri çekilişinin birliklerin disiplini ve maneviyatı üzerinde negatif etkisi olmuştur.

Sakarya Zaferi siyasi alanda da önemli sonuçlara sahiptir. Bunlardan birincisi Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile 13 Ekim 1921 tarihinde imzalanmış olan Kars Antlaşması'dır. Kars Antlaşması gerek Türkiye'nin sınırları gerekse koyduğu ilkeler açısından 16 Mart 1921 tarihli ve Moskova'da imzalanmış olan Türkiye - Sovyet Rusya Antlaşması'nın benzeridir.

Sakarya Zaferi'nin diğer siyasi sonucu, 20 Ekim 1921 tarihli ve Türkiye - Fransa arasında bir ön barış niteliğindeki Ankara Antlaşması'dır. Ankara Antlaşması ile savaşa son verilmiş, Fransa'nın işgalindeki Suriye ve Türkiye arasında sınır belirlenmiş, daha sonraki ilişkiler açısından kimi ilkeler konulmuş, ancak müttefiklerle bir arada çözümlenmesi gereken sorunlar ister istemez sonraya bırakılmıştır ki bu antlaşma için "ön barış" nitelemesinde

bulunmamızın sebebi budur. Ankara Antlaşması sürecinde Fransa kendi başına hareket etmiş, dolayısı ile Türkiye karşısındaki batı devletlerinin cephesi bölünmüştür. BMM için bu antlaşma, Moskova Antlaşması'ndan sonraki ikinci ve önemli siyasetçi olup, Türkiye'nin uluslararası alandaki durumunu güçlendirmiştir. Gerçi güney sınırı belirlenirken Misak-1 Millî sınırları içinde düşünüldüğü hâlde İskenderun ve Antakya Bölgesi'nin sınırlar dışında kalması kabul edilmiştir. Bu fedakârlığın Fransa'yla bir an önce uzlaşmak için yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak antlaşmanın 7. maddesi ile İskenderun ve Antakya Bölgesi'nde özel bir yönetim kurulması sağlandığı gibi, oradaki Türk varlığı ve kültürünün korunması için yetkili temsilciler ortak bir açıklama yapmışlardır. TBMM Güney Cephesi'nde serbest kalan kuvvetlerini Batı Cephesi'ne nakletme imkânı bulduğu gibi, Fransa'dan da bir miktar askerî yardım sağlanmıştır.

11.4.4. Büyük Taarruz ve Başkomutan Meydan Savaşı

Sakarya Zaferi'nin ardından Türk Ordusu hemen taarruza geçmemiş, hazırlığını iyice tamamladıktan sonra genel ve sonuçu bir taarruz gerçekleştirmesi düşünülmüştür. Bu doğrultuda ordunun eksikliklerini giderme yoluna gidilmiş, ağır topların sayısını artırmak ve süvari birliklerini kuvvetlendirmek gayreti içinde olunmuştur. Türk Ordusu Mustafa Kemal Paşa'nın deyimi ile "*Büyük bir önemle dünya önünde vereceği sınava hazırlanırken*", bir yandan da batı dünyasının düşüncelerini ve bunlardan lehimize bir sonuç çıkarma umidi olup olmadığını anlamak üzere önce Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal (Tengirsek) Bey, ardından İçişleri Bakanı Ali Fethi (Okyar) Bey Avrupa'ya gönderilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa Türk ordusunun ihtiyaç ve eksikliklerini tamamlamak üzere olduğu günlerde Büyük Taarruz kararını vermiş, Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'yla görüşükten sonra Adapazarı ve İzmit yöresine yapacağı gezi için Ankara'dan ayrılmıştır. İstanbul'dan gelecek annesini karşılayacağını sebep göstererek Kocaeli Grubu'nu denetlemek amacıyla 11-12 Haziran gece yarısından sonra özel bir trenle Ankara'dan ayrılan Mustafa Kemal Paşa, Millî Savunma Bakanı Kazım (Özalp) Paşa'yı da beraberinde Sarıköy İstasyonu'na kadar götürmüştür. Buraya davet ettiği Cephe Komutanı İsmet Paşa'nın da katılımıyla yapılan görüşmede, genel taarruzun Ağustos sonlarında yapılabileceği anlaşılmıştır. Annesi ve Türk dostu Fransız edibi Claude Farrére ile de görüşmüş olan Mustafa Kemal Paşa, 24 Haziran'da Ankara'ya dönmüştür.

Sakarya Savaşı sonrasında Yunan Cephesi'nin Marmara'dan Menderes'e kadar ulaştığını söylemek mümkündür. Yunan Cephesi'nin her yerine taarruz ederek başarı elde etmenin ve kesin sonuç almanın mümkün olmadığı, bunun savaşı uzatacağı görülerek, Yunan ordusunun sağ kanadına büyük kuvvetler toplayarak güneyden kuzeye doğru taarruz ederek Yunanların çekilme yönünün kesilmesine ve bir meydan muharebesiyle Yunan ordusunun imha edilmesine karar verilmiştir. Bu amaçla Türkler ana kuvvetlerini Yunanların Afyon yakınılarında bulunan sağ kanat grubu güneyinde ve Akarçay ile Dumlupınar karşısına kadar olan yerde toplamaya karar vermişlerdir.

Türk Ordusu verilen karara göre yığınak yapmaya karar verdiği ve kuvvet kaydılmaya başladığında, olabildiğince dikkatli hareket ederek taarruz planını Yunanlardan

gizli tutmak gayreti içinde olmuştur. Mustafa Kemal Paşa 23 Temmuz 1922'de Ankara'dan ayrılp, Batı Cephesi Karargâhı'nın bulunduğu Akşehir'e gitmiştir. 28 Temmuz günü öğleden sonra yaptırılan bir futbol maçını görmeleri ileri sürülerek ordu komutanları ve kimi kolordu komutanları da Akşehir'e çağrılmışlardır. Bu vesileyle Mustafa Kemal Paşa komutanlarla taarruz hakkında görüşmüştür ve taarruz planının ayrıntıları saptanmıştır. Mustafa Kemal Paşa ordu hazırlıklarının tamamlanmasını ve saldırının çabuklaştırılmasını emrettikten sonra Ankara'ya dönmüştür.

Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa anılarında kıtaların kaydırılmasında gösterdiği dikkati, "*Hiçbir kitanın boşalttığı yerde, buranın boşaltıldığına dair bir emare bırakmasını istemiyorum. Kita kumandanlarına kesin talimatlar veriyorum. Yeni geldikleri yerde mevcudiyetlerini bildirecek herhangi bir işaret olmasını istemiyorum... Bizim asıl taarruz edecek kuvvetlerimizin sol cenahında Süvari Kolordusu yiğinağını yapacak. Yürüyüş hep gece olacak. Bu yürüyüşün atları ile, arabaları ile, malzemesi ile hiçbir işaret vermeyecek surette yapılmasını sağlamaya mecburum*" sözleriyle anlatmış, gündüz yürüyen bir süvari kitasını gördüğünde müdahale ettiğine degniştir. İfadelerinden beş bin atlıyı yürütmenin tüm zorlukları hissedilen İsmet Paşa'ya göre Yunanlar bir şeyle sezinlemiştir, ancak Türklerin aldığı önlemleri asla anlayamamışlardır.

Mustafa Kemal Ankara'dan ayrılışını gizlemek amacıyla, kendisinin Çankaya'da davet verdiği gazetelerde yayınlamıştır. Mustafa Kemal Paşa arabayla Konya'ya gitmiş ve buraya varır varmaz telgrafhaneyi denetim altına alılarak Konya'da bulunduğuun hiçbir yere bildirilmemesini sağlamıştır. 20 Ağustos 1922'de Mustafa Kemal Paşa Akşehir'de bulunmaktadır ve komutanlarla görüşmenin ardından 26 Ağustos'ta taarruzun başlaması emrini vermiştir. 24 Ağustos 1922'de karargâhlar Akşehir'den saldırı cephesi gerisindeki Şuhut Kasabası'na getirilmiş ve 25 Ağustos 1922 sabahı Şuhut'tan savaşın yönetildiği Kocatepe'nin güneybatısındaki çadırlı ordugâha gidilmiştir. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa 26 Ağustos sabahı Kocatepe'dedir.

26 Ağustos şafakla beraber taarruz topçu ateşiyle başlamış, bir taraftan da piyade ileri harekete geçmiştir. Taarruzun ilk günü Yunan cephesi yarışlamamış, ancak bazı önemli tepeler zapt edilmiş ve Türk Süvari Kolordusu Yunan ordusunun gerilerine sarkmıştır. Türk ordusunun asıl neticeyi almak için 27 Ağustos'u beklemesi gerekmisti. Taarruzun ikinci günü Yunanlar bozguna uğratılmış ve Afyon kurtarılmıştır. Planın ilk evresindeki başarının akabinde muharebeler tüm cephelerde Türklerin lehine gelişme göstermiş ve geceli gündelik üç dört günlük muharebeden sonra Türk kuvvetleri için istenilen noktaya gelinmiştir. 30 Ağustos'ta Çalköy – Adatepe – Aslıhanlar Bölgesi'nde yapılan imha muharebesiyle Yunan orduları her taraftan sarılarak hezimete uğratılmıştır. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat yönettiği bu muharebeye, Batı Cephesi Komutanlığı'nca 3 Eylül 1922 günü, "*Başkomutan Meydan Savaşı*" adı verilmiştir.

Bozguna uğramış olan Yunan ordusu üç koldan gerilemiş, ancak bu gerileyışı esnasında pek çok tahribat gerçekleştirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "*Ordular ilk hedefiniz Akdeniz'dir. İleri!*" emri uyarınca Türk Ordusu 4 Eylül'de Kula ve Alaşehir'i, 6 Eylül'de

Salihli'yi kurtarmış ve 9 Eylül 1922'de de İzmir'e girmiştir. Bursa ise 11 Eylül'de kurtarılmıştır.

11.4.5. Mudanya Ateşkes Antlaşması

İzmir'in kurtarılmasının akabinde Türk kuvvetleri Çanakkale'ye doğru ilerlemeye başlamışlardır. Türk kıtaları İngilizlerle karşı karşıya gelmiş, ancak her iki taraf da silah kullanmamıştır. Her ne kadar Lloyd George Türklerle savaşmaya karar vermiş gibi bir davranışla müttefiklerden ve sömürgelerden destek birlikler istemişse de O'nun bu isteği yerine getirilmemiştir. İstanbul'daki Fransız Olağanüstü Komiseri General Pellé, Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek üzere İzmir'e gitmiş ve "Tarafsız Bölge" adıyla andığı bölgeye Türk ordularının girmemesinin uygun olacağını öğütlemiştir. Mustafa Kemal Paşa bu önerisi, TBMM Hükümeti'nin böyle bir bölgeyi tanımadığı, Trakya'yı kurtarmadıkça Türk ordularının durdurulamayacağını söylemiştir. Bu sırada İtilaf Devletleri TBMM Hükümeti'ne verdikleri 23 Eylül 1922 tarihli bir nota ile Türkiye'nin Venedik ya da başka bir kentte toplanacak olan ve İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Romanya, Sırp-Hırvat-Sloven devletleriyle Yunanistan'ın çağrılacağı bir konferansa delege göndermeyi isteyip istemediğini sormuşturlardır. Ayrıca görüşmeler sırasında Boğazlardaki tarafsız bölgelere asker gönderilmediği takdirde, Edirne'yle birlikte Meriç'e dek Trakya'nın Türklerle geri verileceğine ilişkin iyi karşılaşacağını bildirmiştir. 29 Eylül 1922'de bu notaya olumlu yanıt verilmesiyle Mudanya Konferansı'nın toplanması kararlaştırılmıştır.

3 Ekim 1922'de toplanan Mudanya görüşmelerinde Türkiye'yi Batı Cephesi Komutanı İsmet (İnönü) Paşa başkanlığında askerî bir kurul temsil etmiştir. İngiltere, Fransa ve İtalya adına da bu devletlerin İstanbul'daki işgal kuvvetleri komutanları ve yardımcıları katılmışlardır. Ayrıntılı olarak İngiltere adına General Harrington, Fransa adına General Charpy ve İtalya adına da General Mombelli bu görüşmelerde hazır bulunmuşlardır. Yunanistan, General Aleksandros Mazarakis Enian ve Albay P. Sariyannis'i görevlendirmiştir. Ancak Yunan temsilciler 4 Ekim'de akşam saatlerinde Mudanya'ya ulaşmışlarsa da konferansa katılmamışlardır.

Mudanya Konferansı, İsmet Paşa'nın Doğu Trakya'nın derhal boşaltılması isteğin kabul edilmemesi nedeniyle 5 Ekim'de tehlkeye girmiştir, ancak bu kriz Fransa'nın arabuluculuğuyla aşılmış ve ülke temsilcileri 6 Ekim'de Mudanya'ya geri dönmüşlerdir. 7 Ekim'de görüşmeler yeniden başlamış ve Mudanya Ateşkes Antlaşması (Mütarekesi) 11 Ekim'de İsmet Paşa ve müttefik devletlerin temsilcileri tarafından imzalanmıştır. Yunan temsilcisi ise, yetkili olmadığını bildirerek ateşkesi imzalamaktan kaçınmıştır. Ancak General Harrington'un, ateşkesin Yunanistan'ın bu tutumuna karşın müttefiklerce uygulanacağını açıklamasından üç gün sonra İstanbul'daki Yunan temsilcisi Sinopoulos, Yunanistan'ın ateşkesi katıldığını müttefikler aracılığıyla Ankara Hükümeti'ne bildirmiştir. Mudanya Ateşkes Antlaşması 14-15 Ekim gece yarısından başlayarak yürürlüğe girmiştir ve böylece Türk - Yunan savaşı da sona ermiştir.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın 5. maddesi Doğu Trakya'nın Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılacağıyla ilgili olup, bu ateşkesin yürürlüğe girmesiyle başlayacak, boşaltma

askerlerden başka çeşitli askerî örgüt ve servislerini, onların her türlü taşıma araçlarını, savaş gereç ve silah stoklarıyla yiyecek maddelerini de kapsayacaktı. Boşaltmanın on beş günlük bir süre içinde gerçekleştirilmesi gerekiyordu.

Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın 6. maddesindeyse, jandarma da birlikte olmak üzere Yunan sivil memurlarının en kısa sürede çekileceği, Yunan memurlarının her yönetim bölgesinden çekildikçe sivil yönetimi müttefiklerin memurlarına bırakacakları ve daha sonra görevin, Türk memurlara devredileceği hükmeye bağlanmıştı. Bu el değiştirme işleminin, Trakya'nın baştan başa Yunan kuvvetleri tarafından boşaltılmasının bitiminden en geç otuz gün içinde tamamlanması gerekiyordu. Neticede Edirne'ye Türk yönetimi 25 Kasım 1922 günü yerleşmiştir. Buna karşılık İstanbul ve Boğazlar Bölgesi'nin boşaltılması, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın 11. maddesiyle barış antlaşmasından sonraya bırakılmıştır.

Bu Bölümde Ne Öğrendik?

Bu bölümde Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında gerçekleştirilen işgaller karşısında Türk milletinin Kuvâ-yı Millîye'yi teşkil ederek kendini savunma azminden, ancak asıl zaferin Düzenli Türk Ordusu kuruluktan sonra gerçekleştiğinden söz edilmiştir. Askerî başarıların neticesinde siyasi başarıların da elde edildiğine dikkat çekilmiştir. Öyle ki Türklerin I. İnönü’nde kazandıkları başarının neticelerinden biri, Sovyet Rusya ile Moskova Antlaşması’nın imzalanması ve bununla Rusların Misak-ı Millî’yi tanımları olmuştur. II. İnönü Zaferi sonunda İtilaf Devletleri Türk - Yunan savaşında tarafsız olduklarını açıklamak zorunda kalmışlar, Sakarya Zaferi neticesinde ise Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile Kars, Fransa’yla Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Ankara Antlaşması ile Türkiye karşısındaki batı devletlerinin cephesinin parçalandığı görülmüştür. Bu bölümde ayrıca Türklerin Büyük Taarruz’da elde ettikleri başarı neticesinde Yunanların Batı Anadolu’yu, Mudanya Ateşkes Antlaşması gereğince ise Doğu Trakya’yı terk ettiklerine işaret edilmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Saint Jean de Maurienne Antlaşması ile İzmir hangi ülkeye verilmiştir?
  - a) İngiltere
  - b) Fransa
  - c) İtalya
  - d) Yunanistan
  - e) Rusya

- 2) 1919 yılının Mayıs ayında Yunanistan'ın İzmir'e çıkarılması kararını alan Yüksek Konsey'de, ABD Başkanı Wilson ile birlikte hangi devletlerin başbakanları yer almıştır?
  - a) İtalya – Rusya
  - b) İngiltere – Fransa
  - c) İngiltere – İtalya
  - d) Fransa – İtalya
  - e) İngiltere – Rusya

- 3) Aşağıdakilerden hangisi II. İnönü Zaferi'nin sonuçları arasında gösterilemez?
  - a) Moskova Antlaşması ile Rusların Misak-ı Millî'yi tanımları
  - b) İtilaf Devletleri'nin Türk - Yunan savaşında tarafsız olduklarına dair bildiri yayınlamaları
  - c) Fransa'nın Zonguldak'tan çekilmesi
  - d) İngiltere'nin Malta Adası'ndaki Türk tutukluların bir kısmını serbest bırakması
  - e) Yunanistan'ın işgali altında bulundurduğu Kocaeli Bölgesi'nden çekilmesi

4) Sakarya Zaferi neticesinde Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan ile imzalanmış olan antlaşma hangisidir?

- a)** Saint Jean de Maurienne Antlaşması
- b)** Gümrü Antlaşması
- c)** Moskova Antlaşması
- d)** Kars Antlaşması
- e)** Ankara Antlaşması

5) Mudanya Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden askerî kurulun başkanı kimdir?

- a)** Tevfik Paşa
- b)** Ali Fuat Paşa
- c)** Kâzım Karabekir Paşa
- d)** Mustafa Kemal Paşa
- e)** İsmet Paşa

Cevaplar

1) c, 2) b, 3) a, 4) d, 5) e

Bölüm Kaynakçası

- Altay, Fahrettin: **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İstanbul, İnsel Yayınları, 1970.
- Apak, Rahmi: **İstiklâl Savaşı'nda Garp Cephesi Nasıl Kuruldu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1990.
- Büyüklioğlu, Tevfik: **Trakya'da Millî Mücadele**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1955.
- Çetinkaya, Ali: **Ali Çetinkaya'nın Millî Mücadele Dönemi Hatıraları**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1993.
- Epitomos İstoria Tis İs Mikran Asian Ekstratias 1919-1922**, Athina, Ekdosis Diyefthinseos Stratu, 1967.
- Erdem, Nilüfer: "Yunan ordusunun İzmir'i ve Aydın'ı İşgali Esnasında Yaşanan Aşırılıkların Tekrarlanmaması İçin Başbakan Venizelos'un General Nider'e Gönderdiği Telgraf", **Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 29, s. 85-91.
- Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.
- Gencer, Ali İhsan – Özel, Sabahattin: **Türk İnkılâp Tarihi**, 9. Baskı, İstanbul, Der Yayınları, 2004.
- Geragas, Kostas: **Anamnisis Ek Thrakis 1920-1922**, Katerini, Ekdosis Mati, 2005.
- İnönü, İsmet: **Hatıralar**, Cilt: 1, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1985.
- İstiklâl Marşı'nın Kabulünün 95. Yılı ve Mehmet Akif Ersoy'u Anma Günü**, (Haz. Nihan Altınbaş), 2. Baskı, Ankara, TBMM Basımevi, 2016.
- Özalp, Kazım: **Millî Mücadele 1919-1922**, Cilt: 1, 4. Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1998.
- Pliziotis, Haralambos: **Anamnisis Tu Metopu 1920-1921 Mikrasia-Thraki**, Athina, Ekdosis Kentru Mikrasiatikon Spudon, 1991.
- Psirukis, Nikos: **İ Mikrasiatiki Katastrofi 1918-1923**, Athina, 1977.
- Soysal, İsmail: **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları 1920-1945**, Cilt: 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2000.
- TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İctima Senesi: 1, Cilt: 1, 3. Baskı, Ankara, TBMM Matbaası, 1959
- Türk İstiklâl Harbi**, II. Cilt, Batı Cephesi, I. Kısım, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1963.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, II. Bölüm, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, III. Bölüm, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1966.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, IV. Bölüm, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1974.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, V. Bölüm, 2. Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, VI. Bölüm, 2. Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968.

Türk İstiklâl Harbi, II. Cilt, Batı Cephesi, VI. Bölüm, 3. Kitap, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1969.

**12. OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYETE
EKONOMİ: MALİ SIKINTILAR VE ÇÖZÜM AMAÇLI İKTİSADI
UYGULAMALAR**

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

12.1. Osmanlı Maliyesinde Sonun Başlangıcı

12.2. Tanzimat Dönemi

12.2.1. Tanzimat Döneminde Mali Alanda Yaşanan Gelişmeler

12.2.2. Tanzimat Döneminde İç ve Dış Borçlanmalar

12.3. İkinci Abdülhamit Döneminde Maliye'de Yapılan Düzenlemeler

12.4. II. Meşrutiyet Döneminde Ekonomi

12.5. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Maliyesi

12.6. Millî Mücadele Döneminde Mali Durum

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** 19. yüzyılda mali gelişmeler nasıl bir seyir takip etmiştir?
- 2)** II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e takip edilen ekonomi politikları nelerdir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Osmanlı Maliyesinde Sonun Başlangıcı	Osmanlı Mali Sisteminin bozulma sebeplerini kavramak	Kronolojik Düşünme Bilgi Sahibi Olma ve Görüş Geliştirme Araştırma
Tanzimat Dönemindeki Mali Gelişmeler.	İç ve dış borçlanmaya giden yolda yaşanan problemler ve çözüm arayışları	Sebep-Sonuç İlişkisi Kurma Tarihsel Sorgulamaya Dayalı Araştırma
II. Abdülhamid döneminde Maliyede Yapılan Düzenlemeler	Sultan II. Abdülhamid döneminin en önemli mali uygulaması olan devlet arazi ve emlakının padişahın kişisel mülkü hâline dönüştürülmesinin sebep ve neticeleri	Sebep-Sonuç İlişkisi Kurma Tarihsel Analiz Yorum
II. Meşrutiyet Döneminde Ekonomi	İttihat ve Terakki'nin millî iktisat arayışları ve uygulanan mali programlar.	Tarihsel Sorgulamaya Dayalı Araştırma Bilgi Sahibi Olma ve Görüş Geliştirme
I. Dünya Savaşı ve millî mücadele sırasında ekonomik politikalar	Savaşın kayıpları ve ekonomik yükü ile millî mücadele sırasında mali sıkıntıları aşmanın yolları.	Tarihsel Analiz Yorum Kronolojik Düşünme Sebep-Sonuç İlişkisi Kurma

Anahtar Kavramlar

- Millî İktisat
- Duyûn-ı Umumiye
- Maliye Hazinesi
- Hazine-i Hassa
- Galata Bankerleri
- Kaime
- Dış Borçlanma
- Meşrutiyet
- Moratoryum
- Mütareke Dönemi

Giriş

Bu derste Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecindeki ekonomik gelişmelerin doğru tahlil edilebilmesi hedeflenmektedir. Bunun için de Osmanlı'nın geri dönülmeyecek mali çöküşe girdiği 18. yüzyılın ikinci yarısından 1923'e kadar uzanan süreçte yaşanan ekonomik sıkıntılar ana hatlarıyla ayrı ayrı incelenecak ve iktisadi çözüm arayışları ve bunların sonuçları değerlendirilecektir. Bu sayede 1920'lerde ortaya çıkan mali tablonun Cumhuriyete geçişin son 10-20 senesinde uygulanan ekonomik uygulamaların sonucunda olmadığı görülecek, devleti iflasa götüren mali problemlerin başladığı dönemden 1923'e kadar süregelen önemli iktisadi gelişmelerin neticesinde şekillendiği ortaya konulacaktır.

12.1. Osmanlı Ekonomisinde Sonun Başlangıcı

18. yüzyılın son çeyreği Osmanlı Maliyesi için yeni bir dönemin de başlangıcıdır. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'nin savaş alanlarındaki yenilgisi artık resmen onaylanır ve idarî, askerî ve iktisadi alanda sistemi yenileme arayışlarına girilmesi zorunluluk hâline gelir. Böylece devlette yenileşme, değişim ve Batı etkisinin gittikçe artacağı bir süreç başlar. Bu sürecin Tanzimat'a kadar devam eden ilk evresinin iki reformist padişahı ise III. Selim ve II. Mahmut'tur.

III. Selim döneminin mali alandaki ilk uygulaması tek hazineli sistemden çoklu hazineler dönemine geçmiştir. Sultan II. Mahmut dönemin de kapsayan ve Tanzimat'a kadar süren bu dönemde ordunun, tersanenin ve Osmanlı idarî politikasının önemli bir meselesi olan İstanbul'un iaşesinin finansmanı, birbirinden ayrı kurulan İrad-ı Cedid, Tersane, Zahire, Mukataa / Mansure, Redif adlarını taşıyan hazinelerle karşılanmıştır. Kuşkusuz bu uygulamalarda III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde yeni kurulan orduların mali finansmanı için kaynak arayışları da etkili olmuştur.

Osmanlı Para tarihinde paranın en fazla değer kaybının (enflasyon) Sultan II. Mahmut zamanında yaşadığı görülür. Özellikle 1826 yılından itibaren başta yeniçeri ocağı olmak üzere kapıkullarının kaldırışı, devleti askerî ve ekonomik sıkıntıya sürüklemiştir. Zira yeniçerilerin büyük kısmı esnaflık ve ticaretle uğraşmakta İstanbul piyasasının büyük bir bölümünü ellерinde tutmaktaydı. Yeni oluşturulan Asakir-i Mansureyi Muhammediye ordusunun yapılması için ise önemli bir mali finansmana ihtiyaç vardı. Şüphesiz ekonomik darlığın bir diğer mühim sebebi aynı dönemde yaşanan savaşlardır. Nitekim 1827'de Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması, 1828-1829 Rusya Savaşı'nın neticesinde Osmanlı'nın ağır savaş tazminatı ödemek zorunda kalması ve Yunanistan'ın elden çıkmasıyla o bölgeden sağlanan gelir kaybı önemli siyasi ve mali sonuçları beraberinde getirmiştir. İşte bu dönemde Osmanlı maliyesinde tarihinin en yüksek oranlı kur ayarlamaları yapılmıştır. Hazinede kaynak olmadığı zamanlarda kısa vadeli ek gelir sağlamak amacıyla başvurulan taşışızlar (paradaki değerli maden miktarının azaltılması) 1808 ila 1839 arasında o kadar sık yapılmıştır ki kuruşun gümüş içeriği 5,9 gramdan 1 gramın altına düşmüştür. Buna paralel olarak piyasalardaki en hızlı fiyat artışı da bu dönemde yaşanmıştır. Yapılan uygulamada devletin hedefi, aynı miktardaki gümüş veya altından itibari değeri daha fazla miktarda sikke basmak ve o para birimi cinsinden ifade edilen ödemelerinin daha büyük bir bölümünü karşılayabilmekti. Ancak bu uygulamanın devlete önemli maliyetleri de mevcuttu. Zira yapılan her kur ayarlaması devletin gelirlerini önce artırırken yarattıkları enflasyon nedeniyle zaman içinde bu gelirlerin azalmasına neden olmaktadır. Bunun engellenmesi içinse devletin taşışızları yenilemesi veya vergileri yükselmesi gerekiyordu. Dolayısıyla bu durum II. Mahmut döneminde bir kısır döngü hâline gelmiştir.

12.2. Tanzimat Dönemi

Tanzimat'ın 1839'da ilanından itibaren mali alanda birçok uygulamalar yapılmıştır. Ancak bunlar gittikçe iflasa sürüklenen ekonomiye bir fayda getiremeyecek ve bu dönem ilk dış borçlanmanın başladığı bir süreyle devletin iflasını tetikleyecektir. Şimdi sırasıyla

Tanzimat sonrasında ekonomik sahada devletin yaptığı yeni uygulamaları ve iç ve dış borçlanma sürecini inceleyelim.

12.2.1. Tanzimat Döneminde Mali Alanda Yaşanan Gelişmeler

Tanzimat döneminin önemli reformlarından biri Osmanlı maliye teşkilatında tek hazine ve tek bütçe sistemine geçilmesidir. Aslında geçişin ön hazırlıklarına 1830'lu yıllarda başlanılmış ve yapılan denemeler son şeklini, Ocak 1840'da kesin olarak kurulan Maliye hazinesiyle almıştır. Aynı senenin Mayısında ise Tanzimat öncesinde mali sistem içinde görev yapan ve kendilerine has ayrı gelir kaynakları olan hazine, Maliye Hazinesi bünyesinde birleştirilmiştir. Böylece merkeziyetçi zihniyet çerçevesinde gelir ve giderlerin tek elden idaresi kararı alınmıştır. Maliye hazinesinin kurulması ve Maliye Nezareti'nin tüm mali işleri kontrol eden bir kuruluş hâline dönüşmesiyle birlikte bu prensibe uygun modern bütçelerin hazırlanması gündeme gelmiştir. Devletin gelirlerine göre giderlerinin tayin edilip sınırlandırılarak dengelenmesiyle bütçede tahsis usulü uygulamasına geçilerek 1846-1847 mali yılından itibaren her yıl düzenli olarak bütçelerin hazırlanması kararı alınmıştır. 13 Temmuz 1855 tarihinde ise bütçelerin hazırlanma, onaylanma ve denetlenmesi ile ilgili esasları belirleyen daha ayrıntılı bir nizamname hazırlanarak Osmanlıda modern bütçe uygulamasına geçilmiştir.

Osmanlı Maliye teşkilatında bir diğer önemli reform ise Tanzimat öncesinde sınırlı hâle getirilen padişahın gelir kaynaklarında Tanzimat'ın ilânından sonra değişiklik yapılmasıdır. Buna göre gelir kaynaklarının, giderleri karşılamayacağı sebep gösterilmek suretiyle gelirler tamamen Maliye Hazinesi'ne aktarılmış, karşılığında padişah ve hanedan mensuplarına maaş bağlanmıştır. Bu hâkimiyet anlayışı açısından çok önemli bir değişimdir. Bu yeni sistemde biraz önce debynilen ve bütçe uygulamasına konan tahsis usulüne uygun olarak her ay padişahlık makamına maaş / tahsisât-ı seniyye ödenecektir. Bu amaçla tahsisat-ı seniyyenin girdiği ve padişahın giderleri, hanedan mensuplarının harcamaları, saray halkın maaşları, saray ve kasırların inşa, onarım, mefrûsat, yakacak, iâşe gibi her türlü masraflarının karşılandığı Hazine-i Hassa adı verilen bir iç hazine kurulur. Hazine-i Hassa padişahlık makamının hazinesidir ve ilk dönemlerde Maliye Hazinesi'ne bağlı olarak çalışmıştır.

İlk kısmında II. Mahmut döneminde yaşanan para taşışları incelenmişti. Ücretleri devlet tarafından ödenen bürokrat, ulema ve askerî zümre taşışlarından önemli oradan zarar gören zümreydi. Bu durum devlete karşı muhalefete sebep olmaktadır. Para piyasasındaki bu bunalıma çare olarak Tanzimat sonrası Osmanlı maliyesinde bir "sikke reformu" yaşanmış, İngiltere ve Fransa'dan darphane teknisyenleri, uzmanlar ve makineler getirilmiştir. Yeni teknolojiyle yapılan bu düzenlemenin neticesinde Osmanlı Devleti 1844'ten sonra mali gelir sağlamak için kur ayarlamasına başvurmaktan vazgeçmiştir. Altın ve gümüş sikkeler 1922'ye kadar, 1844 yılında kabul edilen standartlara göre basılmıştır. Ayrıca günlük işlemler için küçük değerli bakırlar sikkeler, 1910 yılından itibarense aynı amaçla nikel sikkeler basılmaya başlanmıştır.

Diger yandan ilk defa Sultan Abdülmecid saltanatında kâğıt para basılmasına teşebbüs edildi. Ancak, bu ilk kâğıt paralar faizli olduklarından daha ziyade esham (tahvil) mahiyetinde

idi. İlk faizsiz kaimeler, M. 1850 / H. 1267'de 20 ve 10 kuruşluk küçük küpürler hâlinde basılanlardır. Sultan Abdülaziz devrinde kaime basımına hız verildi. Ancak, tedavüldeki kaimelerin artması kıymetlerinin düşmesi neticesini doğurdu. 1861'de yüzlük mecidîye altını 350 kuruşa yükselince kaimelerin piyasadan çekilmesine ihtiyaç duyuldu. Bu operasyon sonunda 13 Eylül 1862'de altının yüz kuruşa inmesi mümkün olabildi.

Tanzimat'ın ilanıyla Osmanlı vergi sisteminde önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Tanzimat'la varlığını sürdürün örfî vergi ve angaryalar tamamıyla kaldırılarak yerine **an cemaatin vergi** adı verilen tek bir vergi getirildi. Temel felsefesi; halkın emlak, arazi ve sair gelirlerinin tespit edilip yazılımasıyla ödeme güçlerine göre vergilendirilmesi esasına dayanan bu vergi dağıtımını, kişi veya hane üzerine eşit olarak paylaştırılan örfî vergilere göre önemli bir gelişmedir. Vergi devlet tarafından kazaca, köyce ve mahallece konacağından, herkese isabet edecek vergi miktarı onun mali gücüyle bağlantılı olacaktır. 1840'dan itibaren yürürlüğe konan vergi gerek üç kez zam görmesi gerekse aciz ve hakkını aramayı bilmeyen kimselerin bu paylaşımından mağdur edilmesi sebepleriyle vatandaş memnun edememiştir. Nitekim **an cemaatin vergi** veya vergi miktarının tespiti için tutulan Temettuat defterlerindeki ifadesiyle vergi-yi mahsusa yirmi yıl ödendikten sonra 1859/1860 yılında kaldırılmıştır. Yerine nispî nitelikli emlak, arazi ve gelir vergileri getirilerek daha ileri bir aşamaya geçilmiştir.

Örfî vergiler hakkında bu tarz bir yönteme başvurulurken şer'i vergiler hususunda da yeni birtakım uygulamalara başvurulduğu görülür. Şer'i vergilerin en önemlisi olan ve ziraâ ürünlərden Tanzimat'a kadar toprağın verim gücüne ve sulama imkânına göre 1/3 ile 1/10 arasında değişen oranlarda alınan âşar, Tanzimat'la birlikte bütün bölgelerde 1/10 oranında tahsil edilmeye başlanmıştır. Bu uygulama verim gücü farklı toprakları aynı oranda vergilendirmek gibi bir adaletsizliğe ve devlet için vergi kaybına yol açmıştır. Âşar, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar varlığını koruyan bir vergidir. Gayrimüslim erkek tebaadan alınan cizye vergisi ise 1856 tarihli İslahat Fermanı'yla kaldırılarak bedel-i askerî adı altında nakdî bir ödeme yükümlülüğü hâline getirilmiştir. II. Meşrutiyet'e kadar bu durum devam edecektir. 12 Temmuz 1909'da Meclis'i Mebusan'ın aldığı kararla nakdi ödeme yükümlülüğü kaldırılarak, II. Meşrutiyet'in getirdiği Osmanlılık ve eşitlik fikrinin paralelinde gayrimüslimlerin de Müslümanlar gibi askerlik vazifelerini yapmaları esası kabul edilecektir.

19. yüzyılda yaşanan ve yansımalarıyla Osmanlı ekonomisine Cumhuriyete kadar uzanacak zararlar veren mühim bir gelişme ise dış ticaret alanında yaşanmıştır. Osmanlı ekonomisinin önemli kaynaklarından olan gümrük ve ticaret gelirlerine yönelik politika, İngiltere ile 16 Ağustos 1838'de imzalanan Balta Limanı ticaret anlaşması ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu anlaşma ile bir dış ekonomik tedbir olarak yüzyıllardır yürürlükte olan Yed-i Vahid, yani tekel sistemi, ihraç yasakları ve tezkire isteme usulü kaldırılmıştır. Anlaşmada yer alan ve Osmanlı topraklarında her türlü ticaret yapabilecekleri şeklinde yorumlanan maddeyle İngiliz tüccarı Osmanlı şehirlerinde perakende ticaret yapmaya da başlamıştır. Bu anlaşmanın maddeleri arasında isteyen Avrupa devletlerinin aynı şartları içeren birer anlaşma yapmaları da yer almıştır. Nitekim ilki Fransa ile 25 Kasım 1838'de, sonucusu ise Rusya ile 30 Nisan 1846'da, Balta Limanı Anlaşması'nı model alan anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmalar neticesinde Osmanlı topraklarında ticaret geniş çapta yabancı tüccarların ve ona aracı ve

yardımcı olan gayrimüslim tüccarların eline geçtiği gibi, ucuz mamul ithali ve bunlara olanraigbetin artması yerli tezgâhların yavaş yavaş kapanmasına sebep olmuştur.

1850'li yılların sonlarına doğru dünya ticaretinde gümrüklerde himaye sistemine doğru bir yaklaşım belirmeye başlamıştır. Modern gümrük rejiminin de esasını oluşturan bu anlayışa göre ihraç gümrüğü vergileri kaldırılmalı veya asgariye indirilmeli, ithal gümrüğü vergileri de artırılmalıdır. Nitekim ilki 29 Nisan 1861'de Fransızlarla imzalanan Kanlıca Ticaret Anlaşmaları ile Osmanlı Devleti'nde dış ticaret yeni bir boyut kazanmıştır. Aynı dönemde Osmanlı Devleti ile mevcut anlaşmalarını yenilemek isteyen diğer devletlere de bu anlaşma hükümleri geçerli kılınmış ve genel olarak ithal gümrükleri yükseltilmiş ve ihraç gümrüklerine ise indirim uygulanmıştır.

12.2.2. Tanzimat Döneminde İç ve Dış Borçlanmalar

Osmanlı maliyesindeki bu değişim hareketi ve yeniden yapılanmaya rağmen Tanzimat sonrası Maliye Hazinesi, öncesinde var olan darlığı atlatamadığı gibi gün geçtikçe artan ekonomik sıkıntılar yaşadı. Maliye Hazinesi'ne Tanzimat döneminde, vergi gelirlerindeki azalma, savaş ve iç karışıklıkların getirdiği mali yük ve bunların yanında saray harcamalarının gün geçtikçe katlanarak artması eklenince, bütçe açıkları kapanamaz hâle geldi. Bu dönemde Maliye Hazinesi'nde gelir gider dengesinin sağlanması bütçe açıklarının kapanması ve sürekli olarak artan giderlerin karşılanması için birtakım çarelere başvurulmuştur. Bunların başında devletin asırlar boyu değişik yöntemlerle başvurduğu önemli bir mali politikası olan iç borçlanmalar gelir. Tanzimat sonrasının para ve kredi kurumlarındaki belki de en önemli değişikliği Galata bankerlerinin yabancı sermaye ve devlet imkânlarıyla Osmanlı Devleti'nde çeşitli banka ve şirketler kurmalarıdır. Bir yandan Aristide Baltazzi, Kamondo, Tubini, Zarifi, Hristaki gibi pek çok tanınmış Galata bankeri hazineye kendi hesaplarına yüksek faizli kredi açmaya devam ederken, diğer yandan banka ve şirketler devlet hazinesi için yeni borçlanma kapısı hâline geldi. Maliye Hazinesi'nin bütün bu kurumlardan birbiri peşi sıra aldığı yüksek faizli borçlar, zamanla ödenemediği için anapara ve faiz tutarları katlanarak çığ misali büyümeye gösterdi. Böylece her borç ödemesi bir diğer borçlanmayı beraberinde getirdi. Bu işten en kârlı çıkanlar ise Galata bankerleriyle, ortakları olan yabancı yatırımcılardı; zira Osmanlı hazinesi onlar için kazanç getiren bir kaynak hâline dönüşmüştü.

İç borçlar bu şekilde hızlı bir artış gösterirken Kırım Savaşı sırasında, 1854'te uzun vadeli resmî ilk dış borçlanmanın yapılması Osmanlı maliyesinde geri dönülemez bir yola girilmesine sebep oldu. Osmanlı Devleti Kırım Savaşı sırasında ilk borçlanmayı yaptıktan sonra mali bakımdan her sıkıntiya düştüğünde Avrupa bankalarından borç almaya devam edecekti. Böylece Osmanlı borçlanmaları Avrupa çapında bir yatırım, kazanç, vurgun, komisyon ve rüşvet alanı hâline gelmişti. Bu borçlar çok elverişsiz şartlarda ve diğer ülkelerin ödediği faizlerden çok daha yüksek faizlerle ve büyük miktarlarda alınıyordu. Yine Osmanlı Devleti'nin borç tahvilleri Londra, Paris, Viyana ve Frankfurt gibi borsalarda satışa çıkarılıyordu. Bu fonların büyük bir bölümü cari harcamalarda, saraylar yapımında, büyük bir donanmanın kurulmasında ve zaman zaman bürokrasının maaşlarının ödenmesinde kullanılmıştır. Devlet 1854-1874 arasında 15 defa dış borç almıştır. Ancak bu süreç yirmi beş yılda Osmanlı Devleti'ni borçlarını geri ödeyemez bir duruma getirecektir.

Osmanlı Devleti 6 Ekim 1875'te Moratoryum ilan etmek zorunda kaldı. Böylece iflâs ettiğini bildiren devlet, borç ödemelerini beş sene süreyle durdurduğunu, borçların yarısının bu süre zarfında ödenmeyeceğini ve kalanının da beş yılda yüzde beş faizli tahvillerle ödeneceğini açıklamıştı. Haber sadece İstanbul'da değil Avrupa'daki bütün finans merkezlerinde deprem etkisi yarattı. Devamında Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında Osmanlı Bankası'yla Galata bankerlerine olan borçlarını da ödeyemeyeceğini açıkladı. Öncelikle bu iç borçların tasfiyesi için rüsum-1 sitte adı verilen damga, içki, balık avı, tuz, tütün ve ipekten alınan vergilerin 10 yıllık tutarını alacaklılarına bırakmak zorunda kaldı. Bu çözüm Fransız, İngiliz, Alman, Avusturya ve diğer dış alacaklıların tepkisini çekti. Sonuçta 1881'de bir uzlaşmaya varılarak damga, içki, balık avı, tuz, tütün ve ipekten alınan vergiler borçlar bitinceye kadar dış borç alacaklılarına tahsis edildi ve uygulanması için Duyun-1 Umumiye idaresi kuruldu. Duyun-1 Umumiye, Osmanlı borçlarının yönetimi, ödemesi ve vergilerin toplanması ile görevlendirilen bir kurumdu.

12.3. İkinci Abdülhamit Döneminde Maliye'de Yapılan Düzenlemeler

31 Ağustos 1876 tarihinde Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından sonra, maliyenin ıslahı için çalışmalar yapmak üzere peş peşe komisyonlar kurulup yeni uygulamalara gidildi. Mesela, 110 maddelik bir nizamname ile Maliye Nezareti'nin teşkilatı yeniden düzenlenendi. Bu nizamnameyle Maliye Nezareti muhasebe dairesi Avrupa standartlarına uygun hâle getirildi. Diğer yandan mali durumu düzeltmek üzere yeniden kaime basılması yoluna gidildi. Altın ile başa baş tutulmasını sağlamak maksadıyla, vergi ödemelerinde, kaimelerin hazine ve mal sandıkları tarafından kabul edilmesi esası getirildi. Ancak bir zaman sonra kaimenin, altın karşısında değer kaybetmeye başlaması hazineyi büyük zararlara soktu ve Mart 1879'da toplanmasına karar verilip Ekim'de çıkartılan bütün kaimeler imha edildi.

Sultan II. Abdülhamid döneminde Tanzimat sonrası oluşturulan Hazine-i Hassa'da tam bir değişim yaşandı. Bu dönemde ilk defa Osmanlı padişahlarının kendi adlarına tapulu mal edinmeleri uygulamaya geçildi. Sultan II. Abdülhamid'in tahtta bulunduğu süre içinde özellikle Osmanlı Rus Savaşı'ndan ve Duyun-1 Umumiye'nin kuruluşundan sonra, Tanzimat'la Maliye Hazinesi'ne devrolunmuş olan padişahlık makamına ait emlakın tamamı, Hazine-i Hassa'nın idaresine alınmıştır. Üstelik Sultan Abdülhamid'in saltanatı boyunca memleket dâhilinde pek çok yer padişah adına senet düzenlemek suretiyle emlaka dâhil edilecektir. Sultan II. Abdülhamid'in emlak üzerinde uyguladığı bu politika Hazine-i Hassa'nın tek gelir kaynağı tahsisat-1 seniyyenin Maliye Hazinesi'nce geç veya hiç ödenmemesinden dolayı, düştüğü mali sıkıntıyla başlayan sürecin sonucudur.

Emlakın sadece gelirlerin arttırılması maksadıyla alınmasını düşünmek devrin siyasi tablosu göz önüne getirildiğinde çok gerçekçi bir yaklaşım değildir. Zira emlakın oldukça önemli bir kısmı devrin gelişen siyasi perspektifine bağlı olarak siyasi ve idarî birtakım maksatlarla emlak-1 hümâyûna dâhil edilmiştir. Sürekli savaşlar, isyanlar ve dış baskılar neticesinde parçalanmanın eşiğine gelen Osmanlı Devleti'nde, bir mülkün, bir maden veya imtiyazın emlak-1 hümâyûna ilhakı yerli ve yabancı birtakım ihtiras sahiplerinin önünü almak için en kestirme bir çare olarak düşünülmüştür.

Sultan Abdülhamid, sık sık çıkardığı iradelerde de emlak edinmesinin sebebini yabancıların eline geçmemesinin sağlanması olduğunu belirtmiştir. Zira mirî yani kamuya ait bir arazinin yabancı bir devlet tarafından işgali sırasında bu yer tamamen o devletin hâkimiyetine geçmektedir. Ancak aynı arazi padişahın kendi adına tapulu mülkü ise, o takdirde bu yer şahsî bir mülkiyet sayılmasında ve herhangi bir işgal sırasında kendi mülkü addedilmektedir. Padişahın vefatı hâlinde ise miras hukukuna göre emlak, evlâtlarına geçmekte yani yine hükümdar ailesinde kalmaktaydı. Nitekim İngilizlerin bilinçli bir politikayla mülk edindikleri Batı Anadolu'daki yeraltı ve yer üstü kaynakları bakımından gayet zengin ve verimli arazilerde, Sultan Abdülhamid'in çok sayıda çiftlik arazisini tapulu mülkü hâline getirmesi bu düşünceden kaynaklanmış olmalıdır. Dolayısıyla Bağdat, Musul, Halep, Kudüs ve Kıbrıs'taki emlakin de satın alınması hep aynı maksada dayanmaktadır.

Nitekim Bağdat - Basra - Şam otomobil işletme imtiyazı, Bağdat ve Musul petrolleri imtiyazı, Selanik Limanı'nın inşa ve işletme imtiyazı, Selanik ve Köstence körfeleriyle sair körfelerde vapur işletme imtiyazı, ayrıca devletin çeşitli yerlerindeki altın, demir, çinko, kömür, boyalı, borasit, mermer taşı madenleri vs. gibi madenlerin çıkartma ve işletme imtiyazları bu dönemde Hazine-i Hassa'nın sahip olduğu imtiyazlardan sadece birkaçıdır. Bütün bu işletme ve stratejik öneme sahip yerler padişahın şahsî mülkü hâline getirilerek padişahın saltanatı müddetince dış güçlerin tasallutundan kurtarılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı neticesinde padişahın kendi isteğiyle bu şahsi mülklерinin bir kısmı devletleştirilmiştir. Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sırasında ise başta Bağdat-Musul petrol yatakları olmak üzere kalan bütün şahsî emlaki tekrar devlet mülkü hâline getirilmiştir.

12.4. II. Meşrutiyet Döneminde Ekonomi

Osmanlı Devleti'nde 1908'de Meşrutiyetin ilanı liberal özlemlerle gerçekleştirilmiştir. Batı'da liberal düşünce uluslararasılaşma süreciyle uyum içerisinde gelişmiş, yüzyılların ortaya koyduğu toplumsal dönüşümlerin bir ürünü olarak belirmiştir. Oysa Osmanlı Devleti'nde liberalizm, okuryazar aydın kesimin Batı'dan esinlenerek benimsediği soyut bir kavramdan öteye geçmemiştir. Batı'ya özlem kısa sürede düşünme biçimlerine de yansımış, Batılılaşmak için liberalleşmek gerekliliği görülmüştür. Dolayısıyla Sultan II. Abdülhamid döneminin baskıcı şekilde algılanan yöntemleri muhaliflerini ortak liberal paydada birleştirmiştir. Kanun-ı Esasi'nin yürürlüğe konması, saltanatın mutlak yönetiminin sınırlanarak halkın egemenliğinin gündeme gelmesi ve Mebusan Meclisi'nin açılarak meşruti yeni bir ulusal kimliğin inşasına geçilmesi ana hedeflerdi. Müslüman, gayrimüslim tüm Osmanlılardan oluşan Osmanlı Milleti anlayışı bu düşüncenin ana fikrini oluşturuyordu. Osmanlılık ya da Osmanlıcılık devrinin ilk yıllarda Müslüman, gayrimüslim aydın kesimde yankı uyandırmakta gecikmedi. Böylece Osmanlı kimliği ortak paydayı oluşturdu ve 1908-1912 arası Osmanlı liberalizmi altın çağını yaşadı.

Tanzimat'tan itibaren Batı'nın himaye ve desteğiyle gayrimüslim bir burjuvazi sınıf oluşturulmaya çalışılmıştı. II. Meşrutiyet'le bu sınıf daha da güçlendi. Zira iktisadi liberalizm ticaret alanında zaten faaliyet gösteren gayrimüslimleri ve yabancıları daha da güçlü kılmış, geleneksel Osmanlı sanatkârı ve esnafı mülksüzleşmiş ve yokşullaşmıştır. Bir tür sosyal dayanışma örgütü olan loncaların II. Meşrutiyet'le birlikte kaldırılışı iktisadi liberalizme diğer

bir deyişle ticaret ve girişim özgürlüğüne ortam hazırlarken, usta-kalfa-çırak anlayışının ürünü dikey dayanışmasıyla varlığını sürdürəbilen Müslüman küçük üreticiye ölümcul darbe vurmuştur.

Ancak bu durum uzun sürmeyecektir. Siyasi cephede Yunanistan'ın Girit'i, Avusturya - Macaristan'ın Bosna Hersek'i ilhakı, Bulgaristan'ın bağımsızlık ilanı, Trablusgarp Savaşı ve Balkan Harbi'nin başlaması İttihatçıları kısa sürede düş kırıklığına uğrattı. İşte böyle bir ortamda II. Meşrutiyet'ten itibaren geri planda duran İttihat ve Terakki, Babıali Baskınıyla iktidara el koydu. Onlara göre ülkenin göz göre parçalanmasına seyirci kalınamazdı ve arka planda kalıp ülkeyi yönetmek artık anlamını yitirmiştir. Ordunun da desteğiyle bilfil iktidar olmak tek çözümüdü. Böylece Jön Türk devriminin liberal anlayışı bir kenara bırakılacak ve ülke bundan böyle otoriter yöntemlerle yönetilecekti. Neticede Balkan Harbi'yle birlikte yeni bir dönem başladı. İttihatçı yönetim II. Meşrutiyet'in ikinci beş yılina damgasını vurdu.

Bu yönetimin siyasi yönü bir tarafa bırakılırsa en bariz gözlendiği alanlardan biri iktisattır. Bu yıllarda iktisadi düşüncede köklü dönüşümler yaşandı. Bir yandan klasik iktisada olan inanç yitirilirken öte yandan kısa bir süre sonra başlayan Dünya Harbi zorunlulukları ülkeyi millî iktisada yönlendirdi. Osmanlı'nın sürekli toprak yitirişi ve iktisadın liberalleşerek dünya ekonomisiyle bütünleşmesi ülkede bölümüm ilişkilerini gayrimüslimlerin lehine dönüştürmüştü. Bu yeni dönem ise gayrimüslim burjuvazi sınıfına karşı millî burjuvazinin oluşturulmasının başlangıcına işaret etmekteydi.

12.5. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ekonomisi

İttihat ve Terakki, dört yıl süren I. Dünya Savaşı sırasında barış yıllarında gerçekleştiremediği bir dizi köklü dönüşümü hayatı geçirmeyi denemiştir. Savaşa girilir girilmez kapitülasyonlar kaldırıldı. Duyun-ı Umumiye'nin faaliyetleri askıya alındı. O güne dekin geniş ayrıcalıklarla donatılmış olan yabancı şirketler sıkı denetim altına alınıp bazıları millileştirildi. Savaşla birlikte İngiliz ve Fransızların Osmanlı topraklarındaki iktisadi varlığına önemli bir darbe indirildi. Ancak kapitülasyonların kaldırılışına beklenmedik bir biçimde ilk tepki müttefik Almanya'dan geldi.

Babıali, Balkan Savaşları'nda ve I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarda "tekâlif-i harbiyye" (harp vergileri) adıyla uyguladığı üreticinin malına el koyma girişiminin tarımsal üretimi büyük ölçüde düşürdüğünü görmüştü. "İktisat dışı" yöntemlerle ülke ihtiyacının giderilemeyeceğini anlayan İttihat ve Terakki, giderek pazar mekanizmasının özendirici yöntemlerine başvurmuş, ayrıca, malına dokunulmayacağına dair köylüye güvence vermiştir. Savaş döneminde üretim yapan yörenlerin birçoğu pazara açılmış, Osmanlı toprakları iktisaden bütünlüğe geçmişti. Yeni yapı ulusal pazarın oluşumunu sağlamış, İstanbul, İzmir gibi kentler Anadolu'yla olan iktisadi ilişkilerini pekiştirmişlerdi. Dış ticaret olanaklarının kısıtlanması Anadolu mahsulüne talebi artırmış, mal karşılığı ödenen para Anadolu'da servet sahibi bir çiftçi kitlesi oluşturmuştur, öte yandan, mahsulü pazara sevk eden Anadolu tüccarı tarımsal ürün fiyat artışlarından payına düşeni almış, kısa sürede, taşrada varlıklı bir esnaf - tüccar kesimi doğmaya başlamıştı. Anadolu'yla ticari ilişkiler kurulurken Müslüman - Türk tüccar

gözetilmişti. Diğer bir deyişle, o güne deðin gayrimüslim ve yabancı tüccarın elinde bulunan iç ticaret Müslüman - Türk ticaret erbabının denetimine verilmiş, yani millileştirilmişti. Böylece millî iktisatın gündeme getirdiği “millî tüccar” doğmaya, “millî ticaret” gerçekleşmeye başlamıştı.

Savaş enflasyonundan kazançlı çıkan bir diğer kesim örgütlü İstanbul esnafiydi. II. Meþrutiyet yıllarda esnaf cemiyetleriyle ticaret odalarının çíkarları sürekli çatışmış, İstanbul, İzmir, Samsun gibi liman kenti tüccarı; özellikle mavnacı, kayıkçı, arabacı ve hamal esnafının ücretleri belirleyen tekeli tutumundan yakıñarak Babiâli'nin kendi safında yer almasını beklemiþti. Ancak, Íttihat ve Terakki'nin esnaf cemiyetleriyle yakın ilişkisi ve İstanbul gibi kentlerde esnafın geleneksel etkinliği nedeniyle Babiâli esnaf örgütlerine pek iliþememiþti. II. Meþrutiyet'in ilk yıllarda liberal Selanik tüccarının destegiyle güçlenen Íttihat ve Terakki Cemiyeti, 1912 yılında Selanik'in yitirilmesi ve genel merkezin İstanbul'a nakliyle, önemli bir dönüşüm geçirmiþti. Cemiyet, İstanbul'a taþındıktan sonra gayrimüslim unsurunun ağırlığını koruduğu Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası ve onun taþradaki uzantılarıyla yakın ilişki kurmaktan kaçınmış, geleneksel Müslüman esnaf örgütlerine yaslanma geregi duymuþtu. 1913 sonrası siyasal gelişmelerin de katkısıyla Íttihat ve Terakki'nin milliyetçiliði benimseyiþi ve ulusal bilincin köklerini tarihte arayarak geleneksel esnaf örgütlerine yakınlık duyması, esnaf cemiyetlerinin tekrar ön plana çıkmasına imkân vermiþti.

I. Dünya Savaşı yıllarda Íttihat ve Terakki'nin güdümlendiði Esnaflar Cemiyeti ve ona baþlı esnaf örgütleri savaş enflasyonuna uyum sağlamakta gecikmemiþti. Özellikle savaş ortamında arz-talep dengeleri çökmüş piyasa işlerliğini yitirmiþti. Pazar ilişkilerine baþlı kalmak, vurgunculuþa çanak tutmak; karaborsaya yeþil ışık yakmak demekti. Kara Kemal Bey'in önderliğinde Heyet-i Mahsusâ-i Ticariyye aracılığıyla hemen hemen tüm piyasa denetim altına alındı. İstanbul'un iaþesini saglama işi Íttihat ve Terakki'nin mintika komitelerince yürütüldü. Müslüman esnafa hisse senedi devredilerek anonim şirketleri hızlı bir birikim sürecine girdiler. 1.5 milyon lira sermayeli Millî İktisat Bankası bu şirketlerin girişimi sonucu kuruldu. Heyeti Mahsusâ-i Ticariyye, Merkez ve Taþra İaþe Heyetleri, İaþe Umum Müdürlüğü, Men'i İhtikâr Heyeti, İaþe Meclisi, İktisadiyyat Meclisi, İaþe Nezareti devlet iktisadiyatının kurumsal yapılanmalarını oluþturdular.

Íttihat ve Terakki bununla da yetinmeyip kredi sorununa da el attı. Bir tür merkez bankası işlevi gören Osmanlı Bankası'nın yerini almak üzere Ítibar-1 Millî Bankasını kurdu. Taþrada da Müslüman - Türk eşrafını, millî banka kurmaya özendirdi.

Bununla birlikte I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı ekonomisine getirdiği yük, savaþan diğer ülke ekonomilerine göre çok daha aþırıdı. Savaş yıllarda, Osmanlı toplumunda gelir bölüşümü önemli dönüşümlere uğradı. Baþta memur, asker, emekli vb. sabit gelirli kesimler olmak üzere, toplumun geniş bir kesimi yoksullaþtı, mülksüzleşti. Buna karşın, pazara dönük üretimde bulunan orta ve büyük toprak sahibi, taþra tüccarı, Íttihat ve Terakki Cemiyeti'ne yakınlığıyla tanınan ve İstanbul'un iaþesini üstlenen örgütlü esnaf ve “harp zengini” diye adlandırılan spekülatif girişimleri sonucu kısa sürede servet birikimine giden savaþ tüccarı

1914-1918 döneminden kazançlı çıkan kesimleri oluşturdu, özellikle Batı Anadolu içedönük piyasadan ve parasallaşmadan büyük pay aldı.

Babîali savaş koşullarına uygun bir para ve maliye politikasını uygulamaya koyamamıştı. Spekülatif kazanç kapıları kapatılamamış, para arzındaki genişlemenin fiyatlara yansımıası önlenememişti. Hazine bonosu satışı ya da iç borçlanmayla tedavüldeki para miktarı sınırlanmak istenmişse de savaş giderlerinin zorunlu kıldığı sürekli para basma bunu olanaksız kılmıştı. Bu süreçte 1915'te üçüncü defa olarak Osmanlı maliyesinde kâğıt para basma teşebbüsü yaşanmış ve tedavüle iki tertip hâlinde yeni evrak-ı nakdiyyeler çıkarılmıştı. Temmuzda çıkarılan ilk tertibin tamamen altın olan karşılığı, Almanya ve Avusturya'dan temin edilip Duyûn-ı Umûmiyye'ye ödenmişti. Ekimdeki ikinci tertip ise Duyûn-ı Umûmiyye'ye yatırılan Alman hazine bonolarına karşılık olarak piyasaya sürülmüştü. Ancak, altın karşılığı olmayan ikinci tertip evrak-ı nakdiyyelerle altın arasındaki değer farkı çok geçmeden artmağa başladı. Bir zaman sonra madenî paraların tedavülden çekilmesiyle 1/4 ve 1/8 liralık kâğıt paralarla, yine Almanya'dan hazine bonosu karşılığında alınan borçla üçüncü tertip evrak-ı nakdiyyeler tedavüle çıkarıldı. O tarihe kadar hakikî değerleri ile îtibârî değerleri değişen bozuk paraların sıkıntısı giderek arttığından Nisan 1916'da çıkarılan **Tevhîd-i Meskükât Kanunu** ile bir altın lira, 100 kuruş kabul edilerek karışıklık giderilmeğe çalışıldı.

Olağanüstü savaş kazançları vergi tasarısı savaşın sonuna deðin Meclis'te gündeme alınmayı beklemiþti. Savaş yıllarında Babîali'nin fiyat politikası gelişigüzel bir görünüm arz etmişti. Deðiþik örgütlenme biçimleri denenmişse de halkın beslenme sorununa etkin bir çözüm getirilememiþti. Temel tüketim maddelerine narh konulmuş, fiyat denetimine gidilmiş, karneyle mal dağıtılmış, ancak artan hayat pahalılıðı ve oluşan ikili fiyat yapısı toplumsal refahı ve ekonomiyi giderek daha olumsuz yönde etkilemişti. Yıllık artış hızı yüzde 400'e ulaşan enflasyon geleneksel Osmanlı düzenini altüst etmiş, Osmanlı tarihinde o güne deðin görülmedik dönüşümlere yol açmıştı. Osmanlı toplumsal kuruluşunun belkemiðini oluþtururan sabit gelirli memur ve asker kesimi yıkıma uğrarken yeni bir 'orta sınıf' doğmuþtu.

I. Dünya Savaşı'nda yenik düþen Osmanlı Devleti'nde savaşın galiplerinin de baskısıyla ilk yapılan iş İttihat ve Terakki'nin yargılanması oldu. Cemiyet, siyasal nüfuzu kötüye kullanmakla ve haksız kazanç elde etmekle suçlandı. İttihat ve Terakki için on maddelik bir suç duyurusunda bulunuldu. Bunlardan sekizincisi İttihat ve Terakki'nin iktisadi faaliyetlerini içeriyordu. Burada spekülatif girişimlerle özel ve tüzel kişilerin zengin edildiği, ülke ekonomisinin çökertildiği iddia ediliyordu. Ertesi yıl Nisan 1919'da İttihatçılar bu kez Divan-ı Harb-i Örfi'de yargılardılar. Suçlama yine, vurgunculuðun artmasına ortam hazırlamalarıydı.

12.6. Millî Mücadele Döneminde Mali Durum

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra başlayan Mütareke döneminde Damat Ferit kabinesinin ilk yaptığı işlerden biri İttihat ve Terakki şirketlerine el koymaktı. Şirketlerin sermayeleri Hürriyet Fırkası erkânına dağıtıldı. İttihatçıların inşa ettikleri orta sınıfı çökertme girişimi Anadolu eşrafını kısa sürede Mustafa

Kemal Paşa önderliğindeki millî hareketin çevresinde birleştirdi. Müdafa-i Hukuk cemiyetleri Anadolu'da İttihatçılardan büyük destek aldı. İttihat ve Terakki kendisini feshetmiş, belli başlı liderleri yurt dışına kaçmıştı. Ancak maddi tabanı yok olmamıştı.

Mütarekeyle birlikte yeni İstanbul Hükümeti savaş yıllarında oluşan hayat pahalılığının önünü kesmek için bir dizi tedbir alarak iktisadi alanda müdahaleci devlet rolünü devam ettirdi. Gerçek ihtiyaçtan fazla olması ve karşılığının mevcut bulunmayışı gibi sebeplerle paranın sürekli olarak kıymetinin düşmesinin de pahalılıktaki payı büyütü. Paranın değer kaybetmesine karşı tüketim maddelerinin sürekli pirim yapması, tüccar olsun olmasın parası olan herkesi mala yatırıım yapmaya yöneltmişti. Dolayısıyla bu durum spekülasyonları arttırmış, piyasalardaki dengeleri bozarak karaborsa ve vurgunları çoğaltmıştı.

İstanbul hükümetleri de piyasadaki bu gidişi durdurmak ve yeniden istikrarı sağlamak için birtakım düzenlemelere gitmiş ve değişik girişimlerde bulunmuştur. İşte bu dönemde, ihracatı sınırlamak ve ithalatı teşvik etmek suretiyle tükenen stokları yenilemek, halkın zarurî ihtiyaçlarını karşılamak ve fiyat artışlarıyla mücadele etmek Osmanlı Devleti'nin iktisadi siyasetinin esasını teşkil etmiştir. Mütareke sonrası fiyat artışlarına karşı mücadelede ilk önemli adım, *İaşe Encümeni*'nin kurulmasıdır. İlk adım olarak savaşın sonuna doğru kurulmasına rağmen daha teşkilâtnı tamamlayamadan pek çok usulsüzlüklerle karışıp piyasaya yüksek oranlarda borçlanan ve bu kısa sürede bütçeye bir buçuk milyon liralık bir yük getiren İaşe Nezareti 20 Ocak 1919'da kaldırılmıştır. Onun yerine memleketin iaşeye ait ihtiyaçlarını temin için gereken tedbirleri almak, özellikle karaborsacılıkla mücadele etmek üzere Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bir İaşe Encümeni teşkil edilmiştir (19 Haziran 1919).

Mütareke Döneminde İaşe Encümeni'nin çalışmalarına başlamasından sonra İstanbul piyasasındaki fiyat artışlarına karşı ciddi uygulamalar yapıldığı görülmektedir. Bu dönemde pahalılığa karşı uygulanan birbirinden farklı fiyat politikaları gündeme gelmiştir.

Bunlardan biri zaruri ihtiyaç maddelerinin tavan fiyatlarının devletçe tespitiidir. İaşe Encümeni'nin bünyesinde kurulan **Mücadele-i İktisâdiye Kalemi** (Eylül 1919), Şehremaneti ile iş birliğine girmiş ve zorunlu ihtiyaç maddelerinin tavan fiyatları tespit edilip haftada bir gazetelerde yayınlanmıştır.

Perakende ve toptan satılan eşya ve gıda maddeleri üzerine fiyat etiketleri konma zorunluluğu bu dönemde getirilen bir uygulamadır. Başta gıda maddeleri olmak üzere bütün zorunlu ihtiyaç maddelerine etiket konması, çeşitli mağaza ve dükkânlarında satılan aynı cins maddelerin fiyatlarının birbirine yakın nispette bulunmasını ve fiyatların kontrolünün kolaylığını beraberinde getirmiştir.

Karaborsacıların cezalandırılmaları işlerinin daha sık tutulduğunu gösteren yeni bir uygulama başlatılmıştır. İaşe kararlarına aykırı davranışların mahkemelerini icra etmek üzere, Sultan Vahdeddin'in 23 Eylül 1919 tarihli iradesi ile İaşe Encümeni binasında Divân-ı Harb-i Örfî'nin teşkil edilmiştir. 20 Ekim 1919 tarihinde çalışmalarına başlayan Divân-ı Harb'de altı ay içinde toplam 1665 dava görüşülmüş ve bunlardan 1072'si hükme bağlanmıştır.

Halkın zaruri ihtiyaç mallarını ucuz satın alabilmesi maksadıyla İstanbul'un Çapa ve Beyoğlu semtlerinde devletin tahsis ettiği satış barakalarında Amerika Muâvenet Heyeti tarafından getirilen ithal malları herhangi bir kâr amacı güdülmemeksizin ucuz fiyatla satılmıştır. Bu uygulama ile piyasada rekabet ortamının oluşturulması ve fiyatların düşürülmesi hedeflenmiştir. Kısa bir süre sonra aynı amaçla Şehremâneti ve bir Fransız şirketinin iş birliğiyle yine İstanbul'un çeşitli semtlerinde Fransız satış barakaları açılmıştır.

İstanbul'un çeşitli semtlerinde faaliyet gösteren toplam altmış bir bakkal vasıtasyyla malın doğrudan toptancıdan uygun bir fiyatla temin edilmesi ve halka da aynı şekilde satılması için *numune bakkallar modeli* uygulamaya konmuştur. Amaç bir yandan toptancı ve perakendeci arasındaki aracılı kaldırmak, diğer yandan ise bakkalları kontrol altında tutarak karaborsacılık yapmalarına engel olmaktadır. Bununla beraber numune bakkalların uzun süreli faaliyet göstermesi mümkün olamamış İaşe Encümeni'nin 1 Haziran 1920 tarihinden itibaren geçerli olacak bir kararname ile kaldırılmış neticesinde bu uygulama durdurulmuştur.

Bazı zaruri tüketim malların fiyatlarının düşürülmesi için İaşe Encümeni ve Şehremînliği müşterek çalışmalar yaparak çeşitli kararnameler de çıkartılmışlardır. Meselâ çıkarılan bir kararname ile et fiyatlarının düşürülmesi, denetimin sağlanarak fiyatların kontrol altında tutulması ve vurgunculuğun önlenmesi için hayvan satışlarının cinslerine göre tayin edilen belirli gün ve yerlerde kurulan pazarlarda yapılmasına başlanmıştır.

Bir başka teşebbüs İaşe Mücadele-i İktisâdiye Müdürlüğü tarafından zahire ve sebze fiyatlarına tesir edebilmek için Şehremâneti'ne bir zahire borsası ile sebze halinin teşkilinin düşünülmüşdür. Fiyatlar karşısında tüketicinin bilinçlendirilmeye çalışıldığı da görülmektedir. Gıda maddelerinin fiyatları hususunda esnaftan şikayetçi olan halkın, bu şikayetlerini bildireceği kurum ve kuruluşlar resmî gazete aracılığıyla sık sık halka duyurulmaya başlanmıştır.

Mütareke döneminde uygulamaya konulan veya düşünce aşamasında kalan fiyat politikalarının sık sık hükümetin değiştiği, yabancı devletlerin işgali altındaki İstanbul'da başarılı olup sonuca ulaşması beklenemez. Zira incelenen dönemin sonunda Mondros Mütarekesi ile fiilen yıkılan ve toprakları işgal edilen Osmanlı Devleti, 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması ile hukuk yönünden de parçalanmış ve siyasi, ekonomik, mali, askerî alanlarda çok ağır yükümlülükler altına sokulmuştur. Ancak Mütareke döneminin itibaren başlayan işgallere karşı Anadolu'da yeni Türk Devletinin temelleri atılarak Kurtuluş Savaşı başlamış, kazanılan üstün başarıyla Sevr, hiçbir zaman uygulanamayarak bağımsız Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur. Bu süreçte II. Meşrutiyet'le yeşeren milliyetçilik, I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarının da yardımıyla İttihat ve Terakki'de Müslüman-Türk orta sınıf özlemini doğurmuştur. Bu dönüşümün somut sonucu, Dünya Savaşı'nın yitirilişi ertesi Anadolu'da Millî Mücadele'yi yürütecek kadroların ve ekonomik tabanın oluşumunu sağlamasıdır. Bundan böyle Osmanlı Devleti'nin bilinegelen askerî ve reaya toplumsal ayrimına yeni bir boyut geliyor; toplumsal tabakalaşma giderek orta katmanları ön plana çekken ulus-devleti belirliyordu.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde öğrencinin Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş sürecinde ekonomik gelişmeleri doğru tahlil edebilmesini sağlamak amacıyla genel bir mali tablo sergilenmiştir. Bunun için de Osmanlı'nın geri dönülmez mali çöküşe girdiği 18. yüzyılın ikinci yarısından 1923'e kadar uzanan süreçte yapılan iktisadi uygulamaları ve bunların sonuçları bir bütün olarak ele alınmıştır.

1920'lerde ortaya çıkan mali tablo Cumhuriyete geçişin son 10-20 senesinde uygulanan ekonomik uygulamaların sonucu değil, mali çöküşün başladığı süreçten 1923'e gelen önemli gelişmelerin neticesinde şekillenmiştir. Balkan Harbi, I. Dünya Savaşı ve ardından Millî Mücadele, Cumhuriyet Türkiyesi topraklarında büyük yıkıma neden olmuştur. Beşerî kaynaklar ve üretim kapasiteleri derin çöküntüye uğramış, diğer savaşan ülkeler 1920'li yıllarda savaşta yitirdiklerini geri kazanırken, Türkiye ekonomisi uzun yıllar 1912-1922 döneminin faturasını ödemek zorunda kalmıştır. Şevket Pamuk'un bulgularına göre geçim düzeyi göstergesi olan, kişi başına gelir ancak 1930'ların sonrasında 1914'ün düzeyine ulaşabilmiştir. Reel ücretler ise 1914 düzeyini 1950'lerde yakalayacaktır.

Diğer yandan Mütareke sonrası fiyat politikalarının bir kısmının genç Türkiye Cumhuriyeti'ne model teşkil ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Zaruri ihtiyaç mallarının fiyatlarının devlet tarafından tespiti, satılan mallar üzerine fiyat etiketlerinin konması, sebze ve meyve toptancı hallerinin açılması, zahire borsaları, fiyatların belediyelerce denetimi bu cumoledendir. Diğer taraftan bir dönem İstanbul belediyesi tarafından kurulan tanzim satış yerlerinde halka düşük fiyatla yurt dışından getirilen zaruri ihtiyaç mallarının satılması, rekabet ortamının mahallî yönetimce oluşturulmasından başka bir şey değildir. Halen devam eden Halk Ekmek Fabrikası ve büfeleri de aynı amaçla işletilmektedir.

Uygulamalar

Uygulama:

1. Arzu Terzi'nin, “**Osmanlı Devleti'nin Mütareke Dönemi Fiyat Politikaları**”, (*Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Esnaf ve Ticaret*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s. 161-194.) adlı çalışmasını okuyunuz.
2. Zafer Toprak'ın *Türkiye'de Millî İktisat 1908-1918* adlı kitabını inceleyiniz.

Kazanımlar

1. Mütareke döneminde Osmanlı Devleti'nin daha önce hiç uygulamadığı mali politikalar detaylarıyla öğrenilecektir.
2. II. Meşrutiyet sonrasında Osmanlı Maliyesinde oluşan Millî İktisat politikasının uygulanması ve bu amaçla oluşturulan şirketler detaylarıyla öğrenilecektir.

Uygulama Soruları

- 1)** II. Meşrutiyet Sonrası kurulan millî şirketleri tespit ediniz.
- 2)** Mütareke dönemi pahalılığın önünü alabilmek için İstanbul Hükümeti tarafından oluşturulan fiyat politikalarını tespit edip bir tablo hâlinde sıralayınız? Ne ölçüde başarılı olunmuştur? Tartışınız.

Bölüm Soruları

1) Osmanlı Devleti’nde dış ticarette, yed-i vahid, ihraç yasakları, tezkire isteme usulü hangi antlaşmayla ortadan kaldırılmıştır?

- a)** Balta Limanı Anlaşması
- b)** Londra Anlaşması
- c)** Paris Anlaşması
- d)** Küçük Kaynarca Anlaşması
- e)** Edirne Anlaşması

2) Osmanlı devletinde enflasyonun en fazla görüldüğü ve paranın ciddi oranda değer kaybederek fiyatların hızlı bir şekilde yükseldiği dönem aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** I. Abdülhamid
- b)** III. Selim
- c)** IV. Mustafa
- d)** II. Mahmut
- e)** Abdülmecid

3) Osmanlı Devleti’nin Tanzimat’tan sonra taşış uygulamasına son verdiği ve sikke reformu yaparak kuru sabitlediği tarih aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** 1838 Sikke Reformu
- b)** 1839 Sikke Reformu
- c)** 1844 Sikke Reformu
- d)** 1860 Sikke Reformu
- e)** 1922 Sikke Reformu

4) Osmanlı devletinde ilk defa siyasi ve idarî birtakım maksatlarla yabancıların eline geçmesine engel olmak için memleket genelindeki stratejik öneme sahip arazileri, işletmeleri ve yer altı kaynaklarını tapulu kişisel mülkü hâline getiren padişah aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** II. Mahmut
- b)** Abdülaziz
- c)** Mehmed Reşad
- d)** II. Abdülhamid
- e)** Kanuni Sultan Süleyman

5) Osmanlı Devleti’nde dış ticarette himayeci bir sistemle modern gümrük rejiminin esasını oluşturan anlayışa uygun olarak ihraç gümrüğü vergilerinin asgariye indirildiği, ithal gümrüğü vergilerinin ise arttırıldığı anlaşma aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Ayastefanos Anlaşması
- b)** Kanlıca Ticaret Anlaşması
- c)** Balta Limanı Antlaşması
- d)** Paris Antlaşması
- e)** Berlin Antlaşması

6) Tanzimat Fermanı’yla kaldırılan bütün örfî vergilerin yerine konan vergi aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Emlak Vergisi
- b)** Tekâlif-i Şer’iyye
- c)** An Cemaatin Vergi
- d)** Rüsum-ı Sitte
- e)** Avarız-hane

7) Tanzimat'tan sonra padişah ve hanedanın masrafları ile saray halkın maaşları, saray ve kasırların inşa, tamir ve onarım gibi her türlü ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulan hazinenin adı aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Hazine-i Amire
- b)** Birun Hazinesi
- c)** Enderun Hazinesi
- d)** Darphane Hazinesi
- e)** Hazine-i Hassa

8) Osmanlı Devleti ilk dış borçlanmasını hangi yıl ve siyasi ortamda yapmıştır?

- a)** 1848 Macar Mülteci sorununda
- b)** 1854- Kırım Savaşı sırasında
- c)** 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında
- d)** 1833 Kütahya Antlaşmasıyla
- e)** 1840 Londra Antlaşmasıyla

9) Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere ve sermayedarlara borçlarını düzenli bir şekilde ödeyebilmesi için 1881'de kurulan müessesenin adı aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** Hazine-i Hassa
- b)** Düyun-ı Umumiye İdaresi
- c)** Emlak-ı Hümayun İdaresi
- d)** Hazine-i Evrak
- e)** Mabeyn-ı Hümayun

10) II. Abdülhamid döneminde ülke sınırları içerisinde yer alan stratejik araziler, işletmeler, madenler, petrol alanları padişahın özel mülkü hâline getirilerek ..... dâhil edilmiştir.

Yukarıda boş bırakılan yere aşağıdakilerden hangisi gelmelidir.

- a)** Defter-i Hakani
- b)** Emlak-ı Hümâyûn
- c)** Emlak-ı Sadr-ı Ali
- d)** Tapu İdaresi
- e)** Defterhane-i Amire

11) İşgal dönemi İstanbul’unda gıda fiyatlarında ciddi artışlar meydana gelmiş; dönemin hükümetleri karaborsacılığı ortadan kaldırmak ve malın toptancıdan halka ulaşmasını sağlamak amacıyla birtakım tedbirlere başvurmuşlardır. Aşağıdakilerden hangisi bu tedbirlerden birisidir?

- a)** Men-i Müskirat Kanunu
- b)** İaşe Nezareti’nin kurulması
- c)** Numune Bakkallar Modeli
- d)** Teşvik-i Sanayi Kanunu
- e)** Düyun-ı Umumiye’nin lağvedilmesi

12) Millî iktisat kavramı ilk defa ne zaman ortaya atılmıştır?

- a)** I. Meşrutiyetin İlanında
- b)** İttihat ve Terakki Döneminde
- c)** 31 Mart Vakasında
- d)** II. Abdülhamid Döneminde
- e)** Duyun-ı Umumiye’nin Kurulmasında

13) Osmanlı Devleti’nde bir tür merkez bankası işlevi gören ve Osmanlı Bankası’nın yerini almak üzere kurulan banka aşağıdakilerden hangisidir?

- a)** İtibar-ı Millî Bankası
- b)** Dersaadet Bankası
- c)** Ziraat Bankası
- d)** Bank-ı Osmani
- e)** Emlak Bankası

14) Osmanlı ekonomisine uzun yıllar zarar veren ve devletin mali olarak zayıflamasına yol açan Kapitülasyonlar ilk defa ne zaman kaldırılmıştır?

- a)** I. Balkan Savaşı
- b)** II. Balkan Savaşı
- c)** Birinci Dünya Savaşı
- d)** Trablusgarp Savaşı
- e)** Sakarya Savaşı

15) Aşağıdakilerden hangisi Mütareke döneminde İstanbul hükümetlerinin pahalılığa karşı uyguladığı fiyat politikalarından biri değildir?

- a)** Amerikan- Fransız Satış Barakalarının Açılması
- b)** Numune Bakkallar Modelinin Uygulanışı
- c)** Zahire Borsası ve Sebze halinin açılması
- d)** Satılan gıda ve eşyalara fiyat etiketlerinin konması
- e)** Emlak ve Arazi vergilerinin yürürlüğe konması

Cevaplar

1) a, **2)** d, **3)** c, **4)** d, **5)** b, **6)** c, **7)** e, **8)** b, **9)** b, **10)** b, **11)** c, **12)** b, **13)** a, **14)** c, **15)** e

13. LOZAN ANTLAŞMASI VE TÜRKİYE'NİN SINIRLARI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1) Lozan Antlaşması**
- 2) Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Sınırları**
- 3) Türkiye'nin Doğu Sınırları (İran, Sovyetler Birliği, Gürcistan, Ermenistan)**
- 4) Türkiye'nin Güney Sınırları (Suriye, Irak)**
- 5) Türkiye'nin Batı Sınırları (Bulgaristan, Yunanistan)**

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** İtilaf güçlerini hangi olaylar Lozan barış masasına oturtmuştur?
- 2)** Türkiye Cumhuriyeti'nin İran ile mevcut sınırları hangi dönemlere kadar getirebilir?
- 3)** Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları Rusya ve Sovyetler Birliği açısından nasıl bir şekil almıştır?
- 4)** Lozan Barış Antlaşması, Türkiye'nin hangi sınırlarının belirlenmesinde etkin olmuştur?
- 5)** Türkiye - Yunanistan sınırlarını hangi antlaşma kesin olarak belirlemiştir?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
Lozan Konferansı	Lozan Antlaşması'nın taraflarını öğrenmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Lozan Antlaşması	Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları hakkında ilgi kurabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Türkiye Cumhuriyeti'nin Sınırları	Türkiye'nin Sovyetler Birliği ve daha sonra kurulacak olan Ermenistan ve Gürcistan sınırları arasındaki bağı kavrayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Türkiye Cumhuriyeti'nin Sınırları	İngiltere ile Türkiye arasında yaşanan Musul problemini anlayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
Türkiye Cumhuriyeti'nin Sınırları	Türkiye - Bulgaristan - Yunanistan sınırlarının dayandığı anlaşmaları bilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak

Anahtar Kavramlar

- Lozan Barış Görüşmeleri
- Lozan Antlaşması
- Moskova Antlaşması
- Gümrü Antlaşması
- Ankara Antlaşması
- Kasr-ı Şirin Antlaşması
- İstanbul Antlaşması
- İtilaf Devletleri
- İttifak Devletleri

Giriş

Anadolu Hareketi, İtilaf Güçlerine, özellikle Yunan ordusuna karşı var olma mücadeleleri şeklinde sürdürdüğü Millî Mücadele'yi başarılı bir şekilde tamamlamıştı. Bunun üzerine İtilaf Güçleri, TBMM Hükümeti'ne ateşkes ilanı ve barış görüşmelerinin başlaması için bir teklifte bulunmuştur. Bu teklifin ardından 3 Ekim 1922'de Mudanya'da ateşkes müzakereleri başlamıştır. Zaman zaman kesilme noktasına gelen Mudanya'daki görüşmeler, bir hafta sonra ateşkes antlaşmasıyla sonuçlanmıştır (11 Ekim 1922). Bu antlaşma TBMM Hükümeti için önemli bir siyasi başarı olmuştur. Ayrıca nihayi ve kalıcı bir barış antlaşmasının önünü açmıştır. Barış antlaşması müzakerelerinin ve konferansın ne zaman ve nerede yapılacağı hususunda taraflar kendi görüşlerini kabul ettirmek istemişlerdir. TBMM Hükümeti müzakerelerin İzmir'de yapılması yönünde tavır almıştı. Ancak konferansın İsviçre'nin Lozan şehrinde yapılması karara bağlanmıştır.

Bu karar İtilaf Devletleri'nce İstanbul Hükümeti'ne de bildirilmiş ve görüşmelere davet edilmiştir. Millî Mücadele boyunca Anadolu Hareketi'ne karşı tavır alan İstanbul Hükümeti davete olumlu yaklaşmıştır. İtilaf Devletleri'nin amacı, TBMM Hükümeti ile İstanbul arasında çatışma ortamı hazırlamaktı. Nitekim Lozan'daki görüşmelere İstanbul Hükümeti'nin de çağrılmasına, TBMM Hükümeti sert tepki göstermiştir. TBMM, İstanbul Hükümeti'nin müzakerelere katılımını kabul etmemiştir. Üstelik diğer bölümde işlendiği üzere, bu olaylar dizisi sultanatın kaldırılmasına ve dolayısıyla İstanbul Hükümeti'nin meşruiyetini kaybetmesine neden olmuştur. TBMM'de verilen bir tasarı ile 1 Kasım 1922'de sultanat kaldırılmıştır. Böylece Lozan Konferansına sadece TBMM Hükümeti temsilcilerinin katılmışının önü açılmıştır.

Lozan görüşmeleri ile ilgili olarak Ankara'nın gündemini belirleyen ve tartışmalara neden olan bir başka konu daha vardı. O da görüşmelerde TBMM heyetinin başkanlığını kimin yapacağı idi. Mustafa Kemal Paşa, Mudanya'da ateşkes görüşmelerini yürüten İsmet Paşa'yı heyet başkanlığı için uygun görmüştür. TBMM Hükümeti, barış görüşmelerini yürütecek heyete 14 maddelik bir talimatname vererek, Türk tarafının savunacağı tezi/politikayı belirlemiştir. Bu tez şu şekilde idi:

- **Türkiye'nin Sınırları**

✓ **Doğu Sınırı:** Bu sınırın belirlenmesinde Sovyetler Birliği ile varılan antlaşmalar temel alınacaktı. Kesinlikle Ermenilere taviz verilmeyecek veya bir Ermeni bölgesi oluşturma hususu konferansta gündeme gelmeyecekti. Aksi takdirde müzakerelere son verilecekti.

✓ **Irak Sınırı:** Mondros Mütarakesi imzalandığı andaki Osmanlı Devleti'nin sınırları dikkate alınacaktı. Bu noktada Süleymaniye, Kerkük ve Musul sancaklarının Türkiye'ye geri verilmesi istenecekti. Konferansta başka bir durum ortaya çıkarsa hükümetten talimat alınacaktı.

✓ **Suriye Sınırı:** Fransızlarla varılan Ankara Anlaşması çerçevesinde halledilecekti ve bu sınırda bazı avantajlar sağlayacak düzeltmelerin yapılmasına çalışılacaktı.

✓ **Adalar:** Ege ve Akdeniz'de bulunan Anadolu'ya yakın adaların Türkiye'ye verilmesi sağlanacaktı.

✓ **Trakya Sınırı:** 1914 tarihindeki Osmanlı Devleti'nin sınırının kabul ettirilmesine çalışılacaktı. Batı Trakya'da Misak-1 Millî esasları çerçevesinde halk oylaması (plebisit) yapılmalıdır.

✓ **Marmara Boğazları:** Boğazlarda ve Gelibolu yarımadasında yabancı asker bulundurulmasına karşı çıkılacaktı.

✓ **Kapitülasyonlar:** Barış görüşmelerinin kesilmesiyle sonuçlansa dahi kapitülasyonların devamı kesinlikle reddedilecekti.

✓ **Azınlıklar:** Nüfus mübadelesi yöntemi azınlıklar probleminin çözümünde temel yöntem olacaktı.

✓ **Borçlar:** Duyun-1 Umumiye (Borçlar İdaresi) kaldırılacak ve borçların Osmanlı Devleti'nden ayrılan ülkeler arasında eşit paylaştırılması sağlanacaktı. Türkiye'ye devredilecek Osmanlı borçları, Yunanistan'dan alınacak savaş tazminatına karşılık silinecekti.

- **Diğer Konular**

- ✓ Türk ordu ve donanmasında kısıntı yapılması kabul edilmeyecekti.
- ✓ Türkiye'de faaliyetleri bulunan yabancı kuruluşlar, Türk kanunlarına tabi tutulacaktı.
- ✓ Türkiye'den ayrılan ülkeler için takip edilecek politikada Misak-1 Millî temel alınacaktır.
- ✓ Cemaatlerin ve İslam vakıflarının hukukunda eski anlaşmalar geçerli olacaktır.

13.1. Lozan Konferansı

13.1.1. Müzakerelerin Başlaması

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan Konferansının ilk görüşmelerine Türkiye, İngiltere, Fransa İtalya, Japonya temsilcileri ile ABD'nin Roma Büyükelçisi katılmıştır. Kendileri ile ilgili hususların ortaya çıkması durumunda Romanya, Bulgaristan, Sırp-Hırvat-Sloven Devleti, Yunanistan ve Rusya temsilcileri görüşmelere katılabilsecekti. İlk önce askerî, ekonomi ve azınlıklar-hukuk komisyonları oluşturulmuştur. Türk delegasyonun komisyon başkanlıklarından birini üstlenmek istemesi kabul görmemiştir. İtilaf Güçlerinin takındığı bu tavır, Lozan Konferansında olumsuz havanın oluşmasına neden olmuştur. Görüşmelerde anlaşmazlıklar, Musul ve Boğazlar meselesinde İngilizlerle, Kapitülasyonlar, Kabotaj (deniz ticareti) konularında Fransız ve İtalyanlarla ve savaş tazminatı, nüfus mübadelesi hususlarında Yunanlarla yaşanmıştır. Ancak İtilaf Güçlerinin görüşmelerde, TBMM Hükümeti'nin Millî Mücadeledeki başarısını yok sayarcasına Sevr Antlaşması'nı temel alması, anlaşmazlığın temel noktası olmuştur. Türk Heyeti ise Mondros Mütarekesi ve Sevr Anlaşması'nı değil Mudanya Mütarekesi'nin belirleyici olmasını istemiştir. Her iki tarafın görüşlerinde ısrar etmesi üzerine 4 Şubat 1923'te bir antlaşma imzalanmadan müzakereler kesilmiştir.

İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti ile Lozan Konferansı'nın ikinci aşaması 23 Nisan 1923'te yeniden başlamıştır. Oluşturulan komisyonların başkanlıklarına yine İngiltere, Fransa ve İtalya'nın temsilcileri getirilmiştir. Bu konferansta daha çok Musul Vilayetinin durumu, Osmanlı Devleti'nin borçları, kapitülasyonlar, azınlıklar, savaş tazminatı ve işgal altındaki Türk topraklarının boşaltılması konuları üzerinde durulmuştur. Çok zor ve tartışmalı geçen müzakereler, 24 Temmuz 1923 tarihinde Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Lozan Antlaşması II. TBMM tarafından 23 Ağustos 1923'te onaylanmıştır. Bu antlaşma 5 bölüm ve 143 maddeden oluşmuştur. Bu bölümde sınırlar ile ilgili daha geniş bilgi verilecektir. Ancak Lozan Barış Antlaşması sonucu oluşan bazı hususları aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- ✓ **Kapitülasyonlar:** Kapitülasyonlar Lozan Antlaşmasıyla kaldırılmıştır. Sadece gerekli şartların tamamlamasına kadar ticari kapitülasyonların 5 yıl fiilen devamı yönünde karar alınmıştır.
- ✓ **Borçlar:** Osmanlı Devleti'nin borçları, Türkiye ve Osmanlı topraklarından kopan ve yeni kurulan devletler tarafından ödenecekti. Türkiye, muhatap devletle yapacağı ikili görüşmelerle borçlarının ödeme şeklini belirleyecekti. Türkiye 1933 yılında ödenmeye başladığı borçlarını, ancak 1954'te bitirebilmiştir.
- ✓ **Azınlıklar:** Lozan Antlaşması azınlıkları sadece Türk vatandaşı olan gayrimüslimlerle sınırlandırılmıştır. Böylece azınlık tanımı din esaslı olarak tarif edilmiş ve belirlenmiştir. Yine azınlık hukuku Türk vatandaşlığının sahip olduğu haklarla sınırlanmışlardır. Diğer taraftan Türk heyeti Rum Patrikhanesi'nin Türkiye dışına çıkarılmasını istemektedir. Ancak siyasal niteliği ve yönetim yetkilerinden yoksun bırakılması ve sadece dini kurum sayılması şartıyla İstanbul'da kalmasına karar verilmiştir.

✓ **Mübadele:** Lozan Konferansı'nda Türkiyeli Rumlarla ilgili ayrı bir düzenleme yapılmıştır. Yunanistan'da yaşayan Türklerle, Türkiye'de yaşayan Rumlar mübadele kapsamına alınarak, yer değiştirmeleri hükme bağlanmıştır. Ancak bazı bölgeler için mübadele uygulanmamıştır. Etablı (yerleşmiş) sayılan İstanbul'daki Rumlar ile Batı Trakya'daki Türkler bu mübadeleden hariç tutulmuştur.

✓ **Savaş Tazminatı:** Görüşmelerde İtilaf Devletleri, Türk Devleti'nden savaş tazminatı istemiştir. Türk tarafı ise Yunan ordusunun neden olduğu yıkımdan dolayı tazminat talebinde bulunmuş ve İtilaf Güçlerinin isteğini reddetmiştir. Sonuçta Yunanlı delegelerin karşı çıkışmasına rağmen Edirne'ye yakın Karaağaç ve çevresi Yunanistan tarafından Türkiye'ye savaş tazminatı olarak verilmiştir.

✓ **İstanbul ve Boğazların Boşaltılması:** Boğazların statüsü Lozan Antlaşması ile aynı gün imzalanan Boğazlar Mukavelesi ile belirlenmiştir. Lozan Antlaşması ilgili devletlerin parlamentoları tarafından kabul edildikten sonra, İtilaf Güçleri İstanbul ve Boğazlarda işgal ettikleri topraklardan ayrılacaktır. Ayrıca yine aynı gün imzalanan İngiltere, Fransa ve İtalya ordularınca İşgal Edilen Türkiye Arazisinin Tahliyesine Dair Protokol ve Beyanname ile İtilaf Güçlerinin İstanbul'u tahliyesi ve şartları belirlenmiştir. İstanbul'un kurtuluşu bahsinde işleneceği üzere İstanbul'daki işgal 6 Ekim 1923 itibarıyla son bulmuştur.

Diger taraftan Lozan Antlaşması Türkiye ile İtilaf Devletleri arasındaki bütün sorunları çözüme kavuşturamamış, hatta antlaşma ile hükme bağlanan bazı hususlar uygulamada başarısız olduğundan tekrar görüşülmek zorunda kalınmıştır. Bu sorunlar Türkiye Cumhuriyetini uzun yıllar meşgul etmiştir. Bu çerçevede Osmanlı Borçları, İngiltere ile Musul, Yunanistan ile Ege adaları, Ortodoks Patrikanesi'nin statüsü ve nüfus değişimi (Mübadele), Fransa ile Hatay'ın statüsü, azınlıklar ve yabancı okullar sorunlarını sıralamak mümkündür. Bu tür sorunların hallinde ikili ilişkiler, yani Türkiye ile taraf ülke arasında çözüme kavuşturulması ilkesi benimsenmiştir.

Lozan Antlaşması, Türkiye Devleti'nin iktisadi, siyasi ve askerî açıdan bağımsızlığının nişanesi, adeta ulusal ve uluslararası anlamda bir kuruluş belgesi/esası olmuştur. Ayrıca İtilaf Devletleri'nin Türk toprakları üzerindeki amaçlarını engellenmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının uluslararası bir antlaşma ile tanınmasını sağlamıştır.

13.2. Uluslararası Antlaşmalar Çerçeveinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Sınırları ve Oluşum Süreçleri

Türkiye sınırlarını bir taraftan topraklarını miras aldığı Osmanlı Devleti'nden kalan antlaşmalara dayandırmış ve İran sınırı 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması, Bulgaristan sınırı 1913 İstanbul ve 1915 Osmanlı-Bulgar sınır antlaşmaları çerçevesinde belirlenmiştir. Diğer taraftan Suriye, Irak, Yunanistan ve Kafkasya sınırlarını meşru müdafaa hakkını kullanarak zorla, mücadele ile elde ettiği başarıya paralel olarak uluslararası antlaşmalarla kesinleştirmiştir. Daha doğrusu bu sınırlar güçle, savaşla elde edilebilen sınırları ihtiva etmiştir. Dolayısıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının büyük bir kısmı meşru müdafaya dayanarak çizilmiştir.

Ayrıca sınırların belirlenmesinde tarihi ve geçmiş dönem antlaşmalarından doğan haklar göz önüne alındıysa da Türklerin bulunduğu bölgeler mümkün mertebe sınırlar dâhilinde tutulmak istenmiştir. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında kaybedilen topraklardan gelen göçlerle Anadolu, diğer Osmanlı coğrafyalarına göre daha fazla Türk unsuru barındırır hâle gelmiştir.

Düzen taraftan sınırların temel belirleyicisi Misak-ı Millî belgesidir. Bu belge Anadolu Hareketi'nin çabaları sonucu toplanan ve 1920'de (Ocak-Mart) faaliyet sürdürən son Osmanlı Parlamentosu (Meclis-i Mebusan) tarafından kabul edilmiştir. Misak-ı Millî hemen hemen bugünkü Türkiye'nin sınırlarını belirlemiştir. Yukarıda ifade edilen ölçütler ve tarihi süreçler çerçevesinde Türkiye'nin sınırlarını aşağıda inceleneciktir.

13.2.1. Türkiye'nin Doğu Sınırları

13.2.1.1. Türkiye-İran Sınırı:

Tarihçesi oldukça eski olan Türk-İran sınırı Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal eden sınırlardandır ve IV. Murat döneminde imzalanan 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla belirlenmiştir. Gerçi bu antlaşma Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi'ne kadar uzanan sınırlarını içine alan bir şekilde düzenlenmiş ise de 20. yüzyılda Irak Devleti'nin kurulmasından sonra bugünkü İran-Irak sınırını da belirleyerek geçerliliğini sürdürmüştür. Bu antlaşmanın belirlediği sınır, mücadeleler sonunda ulaşılan statüko üzerine oturmuştur. Ancak belirlenen bu sınır antlaşması problemler taşımaktadır. Zira antlaşmadaki sınır hattı bazen yer isimleriyle, bazen aşiretlerin yaşam alanları dikkate alınarak çizilmiştir. Sınırda bu belirsizlikler ve İran-Osmanlı rekabeti hudutlardaki istikrarı bozmuştur. Buna rağmen bu iki devlet arasındaki ilişkiler, sınır sorunları uzun süre bu antlaşma çerçevesinde çözülmemiştir. Nitekim 1746, 1823 ve 1847 sınırları Kasr-ı Şirin Antlaşması temelinde belirlenmiştir.

Yine Rusya ve İngiltere'nin tanıklığında, sınırın kesin olarak belirlenmesi için Osmanlı Devleti ve İran arasında yapılan 1913 İstanbul Antlaşması da 1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması'nı esas almıştır. Lozan Antlaşması'nın 16. maddesinin 2. fıkrasıyla da 1639'da tespit edilen sınırın aynen kalacağına atıf yapılmıştır.

Ancak bu sınırın kesin olarak belirlenmesi 1932'de olmuştur. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Türk-İran sınırındaki aşiret reislerinin çıkardığı ve Haziran 1930'da başlayan bir isyan ile uğraşmak zorunda kalmıştı. Ağrı - Hakkâri çizgisinde gelişen bu isyan karşısında Türk ordusu, güneye hareket eden isyancıları kısa bir sürede bozguna uğratmıştır. Kuzeye doğru hareket eden isyancılar ise Türk ordusu ile mücadeleye girişmeyerek İran sınırları içinde kalan Küçük Ağrı bölgesine çekilmişlerdi. Bunun üzerine Türk birlikleri Küçük Ağrı'ya girmiş ve isyanı tamamen bastırılmıştır. Bu yüzden Türk-İran hududunun tam güvenliğinin sağlanması için iki devlet arasında 23 Ocak 1932'de bir sınır antlaşması yapılmıştır. Bu anlaşmaya göre İran Küçük Ağrı'yı Türkiye'ye, Türkiye de Baçirk ve Kotur çevresindeki bazı yerleri İran'a terk etmiştir. Böylece bugünkü Türkiye-İran sınırı kesin olarak belirlenmiştir.

13.2.1.2. Türkiye-Sovyet Birliği (Gürcistan, Ermenistan) Sınırı:

Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetlerle ilgili sınırı, uzun bir tarihe dayanan Osmanlı-Rus ilişkilerinin devamı şeklindedir. Ruslar Kafkasya'ya inerek Osmanlı Devleti ve İran'la komşu olduktan sonra toprak kazançlarını daima Osmanlı Devleti ve İran aleyhinde geliştirmiştir. Özellikle Osmanlı Devleti, 93 Harbi'nin (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi) sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'yla çoğunluğu Türk ve Müslüman olan Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u kaybetmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nin Rus sınırlarındaki toprak kayıpları en üst noktaya ulaşmıştır.

Rusya 20. yüzyılın başında I. Dünya Savaşı ile bu toprak kazançlarına yenilerini ekleme fırsatı yakalamış, Rus orduları Erzurum, Bitlis, Trabzon şehirlerini işgal etmiştir. Ancak Rusya'da yaşanan komünist ihtilal Rus ordularını duraksatmıştır. Bu gelişme üzerine 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesini imzalayan Rus ordusu Osmanlı topraklarında işgal ettikleri bölgelerden çekilmişlerdir. Diğer taraftan çekilen Rus birliklerinin birçok şehrin yönetimini Ermenilere bırakması karışıklıklara neden olmuş ve Türk nüfus katliamlara maruz kalmıştır. Bu yüzden Türk kuvvetleri Erzincan Mütarekesi şartlarına rağmen ileri harekâta geçmeye mecbur kalmıştır. Savaştan çekilme kararı alan ve güneyini güvenli hâle getirmek isteyen Ruslar, 3 Mart 1918'de Osmanlı Devleti ile Brest-Litovsk Antlaşması'ni imzayarak 93 Harbinde aldıkları Kars, Ardahan, Artvin ve Batum'u Osmanlı Devleti'ne terk etmiştir. Rus ordularının geri çekilmesinden sonra Türk ordusu Bakü dahil güneybatı Kafkasya'yı kontrol altına almıştır.

Ancak I. Dünya Savaşı'ndan mağlup çıkan Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi şartları gereği Kafkasya'yı boşaltmıştır. Böylece Türk ordusu Kafkasya'da I. Dünya Savaşı öncesindeki sınırlara çekilmiştir. Diğer taraftan Mondros Mütarekesi altı Türk ilini Ermeni bölgesi olarak ilan etmişti. Bu bölgelerdeki Türk ahali Ermeni tedhişi ile karşı karşıya kalmıştı. Ermenilere karşı kendilerini savunmak zorunda kalan Türk ahali, 5 Kasım 1918'de Kars İslam Şurası adıyla geçici yerel bir hükümet kurmuş, Ardahan, Batum, Artvin de bu yapıya katılmıştır. Ancak Aralık 1918'de bölgenin denetiminde önemli bir yeri olan Batum'un İngilizler tarafından işgal edilmesi, Ermenilere ve Gürcülere serbest hareket imkânı kazandırmıştır. Nitekim Osmanlı Devleti'nin silah bırakması nedeniyle destekten yoksun kalan Kars, Ermeniler tarafından 12 Nisan 1919'da işgal edilmiştir.

Daha sonra Kafkasya'da oluşan boşluktan yararlanan ve Avrupalı büyük devletlerin desteğini alan Ermeniler, Ermeni Devleti'ni Mayıs 1919'da kurmuşlardır. Bu durum bölgedeki Türk'lere karşı zulmü artırılmıştır. Bu gelişmeleri kabul etmeyerek 28 Eylül 1920'de harekete geçen TBMM'ye bağlı Türk ordusu Kars üzerine yürümüş, Kars ve Arpaçay şehirlerinden sonra 2 Aralık'ta Gümrü şehrini ele geçirmiştir. Bu gelişme karşısında Ermeni Devleti ateşkes istemiş ve 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmada tespit edilen sınır, daha sonra 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları ile onaylanan Türk - Sovyet sınırını oluşturmuştur.

Diğer taraftan yine Rus ihtilali sonrası kurulan Gürcistan, Brest-Litovsk Antlaşması hükümlerine aykırı olarak, Temmuz 1921'de İngilizlerin terk ettiği Batum'u işgal etmiştir. Bu işgale Sovyetler Birliği ses çıkarmamıştır. Misak-ı Millî sınırları içinde yer alan bu şehrin Gürcülerin eline geçmesi, Moskova ile iyi ilişkiler geliştirmek isteyen TBMM Hükümetince başlangıçta sorun oluşturmamıştır. Ancak Kafkasya'yı bolşevikleştirmek adına Sovyet Birliği ordularının 16 Mart 1921'de Gürcistan topraklarına girmesi üzerine, TBMM Hükümeti harekete geçirmiştir. Gelişmeleri yakından takip eden TBMM Hükümeti, 22 Şubat 1921'de Gürcistan'a bir ultimatom vererek Ardahan ve Artvin'in tahliyesini istemiştir. TBMM Hükümeti'nin teklifini Gürcistan'ın kabul etmemesinin ardından Türk ordusu 23 Şubat'ta Ardahan'a ve daha sonra Artvin ve Batum'a girmiştir. Türk ordusunun bu ileri hareketi ve I. İnönü galibiyeti Moskova'da Sovyet yetkililerle görüşmelerde bulunan Türk heyetinin elini kuvvetlendirmiştir. 16 Mart 1921'de Moskova Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Gümrü Antlaşması ile belirlenen sınır temel alınmış ve küçük düzeltmeler yapılmıştır. Ancak TBMM, Sovyet Birliği ile ilişkileri geliştirmek için Batum ve çevresini Gürcistan'a bırakmıştır. Batum muhtar bir bölge hâline getirilmiştir.

Moskova Antlaşması ile Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile sınırı çizilmiş, uluslararası anlamda tanınan Misak-ı Millî'nin tarif ettiği Türk toprakları kabul edilmiştir. Bu antlaşmayla Türkiye-Sovyetler Birliği sınırı Karadeniz kıyısında Sarp'tan başlayan Artvin, Ardahan, Kars, Arpaçay, Aras Nehri boyunca uzanarak İran hattındaki Sederek'de sona ermektedir. Sovyetler Birliğine dâhil olan Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'la birlikte Türk tarafı Sakarya Savaşı sonrası Kars'ta tekrar masaya oturmuş ve Moskova Antlaşması çerçevesinde Kars Antlaşmasına 13 Ekim 1921'de imza atmıştır.

13.2.2. Türkiye'nin Güney Sınırları

13.2.2.1. Türkiye-Suriye Sınırı

Türkiye Cumhuriyeti'nin güney sınırlarının belirlenmesi, Fransa ve İngiltere'nin Orta Doğu paylaşımı ile doğrudan ilişkilidir. Zira I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'nin parçalanma planlarına Orta Doğu da dâhil edilmiştir. Orta Doğu'nun paylaşımı İngiltere ve Fransa arasında olsa da Şerif Hüseyin de etkin olmaya çalışmıştır. Zira 1915'te İngilizler Lübnan dışında bütün Arabistan, Suriye ve Irak'ta bağımsız bir Arap devleti kurulması şartıyla Şerif Hüseyin'in desteğini almışlardır. Bu yüzden İngilizler yeni oluşacak durumda Araplara dikkate almak zorundaydılar. Ancak bu destekten ve gelişmeden sonradan haberdar edilen Fransızlar gelinen durumdan hoşnut değildi. Orta Doğu'nun yeniden şekillenmişinde söz sahibi olmak istiyorlardı. Bu noktada Fransa'yı temsilen Georges Picot ve İngiltere adına Mark Sykes'in yürüttüğü görüşmeler sonucu 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması imzalandı. Bu antlaşmaya göre Suriye kıyı şeridinden Adana ve Mersin'e kadar olan bölge Fransızlara ve Basra-Bağdat arasındaki bölge İngilizlere bırakılmıştı. Aslında bu paylaşım İngiltere ile Şerif Hüseyin arasında yapılan antlaşmaya da ters düşmekte idi.

Ancak I. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından yeni bir statüko doğmuştur. Rusya'nın savaştan çekilmesiyle birlikte İngiltere, Fransa ve ABD savaş sonrası görüşmelerde en çok söz sahibi ülkeler olmuştur. Bununla birlikte Irak, Suriye, Arabistan bölgesinde elde ettiği

başarılarla Orta Doğu'da tek etkin güç hâline gelen İngilizler, bu bölgede çıkarlarını geliştirmek için Sykes-Picot Antlaşması'nın gözden geçirilmesini arzulamışlardır. Zira bu antlaşmaya göre Adana, Mersin, Antep, Urfa, Musul Vilayeti ve Suriye bölgesi Fransızlara bırakılmıştı. Ancak I. Dünya Savaşı'nın sonunda bu bölgeler İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Fransızlar özellikle Suriye'den vaz geçmek istemiyorlardı. İngilizlerin bu isteğine başlangıçta şiddetle karşı çıkmış ve her iki taraf arasında çetin müzakereler yaşanmıştır. Nihayet İngilizler ve Fransızlar 15 Eylül 1919'da İngiliz-Fransız Mukavelesini imzalayarak bölgedeki hâkimiyet alanlarını belirlemişlerdir. Buna göre Suriye bölgesi ile birlikte Adana, Maraş, Antep, Kilis, Urfa Fransızlara bırakılmıştır. Bu bölgelerdeki İngiliz kuvvetleri yerlerini Fransız askerlerine terk etmişlerdir. Bu gelişme TBMM Hükümeti'nin bu bölgelerde Fransa ile mücadeleisinin yolunu açmıştır. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa, 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında yapılan San Remo Konferansı'nda ABD'nin katılmamasından yararlanmıştır. Bu konferansta Wilson İlkeleri'ne aykırı olmasına rağmen Suriye ve Lübnan Fransız manda, Irak, Ürdün ve Filistin İngiliz manda yönetimine verilmiştir.

Fransızların Adana, Maraş, Antep, Kilis, Urfa şehirlerini işgal etmesi, bölge halkı tarafından hoş karşılanmamıştı. Halkın bu tepkisi Fransızları güç duruma düşürmüştür. Zira işgal kuvvetleri arasındaki Ermeni askerlerinin taşkınlıkları millî direnişin kuvvet kazanmasına, Fransız güçlerinin bazı şehirleri terk etmesine neden olmuştur. Hatta bu direniş Fransızları TBMM ile diyaloga yönelmiştir. Ancak bu girişim başlangıçta Anadolu Hareketi'nin eğilimini öğrenmek şeklinde olmuştur. Asıl diyalog girişimi Anadolu Hareketi'nin doğuda Ermeni güçlerini mağlup ederek 2-3 Kasım 1920'de Gümrü Antlaşması'ni imzalaması sonrasında denk gelmekteydi. Bu gelişme üzerine Fransızlar Ankara'ya eski bir bakan olan Franklin Bouillon'u göndermiştir. Yine de Fransızların TBMM Hükümeti ile bir antlaşma yapabilmesi, Türkiye'nin doğu sınırlarının bir bölümünü belirleyen Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından ve Anadolu Hareketi'nin Sakarya'da Yunanları yenerek gücünü göstermesinden sonra mümkün olabilmıştır.

Fransızların TBMM Hükümeti'nin Sakarya Savaşı'ndaki gücünü görmesi ve Anadolu Hareketi'nin güneydeki kuvvetlerini bir an önce batı cephesine kaydırarak bütün dikkatini Yunan güçleri üzerine yığmak istemesi antlaşmanın imzalanmasında etkili olmuştur. İki taraf arasında 20 Ekim 1921'de 13 maddelik Ankara Antlaşması imzalanmıştır. İlk defa İtilaf Devletleri'nden biriyle yapılan bu antlaşmanın önemli maddeleri şunlardı:

- ✓ Her iki tarafın kuvvetleri 8. maddede belirlenen sınır çizgisinin geçeceği yerlerin gerisine çekilecekti (3.madde).
- ✓ İskenderun bölgesinde özel bir idare tesis edilecekti. Bu özel bölgede Türkçe resmî dil niteliğinde olacaktır (7.madde).
- ✓ Sınır çizgisi İskenderun Körfezi üzerinde Payas'ın güneyinden başlayarak Meydan-ı Ekbez'e, oradan Marsuva mevkiiini Suriye'ye, Karnaba mevkii ile Kilisehrini Türkiye'ye bırakarak Çobanbey istasyonuna ulaşacaktır. Daha sonra Bağdat demiryolunu takip edecekti. Demiryolu Nusaybin ile Cizre arasındaki yolu takip ederek Cizre'de Dicle Nehri'ne varacaktı. Nusaybin ve Cizre yolu Türkiye'de kalacaktı (8.madde).

- ✓ Caber Kalesi, Türk toprağı sayılmıştı. Bu kalede Türk askerleri bulunacak ve Türk bayrağı çekilecekti (9.madde).
- ✓ Pozantı - Nusaybin arasındaki demiryolu hattının imtiyazı Fransızlara bırakılacaktı (10.madde).

Bu antlaşma Lozan'daki konferanslar esnasında da Türkiye - Fransa ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Ancak Fransız ve Türk delegeleri arasında Ankara Antlaşması'nın Lozan Antlaşması metnine dahil edilmesi etrafında, Türkiye-Suriye sınırı üzerine tartışma yaşanmıştır. İkinci Lozan görüşmelerinde Fransızların, Lozan Antlaşması'nın kabul edildikten sonra Ankara Antlaşması'nı onaylayan bir belgeyi sunmayı teklif etmesi üzerine, Türk heyeti Ankara Antlaşması'nın tamamının Lozan Antlaşması metnine konması fikrinden vazgeçmiştir. Nitekim vaat edilen bu belgeyi Lozan Antlaşması'nın imzalandığı gün (24 Temmuz 1923) Fransız delegeler Türk heyetine sunmuştur. Diğer taraftan Ankara Antlaşması'nın sadece 8. Maddesi, Lozan Antlaşması'nın metnine girmiştir. Böylece Ankara Antlaşması ile belirlenen sınır Türkiye - Suriye sınırı olarak tasdik edilmiştir. Fakat güney sınırındaki belirsizlik Hatay ve Musul sorunu ile devam edecektir.

13.2.2.1.1. Hatay Sorunu ÇerçeveSinde Suriye Sınırının Son Halini Alması

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere TBMM Hükümeti, Fransızlarla 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzayarak, Hatay hariç Suriye sınırını belirlemiştir. Ancak bu antlaşmanın 7. maddesiyle İskenderun sancağına özel bir statü kazandırılmıştır. Bu statü Lozan Antlaşması sonrası Türk heyetine sunulan belge ile tekrarlanmıştır. Diğer taraftan Fransızlar, Suriye Manda idaresini Halep, Şam, Lübnan ve Lazkiye devletleri şeklinde dört bölge olarak örgütlenmişlerdi. 1925'te Halep ve Şam bölgelerini birleştiren Fransızlar, İskenderun Sancağını da bu idareye bağlamışlardır. Bununla birlikte İskenderun'un özel statüsü devam etmekteydi. 1936'da Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermesiyle Hatay sorununda yeni bir safhaya gelinmiştir. Zira 1921 Ankara Antlaşması'nın ihlali olarak gören Türkiye, İskenderun sancağıının bağımsız Suriye'ye bırakılmasını kabul etmemiştir. Bu yüzden Türkiye 9 Ekim 1936'da Fransa'ya bir nota vermiştir. Bunun üzerine Fransız hükümeti karşı bir nota ile Ankara Antlaşması'nın 7. maddesindeki imtiyazların devam edeceğini, ancak Suriye'ye bağımsızlık verileceğini ilan etmiştir. Hatay sorununun başından itibaren girişimlerini diplomatik sahada yoğunlaştırarak Türklerin haklarını korumaya çalışan Türkiye ise problemi Milletler Cemiyeti'ne kadar yansımıştır. 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti'nden Türkiye Cumhuriyetine önemli haklar tanıyan İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasası çıkartılmış ve İskenderun sancağıının ayrı varlığı kurulmuştur.

Ardından bölgede seçimlere gidilmesi kararı alınmıştır. Ancak bu seçimler esnasında antlaşmaya aykırı olarak Türkiye dışlanmak istenmiştir. Ayrıca Suriye'den İskenderun'a birçok göçmenin geçmesi sorunu alevlendirmiştir, huzursuzluk ve asayıssızlık ortaya çıkmıştır. Bu sırada Hatay'daki Fransız Polisi ile Türkiye taraftarı göstericiler arasında çatışmalar yaşanmıştır. Gelişmeler üzerine Türk Devleti, Fransa ve Milletler Cemiyeti'ni sert bir şekilde uyarmış ve sınıra önemli miktarda askerî kuvvet kaydırmıştır. Her iki ülkenin uyarısı üzerine

Milletler Cemiyeti Komisyonu bölgeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Fransızlar bu gelişme üzerine ve kıta Avrupa'sında Almanya'ya karşı girişikleri mücadelenin etkisiyle Türk yetkililerle tekrar bir araya gelmişlerdir. 3 Temmuz 1938'de İskenderun sancığının statüsünün korunması ve bu statünün her iki ülke askeri tarafından sağlanması hususunda Ankara'da yeni bir dostluk antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre 4 Temmuz 1938'de Türk ordusu İskenderun'a girmiş ve Hatay sorununda önemli bir noktaya gelinmiştir. Daha sonra seçimler sonucu Hatay Parlamentosu oluşmuştur. 2 Eylül 1938'de resmî adı Hatay olan bir devlet kurulmuş ve 7 Eylül'de yeni devletin anayasası kabul edilmiştir. Bu devlet Türkiye ile birleşme arzusunda olmasına rağmen 1937 antlaşması gereğince Fransa'nın olurunu alması gerekiyordu. Türkiye ve Fransa ile yapılan görüşmeler sonucu 23 Haziran 1939'da Türk Devleti'nin Suriye'nin bağımsızlığını ve bütünlüğünü tanımışı şartıyla bir antlaşma imzalanmıştır. Böylece Hatay'ın Türkiye'ye katılması yolunda bir engel ortadan kalkmıştır. 29 Haziran 1939'de toplanan Hatay Cumhuriyeti Meclisinin Türkiye Cumhuriyetine katılma kararı almasıyla Türkiye'nin Suriye sınırı kesin olarak belirlenmiştir.

13.2.2.2. Türkiye - Irak Sınırı

Bu sınır çizgisi büyük ölçüde Musul Vilayetinin statüsünün ne olacağına dair tartışmalar üzerine oturmuştur. 1916 Sykes-Picot Antlaşması'na göre Musul hariç Irak İngilizlerin payına düşmüştü. İngilizler I. Dünya Savaşı esnasında İtilaf Güçleri adına Irak üzerine askerî hareket yürütmüştür. 11 Mart 1917'de Bağdat'ın ele geçirilmesinden sonra İngiliz birlikleri Musul üzerine yürümüştür. Ancak 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'nin Mondros Mütarekesi'ni imzalamasına ve bütün askerî hareketliliğin durdurulması zorunluluğuna rağmen İngilizler Musul'u işgal etmişlerdir (8 Kasım 1918). Bu işgal Lozan Antlaşması sırasında İngilizlerin elini kuvvetlendirecektir.

Diğer taraftan İngilizlerin Irak'ı işgal etmesi ve ardından bir işgal yönetimini kurması yukarıda ifade ettiğimiz üzere 1916 Sykes-Picot Antlaşması'nın yeniden gözden geçirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu noktada İngilizlerle Fransızlar Orta Doğu'nun haritasının yeniden belirlenmesi için bir kez daha masaya oturmuşlardır. Sonuçta Irak'ın tümü İngilizlerin nüfuz bölgesi olarak tespit edilmiştir. Böylece TBMM Hükümeti'nin Musul dâhil Irak'taki muhatabı İngiltere olmuştur. Ancak Musul sorunu Türk-Fransız ilişkileri gibi olumlu gelişmemiştir. Zira Musul sorunu, Lozan Konferansı sürecinde halledilemeyen, sonraya bırakılan konuların başında gelmiştir. Lozan Konferanslarında Türkiye-Irak sınırı en tartışmalı konu idi ve kesin bir sonuca varılamamıştı. Konferans esnasında Türk ve İngiliz taraftarları kendi taleplerini öne sürmüştür. Türk heyeti Misak-ı Millî'ye uygun hareket ederek, etnik ve coğrafi olarak Musul bölgesinin bir bütün olduğu, Musul'un Mondros Mütarekesi Antlaşması sonrasında haksız şekilde işgal edildiği üzerinde durmuştur. Ancak İngilizler Musul şehrinin terk etmeyeceklerini ilan etmişlerdir. İsmet Paşa'nın başkanlığındaki Türk heyeti ise Musul'un geri verilmesi hususunda diretmışlardır. Bu tartışmalar Birinci Lozan Konferansı'nın 4 Şubat 1923'te kesintiye uğramasına neden olan konulardan biriydi. 23 Nisan 1923'te başlayan ikinci görüşmeler 24 Temmuz 1923'te bir barış antlaşması ile sonuçlanmasına rağmen Musul sorunu yine halledilememiş, Lozan Antlaşması sonrasında bırakılmıştır. Buna göre Musul sorununu Lozan sonrasında İngiltere ve Türkiye kendi aralarında 9 ay içinde çözeceklerdi. Aksi hâlde

sorun Milletler Cemiyeti'ne aktarılacaktı. Yine bu antlaşamaya göre her iki ülkenin bulundukları mevkiden ileriye hareket etmesi yasaklanmıştı. Fakat İngilizler Süleymaniye'yi bombalayarak şehri işgal etmişlerdir. Hatta bu oldu-bitti'yi Ekim 1924'te Hakkâri'de gerçekleştirmek istemişler, ancak gösterilen tepkiler sonucu bu emellerinde başarılı olamamışlardır.

Diger taraftan Lozan Antlaşması'nın öngördüğü üzere Musul meselesinin halli için İstanbul'da 19 Mayıs 1924'te Haliç Konferansı düzenlenmiştir. Bu konferans İngilizlerin Hakkâri'nin bir kısmını da istemesi üzerine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Lozan Antlaşması hükümleri gereğince problem Milletler Cemiyetine aksettirilmiştir. İngiltere, Milletler Cemiyeti'nden Türk - İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu mevcut sınırın Türkiye - Irak hududu olması şeklindeki amacını çıkartmayı başarmıştır. İngiltere'nin petrol yatakları nedeniyle Musul bölgesinden vazgeçmemesi, İtalya ve Fransa'nın İngilizlerin yanında yer alması Milletler Cemiyetine üye olmayan Türkiye'nin etkisiz kalmasına neden olmuştur. Çikan bu kararı Türkiye kabul etmemiştir. Hatta 1924-1926 yılı okul atlaslarında Bağdat'a kadar uzanan bölgeyi Türk sınırları içerisinde göstererek davasından vazgeçmediğini göstermiştir. Zaten Milletler Cemiyeti'nin aldığı karar tavsiye niteliği taşımakta idi. Ancak problemin askıda kalması her iki taraf için de sorun çıkarabilirdi. Ayrıca Türkiye'nin doğusunda meydana gelen isyan, İngiltere'nin tavizsiz tavrı ve Türkiye'nin dış destek bulamaması üzerine, İngilizlerin yeni müzakere teklifini Türk Devleti kabul etmiştir. Ankara'da yapılan müzakereler sonucu, Milletler Cemiyeti'nin tavsiye ettiği sınır üzerinde 5 Haziran 1926'da anlaşma sağlanmıştır. Brüksel Hattı şeklinde adlandırılan ve görüşmeler esnasında geçici olan bu hat Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edilmiştir. Böylece Musul, Türkiye'nin sınırları dışında kalmıştır. Antlaşmaya göre Irak sınırı; Habur Çayı'nın Dicle Nehrine ulaştığı yerden başlayarak Hazil ve Habur Çaylarını takip edip Çukurca'nın güneyinden geçmekte ve Tehup, Gare, Oramar dağlarını takip ederek Şemdinan Suyu'dan sonra İran sınırındaki Kelşin'de son bulmaktadır.

13.2.3. Türkiye'nin Batı Sınırları (Trakya Sınırı)

13.2.3.1. Türkiye-Bulgaristan Sınırı:

20. yüzyılın hemen başında Osmanlı Devleti'nin sınırlarındaki en önemli değişiklikler Balkanlarda olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhakı, Bulgaristan Devleti'nin kurulması ve I. Balkan Savaşı sonrasında Edirne dâhil Doğu Trakya'dan çekilmek zorunda kalınması sonucu Osmanlı Devleti'nin Rumeli sınırları Midye-Enez hattı olmuştur. I. Balkan Savaşı sonunda kaybedilen toprakları Yunanistan, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan aralarında paylaşmıştır. Bu toprakların kaybı 30 Mayıs 1913'te Londra Antlaşmayla Osmanlı Devleti tarafından da kabullenilmiştir. Buna göre Selanik, Güney Makedonya ve Girit Yunanistan'a, Kuzey ve Orta Makedonya Sırbistan'a, İşkodra Karadağ'a, Trakya, Edirne, Dedeağac Bulgaristan'a bırakılmıştır. Ancak Yunanistan, Sırbistan ve Romanya'nın fazla toprak elde ettiğini düşündükleri Bulgaristan'a saldırması, Osmanlı Devleti'ne Balkanlardaki sınırlarında değişiklik yapma fırsatı vermiştir. Balkan devletlerinin aralarındaki mücadele üzerine Osmanlı ordusu harekete geçerek

Edirne'yi geri almıştır. II. Balkan Savaşı olarak nitelenen savaşın sonrasında 29 Eylül 1913'te İstanbul'da Bulgaristan ile yapılan antlaşma sonucu Edirne ve Dedeağac (şehir merkezi hariç) Kuleli Burgaz'dan Mustafa Paşa'ya kadar demiryolu Osmanlı Devleti'ne bırakılmıştır(İstanbul Antlaşması).

Düger taraftan İttifak Devletlerinin Bulgaristan'ın I. Dünya Savaşı'nda kendi yanlarında yer almasını istemeleriyle bu sınırda yeni bir değişiklik meydana gelmiştir. Zira İttifak Devletlerinin kesintisiz kara bağlantısı Bulgaristan sayesinde gerçekleştirilebilirdi. Bulgaristan, İttifak Güçleri yanında savaşa girmesini, Osmanlı-Bulgar sınırında kendi lehine bir düzenleme yapılmasına bağlamıştı. Bunun üzerine 6 Eylül 1915'te Bulgaristan lehine sınır düzenlemesi yapılmış ve Meriç Nehri sınır kabil edilerek Karaağaç, Dimetoka Bulgaristan'a terk edilmiştir. I. Dünya Savaşı'nda mağlup olan ve 27 Kasım 1919'da Neuilly Barış Antlaşması'nı imzalayan Bulgaristan, Batı Trakya'dan çekilmiş ve bölgeyi müttefiklere bırakmıştır. Müttefiklerin izniyle Mayıs 1920'de Batı Trakya'yı, Temmuz 1920'de ise Sinekli'ye kadar Doğu Trakya'yı Yunanlılar işgal etmiştir. Sevr Antlaşması da bu bölgeyi Yunanistan'a vermişti. Lozan Antlaşması esnasında ise aşağıda Türkiye-Yunanistan sınır münasebetleri ile dephinileceği üzere Türk-Bulgar sınırı 1913 İstanbul Antlaşması ve 1919 Neuilly Antlaşması esasları çerçevesinde çizilmiştir.

13.2.3.2. Türkiye-Yunanistan Sınırı

19. yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nin bir parçası olmasına rağmen 1830'da bağımsızlığını kazanan Yunanistan, bu tarihten itibaren Avrupa'nın büyük devletleri sayesinde Türk toprakları üzerinde genişlemesini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sonunda oluşan ortam Türk toprakları aleyhinde genişlemesini en üst noktaya çıkarma fırsatı vermiştir. Böylece Yunanistan Avrupa'nın büyük devletlerinin desteğiyle İzmir'e asker çıkararak Batı Anadolu'yu kendi topraklarına katmaya çalışmıştır. Ancak Yunan ordusu doğu ve güneyindeki düşmanlarını mağlup ederek Yunan cephesi üzerine yüklenen TBMM ordusu önünde tutunamamış ve Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştı. Bu gelişme üzerine İtilaf Devletleri, Doğu Trakya ve Boğazların barış antlaşmasının imzalanmasından sonra terk edileceğini belirten bir nota ile TBMM Hükümeti'nden askerî hareketlerini durdurmasını talep etmiştir. Türk tarafı da Trakya bölgesinde 1914 sınırlarına çekilmesi koşuluyla Mudanya'da ateşkes görüşmelerine başlanılabileceğini bildirmiştir. Mudanya görüşmeleri 11 Ekim 1922'de anlaşma ile sonuçlanmıştır. Böylece Türk - Yunan savaşı son bulmuştur. Antlaşma hükümlerine göre Yunan güçleri Doğu Trakya'yı boşaltarak Meriç Nehrinin batı kıyısına çekilecekti. Boşaltılan bu bölge Türk'lere terk edilmiş ve 25 Kasım 1922'de Edirne Türk yönetimine geçmiştir. İstanbul ve Boğazlara dair görüşmeler barış antlaşması sonrasında bırakılmıştır. Mudanya Mütarekesi bir ateşkes anlaşması olmasına karşın, Türkiye, Doğu Trakya'daki egemenliğini savaşmadan kabul ettirerek, mütareke sonrası gelişmelerdeki hâkimiyetini göstermiştir.

Birinci Lozan Konferansı'nda, Trakya'da Eylül 1913 İstanbul Antlaşması ile belirlenen sınırları elde etmeye çalışan Türk Heyeti, yukarıda ifade edildiği üzere 1915'te Bulgaristan'a terk edilen bölgeyi geri almak istemiştir. Ancak konferansa katılan devletler Türkiye'nin bu isteğini kabul etmemiştir. Özellikle İtilaf Devletleri ve Balkan Devletleri

bu istege karşı çıkmışlardır. Bu devletlerin temsilcileri, Meriç'in batı kısmındaki bölgelerin 1919 Neuilly Antlaşmasıyla Bulgaristan tarafından İtilaf Devletleri'ne terk edildiği tezini öne sürmüştür. İkinci Lozan müzakerelerinde Türk heyeti 1913 sınırı üzerindeki ısrarından vazgeçmiştir. Buna mukabil sınırın Meriç'in doğusu yerine, nehrin talveg hattından geçmesi fikrini kabul ettirmiş, Meriç'in sularından faydalansmasını sağlamıştır. Ayrıca savaş tazminatı olarak Meriç'in batısında Karaağaç kasabası ile Bosna köyü ve civarının Türkiye'ye verilmesini kabul ettirmiştir.

Lozan Antlaşması ve yeni sınırlar için şu kanaati belirtmek mümkündür: Yeni Türk devletinin kurulması ve sınırlarının belirlenmesinde izlenen yol, hâkimiyetin kâğıt üzerinde kaldığı devlet sınırlarının muhafaza edilmesi anlayışına dayanan Osmanlı yaklaşımı yerine, yer altı ve yer üstü kaynak ve unsurlarıyla bir bütün oluşturan coğrafyanın devletin egemenliğini ve sınırlarını oluşturması gerektiği anlayışıdır. Bu düşüncenin görüşmelerde takip edilen politika sayesinde büyük ölçüde hayata geçirilmesi mümkün olabilmiştir.

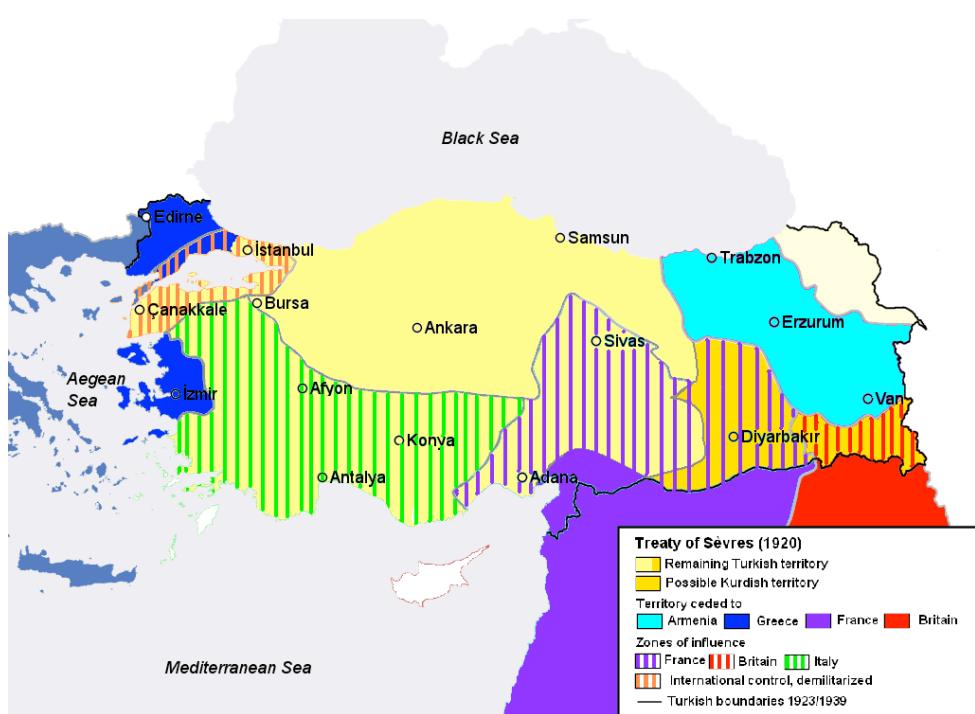
Lozan Antlaşması bağlamında Türkiye'nin sınırlarıyla ilgili son durum aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Irak Sınırı: Lozan görüşmelerinin kesintiye uğramasına neden olan Türkiye-Irak sınırı Lozan Müzakerelerinde çözüme ulaştırılamamıştır. Türk tarafı Misak-ı Millî esasları üzerinden hareket ederek Musul Vilayeti'nin Türkiye'de kalması talebinde ısrarcı olmuştur. Diğer taraftan zengin petrol kaynaklarına sahip olan bu bölgeden İngiltere vazgeçmemiştir. Bu yüzden müzakereler sırasında çözüme kavuşturulamamıştır. Lozan Antlaşması Irak sınırı için Türkiye ile İngiltere'nin kendi aralarında çözmesi noktasında dokuz ay süre belirlemiştir ve çözüme kavuşturulamaması hâlinde ise Milletler Cemiyeti'nde görüşülmemesini karara bağlamıştır.

Suriye Sınırı: Bu sınırın tespitinde Fransa ile TBMM Hükümeti arasında imzalanan 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması'ndaki esaslar kabul edilmiştir. Ayrıca Hatay'a özel bir statü tayin edilmiştir.

Trakya Sınırı: Meriç nehri sınır tespit edilmiş, savaş tazminatı olarak Doğu Trakya'daki Karaağaç Türkiye'ye bırakılmıştır. Adalar Denizi'ndeki (Ege Denizi) İmroz, Bozcaada ve Tavşan adaları hariç diğer adalar Yunanistan'a bırakılmıştır. Ancak Yunanistan Midilli, Sakız ve Sisam gibi adalarda asker ve silah bulunduramayacaktı.

Boğazlar: Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya, Rusya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan temsilcilerinin bulunacağı bir uluslararası komisyon tarafından yönetilecek olan boğazlarda, bu komisyon başkanlığını bir Türk yapacaktı. Boğazların her iki tarafı silahsız bölge hâline getirilecekti.

Sevr Antlaşması'na Göre Türkiye

Lozan Antlaşması Sonrası Türkiye

Uygulamalar

- 1)** Lozan Barış Görüşmelerinin nedenlerini öğrenme
- 2)** Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları arasındaki bağı kurma
- 3)** Osmanlı-İran ile Türkiye-İran sınırını karşılaştırabilme
- 4)** Musul sorununda İngilizlerin geri adım atmamasının nedenlerini anlama
- 5)** Türkiye-Bulgaristan sınırının oluşmasındaki gerekçeleri görebilme
- 6)** Türkiye-Suriye sınırının son şeklini Lozan Antlaşması sonrası almasının nedenlerini kavrayabilme

Uygulama Soruları

- 1)** Lozan Barış görüşmelerine hangi ülkeler katılmıştır? Araştırınız.
- 2)** Lozan Barış görüşmelerinde Ermenilere dair bir hususun gündeme gelmemesi sebebi nedir? İnceleyin ve tartışınız.
- 3)** Türkiye - Gürcistan ve Türkiye - Ermenistan sınırının oluşumunda neden Sovyetler Birliği belirleyici olmuştur? İnceleyiniz.
- 4)** Kurtuluş Savaşı sonucunda Türk Devleti'ne hangi bölge tazminat olarak verilmiştir? Araştırınız.
- 5)** Mondros Mütarekesi imzalandığı esnada Irak bölgesinde İngiliz ordularının ulaştığı en son nokta neresi idi? Araştırınız ve tartışınız.
- 6)** I. Dünya Savaşı sonrasında Irak ve Suriye için İngiltere ile Fransa arasında neden yeniden antlaşmalar imzalanmıştır? İnceleyiniz.
- 7)** Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası anlamda kendisini kabul etiren Lozan Antlaşması'nı imzalaması hangi sonuçları ortaya çıkarmıştır? Tartışınız

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde öncelikle TBMM Hükümeti'nin, İtilaf güçleri ve Yunanistan ile yaptığı var olma mücadelesi ve başarısı ortaya konmaya çalışılmıştır. Nitekim bu mücadele ve başarının TBMM Hükümeti'ni nihai barış masasına çağrımasına imkân sağladığı unutulmamalıdır. Ancak bu barış görüşmeleri tarafların kendi politikaları / tezlerini kesin bir şekilde savunması nedeniyle problemlı devam etmiştir. Bu meyanda barış görüşmeleri bir ara kesilmiş, ancak ikinci görüşmelerden sonra nihayi antlaşma imzalanabilmiştir.

Lozan Antlaşması, Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası dünyadaki konumunu ortaya koyduğu, Osmanlı Devleti'nden kalan sorunları halletmeye çalıştığı gibi komşuları ile olan sınırlarını belirlemiştir. Ancak bu sınırlar, sadece Lozan Antlaşması çerçevesinde değil daha önce yapılan antlaşmalar dayanmıştır. TBMM Hükümeti ilk sınır antlaşmalarını doğuda Sovyetler Birliği (dolayısıyla Ermenistan, Gürcistan) yapmıştır. Daha sonra Fransa ile yapmıştır. Bununla birlikte Anadolu'da Yunan ordusunun mağlup olmasıyla Türkiye'nin sınırlarının çizilmesi kesinleşmiştir. Bu son çizimin temel belirleyicisi Misak-ı Millî idi ve TBMM Hükümeti meşru müdafaa hakkına dayanarak savaşla, mücadele ile elde edilmiştir.

Türkiye doğuda Gürcistan ve Ermenistan'ın Moskova'nın etkisine girmesiyle Sovyetler Birliği, uzun yıllar öncesine dayanan Kasr-ı Şirin Antlaşması'yla İran sınırdaş olmuştur. Batı'da Bulgaristan ve Yunanistan ile komşuluğu devam etmiştir. Ancak güneyde Irak ve Suriye ile sınırlar çizilmesine rağmen, gerçekle komşuları uzak devletler idi. Zira Suriye mandasını üstlenen Fransa ve Irak mandasını üzerine alan İngiltere, Türkiye'nin asıl komşuları hâline gelmiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı tarihtir?
- a) 3 Ekim 1922
  - b) 11 Ekim 1922
  - c) 3 Ekim 1923
  - d) 11 Ekim 1923
  - e) 1 Kasım 1922
- 2) Aşağıdaki isimlerden hangisi Mudanya Ateşkes Antlaşması'nda Türk heyetini temsil etmiştir?
- a) Mustafa Kemal Paşa
  - b) Rauf Bey
  - c) İsmet Paşa
  - d) Yusuf Kemal Bey
  - e) Kazım Karabekir
- 3) Aşağıdakilerden hangisi Birinci Lozan Barış Görüşmeleri'nin başladığı tarihtir?
- a) 20 Kasım 1922
  - b) 24 Temmuz 1923
  - c) 23 Ağustos 1923
  - d) 23 Nisan 1923
  - e) 6 Kasım 1923

4) Sykes-Picot Antlaşması aşağıdaki hangi ülkeler arasında imzalanmıştır?

- a)** Fransa - İtalya
- b)** İngiltere - Rusya
- c)** ABD - İngiltere
- d)** Fransa - İngiltere
- e)** Fransa - Rusya

5) TBMM Hükümeti ile Fransa arasındaki Ankara Antlaşması hangi tarihte imzalanmıştır?

- a)** 15 Eylül 1919
- b)** 26 Nisan 1920
- c)** 16 Mayıs 1916
- d)** 13 Ekim 1921
- e)** 20 Ekim 1921

6) TBMM Hükümeti ile Fransa arasında imzalanan Ankara Antlaşması sonucu hangi sancak Fransız bölgesinde kalmıştır?

- a)** Batum
- b)** Hatay
- c)** Kars
- d)** Artvin
- e)** Ardahan

7) Birinci Dünya Savaşı sonunda İran ile Türkiye arasında bir sınır antlaşması yapılmış mıdır?

8) Rusya'daki Bolşevik ihtilali Osmanlı-Rus ilişkilerini nasıl etkilemiştir?

9) 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması Türkiye Cumhuriyeti'nin hangi sınırlarının belirlenmesini sağlamıştır?

10) Suriye ve Irak manda yönetimlerini hangi ülkeler üstlenmiştir?

Cevaplar

- 1) b, 2) c, 3) a, 4) d, 5) e, 6)**

Bölüm Kaynakçası

Bilsel, Cemil, *Lozan*, İstanbul, 1933.

Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara, 2014.

Kodal, Tahir, "Lozan Antlaşması ve Türk Kamuoyu", *ATAM Dergisi*, 2013,

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar ve Belgeler, Ankara, 1972.

Sancaktar, Fatih Mehmet, "Türkiye'nin Sınırlarını Belirleyen Antlaşmalar", *Sosyoloji Yıllığı 15 (Sosyoloji ve Coğrafya)*, Hazırlayanlar, Ertan Eğribel, Ufuk Özcan, Kızıl Elma Yay., İstanbul, 2006, s.673-687.

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, Ankara, 1983.

Şimşir, Bilâl N., "Atatürk'ün Yabancı Devlet Adamlarıyla Görüşmeleri. Yedi Belge (1930-1937)", *Belleten*, Cilt XLV, Sayı 177, s.199-200.

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Yazarlar: Azmi Süslü, Cezmi Eraslan vd., ATAM, 2000.

Uluerler, Sıtkı, *Osmanlı-İran Sınır Tespiti Tartışmalarında Kotur'un Yeri (1849-1852)*, *Turkish Studies*. 10/5, s.329-356.

Yetmişinci Yılında Lozan Barış Antlaşması Uluslararası Semineri, Ed. Mehmet Aközer, İnönü Vakfı, 1994.

14. II. TBMM'NİN OLUŞUMU VE CUMHURİYETİN İLANI

Bu Bölümde Neler Öğreneceğiz?

- 1)** Nisan 1923 Seçimleri ve Siyasi Oluşumlar
- 2)** İstanbul'un Kurtuluşu
- 3)** Ankara'nın Başkent Olması
- 4)** Cumhuriyetin İlanı

Bölüm Hakkında İlgi Oluşturan Sorular

- 1)** Neden Ankara başkent ilan edilmiştir?
- 2)** İttihatçılar 1923 seçimlerine katılmışlar mıdır?
- 3)** Cumhuriyetin ilanı, muhalefetin doğuşunun nedeni olarak gösterilebilir mi?
- 5)** İstanbul'un işgalden kurtulmasında hangi kurum ve kişiler görev almışlardır?

Bölümde Hedeflenen Kazanımlar ve Kazanım Yöntemleri

Konu	Kazanım	Kazanımın nasıl elde edileceği veya geliştirileceği
1923 Seçimleri	1923 seçimlerinde hangi siyasi oluşumların bulunduğu ortaya koyabilmek	Okuyarak, tartışmalara katılmak
1923 Seçimleri	1923 Seçimlerinde Müdafa-i Hukuk I. Grubun siyasi programını otaya koyabilmek	Okuyarak, tartışmalara katılmak
Cumhuriyetin İlanı	Cumhuriyetin ilanının nasıl geliştiğini öğrenebilmek	Okuyarak, tartışmalara katılmak
Ankara'nın Başkent İlan Edilmesi	Ankaranın başkent ilan edilmesinin oluşturduğu sonuçları kavrayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak
II. TBMM Dönemi	II. TBMM'nin Türk tarihindeki yerini anlayabilmek	Okuyarak, fikir yürüterek, tartışmalara katılmak

Anahtar Kavramlar

- 1923 Seçimleri
- İstanbul'un Kurtuluşu
- İttihat ve Terakki Cemiyeti
- Müdafaa-i Hukuk I. Grup
- Müdafaa-i Hukuk II. Grup
- Cumhuriyetin İlanı
- Ankara'nın Başkent Olması
- Halk Fırkası
- 9 Umde

Giriş

I. TBMM, varlığını sürdürdüğü 1920-1923 dönemi boyunca çok önemli faaliyetlere ve başarılarla imza atmıştır. Millet iradesine dayanarak çok zor siyasi olaylardan ve savaşların yaşadığı mücadeleden başarıyla çıkışmıştır. Bu mücadele esnasında karşısında bir engel olarak duran Osmanlı sultanatını ve hükümetini 1 Kasım 1922 kararıyla ortadan kaldırılmıştır. Böylece TBMM, Lozan Barış Konferansı'nda İtilaf Devletleri'nin karşısına Türkiye'nin tek meşru temsilci olarak çıkışmıştır. Ancak 20 Kasım 1922'de başlayan ilk Lozan görüşmelerinde, Lord Curzon tarafından teklif edilen anlaşma tasarısı, Türk Devleti'nin özellikle adlı, mali ve ekonomik bağımsızlığına aykırı olduğundan Türk heyetince kabul edilmemiştir. Bu yüzden Lozan Konferansı'nın birinci dönemi başarısızlıkla sonuçlanmış ve 4 Şubat 1923'te görüşmeler kesilmiştir. Görüşmelerin kesilmesi bir yandan yeniden bir savaş hâlinin doğmasına diğer taraftan iç politikada yeni gelişmelerin yaşanmasına neden olmuştur. Bu önemli gelişmelerden biri seçim sürecinin başlamasıdır.

14.1. Nisan 1923 Seçimleri

14.1.1. Seçim Kararının Alınması

Millî Mücadele sırasında I. TBMM üyeleri arasında görülen birbirinden farklı düşünceler ve gruplaşmalar, savaşın bitmesinin ardından kendisini daha kuvvetli bir şekilde hissettirmiştir. Özellikle Lozan görüşmelerinde tutulacak yol ve politikalar açısından mecliste farklı düşünceler ortaya çıkmış ve fikir çatışmaları yaşanmıştır. Bunlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Birinci Grubu ve bu gruba muhalif bir yapı olan Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk İkinci Grup en etkili olanları idi. Bu fikri çatışmanın bir yansımıası olarak Aralık 1922'deki Meclis Başkan Vekilliği için yapılan seçimde, İkinci Grup'un desteklediği adaylar seçilememelerine rağmen beklenenin üzerinde oy almışlardır. Yine birinci Lozan görüşmelerinde İtilaf Devletleri'nin sunduğu teklifler mecliste hoşnutsuzluk doğurmuş, Rauf(Orbay) Bey başkanlığında hükümet güven tazelemek zorunda kalmıştır. Bu gelişmeler İkinci Grup ile Birinci Grup arasındaki ilişkilerin daha fazla bozulmasına neden olmuştur. Ancak İkinci Grup liderlerinden ve Tan gazetesi sahibi Ali Şükrü Bey'in 27 Mart 1923'te ortadan kaybolması ve daha sonra 2 Nisan'da cesedinin bulunması, meclisteki ortamı iyice gerginleştirmiştir.

Diğer taraftan İtilaf Devletleriyle Türk Devleti arasında yeni gelişmeler yaşanmıştır. Türklerin önerilerini kapsayan 8 Mart 1923'teki TBMM Hükümeti notasına, 31 Mart'ta İtilaf Devletleri karşı bir nota vermişler ve görüşmelerin tekrar başlanabileceğini bildirmiştir. Bu sırada, 1 Nisan 1923'te Birinci Gruba mensup Aydın mebusu Esad Bey ve 120 arkadaşı yeni seçimlerin yapılması yönünde bir teklifi meclise sunmuşlardır. Bu teklif karşısında söz alan İkinci Gruba mensup Sinop mebusu Hakkı Hami Bey, Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinin yerine gelmediğini, yani I. TBMM'nin amacını tam olarak gerçekleştiremediğini dile getirmiştir. Bu yüzden Hakkı Hami Bey teklifin bir kanun değişikliği hâlinde değil de meclis kararı şeklinde çıkışını önermiştir. Kısa tartışmalardan sonra Hakkı Hami Bey'in önerisi kabul görmüş ve yeni seçimlerin yapılmasına dair teklif, meclis kararı şeklinde ve oybirliği ile 1 Nisan 1923'te onaylanmıştır. İkinci Grup seçim kararına engel olmamakla, hatta desteklemekle beraber, seçim kanunundaki değişiklik önerileriyle Birinci Grubu zorlamak istemişlerdir. Seçim bölgelerinde Heyet-i Teftişiye oluşturulması teklifiyle yapılacak seçimleri hükümetin, yöneticilerin etkinliğinden kurtarmak istemişlerdir. Ayrıca yeni değişiklik teklifiyle mebus olabilmek için o günkü Türkiye sınırları içerisinde doğmuş veya bir şehirde 5 yıl oturmuş olmak şartını getirmeye çalışmışlardır. Böylece hükümeti ve göçmenleri, özellikle Birinci Grup'un önderi Mustafa Kemal Paşa'yı devre dışı bırakmak istemişlerdir. Muhaliflerin bu teklifleri mecliste kabul görmeyerek başarıya ulaşamamıştır.

Bu arada Birinci Grup ise 3 Nisan 1923'te verdiği teklifle seçim kanununu istediği gibi çıkarmıştır. Yine, 15 Nisan 1923'te Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun maddeleri üzerinde değişikliklere gidilmiştir. Buna göre, sultanatın kaldırılması ile ilgili olan 1 Kasım 1922 tarihli karara söz veya yazı ile muhalefet vatana ihanet suçu sayılmıştır. Bu değişiklik 1923 seçim sonuçlarında etkili olmuştur.

Düger taraftan, barış anlaşması imzalanmadan TBMM'nin seçim kararını alması bazı çevrelerde şaşkınlıkla karşılanmıştır. Ancak seçim kararının alınmasında aşağıda belirtilen hususlar etkili olmuştur:

- a) Lozan'dan dönen İsmet Paşa TBMM'de yaptığı konuşmada meclisin görüntüsünün Lozan görüşmelerinin seyrine tesir edeceği kanaatinde olduğunu belirtmiştir. Zira Avrupa'da TBMM'de aşırıların hakim olduğuna ve bir barış anlaşması imzalamayacağına dair siyasi fikirler mevcuttu. Böylece seçimlerin yapılarak yeni bir meclisin oluşması Lozan'daki barış görüşmelerinde iyi bir görüntü oluşturacaktı.
- b) Milletvekillerinin aralıksız, uzun bir süreden beri ciddi görevleri yerine getirmesi ve birçok problemle mücadele etmesi mecliste bir yorgunluk meydana getirmiştir.
- c) Seçim kararında etkili olan bir başka husus yukarıda ifade edildiği üzere, TBMM'deki gruplaşmaların keskinleşmesinin ve sertleşmesinin meclis çalışmalarını zorlaştırmıştı.
- d) Diğer bir nokta ise seçime gidilmesi hususunda mecliste fikir birliğinin bulunmasıydı. Nitekim seçim kararı *oybirliği* ile alınmıştır.

14.1.2. 1923 Seçimlerine Giren Siyasi Oluşumlar

I. TBMM birçok farklı görüşü temsil eden milletvekillerinden oluşmuştı. Millî Mücadele'yi başarıya ulaştıran bu mecliste 1920 yılının ortalarından itibaren oluşmaya başlayan kutuplaşmalar, ilerleyen günlerdeki meclis müzakerelerinin sertleşmesi ile birlikte daha çok belirginleşmiştir. Bu kutuplaşmalar, meclis ve hükümet çalışmalarının daha intizamlı bir şekilde sürdürülebilmesi için gruplar oluşturulmasını ihtiyaç hâline getirmiştir. Zaten, meclis hükümeti sistemi yürütmenin ahenkli bir şekilde çalışmasını da zorlaştırmaktaydı. 1 Nisan 1923'te seçim kararının alınmasından hemen sonra seçimlerde mücadele edecek siyasi gruplar şu şekilde belirginleşmişti: Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup, Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup, Müdafaa-i Milliye Grubu, İttihatçılar, Amele Grubu ve Bağımsızlar. Ancak 1923 seçimlerinde bu siyasi oluşumlardan en güçlüleri Birinci Grup, İkinci Grup ve İttihatçılar'dı. Seçimlerin bu üç grup arasında geçmesi beklenmekteydi.

14.1.2.1. Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup (Halk Fırkası) ve Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup

Mecliste grupların ortaya çıkması ve çalışmaların zorlaşması üzerine Mustafa Kemal Paşa 10 Mayıs 1921'de *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu* adı ile bir grup oluşturmuştur. Başkanlığına Mustafa Kemal Paşa'nın getirildiği bu yeni oluşum bir program ve iç tüzük de kabul etmiştir. Ancak I. TBMM içerisindeki diğer gruplarda olduğu gibi, bu grupta da bir bütünlük olduğu söylenemez. Zaman zaman bu grubu mensup milletvekilleri, grubun aldığı kararların dışına çıkabilmiştir. Diğer taraftan başka milletvekillerinin bir araya gelmesiyle 1921 sonu 1922 başında benzer adla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk İkinci Grubu kurulmuştur. Bu gurup mecliste muhaliflerin bir araya geldiği önemli bir siyasi yapı

olmuşlardır. Bu yüzden Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu ve meclis içerisinde çoğunuğu elde edebilmek için çaba sarf edecek gizli bir yapı olan *Selameti Umumiye Komitesi*'ni kurmuştur. Varlığını I. TBMM dönemi boyunca sürdürən Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu, Nisan 1923 seçimlerine girmiştir. Bu siyasi oluşum daha sonra 9 Eylül 1923'te bir tüzük kabul ederek *Halk Fırkası* adını alacaktır.

1 Nisan 1923'te seçim kararının alınmasından sonra, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu adına, Mustafa Kemal Paşa 8 Nisan 1923'te bir tür *seçim beyannamesi* olan 9 maddelik bir bildiri yayınlamıştır. Grubun ve seçilecek mebusların devlet ve millet işleriyle ilgili ne yapacağını açıklayan bu bildiri **9 Umde** şeklinde adlandırılmıştır. Bildiri içindeki 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9. maddeler askerlige, güvenlige, ekonomiye, eğitime, yönetimin ıslahı ve ilerlemesi üzerine idi. 1. ve 2. maddeler ise siyasi özelliğe sahipti. Bu maddelerde hakimiyetin millete ait ve milletin gerçek temsil yerinin TBMM olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca hilafet-saltanat ayrılığından, yani 1 Kasım 1922'deki saltanatın kaldırılması kararından dönülemeyeceği vurgulanmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz üzere seçim kararının alınması ile ilgili süreçte Müdafaa-i Hukuk İkinci Grup etkili olmaya çalışmıştır. Ancak bu çabasında başarıya ulaşamamıştır. Diğer taraftan İkinci Grup, Birinci Grup gibi Müdafaa-i Hukuk şubeleri üzerinde etkili olamamasından dolayı ülke genelinde örgütlenmemiştir. Ayrıca bir merkezi teşkilat yapısı kuramamışlar, bir başkanları ve seçim programları olmamıştır. I. TBMM'de ortaya çıkan ve varlığını sürdürəbilen bir siyasi yapı olmaktan öteye geçememişlerdir. Nitekim bağımsız listelerle hareket etmişler ve sonuçta seçimlerde de bir varlık gösterememişlerdir.

14.1.2.2. Nisan 1923 Seçimlerinde İttihatçılar

II. Meşrutiyet dönemine damgasını vuran İttihatçılar, Osmanlı Devleti'ni büyük bir yıkıma sürükleyen I. Dünya Savaşı'na girmenin sorumlusu olmaları nedeniyle bütün kesimlerce tartışılar bir hâle gelmişlerdi. Mondros Mütarekesi'nin ardından onde gelen liderlerinin yurtdışına kaçması ile birlikte İttihatçıların durumları daha net bir şekilde sorgulanır olmuştur. Bu yüzden, son kongresini toplayan İttihat ve Terakki Fırkası 5 Kasım 1918'de kendisini feshederek yeni bir firma oluşturma kararı almış ve 24 Kasım 1918'de mecliste Teceddüt Fırkası kurulmuştur.

Diger taraftan, Anadolu'da İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelenin başlaması üzerine, toplumun diğer kesimleri ile birlikte İttihatçılar da bu mücadeleye yoğun bir şekilde katılmıştır. Aslında Anadolu Hareketi, İTC ile ilişkilendirilmenin doğuracağı kötü izlenimden kurtulmak ve özellikle firkacılık/particilik taassubundan uzak durmak için Sivas Kongresi'nde İttihatçılıkla hiç bir ilişkisinin olmadığını ilan etmiştir. Ancak Anadolu Hareketi'nin önderleri İttihatçı geçmiş sahipti ve Anadolu'daki örgütlenmelerde İttihatçı yapılanmalardan büyük oranda istifade edilmiştir. Ayrıca Millî Mücadele'yi yürüten I. TBMM'de hâlâ İttihatçılığa bağlılığını sürdürən mebusların hatırlı sayılır mevcudu vardı ve I. TBMM dönemi boyunca kendisini sürekli hissettirmiştir.

Millî Mücadele'nin kazanılması ve birinci Lozan görüşmeleri sonrası 1923 seçimlerine gelindiğinde en çok konuşulan ve merakla beklenen husus İttihatçıların seçimlerde nasıl bir tavır sergileyebilecekleri idi. Bu konu Mustafa Kemal Paşa'nın da dikkate aldığı ve takip ettiği bir husustu. Mustafa Kemal Paşa, seçim kararının alınmasından önce çıktıği yurt gezisi sırasında İzmit'te İttihatçı önderlerinden Kara Kemal ile görüşmüştür. İttihatçıların yeni dönemde tavırlarının ne olacağını anlamaya çalışmıştır. Kara Kemal, Mustafa Kemal Paşa'ya İTC'nin dağınık bir durumda bulunduğu, kendisinin Millî Hareket'in yanında olduğunu ve olacağını söylemiştir. Mustafa Kemal Paşa ise, bu düşüncelerden memnun kalmakla birlikte, Kara Kemal'den diğer İttihatçıların kanaatlerinin ne şekilde olduğunu öğrenmesini istemiştir. Bu istek üzerine Kara Kemal, Türkiye içinde kalan İttihatçıların bir araya geldiği bir kongreyi Cavit Bey'in evinde toplamıştır. Bu toplantıda seçimlerde İttihatçıların nasıl bir yol takip edeceğini, programı, Mustafa Kemal Paşa'nın İTC ile ilişkisinin ne olması gerektiği üzerinde durulmuştur. Sonuçta Anadolu Hareketi ile İttihattılık arasında bir fikir ayrılığından söz etmenin mümkün olmadığı ve İttihatçıların daima Anadolu Hareketi içinde yer alarak desteklediği ilan edilmiştir. Yine Mustafa Kemal Paşa'nın İTC'nin lideri olabileceği ve onun önereceği adaylara destek verileceği karara bağlanmıştır. Ayrıca, kuvvetler ayrimi, tek dereceli seçim usulü, iki meclisli parlamentter yapı ve İstanbul'un başkent olması hususlarında görüş birliğine varılmıştır. İttihatçılar aldığı kararlarla bir yandan İttihat ve Terakki'ye yeni dönemde meşruiyet zemini kazandıracak halka kabul ettirmek, diğer taraftan hazırlıksız yakalandıkları seçimlerde yer edinmek ve toparlanma fırsatı yakalamak istemişlerdir. Aslında İttihatçıların bu politikasının altında İttihat ve Terakki Fırkası'nı tekrar canlandırma düşüncesini bulmak mümkündür.

Ancak, bu toplantının basına yansımıası ile birlikte, kongreyi düzenleyen İttihatçılar aleyhine yoğun eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerde ülkeyi yıkılışa götüren ve ülkenin maddi kaynaklarını tüketen İttihatçıların gizli bir kongre düzenledikleri vurgusu yapılmıştır. Yine kongrenin amacının İTC ruhunu tekrar diriltmek olduğu ifade edilmiştir. Bu eleştiriler karşısında zor duruma düşen İttihatçılar, Mustafa Kemal Paşa ve grubu ile fikir farklılığının olmadığını, sadece yeni dönemde yardımcı olmak istediklerini ileri sürerek kendilerini savunmak zorunda kalmışlardır. Yine yaptıkları toplantıdan Mustafa Kemal Paşa'nın haberi olduğunu, hatta toplantı kararlarının yetkililere iletildiğini iddia etmişlerdir.

Ancak Mustafa Kemal Paşa, açıklanan kararları da dikkate alarak İttihatçıların kongresinden çıkan destek teklifini reddetmiş, hatta Anadolu Ajansı vasıtasıyla İttihatçılarla bir görüşmesinin bulunmadığını ifade etmiştir. Ankara basını ve siyasi çevrelerde İttihatçılar aleyhinde koparılan bu firtınalar üzerine, İttihatçılar bir grup hâlinde seçime girme cesareti göstermemişlerdir. Nitekim Kara Kemal, İttihatçıların bir grup olarak seçimlere girmelerinin söz konusu olmadığını gazetelerde ilan etmek zorunda kalmıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele'ye katılan ve İttihattılılığı ile bilinen bazı şahsiyetler, Mustafa Kemal Paşa tarafından Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup listelerinden milletvekilliği için aday gösterilmişlerdir.

14.1.3. 1923 Seçim Sonuçları ve II. TBMM

1923 seçimlerine giren gruplar arasında Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubu en avantajlı olanıydı. Zira Birinci Grup, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin teşkilat yapısına hakim olmuştu. Ayrıca Millî Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa ve diğer önemli şahsiyetleri bu grup içinde bulunmaktaydı. Gruptakiler hem Millî Mücadele'nin kazanılmasında en etken yapı olan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin siyasi mirasına sahiptiler hem de gazetelerin önemli bir kısmı tarafından desteklenmişlerdir. Nitekim seçimlerde basın organları Millî Mücadele'yi başarıya ulaştıran Anadolu Hareketi ve halka güven bahşeden Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, yani Birinci Grup için oy kullanılmasını istemişlerdir. Yine aynı basın Birinci Grup'un dışındakileri millet hakimiyeti alektörü olarak göstermeye çalışmışlardır. Sonuçta 1923 seçimlerinde Gümüşhane'den seçilen Zeki Bey (Kadirbeyoğlu) dışında, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Birinci Grup 285 mebus kazanarak ezici bir çoğunluk elde etmiştir. Böylece yeni dönemde Türkiye'nin siyasal rejimini ve reform hareketlerini büyük ölçüde belirleyecek II. TBMM ortaya çıkmıştır. II. TBMM ise 11 Ağustos 1923'te ilk toplantısını yaparak açılmıştır.

Diğer taraftan, İstanbul seçimleri Müdafaa-i Hukuk Birinci Grup açısından farklı bir önem arz etmiştir. Zira, İstanbul'da İttihatçılar hâlâ güçlü idiler ve İstanbul'un başkent olma özelliğinin elinden alınacağına dair haberler İstanbulluların oy tercihini etkileyebilirdi. Yine Padişah'ı temsil eden İstanbul, mücadele eden Ankara yaklaşımı ile bir İstanbul-Ankara ikilemi de oluşturulmuştur. Ayrıca İstanbul'da hâlen işgal güçleri varlığını sürdürmekteydi. Bu şehrin öneminden dolayı Mustafa Kemal Paşa, İstanbul seçmenlerine hitap eden gayet duygusal bir bildiri yayınlamış ve İstanbul gazetelerinden Vatan'a bir demeç vermiştir. Ayrıca güven duyduğu Ali (Çetinkaya) ve Rasih (Kaplan) Beyleri Birinci Grubun çalışmalarını örgütlemek için İstanbul'a göndermiştir. Ancak ülkenin bütün bölgelerinde olduğu gibi, Birinci Grup muhalifi kişiler İstanbul'da da seçime katılmamış, bağımsız adaylar da başarı kazanamamıştır. İstanbullular Müdafaa-i Hukuk Birinci Grubunun ikinci seçmenlerinin listesini kabul etmeleriyle eğilimlerini daha önceden göstermiştir. Dolayısıyla, İstanbul'dan meclise Birinci Gruba mensup milletvekillерinin gitmesi kesinleşmiştir.

14.2. İstanbul'un Kurtuluşu

11 Ekim 1922'de imzalanan Mudanya Mütarekesi hükümleri gereğince İstanbul ve boğazlar Türk yönetimine teslim edilecekti. Yine bu ateşkes anlaşmasına göre Trakya Yunan güçleri tarafından terk edilecek ve Türk ordusu bölgeye yerleşecekti. Trakya'nın Türk ordusunca teslim alınması için Refet Paşa görevlendirilmiştir. Ancak Refet Paşa'nın, Trakya'ya İstanbul üzerinden geçmesi gerekmisti̇r. 19 Ekim 1922'de Refet Paşa, İstanbul'a ulaşmış ve TBMM tarafından daha önce görevlendirilen Hamit Bey ile birlikte hareket etmiştir. Bu ikili özellikle 1 Kasım 1922'de sultanatın kaldırılmasından sonra TBMM yönetiminin İstanbul'da kurulması ve İtilaf güçleri ile ilişkilerin sağlanması için daha çok çalışmışlardır.

9 Kasım 1922'de Lozan görüşmeleri için Hamit Bey'in İstanbul'dan ayrılması üzerine yerine Aralık 1922'de Dr. Adnan(Adıvar) Bey, işgal güçlerinin elçileriyle ilişkileri sağlayan İstanbul Murahhaslığı'na görevlendirilmiştir. Böylece bir süre askerî ve siyasi görevleri üstlenen Refet Paşa, İtilaf güçleri ile İstanbul'daki siyasi işlerin diyalogunu Dr. Adnan Bey'e bırakmıştır. Daha sonra Selahaddin Adil Bey, İstanbul Kumandanı olarak atanmıştır. Diğer taraftan Lozan görüşmeleri sorunları çözmemiş ve görüşmeler kesintiye uğramıştı. Yeniden başlayan Lozan'daki ikinci görüşmeler 24 Temmuz 1923'te bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır.

Bu anlaşmanın 23 Ağustos 1923'te II. TBMM tarafından onaylanması ardından artık İstanbul'un Türklerle tamamen teslim süreci başlamıştır. İtilaf askerî güçlerinin İstanbul'u terk etmesi ve Türk askerlerinin yerleşmesi işlemini Selahaddin Adil Bey yürütmüş, Dr. Adnan Bey de ona yardımcı olmuştur. Tahliye işlemleri için İtilaf güçleri ile Türk tarafının bulunduğu **Tahliye ve Teslim Komisyonu** kurulmuştur. 2 Ekim 1923'te son İtilaf askerlerinin İstanbul'u terk etmesinin ardından III. Kolordu Kumandanı Şükrü Naili Paşa komutasındaki birlikler 6 Ekim 1923'te şehri teslim almışlardır.

14.3. Ankara'nın Başkent Olması

Başkentin Anadolu'ya taşınması konusu Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı sırasında da gündeme gelmiş, ancak uygulanmamıştı. 27 Aralık 1919'da Millî Hareketi yöneten Temsil Heyeti'nin Ankara'ya gelmesi ile birlikte bu şehir Millî Mücadele'nin karargâhi olmuştu. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılmasıyla da Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temelleri yine burada atılmış oldu. Böylece Millî Mücadele'nin Ankara'dan yönetilmesi bir anlamda şehri fiili başkent durumuna getirmiştir.

11 Ağustos 1923'te II. TBMM'nin açılmasıyla birlikte başkent tartışmaları başlamıştır. Özellikle basın bu hususa ayrı bir yer ayırmamıştır. Ankara'da yeni bir meclis binası yapılacağına ve Ankara'nın başkent olacağına dair yazılar basına yansımıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Avusturya'nın Neue Freie Presse gazetesi muhabirine verdiği beyanat 24 Eylül 1923'te Türk gazetelerinde de yayınlanmıştır. Bu beyanatta Mustafa Kemal Paşa Türkiye'nin başkentinin Ankara olacağını ifade etmiştir. 29-30 Eylül günlerinde Mecliste yapılan tartışmalar sırasında da başkent konusunda kanuni adımlar atılması yönünde bir eğilim oluşmuştur. Tarihi geçmişi ve önemli bir kültür-ticaret merkezi olması dolayısıyla İstanbul'un başkent olarak kalmaya devam etmesi, özellikle meclisteki kimi milletvekillерince savunulmaktadır.

İstanbul'un 2 Ekim 1923'te İtilaf güçlerince boşaltılmasının ardından Türkiye'nin başkentinin belirlenmesi meselesi kamuoyunun gündemini yoğun bir şekilde işgal etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'un başkent olarak devamına taraftar değildi. Bunun sebepleri arasında İstanbul'un Osmanlı Devleti'nin başkentliğini yapmış olması ve Osmanlı'yı çağrıştırması da vardı. Bu yüzden yeni Türk devletinin başkentinde Osmanlı etkisini önlemek istemiştir. Ayrıca işgale açık bir coğrafi konuma sahip İstanbul'u, uzun süreli bir savaştan yeni çıkan Türkiye'nin tercih etmesi zor görünüyordu. Ankara ise Türkiye'nin merkezinde,

bulunması ve askeri ve coğrafi özellikleriyle başkent olabilecek konumdaydı. Diğer taraftan Ankara Millî Mücadele'nin yönetildiği şehirdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın başkent konusundaki tavrinin ortaya çıkışının ardından 9 Ekim 1923'te toplanan Halk Fırkası meclis grubu, tartışmalardan sonra Ankara'nın başkent yapılması yönünde karar almıştır. Bunun üzerine İsmet (İnönü) Paşa, 10 Ekim'de bir kanun teklifi hazırlayarak Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na sunmuştur. "Türkiye Devleti'nin makarrı idaresi hakkında" sunduğu kanun teklifi, 13 Ekim 1923'te TBMM genel kuruluna gelmiştir. Meclisin tek muhalif milletvekili Zeki Bey, teklife karşı çıkmıştır. Daha sonra yapılan oylama sonucu Ankara, yeni Türk devletinin başkenti olmuştur.

14.4. Hükümet Bunalımı ve Cumhuriyetin İlanı

Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren siyasal rejimin Cumhuriyet olmasını arzulamıştı. Ancak zamansız rejim tartışmaları içine girilmesini önlemek ve Millî Mücadele'yi zayıflatmamak adına cumhuriyet kelimesini kullanmaktan özenle kaçınmıştır. Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra cumhuriyetin ilanının önündeki en büyük engel olarak sultanat kalmıştı. 1 Kasım 1922'de sultanatın kaldırılmasıyla da bu engel aşılmış oldu. Aslında Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından itibaren yeni siyasal sistemin ve anayasal yapının yerleşmesi ve belirginleşmesi için tartışmalar da başlamıştı. Bu tartışmalar Teşkilat-1 Esasiye Kanunu düzenlemeleri çerçevesinde II. TBMM'nin açılmasıyla birlikte hızlanmıştır.

Nitekim II. TBMM'de 13 Ağustos 1923'te Mustafa Kemal Paşa meclis başkanı, Ali Fuat (Cebesoy) Paşa meclis ikinci başkanı olarak seçilmiştir. 14 Ağustos'ta Fethi (Okyar) Bey Heyet-i Vekile Reisi seçilmiş ve hükümeti güven oyu almıştır. Ancak 13 Ekim 1923'te başkentin Ankara yapılması, yeni Türk devletinin Osmanlı Devleti'nin kurumlarından ve anlayışlarından uzaklaşmakta olduğunun yeni bir işaretiydi. Bu gelişme, görünüşte homojen bir izlenim veren ve tamamina yakını Müdafaa-1 Hukuk Birinci Grup üyelerinden oluşan II. TBMM'de muhalif anlayışların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte, II. TBMM'de asıl muhalefet cumhuriyetin ilan edilmesi ile birlikte kendini göstermeye başlayacaktır.

Mustafa Kemal Paşa'nın cumhuriyetin ilanı ile ilgili olarak önceden hazırlıklara giriştigini görmekteyiz. Teşkilat-1 Esasiye Kanunu düzenlemesi ile ilgili bir komisyon kurmuş ve yakın çevresine cumhuriyetin ilan edileceğini hissettirmiştir. Avusturyalı Neue Freie Presse gazetesinin muhabiri ile 22 Eylül 1923'te yaptığı mülakatta yeni devletin rejiminin cumhuriyet olacağını açıkça ilan etmesi, cumhuriyetin ilanını önceden gösteren emareler idi. Bazı siyasi gelişmeler ve sistem tartışmaları Mustafa Kemal Paşa'nın bu amacı gerçekleştirmesine fırsat tanımıştır.

Sistem üzerine yaşanan tartışmalar Millî Mücadele'yi yürüten I. TBMM'nin uyguladığı rejimden kaynaklanıyordu. Zira bu meclis, meclis hükümeti sistemi uygulamıştı. Uygulama sırasında meclis başkanı fiilen devlet başkanlığı görevini de üstlenmişti. Bu sisteme göre İcra Vekilleri Heyeti'nin her bir üyesinin ayrı ayrı oylama ile meclis tarafından

seçilmesi hükümet kurulmasını zorlaştırmaktaydı. Millî Mücadele'deki olağanüstü şartların bir ürünü olan bu meclis hükümeti sistemi de artık işlemez olmuştu.

Nitekim bu sistemden kaynaklanan bunalım 25 Ekim 1923'te İcra Vekilleri Heyeti'nin istifasıyla ortaya çıktı. İcra Vekilleri Heyeti-i Başkanı ve Dahiliye Vekili Fethi Bey'in Dahiliye Vekilliğinden ayrılması üzerine seçimlere gidilmiştir. Meclis Dahiliye Vekilliğine Sabit Bey seçmiştir. Ayrıca Ali Fuat Paşa'nın istifasıyla boşalan meclis ikinci başkanlığına da Rauf Bey seçilmiştir. Bu seçimlerin sonuçlarından hoşlanmayan ve kendisi için bir güvensizlik olarak değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, 25 Ekim'de Fethi Bey hükümetini Çankaya'da toplayarak, bütün İcra Vekileri Heyetinin istifa etmesini istemiştir. Ayrıca kurulacak yeni heyette bu hükümetten hiçbir kimsenin görev almaması yönünde karar alınmıştır. Fethi Bey hükümetinin istifasının ardından muhalefete yeni bir Heyet-i Vekile, hükümet kurulması imkanı bırakılmıştır. Ancak 28 Ekim akşamına kadar hükümet kurulamaması ve sorunun çözülememesi üzerine bir bunalım ortaya çıkmıştır.

Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Çankaya'ya yakın arkadaşlarını davet etmiş ve kabine bunalımından çıkışmanın yolunu “**Yarın cumhuriyet ilan edeceğiz!**” diyerek göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa'yı ziyarete gelenler içerisinde sadece İsmet Paşa Çankaya köşkünde kalmış ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu üzerindeki değişikliklere dair önceden yapılan çalışmayı gözden geçirmişlerdir. Buna göre, TEK'in birinci maddesine “*Devletinin idare şekli Cumhuriyettir.*” ifadesi eklenmiştir. Ayrıca, bu anayasanın 3, 8, 9. maddeleri yeniden düzenlenmiştir. 29 Ekim 1923'teki Halk Fırkası Grubu'nda tekrar hükümet kurma çabası gösterilmiş ise de başarısız olunmuştur. Bunun üzerine, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğine başvurulması yönünde bir karar alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa da hazırladığı TEK, anayasa değişikliklerine dair metni firma grubuna sunmuştur. Fırka Grubu tarafından kabul edilen bu metin, Anayasa Komisyonu tarafından kısa bir görüşmeden sonra “müstacelen ve derakap müzakeresi” teklifi ile meclis gündemine getirilmiştir. TEK'in 1, 2, 4, 10, 11, 12. maddelerinde değişiklik öngören bu kanun teklifi fazlaca bir tartışmaya maruz kalmadan kabul edilmiştir. Böylece devletin idare şekli değişmiş Türkiye Devleti'nin rejimi Cumhuriyet olmuştur. Yine, aynı gün yapılan ve oturuma katılan 158 mebusun oybirliği ile Mustafa Kemal Paşa cumhurbaşkanı seçilmiştir. Ardından 30 Ekim'de İsmet Paşa Cumhuriyetin ilk hükümetini kurmuş ve Fethi Bey meclis başkanı olmuştur.

Cumhuriyetin ilan edilişi, aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın en yakın arkadaşlarının ve İstanbul gazetecilerinin de bulunduğu bir kesim tarafından eleştirilmiştir. Bunlar arasında ileride kurulacak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurucuları olan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, Rauf (Orbay) Bey, Refet (Bele) Paşa, Kazım Karabekir Paşa bulunmaktadır. Özellikle bu kişilerin eleştiri noktası, Millî Mücadele'nin ileri gelenleri ile görüşülmeden, millî egemenliğin gereği olarak halk ve mebuslar bilgilendirilmeden cumhuriyetin ilanının aceleye getirilmesi ve anayasa değişiklerinin kabulunde uyulması gereken teknik hususların ihmal edilmesi idi. Aslında cumhuriyetin ilanıyla birlikte oluşan muhalefetin altında yatan sebep, mevcut durum ve rejim konusundaki fikir farklılıklarları idi. Zira cumhuriyeti ilan edenler yaşadıkları dönemi bir ihtilal devri olarak tanımlarken, muhalifler ülkenin olağanüstü bir dönemde bulunduğu kanaatinde değillerdi. Ayrıca Rauf Bey, Kazım Karabekir, Ali Fuat Bey

gibiler yeni Türkiye'nin oluşumunda dışlandıkları, danışılmadıkları ve bilgilerine ihtiyaç gösterilmediği düşüncesindeydiler.

Uygulamalar

- 1)** II. TBMM'nin gerçekleştirdiklerini öğrenme
- 2)** 1923 seçimlerinde siyasi oluşumlar hakkında bilgi sahibi olma
- 3)** Cumhuriyetin ilanının muhalefetin doğusundaki etkisini öğrenme
- 4)** Başkentin tercihinde İstanbul ve Ankara arasında kurulan ilgiyi değerlendirme

Uygulama Soruları

- 1)** I. TBMM'nin seçim kararıaması nasıl değerlendirilebilir? Tartışınız.
- 2)** Ankara'nın başkent olması İstanbul şehrini nasıl etkilemiştir? Araştırınız.
- 3)** 1923 seçimlerinde İttihatçıların varlığı ne şekilde değerlendirilebilir? Tartışınız.
- 4)** Cumhuriyetin ilanına muhalefet edenlerin gerekçeleri nelerdir? İnceleyiniz.

Bu Bölümde Ne Öğrendik Özeti

Bu bölümde öncelikle II. TBMM oluşum süreci ve seçimlerde etkili olan nedenler üzerinde durulmuştur. Özellikle I. TBMM'nin seçim kararını ittifakla almasına dikkat çekilmiştir. Seçimler esnasında I. Grubun hem II. Grubu hem de İttihatçıları seçim süreci dışına iterek kesin bir galibiyet alması irdelenmiştir. Diğer taraftan seçimler vesilesiyle İttihatçıların tekrar var olma çabası önemlidir. Seçim çerçevesinde siyasi yapılar ayrıntılı bir şekilde verilmiştir. II. TBMM'nin ilki gibi önemli adımlar attığı da görülmüştür. Nitekim birkaç başlık altında ifade etmek gerekirse Lozan Anlaşması'nın imzalanması, İstanbul'un kurtuluşu, Ankara'nın başkent yapılması ve Cumhuriyetin ilanı bu meclis döneminde gerçekleşmiştir. Bu bölümde üzerinde durulan önemli bir konu Cumhuriyetin ilanı olmuştur. Zira Cumhuriyetin ilanı yeni bir siyasal rejimin adının konmasının yanı sıra ileride çekişmelerin yaşanacağı muhalefet hareketinin kurulması için zemin oluşturmuştur. Öyle ki bu muhalefet hareketi Millî Mücadele'nin önemli şahsiyetleri tarafından meydana getirilmiş ve Halk Fırkası'nı endişeye ve kuşkuya sürüklemiştir.

Bölüm Soruları

- 1) Aşağıdakilerden hangisi 1923 seçimlerinin yapılmasına dair alınan kararın tarihidir?
- a) 27 Mart 1923
  - b) 20 Kasım 1922
  - c) 4 Şubat 1923
  - d) 1 Nisan 1923
  - e) 15 Nisan 1923
- 2) Aşağıdaki isimlerden hangisi I. ve II. TBMM dönemlerinin önemli isimleri arasında sayılamaz?
- a) Refet Paşa
  - b) Ali Fuat Paşa
  - c) Sait Halim Paşa
  - d) Rauf Bey
  - e) Selahaddin Adil Paşa
- 3) 23 Ağustos 1923 tarihi aşağıdaki olaylardan hangisi ile ilgilidir?
- a) Lozan Anlaşmasının İmzalanması
  - b) Halk Fırkasının Kuruluşu
  - c) İstanbul'un Kurtuluşu
  - d) Ankara'nın Başkent İlan Edilmesi
  - e) Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun Kabulü

4) Aşağıdakilerden hangisi 1923 seçimleri öncesi İttihatçıların kendi aralarında yaptıkları toplantıda almış oldukları kararlardan biri değildir?

- a)** Anadolu Hareketi ile İttihatçılık arasında bir düşunce farkı yoktur
- b)** Mustafa Kemal Paşa'ya İttihatçıların liderliği önerilmiştir
- c)** Mustafa Kemal Paşa'nın önereceği milletvekili adaylarının desteklenmesi
- d)** İstanbul'un başkent olarak kalması
- e)** İttihatçıların kendi listeleriyle seçime girmesi

5) Aşağıdakilerden hangisi İstanbul'da 1923 yılında kurulan Tahliye ve Teslim Komisyonu'nun amacıdır?

- a)** 1923 seçimlerinin ön hazırlığını gerçekleştirmek
  - b)** İstanbul'un işgal güçlerinden tahliyesi ile ilgili işlemleri hazırlanmak
  - c)** İstanbul'un işgal şartlarını görüşmek
  - d)** İstanbul'dan Ankara'ya başkentin taşınmasına dair işlemleri gerçekleştirmek
  - e)** Trakya'nın boşaltılması ile ilgili işlemleri hazırlamak
- 6)** Ankara'nın başkent yapılmasıının gerekçeleri nelerdir?
- 7)** İttihatçılar 1923 seçimleri için nasıl bir politika takip etmişlerdir?
- 8)** 1923 seçimlerine I. Grup hangi avantajlarla girmiştir?
- 9)** Cumhuriyetin ilanı ile meclis hükümeti sistemi arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

10) Cumhuriyetin ilanına Millî Mücadele'nin önde gelen bazı şahsiyetlerin itirazları hangi hususları ileri sürmüşlerdir?

Cevaplar

- 1)** d, **2)** c, **3)** a, **4)** e, **5)** b

Bölüm Kaynakçası

- Akın, Rıdvan, *TBMM Devleti (1920-1923)*, İstanbul, 2001.
- Alpkaya, Faruk, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul, 1998.
- Arikoğlu, Damar, *Hatıralarım*, İstanbul, 1961.
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Ankara, 1993.
- Atay, F. Rıfkı, *Çankaya*, İstanbul, 1988.
- Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam Mustafa Kemal (1922-1938)*, İstanbul, 1965.
- Büyüklioğlu, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, I, Ankara, 1955.
- Bozkurt, Abdurrahman, *İtilaf Devletleri'nin İstanbul'da İşgal Yönetimi*, Ankara, 2014.
- Çevik, Zeki, *Millî Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk'tan Halk Fırkası'na Geçiş*, Ankara, 2002.
- Demirel, Ahmet, *Ali Şükrü Bey'in Tan Gazetesi*, İstanbul, 1996.
- Demirel, Ahmet, *İlk Meclis'in Vekilleri-Millî Mücadele Dönemi Seçimler*, İstanbul, 2010.
- Ezherli, İhsan, *Türkiye Büyük Millet Meclisi (1920-1992) ve Osmanlı Meclisi Mebusanı (1877-1920)*, Ankara, 1992.
- Gülcan, Yılmaz, *Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1946)*, İstanbul, 2001.
- Güneş, İhsan, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yaptısı (1920-1923)*, İstanbul, 1997.
- İnan, Arı, *Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 1923 Eskişehir-İzmit Konuşmaları*, Ankara, 1982.
- Karabekir, Kazım, *Paşaların Kavgası*, İstanbul, 2000.
- Kili, Suna – Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasası Metinleri* İstanbul, 2000.
- Orbay, Rauf, *Cehennem Değirmeni*, İstanbul, 1988.
- Öztoprak, İzzet, *Türk ve Batı Kamuoyunda Millî Mücadele*, Ankara, 1989.
- Sancaktar, Fatih M., *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Millî Hakimiyet Düşüncesinin Gelişimi Hüseyin Cahit Yalçın Örneği (1908-1925)*, Ankara, 2009.
- Sarioğlu, Mehmet, *Ankara, Bir Modernleşme Öyküsü (1919-1945)*, Ankara, 2001.

Selçuk, Mustafa, *Dersaadet Murahhaslığı*, İstanbul, 2013.

Soyak, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul, 1973.

Tanör, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, İstanbul, 1998.

Tunçay, Mete, *T.C'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, 1992.

Velidedeoğlu, Hıfzı V., *Millî Mücadele Anılarım*, İstanbul, 1983.

Zürcher, Erik Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, İstanbul, 1987.

Zürcher, Erik Jan, *Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, 1992.